

ACTA MUSEALIA

Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně
a Muzea regionu Valašsko, Vsetín

XVII

2019/1-2

ACTA MUSEALIA

Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně
a Muzea regionu Valašsko, Vsetín

XVII

2019/1–2

OBSAH:

Studie

Nová lokalita z mladší doby kamenné v Napajedlech Jaroslav Bartík, Adam Fojtík, Miroslav Popelka	8
Pozdně laténská keramika z hradu Brumov – k problematice púchovské kultury na Moravě Adam Fojtík, Jana Langová, Miroslav Popelka, Zuzana Staneková	22
Lokalita Klenov v kontextu starých dopravních linií východní Moravy Dušan Cendelín	36
Čeněk ze Šarova a nižší šlechta na předhusitské Moravě v časech války a landfrýdu Dalibor Janiš	54
Z rané nábytkové tvorby Dušana Samuela Jurkoviče Olga Méhešová	68
Kamenosochař František Zajíc z Uherského Brodu a jeho následovníci Aleš Naříák	88
Architekt Alois Balán. Komplexný obraz osobnosti a diela Soňa Ščepánová	106
Zlínský průmyslový design 1918–1958. Revolverový soustruh MAS R50 a vývoj bařovského strojírenství během první poloviny 20. století Vít Jakubiček	144
Osobní fond PhDr. Karla Pekárka v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně Ondřej Machálek	162
Modrotiskové formy z dílen rožnovských barvířů v muzejních sbírkách Helena Cviklová	184
Musealia	
Pruské/Tuchyňa – mladopaleolitické náleziská v Ilavskej kotline Peter Schreiber	212
Plán Valašského Meziříčí z počátku 18. století Petr Zajíc	220
Sbírka orientačního běhu ve fondu Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně Dušan Hrdý	228
Konferencia „Fortifikácie na slovensko-moravskom pohraničí“ Zuzana Staneková	248
Fotografická zastavení. Lešetínský fašank ve Zlíně slaví 20 let svého trvání Jana Košťuřiková	254

Personalia a miscelanea

Dát obyčejným věcem neobyčejný rozměr

Vzpomínky na mého tatínka Ludvíka Kadlečka, výtvarníka a režiséra animovaných filmů pro děti

Ivana Petrová _____ 272

Recenze

Fišer, Zdeněk (red.): Holešov. Město ve spirálách času. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Holešov 2018, 591 stran + samostatné přílohy (reprodukce historických map + CD)

ISBN 978-80-7275-106-8

David Pindur _____ 280

STUDIE

Nová lokalita z mladší doby kamenné v Napajedlech

/ New Neolithic site at Napajedla

*Jaroslav Bartík, Adam Fojtík,
Miroslav Popelka*

Abstract:

A part of a newly discovered Neolithic settlement was examined in 2019 during a rescue archaeological excavation. In total six dug out features were studied. These are consistent with standard structures found in the settlements of Neolithic Age. Based on the pottery analysis, it is possible to date the settlement to the upper stage of the Linear Band Pottery culture (LBK II). The objective of this contribution is to expand so far rare documentation base of the region, which would, in the future, allow reconstruction of Neolithic settlement in the middle part of the Morava river region with more accuracy.

Keywords:

Neolithic, Linear Band Pottery culture, settlement, rescue excavation

1. Úvod

V letních měsících roku 2019 byl pracovníky ÚAPP Brno, v.v.i., proveden rozsahem menší záchranný archeologický výzkum na katastru města Napajedla. Realizace výzkumu byla vyvolána stavbou nového rodinného domu. V průběhu mechanizované skrývky byla zachycena část doposud neznámého pravěkého sídliště, v jehož rámci bylo prozkoumáno celkem šest zahloubených objektů. Na základě analýzy archeologického materiálu získaného z výplní čtyř objektů, je lokalita datována do mladší doby kamenné, respektive do období mladšího stupně kultury s lineární keramikou. Cílem příspěvku je zpřístupnit elementární data týkající se nálezových situací a získaného materiálu, která obohatí dosavadní pramennou základnu v oblasti výzkumu neolitického osídlení JV Moravy.

2. Poloha lokality

Záchranný archeologický výzkum proběhl na parcele č. 1460/60, která se nachází na ulici Husova v SV části intravilánu města (obr. 1). Před zahájením výzkumu se jednalo o nezastavěný pozemek ve stávající zástavbě. Nově objevená archeologická lokalita leží v Napajedelské bráně, která jako významný komunikační koridor sehrála důležitou úlohu už v mladém paleolitu (ŠKRDLA 2005). Z hlediska charakteru terénu se jedná o mírný severozápadně orientovaný svah na levém břehu řeky Moravy, od jejíhož současného toku je vzdálena cca 425 m. Nadmořská výška se na zkoumané ploše pohybuje okolo 200 m. Z okolní terénní konfigurace vyplývá, že zdejší sídliště mohlo mít také vazbu na zaniklou lokální vodoteč, jejíž relikty byly zachyceny v roce 2016 při výzkumu raně středověkého sídliště (FOJTÍK – POPELKA 2016; 2017). Původní koryto zmíněné vodoteče lze v náznacích pozorovat cca 170 m jihozápadním směrem od zájmové lokality (obr. 1). Přibližný střed zkoumané plochy lze vztáhnout ke koordinátám 49,1813319° N; 17,5234983° E (WGS 84).

Z geomorfologického hlediska se sídliště rozprostírá na rozhraní Středomoravské nivy, již lze charakterizovat jako širokou náplavovou rovinu podél řeky Moravy, která je tvořena čtvrtohorními sedimenty (štěrkopísková souvrství, písčité hlíny a písky) a Napajedelské pahorkatiny. Tu lze charakterizovat jako členité území složené zejména z flyšových komplexů vsetínských vrstev s převahou jílovců zlínského souvrství račanské jednotky magurského příkrovu (DEMEK – MACKOVČIN eds. 2006, 317, 423).

Mapové podklady uvádějí v prostoru výzkumu geologické podloží tvořené kvartérními sprašovými hlínami,¹ na kterých se vyvinula modální hnědozem² a jejichž pů-

Obr. 1: Napajedla – Husova ulice. Lokalizace záchranného archeologického výzkumu.

Obr. 2: Plocha záchranného výzkumu s polohou jednotlivých zahloubených objektů.

vodní vegetační pokryv v okolí vodotečí tvořily zpravidla doubravy a dubohabrové lesy (JANDÁK – PRAX – POKORNÝ 2007, 103). Z terénní situace však vyplývá, že podloží zde má spíše jílový charakter (obr. 3, 4), který také do značné míry udával vlastnosti výplní zahloubených objektů.

3. Metodika výzkumu

Začátek archeologického výzkumu byl spjat s prvotním dohledem při mechanizované skrývce ornice, přičemž archeologicky pozitivní situace byly zachyceny hned prvního dne. Následně bylo přistoupeno k začištění půdorysů v ploše identifikovaných objektů a k exkavaci jejich prvních polovin. Získané profily byly fotograficky, kresebně a popisně zdokumentovány (obr. 3, 4). Následně byly profily objektů geodeticky zaměřeny. Ze získaných hodnot byl vytvořen celkový plán výzkumu (obr. 2). Z časových důvodů nebylo možné druhé poloviny některých objektů (K500, K501, K502) prozkoumat standardním způsobem. Za účelem získání archeologického materiálu byla k jejich exkavaci použita stavební mechanizace, pomocí které byla výplň objektu vyzvednuta jako jeden blok a posléze překopána.

4. Nálezová situace

Při záchranném archeologickém výzkumu byla na výše popsané ploše zachycena část pravěkého sídliště, v rámci které se podařilo prozkoumat a zdokumentovat šest zahloubených objektů. Nadložní vrstvy zde tvořila zatravněná ornice, která i s podorničím dosahovala mocnosti 30–40 cm. Na rozdíl od některých jiných neolitických sídlišť v okolí se na zájmové lokalitě nepodařilo identifikovat relikty kulturní vrstvy. Vzhledem k omezené ploše výzkumu není prozatím možné odhadnout celkový rozsah osídlení a jeho vnitřní struktury či vývoj. Objekty byly ve zkoumané ploše rozmístěny nahodile bez rozpoznatelných prostorových souvislostí. Pouze u objektů 501–504 lze konstatovat fakt, že se nacházejí, s ohledem na vzájemnou blízkost, v určitém uskupení.

Prozkoumané objekty lze dle jejich tvaru a velikosti rozdělit do tří základních skupin. První je tvořena rozměrnějšími zahloubeninami oválného či kruhového půdorysu, se kterými je možné ztotožnit objekty K500 a K501. Jedná se o objekty, jejichž delší strany přesahují dva metry, a které lze obecně označit jako sídlištní jámy bez bližší interpretace. Jejich tvar a rozměry však nevylučují jejich hospodářskou či exploatační funkci.

Druhou skupinu zastupují menší jámy oválného či kruhového půdorysu reprezentované objekty K502 a K504. Také tyto objekty, jejichž delší osa nepřesahuje jeden metr, lze obecně označit za sídlištní jámy s nejednoznačnou funkční interpretací. Na základě pořízených profilů je však možné uvažovat například o skladovací funkci.

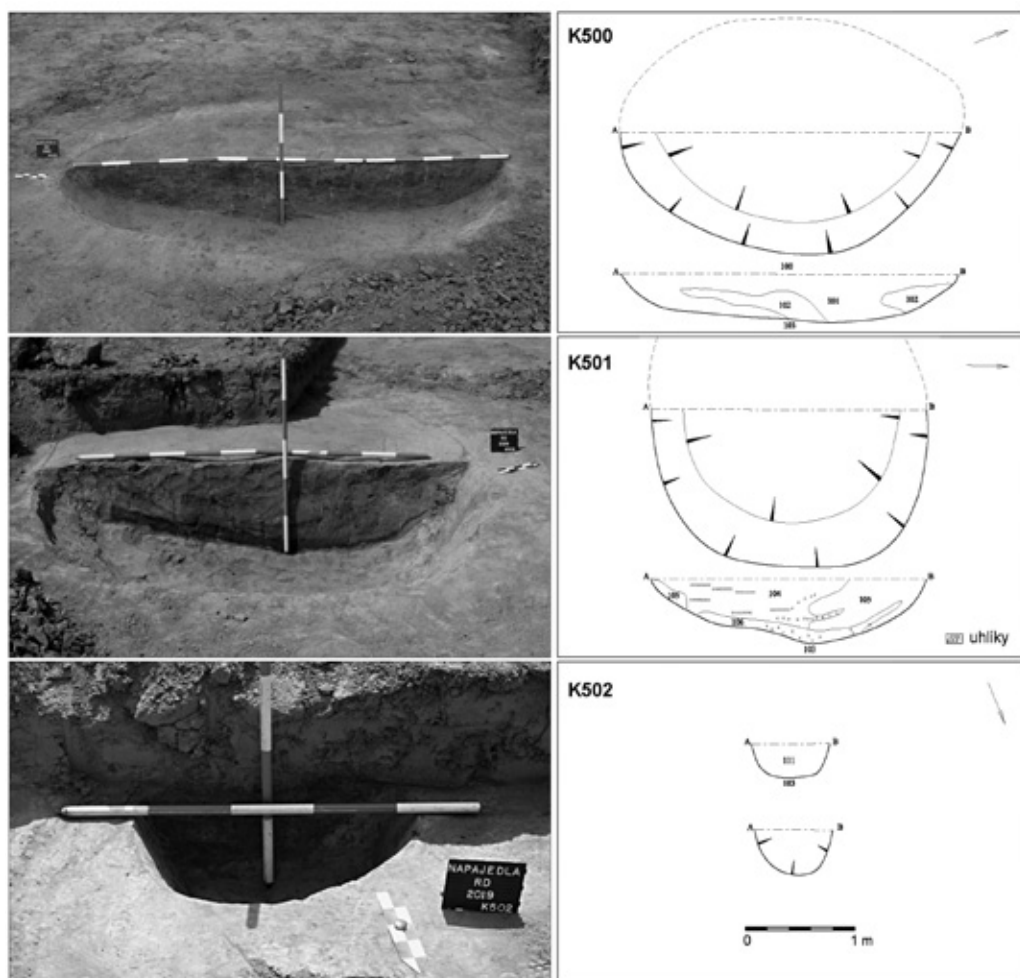
Do třetí skupiny byly zařazeny malé objekty s kruhovým půdorysem a hrotitým/mísovitým (kůlové jámy; objekt K505), či plochým (sloupové jámy; objekt K503 – pravděpodobně její báze) dnem, které jsou všeobecně považovány za relikty nadzemních konstrukcí.

Přehled zdokumentovaných objektů:

- Objekt K500 – jde o oválný objekt, jehož delší osa dosahovala délky cca 300 cm a kratší 160 cm. Maximální hloubka činila 45 cm. Orientace objektu byla v ose S–J. Stěny jámy byly šikmé, mírně prohnuté a jeho dno téměř rovné. Převáž-

ná část objektu byla vyplněna světle hnědou ulehlou zeminou (kontext 101), která obsahovala zlomky keramiky a drobná zrnka mazanice. Hlavní část nálezů pochází ze svrchních 20 cm. Další uložení představovaly jílové lavice (kontext 102), které patrně vznikly splavením stěn objektu (obr. 3).

- Objekt K501 – půdorys objektu je nepravidelně kruhový, přičemž jeho průměr se pohybuje okolo 240 cm. Maximální hloubka dosahovala 50 cm. Jeho stěny byly šikmé, mírně prohnuté, jeho dno pak nepravidelně mísovitě. Hlavní část výplně objektu tvořila světle hnědá, silně ulehlá uložení (kontext 104), která jako jediná obsahovala artefakty (fragments keramiky, mazanice a štípanou kamennou industrii). Její součástí bylo také několik uhlíkatých čoček, které by ukazovaly na postupné zaplňování objektu. V severní a jižní části profilu se podařilo determinovat objemově výraznou uložení, tvořenou žlutohnědou ulehlou zeminou (kontext 105), která patrně vznikla splavením stěn objektu. Na bázi spočívala uložení (kontext 106) tvořená černou ulehlou zeminou promísenou takřka souvislou vrstvou uhlíků (obr. 3).

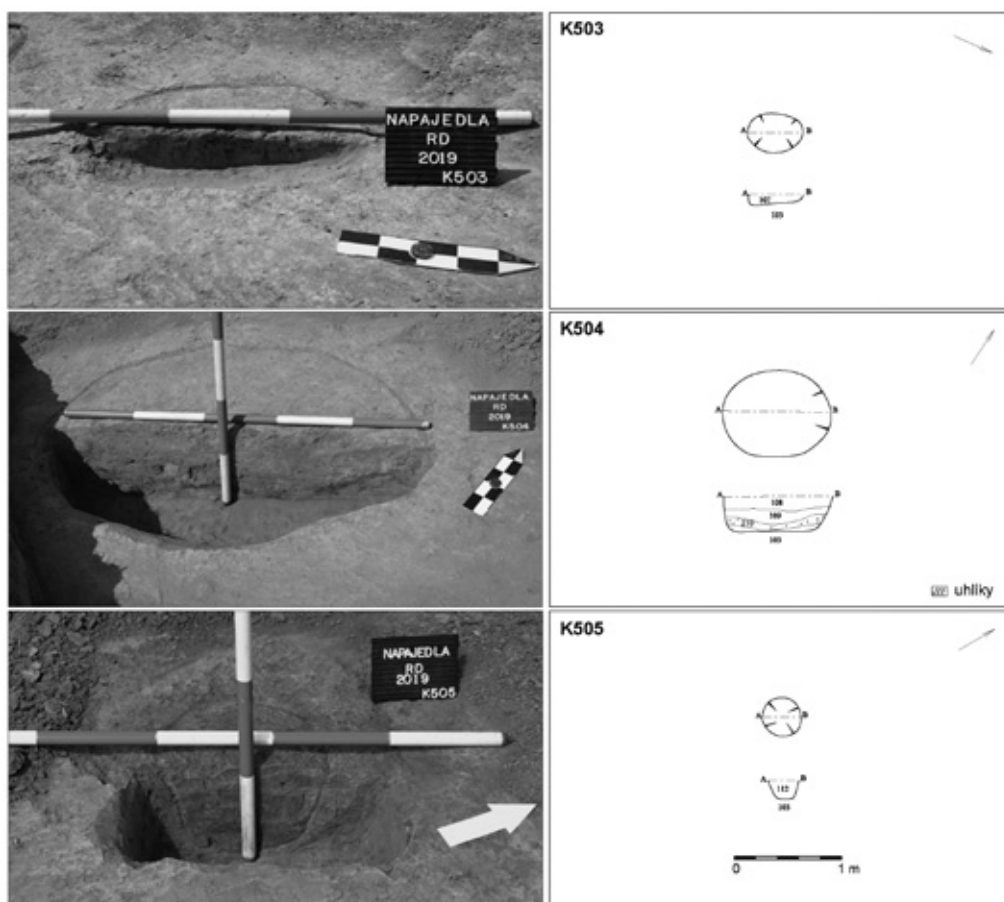

Obr. 3: Kresebná a fotografická dokumentace zkoumaných objektů (K500 – K502).

• Objekt K502 – půdorys objektu byl oválný, kdy delší strana dosahovala délky cca 100 cm. Stěny objektu lze charakterizovat jako šikmé a mírně prohnuté. Dno objektu bylo téměř rovné (obr. 3). Výplň objektu (kontext 111) tvořila černohnědá ulehlá zemina bez archeologických nálezů.

• Objekt K503 – šlo o menší oválný objekt, jehož delší osa dosahovala 50 cm a hloubka jen 10 cm. Nelze však vyloučit, že před skrývkou byla hloubka jámy původně o několik centimetrů větší. Stěny jámy byly téměř kolmé, dno ploché a mírně šikmé (obr. 3). Výplň byla tvořena šedožlutou ulehlou zeminou (kontext 107), z níž byly získány ojedinělé zlomky keramiky.

• Objekt K504 – půdorys objektu se jevil jako oválný, jeho delší osa dosahovala délky 100 cm a jeho hloubka téměř 30 cm. Orientace odpovídá ose SV–JZ. Stěny objektu byly mírně šikmé až svislé, zatímco dno bylo téměř rovné. Svrchní část objektu byla vyplněna šedožlutou ulehlou zeminou bez nálezů (kontext 108). Pod ní spočívala žlutá jílová lavice (kontext 109), která překrývala spodní uloženinu na bázi jámy (kontext 110), tvořenou černou, slabě ulehlou půdou výrazně promísenou rozpadavými uhlíky. Vyjma nich uloženina obsahovala také zlomky keramiky, mazanice

Obr. 4: Kresebná a fotografická dokumentace zkoumaných objektů (K503–K505). |

a štípanou kamennou industrií.

- Objekt K505 – jedná se o drobný objekt s kruhovým půdorysem o průměru 30 cm. Stěny jámy byly mírně šikmé a její dno mírně mísovité. Maximální hloubka činila 12 cm. Výplň sestávala z homogenní šedožluté ulehle zeminy (kontext 112), která neobsahovala žádné nálezy.

5. Archeologický materiál

Při záchranném archeologickém výzkumu v Napajedlech byla získána kolekce archeologického materiálu čítající 93 nálezů o hmotnosti necelého 1,5 kg. Z hlediska plošné distribuce pochází materiál ze čtyř z celkových šesti objektů, přičemž můžeme pozorovat jasnou závislost mezi množstvím nálezů a velikostí objektu. Zde platí, že čím větší objekt byl, tím více nálezů bylo v jeho výplni nalezeno (tab. 1). Jak bylo už výše zmíněno, ve dvou případech neobsahoval objekt žádný datovatelný materiál. S ohledem na skutečnost, že v okolí zkoumané plochy se nepodařilo získat artefakty z jiné doby, budou s největší pravděpodobností i tyto objekty souviset s neolitickým osídlením lokality. Mezi nálezy se podařilo identifikovat pouze tři skupiny běžně se vyskytujících typů artefaktů, a to fragmenty keramických nádob, hrudky mazanice a štípanou kamennou industrií (tab. 1).

Tab. 1: Základní sumarizace objektů, jejich chronologie včetně množství získaných archeologických nálezů.

č. objektu	druh objektu	datace	keramika (ks/g)	mazanice (ks/g)	šl (ks/g)	Σ
K500	větší sídlištní jáma	LnK II	14/199	8/69	-	22/268
K501	větší sídlištní jáma	LnK IIb	22/811	35/346	2/6	59/1163
K502	menší sídlištní jáma	?	-	-	-	0/0
K503	báze sloupové jámy	LnK IIb	8/23	-	-	8/23
K504	menší sídlištní jáma	LnK II	2/21	1/4	1/5	4/30
K505	kulová jáma	?	-	-	-	0/0
		Σ	46/1054	44/419	3/11	93/1484

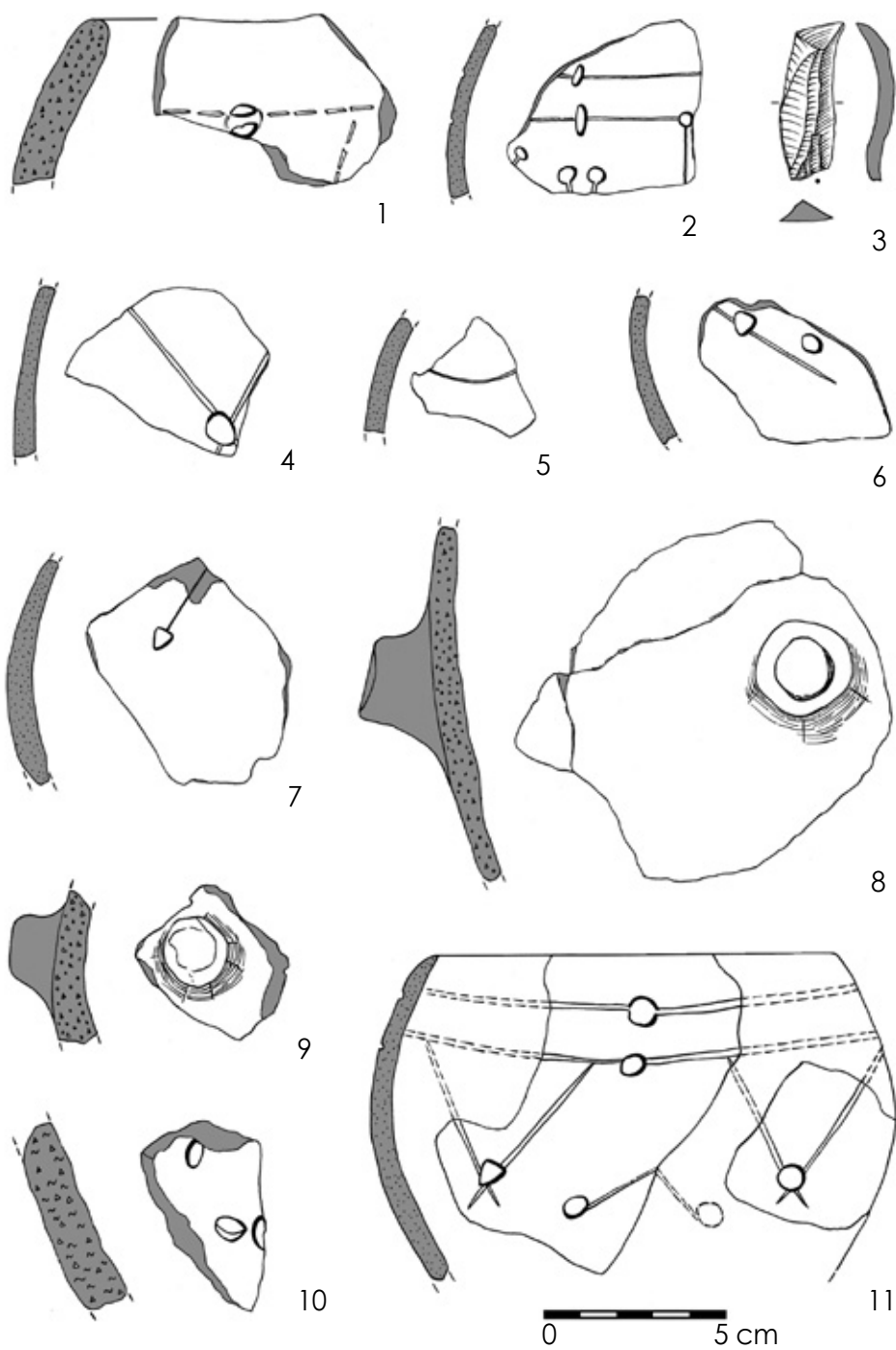
5.1. Keramika

Ze všech objektů, které obsahovaly archeologický materiál, bylo získáno pouze 46 fragmentů keramiky. Ty však z hlediska charakteru keramické hmoty obsahují typické zástupce ze skupiny hrubé i jemné keramiky, stejně jako zlomky větších a masivnějších, tak i menších a tenkostěnných nádob. Vzhledem k malé početnosti souboru, která nedovoluje souhrnnější statistickou sumarizaci, se proto v následující analýze zaměříme pouze na fragmenty s vyšší vypovídací schopností.

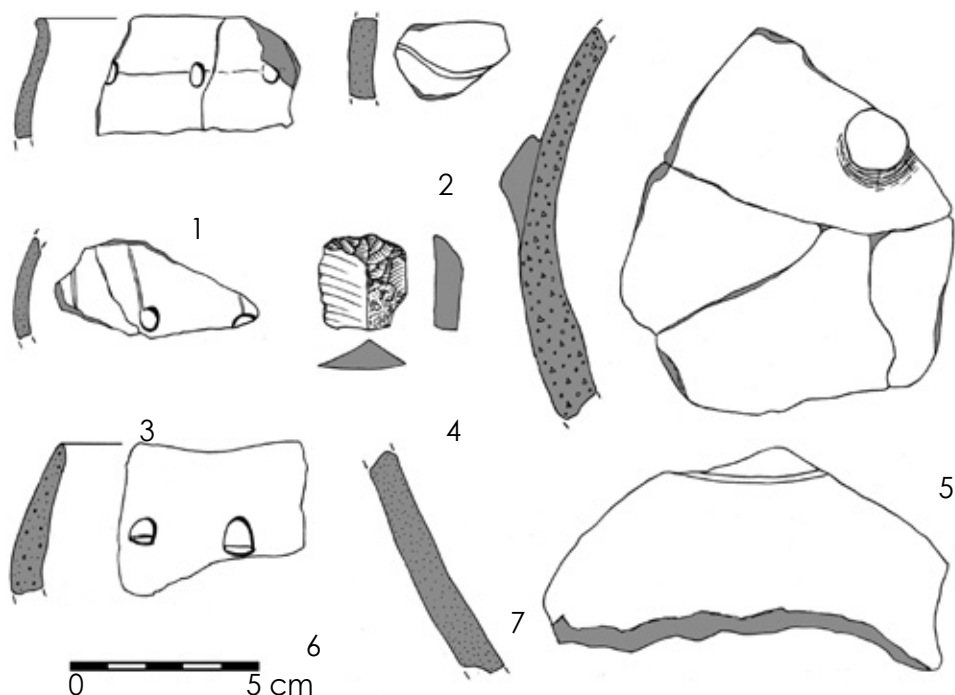
Z objektu K500 pochází ze 4 zlomků slepená výduf středně velké polokulovité nádoby, která je zdobena drobným částečně poškozeným výčnělkem (obr. 6: 5), a 2 fragmenty zřejmě z jedné větší typově blíže neurčitelné nádoby, jejíž výduf nesla výzdobu v podobě kurvilineárního motivu, který se dochoval v podobě zvlněné ryté linky o šířce 1,5 až 2 mm (obr. 6: 2, 7). Na základě uvedených výzdobných prvků může být objekt datován pouze rámcově do mladšího stupně kultury s lineární keramikou (LnK II).

Kusově početnější, ale i z hlediska chronologických prvků reprezentativnější kolekce keramiky je z objektu K501. Z celkového počtu 22 keramických střepů bylo možné u 10 z nich blíže specifikovat výzdobu či profilaci původní nádoby. Nejlépe (přibližně z jedné čtvrtiny, 4 neslepitelné fragmenty) se dochovala drobná globulární nádobka z jemně plavené hmoty s lehkou příměsí slídy, která byla pod okrajem a na výduti zdobena hlubokými rytými liniemi doplněnými notovou výzdobou (obr. 5: 11). Hypoteticky zrekonstruovaný motiv sestává ze dvou paralelně probíhajících linií (šířka 1,5 až 2 mm) pod okrajem v pravidelných rozestupech (13 mm) od sebe, přičemž každá z linií je osazena notou, které spočívají v jedné ose téměř pod sebou. Ze spodní linie pak vybíhá směrem do výduti několik zavěšených trojúhelníků. Linie se v nejužším místě trojúhelníku překřizují a jsou doplněny deformovanými, nepravidelně kruhovými až oválnými notami. Ve spodní části je motiv doplněn další šikmo vedenou rytou linií, na jejímž konci je umístěna nota oválného tvaru (obr. 5: 11). K menším globulárním nádobkám z jemně plaveného materiálu náleží i dalších 5 samostatných keramických zlomků zdobených kombinací ryté a notové výzdoby. V jednotlivých případech se objevila nepravidelně kruhová až oválná nota na linii (obr. 5: 6), na konci linie (obr. 5: 7) nebo v místě jejich křížení (obr. 5: 4). Zajímavý je především jeden ze střepů, který nese kombinaci všech uvedených možností (obr. 5: 2). Tato výduť je dekorována dvěma rytými paralelními liniemi, přičemž obě jsou opatřeny drobným zásekem oválného tvaru. Na spodní linii je pak umístěna drobná nota, ze které vybíhá směrem dolů další tenká linie. Poslední část dochované výzdoby se nachází ve spodní části fragmentu a je tvořena zakončením dvou linií, které jsou uzavřeny kruhovými notami. Větší nádoby ze skupiny hrubé keramiky reprezentují 4 zlomky, z nichž dva náležejí výdutím z hrubozrného materiálu, jež jsou opatřeny plastickým zátkovitým výčnělkem (obr. 5: 8, 9). Další dva lze charakterizovat jako masivní výduť opatřenou třemi nehtovitými vrypy (obr. 5: 10; původně pravděpodobně ve dvou různých řadách) a zlomek dovnitř zataženého okraje, který je z vnější strany zdobený dvěma šikmo k sobě orientovanými přerušovanými liniemi vytvořenými z drobných obdélných záseků v kombinaci s jedním nehtovitým vrypem (obr. 5: 1). Tento výzdobný motiv tvořený řadami obdélných záseků (v různých varietách, např. více řad, a kombinacích, např. s plastickými výčnělky) má na Moravě, ale i v regionu středního Pomoraví celou řadu analogií. Identifikován byl např. na sídlišti ve Zlíně-Malenovicích (VAŠKOVÝCH 2008, 145; MALÍŠKOVÁ 2019), Hluku – Panském Paligrú (VAŠKOVÝCH 2008, 141) či Velehradě – Na Nivách (BARTÍK – MALÍŠKOVÁ 2018, 821, obr. 14). Uvedené výzdobné znaky, především tvar not a provedení linií dovolují datovat objekt K501 do mladšího stupně kultury s lineární keramikou, respektive do fáze IIb, popř. IIb–IIc ve smyslu aktuálně platné relativní chronologie (TICHÝ 1962; ČIŽMÁŘ 1998). V případě jednoho z bohatě dekorovaných fragmentů, na kterém se objevují dva záseky či spíše protáhlé noty pod sebou, můžeme totiž spatřovat jisté vlivy z železovského prostředí, které se podařilo v oblasti JV Moravy identifikovat již na více než dvou desítkách sídlišť (PAVELČÍK 1965; VAŠKOVÝCH 2002; 2008; VAŠKOVÝCH – PAVELČÍK 2000; CHRÁSTEK – BARTÍK 2016; BARTÍK – MALÍŠKOVÁ 2018; MALÍŠKOVÁ 2019 ad.).

Další chronologicky zařaditelný materiál obsahovala výplň objektu K503. Jde o mírně vně vyhnutý zaoblený okraj z menší nádoby, který byl zdoben velmi jemnou (vlasovou) rytou linií, přes kterou bylo umístěno v pravidelných rozestupech několik

Obr. 5: Výběr reprezentativního archeologického materiálu z objektu K501. |

Obr. 6: Výběr reprezentativního archeologického materiálu z objektů K500 (2, 5, 7), K503 (1, 3) a K504 (4, 6). |

oválných not (dochovány dvě a jedna částečně; obr. 6: 1) a fragment výdutě rovněž z menší polokulovité či globulární nádoby, jež má na vnějším povrchu zbytky tří rytých mírně šikmo až téměř vertikálně orientovaných linií, z nichž dvě jsou ukončeny notami kruhového až oválného tvaru. U jedné z not je navíc dobře patrné její excentrické umístění vzhledem k ose ukončení linie (obr. 6: 3).

Z objektu K504 pak pochází jediný střep s vyšší výpovědní hodnotou. Determinován může být jako zlomek mírně zataženého okraje nádoby, která nesla cca 2 cm pod okrajem technickou výzdobu v podobě jednoduché přerušované řady z nehtovitých vrypů (obr. 6: 6). Z chronologického hlediska by materiál z obou posledně zmíněných objektů odpovídal rovněž mladšímu stupni kultury s lineární keramikou.

5.2. Mazanice

Běžnou součástí nálezového fondu na většině neolitických sídlišť jsou bloky a drobné hrudky mazanice. Z technologického hlediska jde o zlomky vypálené hlíny, jež byla obohacena dalšími příměsemi a využita jako izolační materiál na stěny nadzemních konstrukcí, klenby pecí či jiných výrobních zařízení (VENCL 1991; VÁŘEKA 1995; ĎURIŠ 2008; KUNA – NĚMCOVÁ et al. 2012; LIČKA – MACH 2013). Při záchranném výzkumu v Napajedlech se podařilo ze tří zkoumaných objektů vyzvednout pouze 44 fragmentů mazanice o hmotnosti 419 g (tab. 1). Soubor je silně fragmentarizovaný, nenajdeme v něm zlomky, jejichž delší strana by přesahovala 5 cm. Převládající část z nich spadá naopak do plochy o rozměrech 2,5 x 2,5 cm. Jedná se tedy s největší pravděpodobností o sekundární či terciární sídlištní odpad, který nemusí souviset se zánikem nějaké konkrétní situace v objektech, ve kterých byl nalezen. Výpovědní

schopnost souboru je z pohledu rekonstrukce různých typů konstrukcí nízká. Otisky konstrukčních prvků nese jen 13 hrudek mazanice, z toho v 11 případech jde o pozůstatky omazů, tedy zlomků se zbytky vnějšího povrchu. Ten je u dochovaných jedinců zpravidla jemně modelovaný. Mocnost omazů se u analyzovaných vzorků pohybovala mezi 8–25 mm. Zbývající dva fragmenty mají otisky prutů o průměru 7 a 10 mm. Doložit se tak sice podařilo existenci dřevohliněných konstrukcí, jejichž stěny byly vypleteny proutím, nejsme však schopni nic říci o jejich poloze a uspořádání v rámci sídliště.

5.3. Štípaná kamenná industrie

Přestože výplně exkavovaných objektů nebyly plaveny, podařilo se při záchranném výzkumu v Napajedlech získat 3 drobné kamenné artefakty, které můžeme zařadit do kategorie štípané industrie. V objektu K501 byla nalezena kompletně dochovaná cílová čepel mírně esovitě profilace s diedrickou patkou (rozměry: 40 x 15 x 5,5 mm; obr. 5: 3) a drobný zlomek přepáleného úštěpu (rozměry: 15 x 17 x 9,5 mm). Na dorzální straně je v levé spodní části čepele patrná nevýrazná utilizační retuš.

Další štípaný artefakt byl vyzvednut z objektu K504 a lze jej determinovat jako drobné úštěpové škrabadlo s částečně dochovanou laterální kůrou (rozměry: 24 x 22 x 19 mm; obr. 6: 4).

Surovinu poškozeného úštěpu nebylo možné kvůli silnému přepálení určit. Oba dva zbývající artefakty, tedy čepel a úštěpové škrabadlo, jsou zhotoveny ze silicitu krakovsko-čenstochovské jury. Tato surovina byla do prostoru středního Pomoraví importována ze zdrojů v jižním Polsku vzdálených okolo dvou stovek kilometrů (cf. PŘICHYSTAL 2009, 91–93), přesto se v zájmové oblasti stala vůdčím materiálem pro výrobu štípané industrie v období mladší doby kamenné (VAŠKOVÝCH 2008, 150).

6. Napajedla v mladší době kamenné

Ačkoli se Napajedla nachází v prostoru, který lze označit jako bohatý na archeologické nálezy, je jejich území (dle dosavadního stavu poznání) skrovné na doklady osídlení kulturou s lineární keramikou. Ze starších nálezů máme k dispozici pouze nevýrazný soubor artefaktů, sestávající z několika kamenných nástrojů a keramické nádoby. Tento nález byl učiněn v severní části katastru Napajedel při úpravě koryta řeky Moravy v místech pod tratí „Trestný“ (STUHLÍK 1998, 58). Jediné doposud známé sídliště prvních zemědělců bylo zachyceno při záchranném archeologickém výzkumu v roce 2012 u zemědělského družstva „Prusinky“, které leží v jihovýchodní části katastru. Prozkoumána však byla jen malá část sídliště, které bylo již stavební činností z části zničeno. Zdokumentovat a ověřovat se zde podařilo pouze zbytky deseti zahloubených objektů. Na základě získané keramiky bylo osídlení datováno autorem výzkumu do staršího stupně kultury s lineární keramikou, nejstarší fáze Ia (ČIŽMÁŘ 2013, 150). Hustá sídlištní síť nositelů kultury s lineární keramikou je však známá z okolí Napajedel, a to především z nedalekého Podřevnicka, kde se počet doložených lokalit a ojedinelých nálezů blíží dvěma desítkám (LANGOVÁ 2009, 243, obr. 12; MALÍŠKOVÁ 2019, 10–11, obr. 2).

7. Závěr

Záchranným archeologickým výzkumem byla na Husově ulici v Napajedlech zachycena část nově objeveného sídliště z mladší doby kamenné. Prozkoumáno a zdokumentováno bylo šest zahloubených objektů, které svým charakterem odpovídají běžným strukturám objevovaných na neolitických sídlištích. Identifikovat se podařilo jak rozměrnější jámy, snad hospodářské či exploatační funkce, tak menší kruhové až oválné sídlištní objekty, u kterých lze předpokládat funkci skladovací (cf. ŠUMBEROVÁ 1996) a také konstrukční (kůlové a sloupové jámy).

Nejcennější poznatky přinesla patrně analýza keramického materiálu, na základě které datujeme zdejší neolitické osídlení do mladšího stupně kultury s lineární keramikou, přičemž se přikláníme k zařazení do fáze LnK IIb, eventuálně IIb–IIc dle relativní chronologie (TICHÝ 1962; ČIŽMÁŘ 1998). Tato datace se opírá zejména o výskyt charakteristických elementů v podobě tzv. degenerovaného výzdobného stylu, který se projevuje uvolněným provedením linií, jež se různě přetínají nebo nejsou dotaženy až k notové výzdobě, která může stát samostatně. Dalším projevem jsou rovněž nepravidelné tvary not, které jsou oválného a někdy až trojúhelníkovitého tvaru a objevuje se zde i jejich nápadné sblížování pod sebou (ČIŽMÁŘ 1998, 117–118; VAŠKOVÝCH 2008, 140). V jednom případě připomínají protáhlé oválné noty nad sebou menší záseky, které bývají uváděny jako charakteristický prvek postupného ovlivňování pozdně lineární keramiky vlivy z železovského prostředí (VAŠKOVÝCH 2002; 2008). Ostatně podobný jev v podobě současného výskytu keramiky fáze LnK IIb společně s výzdobnými prvky železovské skupiny byl determinován již na celé řadě dalších lokalit ve středním a dolním Pomoraví (cf. VAŠKOVÝCH 2002; 2008; VAŠKOVÝCH – PAVELČÍK 2000; LANGOVÁ 2009, CHRÁSTEK – BARTÍK 2016; BARTÍK – MALÍŠKOVÁ 2018; MALÍŠKOVÁ 2019 ad.) ale i v jiných moravských regionech (např. ČIŽMÁŘ 1998; ČIŽMÁŘ – PROCHÁZKOVÁ 1999; HORÁKOVÁ – KÁLÁBEK – PEŠKA 1997; REBROŠOVÁ et al. 2012 ad.).

Jelikož výzkum byl prostorově omezen plochou skrávky pro stavbu rodinného domu, není možné se blíže vyjádřit k rozsahu a struktuře daného sídliště. Je však zřejmé, že jeho část musela být již v minulosti zasažena okolní zástavbou, pod kterou však žádný archeologický výzkum neproběhl. Předpokládat můžeme také pokračování lokality vzhůru po svahu směrem k SV a V, kam by se v budoucnu mohla zástavba rozrůstat. Je proto možné, že prozatím torzovité údaje o místním neolitickém sídlišti budou doplněny za předpokladu řádného ohlášení stavební činnosti, prostřednictvím dalších záchranných archeologických výzkumů. Předkládaný příspěvek neaspíroval na práci hlubšího syntetizujícího charakteru, jeho snahou je však rozšíření prozatím skrovné pramenné základny okolního mikroregionu, která by v budoucnu po souhrnné analýze umožnila blíže rekonstruovat strukturu neolitických sídelních areálů nejen v okolí Napajedelské brány a Podřevnicka, ale i v rámci celého středního Pomoraví.

Poznámky:

¹ <https://mapy.geology.cz/geocr50/>

² <https://mapy.geology.cz/pudy/>

Literatura:

BARTÍK, J. – MALÍŠKOVÁ, J. 2018: Sídliště kultury s lineární keramikou Velehrad – Na Nívách v kontextu neolitického osídlení středního Pomoraví. *Archeologie ve středních Čechách* 22, s. 801–824.

ČIŽMÁŘ, I. 2013: Napajedla (okr. Zlín). *Přehled výzkumů 54-1*, s. 150.

ČIŽMÁŘ, Z. 1998: Nástin relativní chronologie lineární keramiky na Moravě. *Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales* 83, s. 105–139.

ČIŽMÁŘ, Z. – PROCHÁZKOVÁ, P. 1999: Sídliště mladšího stupně kultury s lineární keramikou v Prostějově-Držovicích. In: Kuzma, I. (ed.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 1998*. Nitra, s. 45–73.

DEMEK, J. – MACKOVČIN, P. (eds.) 2006: *Hory a nížiny*. Zeměpisný lexikon ČR. Brno.

ĎURIŠ, J. 2008: Intenzita prepálenia mazanice na príklade deštrukcie domu lengyelskej kultury z Chynorian. In: Cheben, I. – Kuzma, I. (eds.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2007*. Nitra, s. 49–64.

FOJTÍK, A. – POPELKA, M. 2016: Napajedla 2016. „Díly za humny“. Terénní úpravy v k. ú. Napajedla, parc. č. 7767. Rukopis náleзовé zprávy uložený v archivu ÚAPP Brno pod inv. č. 127/16.

FOJTÍK, A. – POPELKA, M. 2017: Napajedla (okr. Zlín). *Přehled výzkumů 58-2*, s. 226.

HORÁKOVÁ, J. – KALÁBEK, M. – PEŠKA, J. 1997: Osada lidu kultury s lineární keramikou v Přáslavicích-Kocourovci. *Archaeologiae Regionalis Fontes* 1. Olomouc.

CHRÁSTEK, T. – BARTÍK, J. 2016: Ostrožská Lhota (okres Uherské Hradiště). *Přehled výzkumů 57-1*, s. 170.

JANDÁK, J. – PRAX, A. – POKORNÝ, E. 2007: *Půdoznalství*. Brno.

KUNA, M. – NĚMCOVÁ, N. et al. 2012: Výpověď sídlištního odpadu: nálezy z pozdní doby bronzové v Roztokách a otázky depoziční analýzy archeologického kontextu. Praha.

LANGOVÁ, J. 2009: Osídlení kultury s lineární keramikou na Podřevnicku (východní Morava). In: Popelka, M. – Šmidtová, R. (eds.): *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 28. zasedání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu (nejen) Čech, Moravy a Slovenska*. *Praehistorica* 29, s. 229–245.

LIČKA, M. – MACH, Z. 2013: Mazanický sídlištní odpad jako zdroj informací o neolitických jednokomorových pecích. In: Cheben, I. – Soják, M. (eds.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2010*. Nitra, s. 153–167.

MALÍŠKOVÁ, J. 2019: Kultura s lineární keramikou v mikroregionu povodí řeky Dřevnice s důrazem na lokalitu Zlín-Malenovice – „Mezicestí“. Rukopis magisterské diplomové práce uložený na ÚAM FF MU Brno.

PAVELČÍK, J. 1965: Sídliště s keramikou železovského typu v Havřicích. *Přehled výzkumů 1964*, s. 27.

PŘICHYSTAL, A. 2009: Kamenné suroviny v pravěku východní části střední Evropy. Brno.

REBROŠOVÁ, P. – KUČA, M. – KOS, M. – VOKÁČ, M. 2012: Výzkum osady kultury s lineární keramikou ve Velaticích (okr. Brno-venkov). *Acta Musei Moraviae – Časopis Moravského muzea, Sci. soc.* 97, s. 57–84.

STUCHLÍK, S. 1998: Osídlení Napajedelska v pravěku. In: J. Zapletal et al.: *Napajedla. Příroda, dějiny, kultura*. Napajedla, s. 58–74.

ŠKRDLA, P. 2005: *Te Upper Paleolithic on the Middle Course of the Morava River*. Brno: Academy of Sciences of the Czech Republic, Institute of Archaeology in Brno. *Dolnověstonické studie* 13, s. 229.

ŠUMBEROVÁ, R. 1996: Neolithic underground storage features. *Památky archeologické* LXXXVII, s. 61–103.

TICHÝ, R. 1962: Osídlení s volutovou keramikou na Moravě. *Památky archeologické* 53, s. 245–305.

VAŘEKA, P. 1995: Nálezy mazanice v archeologických strukturách – deskriptivní systém a databáze MAŽANICE. *Archeologické fórum* 4, s. 59–64.

VAŠKOVÝCH, M. 2002: Nálezy železovské skupiny na jihovýchodní Moravě. *Přehled výzkumů* 43, s. 31–49.

VAŠKOVÝCH, M. 2008: Střední Pomoraví ve starším neolitu. *Slovácko* 49, s. 119–157.

VAŠKOVÝCH, M. – PAVELČÍK, J. 2000: Poznámky k vývoji neolitu a eneolitu na jihovýchodní Moravě. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity M 4*, s. 167–177.

VENCL, S. 1991: *Fragments of clay daubs as a source of information on prehistoric architecture*. *Památky archeologické* 82, s. 406–411.

Pozdně laténská keramika z hradu Brumov – k problematice púchovské kultury na Moravě

*/Late La Tene Ceramics from Brumov Castle – on the Questionability
of Púchov Culture in Moravia*

*Adam Fojtík, Jana Langová,
Miroslav Popelka, Zuzana Staneková*

Abstract:

Castle Brumov is usually identified in literature as Púchov locality, having been so named because of the ceramics found there during the castle excavation in the late 1970s and early 1980s. In spite of the fact that the settlement was thus identified due to the culture of its inhabitants, the found artefacts have never been assessed or their description published. This contribution was initiated by the need to learn about the material base of Púchov culture in Moravia.

Despite the fact that the presented set of objects is not numerous, it still enables us to set the beginnings of the settlement to the period of L_TC2 (latest L_TD1) and its inhabitation until the period of L_TD2. Establishing its cultural classification was a problem as the ceramics fragments are consistent with late La Tene production. Only two fragments, which originally had probably been parts of the same vessel, can be considered as belonging to Púchov culture. Regardless of the fact that the settlement is located in the area which is geographically a part of late La Tene Age in Púchov domain, the authors prefer to identify it as late La Tene locality and avoid the exact definition of the culture.

Keywords:

Late La Tene Age, Púchov culture, ceramics

1. Úvod

Rozšíření púchovské kultury na moravské území se považuje za samozřejmost. Poznání této kultury se opírá především o výšinné lokality, které jsou s výjimkou Požahy známé hlavně ze sondáží, povrchových sběrů a nálezů učiněných detektory kovů. Tradiční datace púchovské kultury na Moravě předpokládá počátky osídlení ve stupních L_TC2–L_TD1, přičemž její osídlení se předpokládá ještě ve stupni L_TD2, přičemž tento poznatek vychází především z výzkumu již zmiňované Požahy (ČÍŽMÁŘ 1993a, 423; ČÍŽMÁŘ 1993b, 95). Nové poznatky o počátcích púchovské kultury na Moravě přinesl výzkum sídliště v poloze „Chmelník“ v Malenovicích u Zlína. Jedná se o nížinné sídliště v nivě řeky Dřevnice, které je na základě rozboru keramického materiálu datováno do období L_TC1–L_TD (STANEKOVÁ – FOJTÍK – POPELKA 2019, 51). Přestože množství lokalit umožňuje vznik prací zabývajících se rekonstrukcí struktury osídlení (GERŠL 2017), je poznání jednotlivých lokalit a jejich materiálové náplně vcelku neuspokojivé (např. nové zjištění předpúchovského stupně v Malenovicích u Zlína, viz výše). Tato skutečnost je dána především způsobem nabytí archeologických nálezů, které pocházejí hlavně z povrchových sběrů a nálezů učiněných detektory kovů. Terénní výzkum spojený s odkryvem struktur byl učiněn pouze na lokalitách Požaha a Chmelník, přičemž pouze materiál z druhé jmenované byl zpracován a řádně publikován (STANEKOVÁ – FOJTÍK – POPELKA 2019).

Cílem příspěvku je vyhodnocení a prezentace keramického souboru z areálu hradu Brumova (okr. Zlín), který byl získán během výzkumu hradního jádra v 70. a 80. letech 20. století, a získaná zjištění konfrontovat s dosavadními poznatky o púchovské kultuře.

2. Popis lokality

Brumovský hrad leží v předhůří Bílých Karpat, při severozápadním vyústění Vlárského ho průsmyku, kudy vedla od pravěku jedna z důležitých komunikací mezi moravský-

mi úvaly a Karpatskou kotlinou. Pozůstatky jednoho z nejstarších královských hradů na Moravě se rozkládají na nevysoké ostrožně přímo nad centrem Brumova-Bylnice v údolí říčky Brumovky (obr. 1). Vznik hradu s největší pravděpodobností souvisel s rozšiřováním zájmového území a moci moravského markraběte Vladislava Jindřicha již před polovinou 13. století (KOHOUTEK 2008, 186). Po staletí byl pak významnou pohraniční pevností na moravsko-uherské hranici a správním centrem přilehlé oblasti, ale i po ztrátě vojenského významu v 18. století si zachoval svou důležitost jako sídlo rozsáhlého brumovského panství.

3. Výzkum

Podstatnou měrou přispěla k poznání nejstarších dějin hradu také archeologie. Záměr Městského národního výboru v Brumově-Bylnici využít chátrající areál hradní zříceniny ke kulturním účelům vedl v roce 1977 k zahájení rozsáhlého archeologického výzkumu (obr. 2, obr. 3), který probíhal pod vedením J. Kohoutka z Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v tehdejší Gottwaldově. Šestiletý systematický výzkum brumovského hradu, ukončený v roce 1982, umožnil základní poznání stavebního vývoje hradního komplexu a upřesnil některé dosavadní znalosti získané na základě studia písemných pramenů. Přinesl však i řadu nových poznatků o nejstarším osídlení hradní ostrožny: strategická poloha nad říčkou Brumovkou byla osídlena již v období kolem přelomu letopočtu.

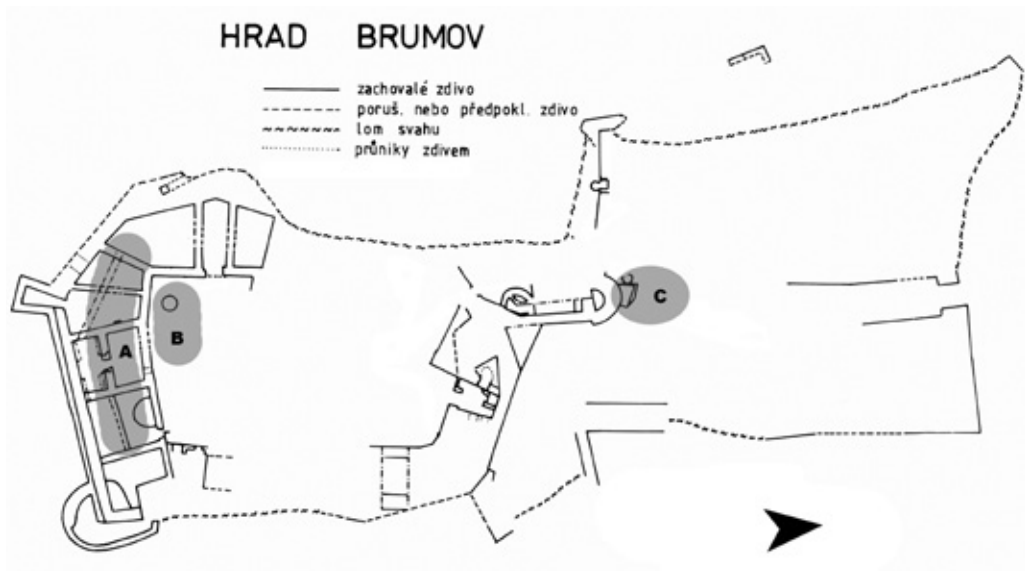
Tmavě zbarvená vrstva s nálezy charakteristické tuhové keramiky byla zachycena zejména v areálu horního hradu – v sondách položených v prostoru suterénního traktu jižní a západní obvodové zástavby (objekt XIII ad.; obr. 2 – plocha A) a dále v sondách v jihozápadní části hradního nádvoří (sondy h/80, i/79, l/80; obr. 2 – plocha B), kde byla doložena pod zásypem s nálezy ze 13. století. Ve výše zmíněných případech tato vrstva o mocnosti 5–15 cm, pojmenovaná autorem výzkumu jako tzv. „předzákladový horizont hradu“ a obsahující rovněž zlomky keramiky datovatelné do průběhu 12. století, přímo překrývala skalní podloží. Další keramické zlomky z doby laténské pocházejí ze sondy c/79 v areálu tzv. dolního hradu, v části přiléhající k vyvýšenému vstupu na horní hrad (obr. 2 – plocha C). Na základě prvních nálezů keramiky laténského charakteru v roce 1979 byla brumovská hradní ostrožna označena jako výšinné sídliště z konce doby laténské (KOHOUTEK 1985, 2–3). Objev osídlení z tohoto období přímo v areálu středověkého brumovského hradu by rovněž podpořil starší zprávu I. L. Červinky o blíže nelokalizovaném nálezu keltských mincí z katastru Brumova (archiv ARÚB, nálezová zpráva č. j. 1898/47; KOHOUTEK 1982, 204).

4. Vyhodnocení keramického souboru

Nálezy tvoří nepočtený soubor keramických¹ zlomků, které pocházejí z vrstev zkoumaných při sondážním výzkumu. Celkový počet zlomků datovaných do mladší doby železné je 40 kusů. Ty byly tvořeny zlomky okrajů nádob, zlomky výduť s hřebenováním, zlomky výduť bez zdobení a den. Problém jednoznačného zařazení k laténské keramice v průběhu zpracování vyvstal především u zlomků výduť, které nenesly stopy po hřebenování. Tato skutečnost byla dána také tím, že jak laténská, tak středověká keramika může obsahovat různé množství tuhy. Z tohoto důvodu je nutné přistupovat k této kategorii fragmentů kriticky. Z hlediska typu keramického těsta byla největší část souboru tvořena hrubou keramikou (23 ks), grafitová keramika byla zastoupena 11 zlomky a nejméně byla zastoupena jemná keramika (6 ks).

Obr. 1: Brumov-Bylnice. Brumovský hrad. Poloha lokality. |

Obr. 2: Brumov-Bylnice. Brumovský hrad. Celkový plán brumovského hradního areálu s vyznačenými plochami nálezů pozdně laténské keramiky (stav po výzkumu v roce 1982).

Obr. 3: Brumov-Bylnice. Brumovský hrad. Sondy v jihozápadním prostoru hradního nádvoří v roce 1980 (foto archiv Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně).

4.1. Prostorové rozmístění nálezů

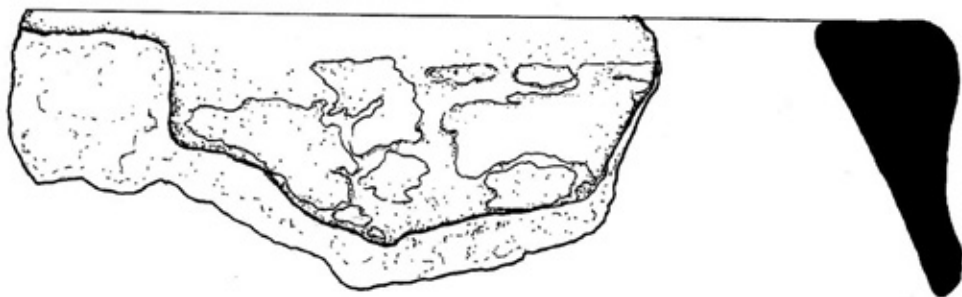
4.1.1. Sonda h/80, hloubka 180–200 cm, výzkum 1982 (obr. 2 – plocha B)

Z této vrstvy pochází nejpočetnější soubor keramických zlomků (25 ks), které je možno spojit s aktivitami v mladší době železné (Tab. I-II), přičemž ojediněle se v souboru vyskytly vrcholně středověké střepy.

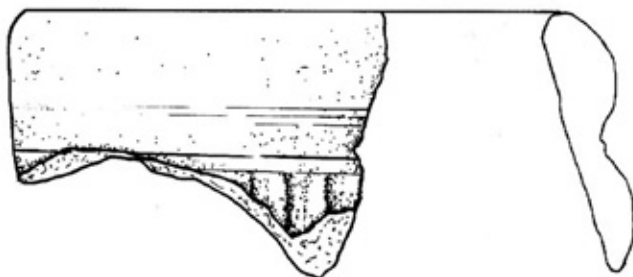
Podstatnou část souboru (celkem 14 kusů) tvoří zlomky těl keramických nádob, které nelze nijak blíže tvarově určit. Ty jsou převážně zastoupeny zlomky výdutí hrubé keramiky doby laténské (13 ks). Posledního jedinice představuje zlomek dna náležejícího do kategorie jemné keramiky (Tab. II: 7).

Hřebenování použité na několika zlomcích výdutí již náleží rozpadlé formě této úpravy povrchu. Na Moravě se souvislé hřebenování objevuje běžně od LTBI (HLAVA 2007, 109; MEDUNA 1980, 64–66), postupně se striktní trend souvislého hřebenování uvolňuje a objevují rozpadající se linie nebo linie ve svazcích od sebe oddělených hladkými pásy, řídké rýhování a horizontální rýhy. Hřebenování proložené žlábkem se objevuje snad již od LTC1 (HLAVA 2007, 109), stejně tak jako rýhování přerušené vodorovným hladkým pásem/pásy. Tyto varianty byly zaznamenány v keramických souborech z Cetkovic (HLAVA – VÍCH 2007, 37, tab. 5:7) nebo ze Ptení (ČIŽMĚŘ – HLAVA – ŠMÍD 2005, 283, obr. 5:10), kde jsou řazeny k chronologicky mladším prvkům. I další kombinované varianty by měly být spíše typické pro mladší až pozdní dobu laténskou (VÍCH 2005, 319). Degradovaná forma hřebenování, doložená na brumovských exemplářích by tedy dle výše uvedeného svědčila pro pozdní dataci. V souboru se nachází tři zlomky, z nichž patrně dva pocházejí z jedné nádoby. Jedná se o zlomek výdutě a spodní části nádoby s náběhem na dno (Tab. II: 6). Samotné hřebenování je jemné a nepravidelné. Poslední zlomek představuje výduť z hrubé keramiky. Hřebenování se od předchozích zlomků liší ve výraznější hloubce a menší hustotě (Tab. II: 4).

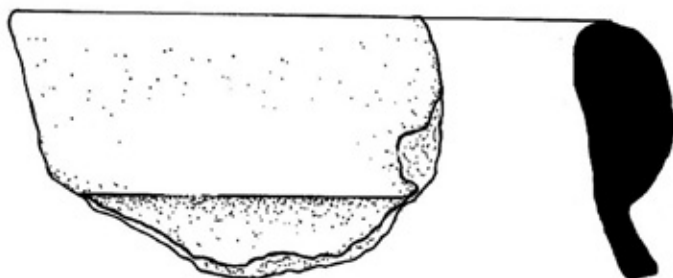
Z hlediska zpracování souboru jsou nejhodnotnější zlomky nádob, na nich můžeme sledovat vyjma hřebenování také profilaci okrajů. Z celkového počtu zlomků pouze sedm bylo okrajových. V souboru byla zjištěna přítomnost jednoho fragmentu tzv. kyjovitého okraje (Tab. I: 1). Ten náleží do skupiny grafitové keramiky, přičemž na jeho vnějším oranžovém povrchu je aplikována grafitová engoba. Další skupinu zastupují dva ovalené okraje. První je vyroben z jemného keramického těsta. Okrajová část zlomku je od výdutě s širokým hřebenováním oddělena žlábkem (Tab. I: 2). Druhý exemplář je vyroben z grafitové keramické hmoty (Tab. I: 3). Všechny výše uvedené zlomky situl nesou stopy po užití hrnčářského kruhu při jejich výrobě. Jedním kusem je zastoupen plochý okraj, který je žlábkem oddělen od výdutě (Tab. I: 4). Na základě hrubě zrnitého těsta, typu hřebenování a výroby bez použití hrnčářského kruhu lze předpokládat, že ze stejné nádoby pochází také zlomek dna (Tab. II: 5). Zbýlé zlomky okrajů již náleží mísám. Dvěma jedinci jsou zastoupeny mísy se zataženým okrajem, z nichž jeden je vyroben z jemné keramické hmoty (Tab. II: 2). Mísa byla vyrobena v ruce, přičemž její povrch byl hlazen. Druhý jedinec náleží do kategorie hrubé keramiky, přičemž při jeho výrobě nebylo pravděpodobně užito hrnčářského kruhu (Tab. II: 3). Poslední zlomek okraje ze souboru pochází z esovitě profilované mísky, která byla vyrobena na hrnčářském kruhu (Tab. II: 1). Těsto této nádoby spadá do skupiny jemné keramiky.

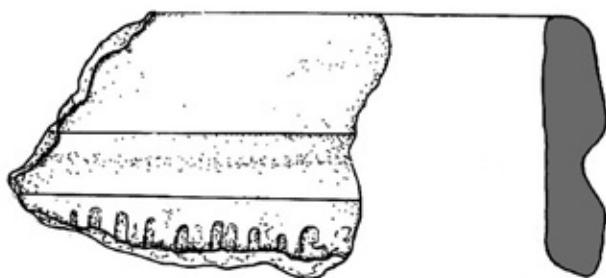
1 (33991/1)

2 (33989)

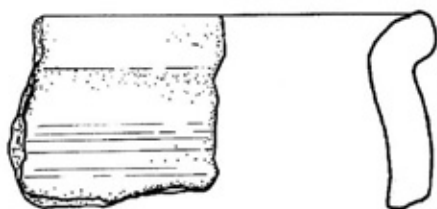
3 (33990)

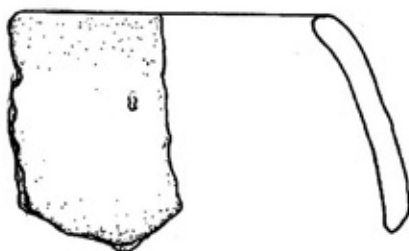
4 (33906/1)

Tab. I: Brumov-Bylnice. Brumovský hrad. Výběr keramických artefaktů – sonda H/80. |

1 (33988)

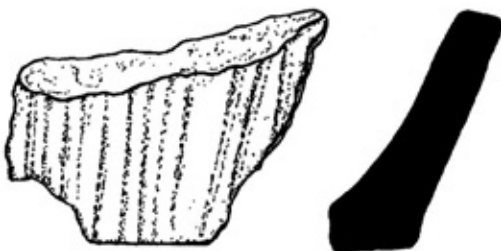
2 (33987)

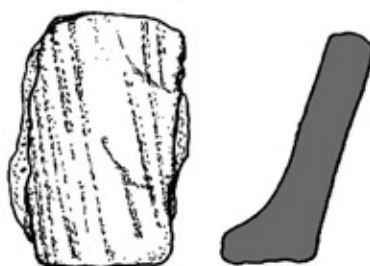
3 (33996/2)

4 (34000)

5 (33992/1)

6 (33995/1)

7 (34002)

Tab. II: Brumov-Bylnice. Brumovský hrad. Výběr keramických artefaktů – sonda H/80. |

4.1.2. Sonda c/79, hloubka 400–420 cm, výzkum 1979 (obr. 2 – plocha C)

Ze sondy c/79 pochází z úrovně 400–420 cm menší keramický soubor (16 zlomků), z něž lze převážnou část (15 zlomků) spojit s osídlením v mladší době železné (Tab. III).

Celkem tři zlomky nezdobených výdutí a jeden zlomek dna jsou vyrobeny z grafitového těsta, zbylé čtyři zlomky výdutí spadají do skupiny hrubé keramiky. Dataci některých špatně zachovaných grafitových střepů do mladší doby železné je nutné brát s rezervou, protože nelze vyloučit jejich středověké stáří.

Hřebenování bylo přítomné na třech zlomcích výdutí, jeho vlastní provedení bylo jemné a nepravidelné. První jedinec byl vyroben z hrubé keramické hmoty (Tab. III: 3), zatímco druhý z grafitové (Tab. III: 4). Poslední zlomek se stopami hřebenování tvořil zlomek dna ze skupiny hrubé keramiky (Tab. III: 5). Na rozdíl od předešlých jedinců je u tohoto tvaru provedeno hřebenování širšími a hlubšími rýhami.

Z vrstvy pochází dva zlomky okrajů. První představuje ovalený okraj, který je oddělen od těla situly žlábkem (Tab. III: 1). Na povrch nádoby z grafitového těsta byla aplikována hliněná béžová engoba. K výrobě nádoby bylo patrně užito hrncířského kruhu, byť jednoznačné určení je z důvodu poškození povrchu střepu problematické. Druhý tvar pochází z mísy se zataženým okrajem (Tab. III: 2) a byl zhotoven z jemného materiálu.

4.1.3. Sonda I/80, hloubka 120–140, výzkum 1980 (obr. 2 – plocha B)

Tato vrstva obsahuje nálezy z počáteční fáze výstavby hradu a tak z jejího obsahu pochází převážně středověký materiál. Jako starší příměs byl identifikován pouze zlomek grafitové výdutě se stopami po nepravidelném hřebenování (Tab. IV: 1) a pravěká kamenná štípaná industrie.

4.1.4. Objekt XIII., hloubka 100–170 cm, výzkum 1978 (obr. 2 – plocha A)

Zkoumaná vrstva souvisí již s vývojem hradu, přičemž většinu získaného materiálu lze datovat do středověkého a novověkého období. Jako starší příměs byl identifikován zlomek mísy se zataženým okrajem (Tab. IV: 2), která byla vyrobena z jemného keramického těsta. Na vnitřní straně nádoby byla aplikována rytá výzdoba v podobě vysoké vlnice.

4.1.5. Sonda i/79, hloubka 100–120 cm, výzkum 1979 (obr. 2 – plocha B)

Převážnou část souboru získaného v této úrovni tvořila středověká keramika a zlomky omítky. Pouze jeden zlomek výdutě s příměsí grafitu a charakteristickým hřebenováním bylo možné datovat do mladší doby železné. Na povrchu zlomku byla zjištěna přítomnost oranžové engoby (Tab. IV: 3).

4.2. Vyhodnocení souboru

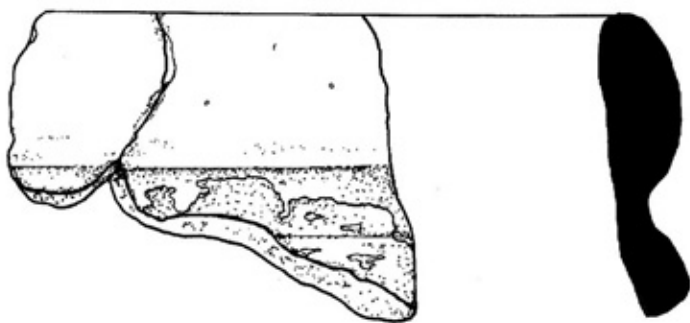
Malý keramický soubor získaný v průběhu archeologického výzkumu na hradě Brumov má pozdně laténský charakter. Keramické nálezy pocházejí z archeologického výzkumu, který byl proveden formou sond umístěných na tzv. horním hradě. Dva soubory byly získány z vrstev, které lze spojit s osídlením v mladší době železné (sondy H/80 a c/79), zatímco zbylá část představuje příměs ve středověkých vrstvách.

Mezi nálezy jsou zastoupené fragmenty z okrajů situlových nádob, které jsou běžným nálezem na lokalitách z doby laténské na Moravě a Slovensku. V nepočtetném souboru z hradu Brumov jsou zastoupeny čtyři střepy z okrajů, z nichž dva byly ova-

lené s horizontálním širokým žlábkem pod okrajem (Ta. I: 2, III: 1), jeden byl ovalený bez žlábků (Tab. I: 3). Další střep z okraje nádoby vyrobené z hrubšího zrnitého materiálu byl plochý a oddělený širokým žlábkem. Ze stejné nádoby zřejmě pochází také střep ze dna, který je zdobený svislým hřebenováním (Tab. I: 4, II: 5). Že se jedná o dva zlomky z totožné nádoby, naznačuje oproti ostatním zlomkům o poznání zrnitější keramické těsto, způsob provedení a také typ hřebenování. V tomto případě můžeme uvažovat o zařazení těchto keramických fragmentů do púchovské kultury, především kvůli hrubému způsobu vypracování. Další zlomky, pocházející z těl a den situlových nádob, vykazují pro tento keramický tvar typické zdrsnění povrchu v podobě hrubého svislého hřebenování.

Mezi hrncovité tvary patří také na kruhu točená nádoba, z které pochází fragment kyjovitě zesíleného okraje (Tab. I: 1). Takto tvarované okraje jsou typické pro pozdní dobu laténskou stupně LfD2 především na jihozápadním Slovensku. Na kruhu točené nádoby tohoto druhu se vyskytly například v Bratislavě na hradním vrchu, Bratislavě-Vajnorech, Bernolákově a také v Senci (ČAMBAL 2004, tab. XXIX: 5–8, tam další literatura; ČAMBAL – BAZOVSKÝ – BŘEZINOVÁ – KOVÁR – KARWOWSKI 2014, 67). V ruce dělané exempláře známe také z materiální náplně púchovské kultury (STANEKOVÁ 2013, tab. II: 10).

Další skupinu nádob představují zlomky mís. Jeden zlomek pochází z pravděpodobně na kruhu dělané mísy (Tab. III: 2) a dva fragmenty okrajů pocházejí z mís zhotovených v ruce, se slabě dovnitř zataženým okrajem a nezdobeným tělem (Tab. II: 2, 3). Takovéto mísy se objevují především ve střední a pozdní době laténské (např. Brníčko – MEDUNA 1980, Tafel 28; Pravčice – MEDUNA 1980, Tafel 113: 2, 4, 6, 8; oppidum České Lhotice – DANIELISOVÁ 2010, obr. 57: NMZ1) a jsou považované za běžný tvar také napříč celým územím púchovské kultury, kde se objevují na sídlišťích, hradišťích a oběťšťích (např. Dolný Kubín-Velký Bysterec, Prosné-Uhliská – PIETA 1982, tab. XL: 8, 10, 11; XLVI: 13, 15; Divinka-Ohrádza – STANEKOVÁ 2013, 13; Rajecké Teplice-Skalky – zatím nepublikováno). Čtvrtý střep, pocházející z okraje na kruhu točené mísy, se od předchozích nezdobených exemplářů liší rytou výzdobou na vnitřní straně těla. Výzdoba má podobu vysoké oblé ryté vlnice (Tab. IV: 2). Takto zdobené mísy mají svoje zastoupení v keramických souborech např. z Brna – Horních Heršpic (MEDUNA 1980, Tafel 30: 10–13) či oppida v Českých Lhoticích (DANIELISOVÁ 2010, 87). Analogickou výzdobu, avšak ve formě vlešťěných vlnic je možné nalézt v souborech z keltského sídliště ve Slovenskom Grobe-Domovine na jihu Slovenska. Objekt, z kterého tato keramika pochází, je datovaný do stupně LfC s možností přežívání do stupně LfD1 (ČAMBAL 2011, 105, tab. V: 2–4). Podle J. Meduny (1980, 104) je možné mísy s výzdobou na vnitřní straně zařadit přesněji do stupně LfC2. Do tohoto datování dobře zapadá též fragment okraje pravděpodobně esovitě profilované mísy s hlazeným povrchem a se zakulaceným okrajem, která byla vyrobená z jemného materiálu (Tab. II: 1). Takto tvarované mísy se objevují po celou dobu laténskou. Jejich nejstarší výskyt zaznamenáváme již v stupni LfB1 a v různých variantách přežívají až do stupně LfD1, což z nich činí ne právě spolehlivý datovací materiál (ČAMBAL 2011, 105). Esovitě profilované mísy z lokality Michelstetten v Dolním Rakousku souborně zpracoval P. Trebsche (2010), ale tyto tvary se běžně vyskytují také v okolí bratislavského oppida (ČAMBAL 2011, tab. II: 4) či na moravských lokalitách (např. Brníčko – MEDUNA 1980, Tafel 26).

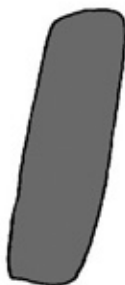
1 (29206)

2 (29205)

3 (29207)

4 (29213)

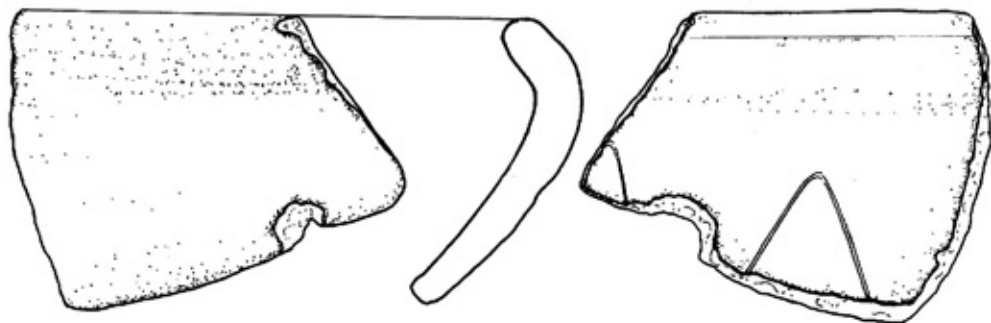
5 (29216)

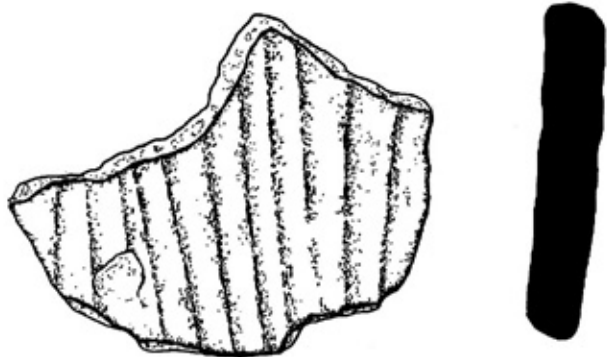
Tab. III: Brumov-Bylnice. Brumovský hrad. Výběr keramických artefaktů – sonda c/79. |

1 (30671)

2 (16359)

3 (23312)

Tab. IV: Brumov-Bylnice. Brumovský hrad. Laténské artefakty ze středověkých vrstev – sonda I/80 (1), sektor A/vrstva XIII (2), sonda i/79 (3).

5. Diskuse a závěr

Přestože prezentovaný soubor je nepočetný a vlastní výzkum nepřinesl žádné informace o struktuře osídlení lokality, můžeme na základě vyhodnocení keramických zlomků dospět k následujícím závěrům. Z chronologického hlediska lze počátky osídlení lokality na základě zpracovaného souboru klást patrně již do stupně LtC2, nejpozději pak do stupně LtD1. Její přežívání do stupně LtD2 pak dokládá nález kyjovitého okraje. Co se týče kulturního zařazení lokality, představuje keramický soubor pozdně laténskou produkci sestávající z grafitové, hrubé a jemné keramiky. Jednoznačně určitelná púchovská složka se v něm téměř nevyskytuje, výjimku tvoří pouze zlomek okraje a dna pocházející patrně z jedné nádoby. I přesto, že se lokalita nachází v oblasti, která geograficky náleží v pozdní době laténské do púchovské sféry, považují autoři za vhodnější ji označovat jako lokalitu pozdně laténskou a jednoznačnému kulturnímu určení se raději vyhnout.

Poznámky:

¹ Během korektur textu článku autoři zjistili existenci ještě jednoho keramického zlomku, který se nachází v expozici hradu Brumov. Jedná se o zlomek vyrobený z grafitové keramické hmoty, jehož ovalený okraj je oddělen žlábkem od plecí nádoby. Tento tvar nenarušuje závěry příspěvku.

Literatura:

DANIELISOVÁ, A. 2010: *Oppidum České Lhotice v kontextu svého sídelního zázemí*. Archeologické studijní materiály 17. Praha.

ČAMBAL, R. 2004: *Bratislavský hradný vrch – akropola neskorolátenskeho oppida*. Zborník SNM. Archeológia. Supplementum 1.

ČAMBAL, R. 2011: *Sídliskové objekty zo strednej a neskej doby laténskej v Slovenskom Grobe*. Zborník SNM 105. Archeológia 21, s. 83–114.

ČAMBAL, R. – BAZOVSKÝ, I. – BŘEZINOVÁ, G. – KOVÁR, B. – KARWOWSKI, M. 2014: *Problematika hmcov s tzv. „kyjovitým“ okrajom zo záveru neskej doby laténskej v stredodunajskom priestore*. In: KOMORÓCZY, B. (ed.): *Sociální diferenciacie barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlíšních a sběrových nálezů (Archeologie barbarů 2011)*. Brno, s. 73–78.

ČIŽMÁŘ, M. 1993a: *Keltská okupace Moravy (doba laténská)*. In: PODBORSKÝ, V. a kol.: *Pravěk dějiny Moravy*. Brno, s. 380–423.

ČIŽMÁŘ, M. 1993b: *Zur Chronologie der Púchover Kultur in Mähren – K chronologii púchovské kultury na Moravě*. Památky archeologické LXXXIV-1, s. 86–96.

ČIŽMÁŘ, Z. – HLAVA, M. – ŠMÍD, M. 2005: *Laténská hmčírská pec ze Ptení*. *Pravěk nová řada* 13/2003, s. 279–293.

GERŠL, J. 2017: *Sídelní strategie púchovské kultury na území Moravy a českého Slezska*. Rukopis bakalářské diplomové práce, uložené na ÚAM FF MU. Brno.

HLAVA, M. 2007: *Laténské osídlení Uničovska*. *Pravěk – supplementum* 17. Brno, s. 87–171.

HLAVA, M. – VÍCH, D. 2007: *Laténské osídlení Boskovicka*. *Pravěk – Supplementum* 17. Brno, s. 11–86.

KOHOUTEK, J. 1982: *K nejstarším dějinám hradu Brumova. Gottwaldovsko od minulosti k současnosti* 4, *Gottwaldov*, s. 199–226.

KOHOUTEK, J. 1985: Hrad Brumov – výsledky výzkumu v letech 1980–1982. Zprávy Oblastního muzea v Gottwaldově, s. 1–7.

KOHOUTEK, J. 2008: Hrady a tvrze jihovýchodní Moravy ve 13. a 14. století. In: GALUŠKA, L. – KOUŘIL, P. – MITÁČEK, J. (eds.): Východní Morava v 10. až 14. století. Brno, s. 185–194.

MEDUNA, J. 1980: Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha.

PIETA, K. 1982: Die Púchov-Kultur. Studia archeologica Slovaca Instituti archeologici Academia scientiarum Slovaca 1. Nitra.

STANEKOVÁ, Z. 2013: Sídliisková aglomerácia v Divinke so zreteľom na sídlisko Ohrádza. Vlastivedný zborník Považia 26, s. 9–24.

STANEKOVÁ, Z. – FOJTÍK, A. – POPELKA, M. 2019: Nížinné sídlisko púchovskej kultury v Malenovicach pri Zlíne. Acta musealia XVI (2018/1-2), s. 32–52.

TREBSCHÉ, P. 2010: Auswertung der latènezeitlichen Befunde und Funde von Michelstetten. In: E. LAUERMENN (Hrsg.): Die latènezeitliche Siedlung von Michelstetten. Die Ausgrabungen des Niederösterreichischen Museums für Urgeschichte in den Jahren 1994–1999. Archäologische Forschungen in Niederösterreich 7. St. Pölten, s. 15–115.

VÍCH, D. 2005: Laténské nálezy na Českomoravském pomezí. Pravěk nová řada 13/2003, s. 309–350.

Lokalita Klenov v kontextu starých dopravních linií východní Moravy

/ Site Klenov in the Context of Old Transport Routes of East Moravia

Dušan Cendelín

Abstract:

This contribution attempts to substantiate motivation for establishment and following existence of a habitat site, where traces of fortification can be proved, dating back to Late Bronze Age and Middle Ages. Existence of a small mediaeval castle in this locality is dated, by archaeological finds from this site, from the beginning to the middle of the 14th century; however, there are no unambiguous written documents supporting this. The site on the top of a hill, high above the sea level and deep amongst Vsetín Hills, is relatively far from any denser historical settlements in valleys of these hills. Taking this into account, it is questionable that it could have been, for instance in the Middle Ages, a centre of a small manor holding. This is indirectly supported by the nature of the mountainous character of the surroundings of the site, which was intensively colonised only after the mediaeval castle decline. Even more intriguing seems the motivation for the existence of the old fortified castle, which is located, in all directions, so far from the more fertile land of this part of East Moravia.

Taking into the account the position of the site, the article indicates a possibility of this settlement having been established in connection with traffic on a unique period land communication, which had run through this mountainous terrain. The settlement, relatively distanced from more densely inhabited spaces, could even have had a function of a sanctuary for travellers. However, we cannot exclude even a certain management of or control over the communication traffic. Considering the location of the site and the nearest known inhabited areas, then south-north route connecting middle regions of the river Váh with a part of North Moravia, seems as the most likely ideal line. This route would not only have been suitable because of good traffic space, connecting mountain ridges and only a few fords; this premise is also indirectly supported by some of the relics of an intensive traffic movement in the countryside, most often in the form of deserted sunken roads. Not negligible as an evidence of movement on this route is also a find of a depot of bronze items, excavated precisely on the alignment of this traffic line.

Keywords:

East Moravia, fortification, roads

Úvod

Skalnatý hřeben Klenova s vrcholem 667 m n. m. se nachází v prostoru Hostýnsko-vsetínské hornatiny 8 km jihovýchodně od Valašského Meziříčí. Celý hřeben je na katastrálním území údolní osady Bystřička. Severní okraj hřebene se svažuje k vodní nádrži, postavené zde v letech 1908–1912, a v blízkosti této nádrže již tento svah tvoří relativně mírně svažitou potoční terasu vzniklou výrazným meandrem potoka Bystřička.

Na nejvyšším vrcholu Klenova vznikl ve středověku malý hrad, který včetně předhradí pokrýval plochu cca 0,12 hektaru. Zásadní průzkum na tomto zaniklém hrádku provedl PhDr. Jiří Kohoutek, CSc., který s ing. Radovanem Koplíkem načrtl i jeho půdorys včetně předhradí. Datování osídlení hrádku podle nálezů keramiky J. Kohoutek určil pro dobu od počátku po polovinu 14. století, kdy hrádek násilně zanikl (KOHOUTEK 1991, 242). Prostorovou kresebnou rekonstrukci hradu později vytvořil Ing. arch. Pavel Šimeček (KOHOUTEK 1995, 41).

Vznik hrádku Klenova a jeho zařazení do nějakého historického kontextu je pro ab-

senci přímých písemných pramenů problematické. Je citován prakticky jediný nepřímý pramen, ve kterém je blíže nelokalizovaný hrad Friendsberg dán roku 1308 do nájmu Vokovi z Kravař od templářského řádu (CDM VI, 13), který zdejší krajinu kolem Bečvy získal nedlouho předtím roku 1297. V případě zmiňovaného hradu Friendsbergu však není jednoznačně jisté, zda lze Friendsberg ztotožnit s hrádkem na Klenově. Nabízí se zde totiž i možnost, že mohl také stát na dnešním Horním městě, kde se dnes nachází vsetínský zámek. Miroslav Plaček upozorňuje na skutečnost, že na rozdíl od zvyklosti dávat v českých zemích hradům v osadách jména podle osad, templáři, majitelé Vsetínska na přelomu 13. a 14. století, tuto zvyklost nemuseli praktikovat. Mnoho jich pocházelo ze západních a jižních zemí, kde tato zvyklost nebyla zažita. Takže v listině zmíněném Vsetíně (oppidum Setteinz) by mohl stát i hrad jiného jména než samotná osada. Tedy i Friendsberg, v listině jmenovaný jako Vreuntspergk (PLAČEK 2001, 292). Hrádek tak mohl vzniknout jak z krátkodobých iniciativ templářů, tak i Voka z Kravař. V obou případech ale není podstatné samotné období jeho vzniku, ale spíše **motivace jeho vzniku**.

Přelom 13. a 14. století je dobou vrcholící kolonizace, která patrně zasáhla, kromě jiných území, i některá údolí východního okraje Vizovických vrchů. Opis zakládací listiny vizovického kláštera z roku 1261, datovaný do druhé poloviny 14. století (CDB V/1, s. 431–436, č. 290), naznačuje východní hranici na Vsetínském Bečvě a říčce Senici, osady zde ale nezmiňuje. Je velice pravděpodobné, že kolem tohoto přelomu staletí bylo mimo Vsetína, minimálně kolem soutoku Vsetínského Bečvy a Senice, i další drobné osídlení, ze kterého mohly postupně vznikat větší osady. Poměrně pozdní zmínky o většině těchto osad naznačují i jejich relativně značně pozdní vznik.¹ Platí to i pro osady zaniklé. Výjimku zde tvoří Pržno napůl cesty údolím Bečvy mezi Valašským Meziříčím a Vsetínem, založené původně jako osada s tvrzí a pravidelným tržištěm (JANIŠ – KOHOUTEK 2002, 138), 2 km severně od místa, kde měl být na počátku 14. století založen klášter (JANIŠ – KOHOUTEK 2002, 137). Z výše naznačeného lze přistoupit na téměř jistou představu, že před pasekářkou kolonizací 16. až 18. století byl celý prostor Hostýnsko-vsetínského hornatiny severně a východně od Vsetínského Bečvy prakticky neosídlen s výjimkou Velké a Malé Lhoty jihovýchodně od Val. Meziříčí. Pro přelom 13. a 14. století to jistě platí i pro většinu údolí drobnějších vodotečí včetně největšího z nich, tedy údolí říčky Bystřice. Z toho důvodu se jeví jakékoliv osídlení na vrcholu Klenova nelogické, spojuje-li se s představou nějaké správní nebo hospodářské funkce.

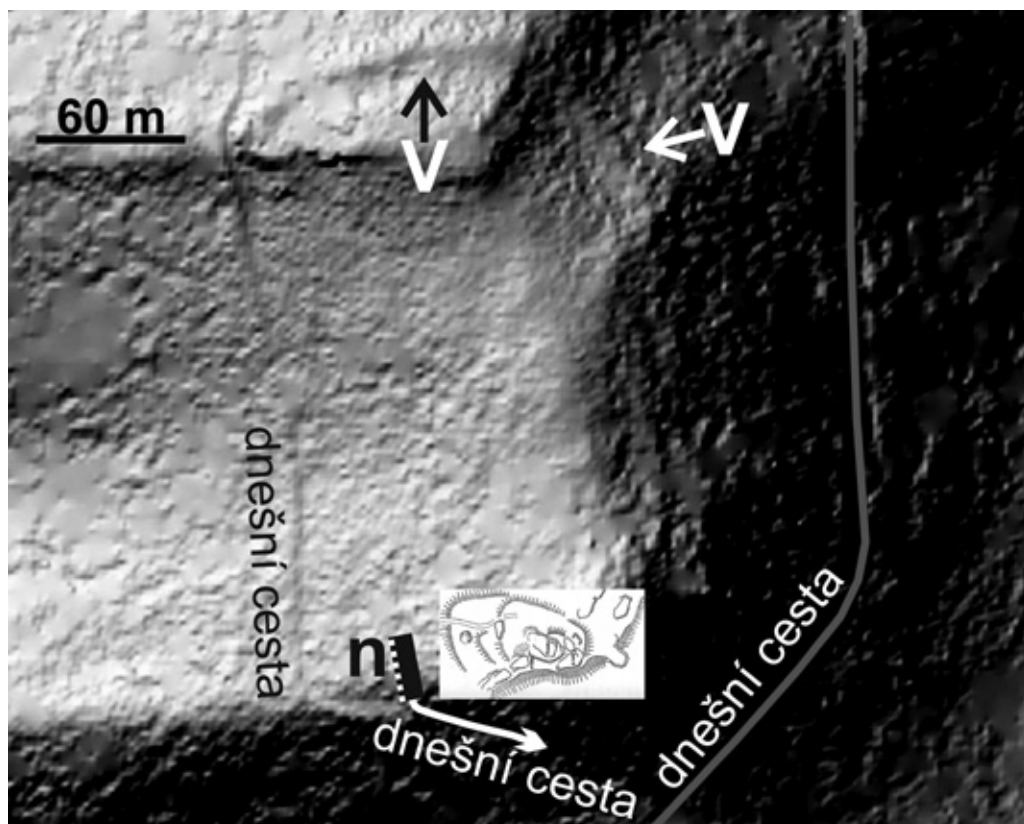
Klenov jako bod na staré pozemní komunikaci nadlokálního významu

Vzhledem ke vzniku hrádku na Klenově, patrně v praktické pustinitě, si jako jediné motivace vzniku osídlení lze představit pouze dvě možnosti. Blízký výskyt významnější využitelné nerostné suroviny, nebo přímou polohu Klenova na staré dopravní linii. O existenci rud v tomto prostoru není zatím nic známo, přesto se však na jižním svahu Klenova, několik desítek metrů od hrádku na vrcholu, dochovalo malé důlní dílo, sestávající z jámy a většího odvalu.² V přiléhající cestě lze sporadicky vidět úlomky a menší výstup bílé horniny připomínající vápenec.³ Doba vzniku důlního díla je neznámá, tedy i možná vazba na přilehlý hrádek.

Asi pravděpodobnější je vznik hrádku v souvislosti se starou trasou přes horský prostor Vsetínských vrchů, kde by naplňoval dnes přesněji neurčitelnou funkci strážní,

celní či mýtní. Případně pomocnou při zdolávání strmých svahů na severojižním přechodu říčky Bystřičky (pův. asi Bystřice). Vztah hradů k blízkým cestám není nové téma, zabývali se jím dříve i jiní badatelé (KOUŘIL – PLAČEK 1988, 383–393), (PLAČEK 1990, 203–216). Hypotetický předpoklad položení Klenova na významné trase silně podporuje i přítomnost pravěkého hradiska na vrcholu Klenova, po němž se dochoval val v severní části hřebene, dobře patrný i na lidarovém snímku (obr. 1). Archeologické sondy na řezu valem datují hradisko rámcově do pozdní doby bronzové nebo starší doby železné.⁴ Rozsah hradiska je zatím neurčen, ale nelze vyloučit, že zabralo větší část hřebene, snad až k pozdějšímu hrádku. Autor a N. Cendelínová objevili ve svahu západně od hrádku útvar podobný erodovanému valu v délce desítek metrů⁵, postupně mizející ve svahu (obr. 1/n, obr. 2). Mohl však vzniknout i později jako součást vstupu do hrádku. Je třeba také dodat, že právě v prostoru tohoto reliktu by byl nejlogičtější (a snad jedině možný) přístup do hradiska přímo z jihu.

Vztah mnoha pravěkých hradisek i středověkých hradů k dopravním liniím, z nichž některé jako cesty byly využívány až do novověku, přesahuje úroveň hypotéz. V rovině provozování obchodu mezi pravěkými lokalitami se o směry dopravního pohybu zajímal kupříkladu V. Salač (SALAČ 2006, 33–58), konkrétnější pohled na

Obr. 1: Lidarový snímek vrcholu Klenova s vloženým náčrtem středověkého hrádku
 V: val hradiska; n: zbytek neinterpretovaného antropogenního zemního útvaru
 (digitální model území na podkladu Lidaru 5. generace ze zdroje <http://ags.cuzk.cz/dmr/> – graficky upravil autor; náčrt půdorysu hrádku Jiří Kohoutek).

vztah hradisko (hrad) – konkrétní cesta však nastal až se systematickými průzkumy těchto linií přímo v terénu. Relikt zaniklého dopravního pohybu se stal specifickým archeologickým objektem i důkazem o pohybu krajinou v konkrétním směru a po konkrétní linii. Počátky tohoto přístupu vnesli do bádání F. Kubů a P. Zavřel a po nich následovaly práce dalších autorů. Vztah starých komunikací k hradům a hradiskům zpracovávaly společné práce D. Cendelína a P. Boliny (CENDELÍN – BOLINA 2011, 87–108), (CENDELÍN – BOLINA 2015, 247–265), samostatně pak i D. Cendelína (CENDELÍN 2000, 2004, 2010, 2018).

Poloha pravěkého hradiska na Klenově, vzniklého hluboko v horské neosídlené krajině, je v této části Moravy značně výjimečná. Při hledání nějaké analogie se nabízí neprozkoumané a nedatované hradisko na Studeném vrchu (646 m n. m.) na katastrálním území Suchá Loz. Také patrně i mohutné hradisko z doby bronzové na kopci Hradisko (636 m n. m.) v katastru osady Javorník. Studený vrch je na hlavním hřebeni Bílých Karpat a v terénu lze dokladovat, že těsně kolem něj probíhala trasa tento hřeben přecházející z Uherskobrodsko do Pováží, dopravní využití této části hřebene v podélném směru nebylo zatím zkoumáno. Hradisko u Javorníku je mimo hlavní hřeben, ale od jeho doložitelného přechodu (relikty trasy; mapování 19. stol. tuto linii ještě označuje jako *comercial weg* – obchodní cesta) je vzdáleno pouhý 1,5 km. Na významném přechodu Bílých Karpat na Trenčínsko je i nedatované hradisko u Pitína, těsně se přimykající k soustavám opuštěných úvozů (ČIŽMÁŘ 2004, 206–207). Všechna jmenovaná hradiska se ve srovnání s Klenovem dnes nachází na moravské straně Karpat blíže současnému osídlení, od osídlení v Pováží jsou vzdálenější. V pravěkém období byl bělokarpatský hřeben zřejmě zalesněn jak hlouběji do Pováží, tak i do prostoru mezi hlavním hřebenem a nivou řeky Moravy.

Pokud jde o hrádek na Klenově, je velmi pravděpodobné, že zde vznikl za neznámých okolností z podobných důvodů, jako zde před tisíci lety vzniklo hradisko. Na stejném pozemním spoji, který musel u Klenova překonávat mezi Vsetínskou a Rožnovskou Bečvou mimořádně obtížnou dopravní překážku v podobě hlubokého údolí říčky Bystřičky. Jedinou mezi oběma Bečvami, neobejitelnou bez mnohonásobného prodloužení cesty, tedy i dokonale kontrolovatelnou.

Obr. 2: Neinterpretovaný zemní útvar ve svahu západně od hrádku Klenov
čárkovaná linie: zdůraznění hrany zemního útvaru
(foto autor 2019, grafické doplnění autor).

Specifikace dopravní linie přes hradisko na Klenově

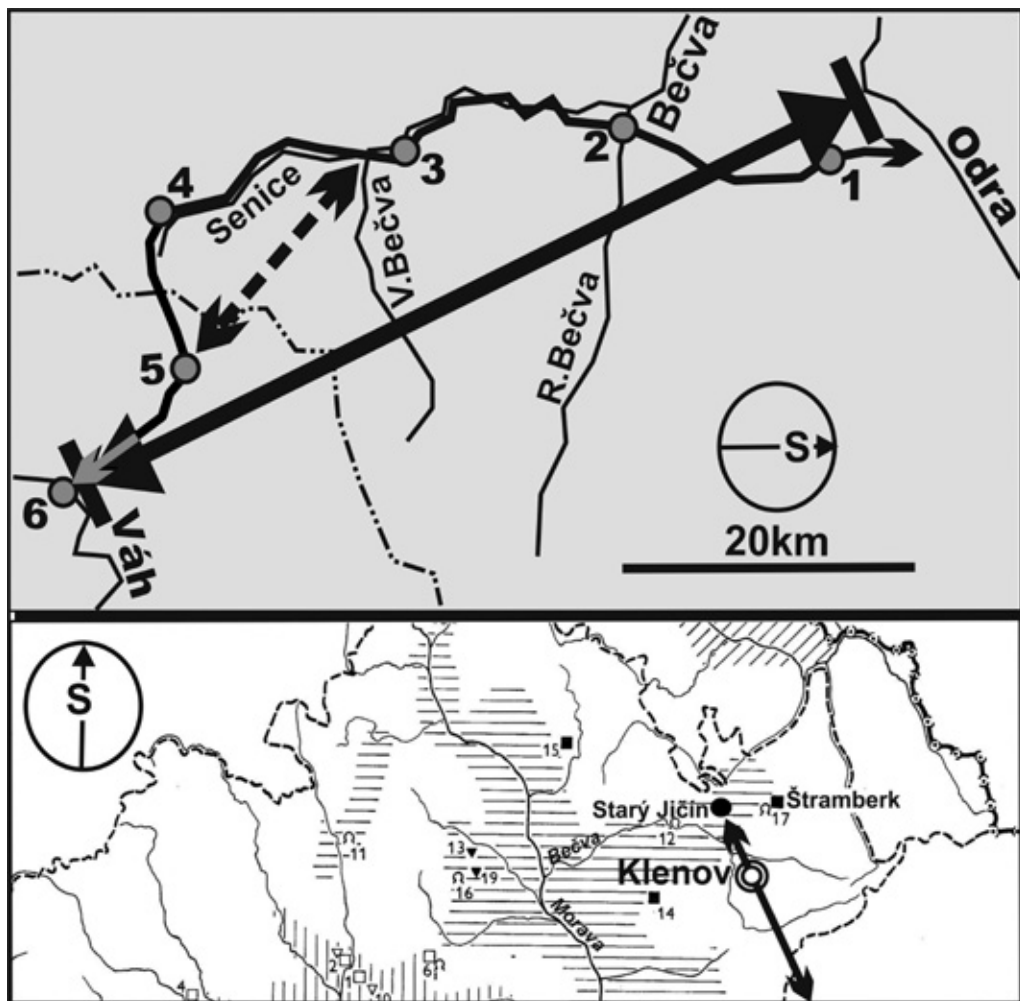
Hledá-li se motivace vzniku pravěkého hradiska na Klenově, autor zde vylučuje západo-východní směr pro nemožnost určit v prudkém zlomu karpatského oblouku na východě věrohodný výchozí bod ani daleko od Klenova. I při vyloučení kotliny Vsetínské Bečvy pod hřebenem Javorníků jako v pravěku neosídlené, horský terén kolem Klenova nabízí výhodné dopravní prostory právě do této kotliny, tedy přijatelnou trasu v severo-j jižním směru. Smysluplnou komunikaci údolím Vsetínské Bečvy od dnešního Ústí po dnešní Val. Meziříčí je možno před úplnou středověkou kolonizací tohoto údolí vyloučit, předhistorické **dálkové** komunikace musely ve zvoleném směru nutně využívat pouze nejsušší místa jakékoliv **neosídlené** krajiny. Údolí větších řek s desítkami zamokřených míst na soutocích s bočními vodotečemi, s proměnou vodního toku, náplavami po záplavách a při neprostupnosti při jarních táních použitelnými dopravními prostory nebyly. Těmi se staly až po dokončení kolonizace údolí, po které byl sice využit výhodný menší sklon údolí vodotečí, ale za cenu nutných úprav a udržování těchto dopravních prostor pomocí mostů a můstků, případně hatěmi.

Považuje-li se vznik pravěkého hradiska uprostřed hor za výjimečný, z tohoto a ještě z následně popsaných důvodů musely být výjimečné i výchozí body cesty přes Klenov. Vyloučí-li se při hrubém vytyčení severojižního směru kotlina řeky pod Javorníky jako výchozí bod, jižním výchozím bodem by pak bylo až staré sídelní území kolem dnešního Púchova. Severním výchozím „bodem“ by pak pravděpodobně mohl být prostor kolem Starého Jičina, resp. prostor na horní Odře s návazností na staré sídelní území Horního Slezska (obr. 3).

Přesnější rekonstrukce této trasy bude logicky vždy zčásti hypotetická. Může se však velice přiblížit někdejší realitě, když budou respektována dvě základní pravidla. První platí pro jakoukoliv dobu a je jím snaha uživatelů jakékoliv cesty o co nejpřímější propojení dvou výchozích bodů, zde prostor starých sídelních území (CENDELÍN 1999, 23). Druhé pravidlo již v současnosti na dnešních cestách a silnicích prakticky neplatí, ale pro dobu existence hradiska na Klenově muselo být dominantní. Je jím pravidlo tzv. „suché trasy“, tedy nutné využívání terénu nejméně podléhajícímu jakémukoliv zamokření (CENDELÍN 1999, 24–29). Při detailnější rekonstrukci dané zhruba výchozími body jde o pokus definovat hledanou dopravní linii v přesnější hydrografické síti daného prostoru. A tuto linii pokud možno konfrontovat s dalšími poznatky. Například z detailních terénních průzkumů, z vývoje osídlení daného prostoru, pro mladší doby z nejstarších mapových děl atd. Pro trasu přes klenovské hradisko pak také především z poznatků archeologické povahy. Při snaze o naplnění výše naznačených bodů vychází rekonstrukce trasy (obr. 4).

Takto rekonstruovaná trasa má na moravské straně nepatrný kontakt s přechodem vodotečí. Na severu by to byly pouze tři malé potoky, dále k jihu dvě Bečvy a říčka Bystřice pod Klenovem. Trasu od Starého Jičina lze heslovitě popsat následovně: přechod potoka Grasmanka, průchod dnešním Kojetínem, těsně u hradiska Požaha vstup do dopravně významného průsmyku mezi Dlouhým kopcem (585 m n. m.) a kopcem Strážnice (545 m n. m.) (obr. 5), přechody Stranického a Hostašovického potoka, přes kóty Na Kamenném (502 m n. m.), Obilná (411 m n. m.) a Helštýn (383 m n. m.) sestup k přechodu přes Rožnovskou Bečvu. Tato „suchá trasa“ od Hostašovic ke Krásnu asi zanechala nejvýraznější stopy v podobě erodované soustavy opuštěných úvozů jižně od Hostašovic⁶ (obr. 6).

Po přechodu Rožnovské Bečvy lze trasu ztotožnit s návršní cestou do prostoru dnešní Malé Lhoty, odkud tato směrem k jihojihozápadu sestoupila k brodu přes Bystřičku. Tento úsek je k definování trasy velmi významný ze dvou důvodů. V místě mezi meandry říčky Bystřičky, nejvhodnějším pro zřízení přirozeného brodu (ADAM 2002, 31–38), se zde tento brod dochoval dodnes, byť mírně upravený⁷ (obr. 7), a na sestupu se dochovaly dva úvozy⁸, odlišující starší a mladší fázi sestupu. I když obě fáze nelze jako žádnou jinou stopu cesty časově zařadit, rozdíl jejich využití v čase je zřejmý a velice výrazný (obr. 8). A také dokládá jejich vznik v rozdílném čase. Severní sestup k brodu je tedy jednoznačný, jižní je dnes těsně nad brodem částečně převrstven

Obr. 3: Grafické náčrtů předpokládaného pozemního spoje z Pováží do Poodří přes Klenov
 obr. nahoře: dvojsípka plnou silnou čarou: spojení Pováží s Poodřím; dvojsípka čárkovanou čarou: propojení ohybu Vsetínské Bečvy s Lysou pod Makytou; plná čára: současné spojení Starého Jičína s Púchovem; 1: Starý Jičín; 2: Val. Meziříčí; 3: Vsetín; 4: Horní Lideč; 5: Lysá pod Makytou; 6: Púchov
 obr. dole: dvojsípka: spojení Pováží s Poodřím; šrafované plochy: osídlení této části Moravy lidem popelnicových polí mladší fáze (výřez převzat z obrázku ve Vlastivědě moravské – Pravěké dějiny Moravy, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1993, s. 309, graficky upravil autor).

Obr. 4: Rekonstrukce trasy přes Klenov v hydrografické síti mezi řekou Odrou a hřebenem Javorníků
 plná čára: předpokládaná trasa Pováží-Poodří; čárkovaná čára: zkratka do Lyského průsmyku
 (u Lysé p. Makytou) od soutoku Senice a V. Bečvy přes Pulčínsko a údolí Francovy Lhoty; 1: Starý Jičín;
 2: Krásno; 3: Valašské Meziříčí; 4: Vsetín; 5: Huslenky; čtverce: přechody vodotečí od severu k jihu
 – Grasmanka u S. Jičína, Stranický potok, Hostašovický potok, Rožnovská Bečva, Bystříčka (Bystřice),
 Vsetínská Bečva; a: hradisko púchovské kultury Požaha; b: pohřebiště KLPP na pahorku Helštýn;
 c: depot bronzů u Krásna; d: hradisko Klenov; e: depot bronzů mezi horním tokem Uherského potoka
 a horním tokem potoka Kychová; Pulčín.

Obr. 5: Situace u hradiska Požaha
obr. nahoře: hradisko Požaha s dnešní silnicí od osady Straník na osadu Kojetín, pohled od jihu (foto autor 2011).
obr. dole: průsmyk mezi Dlouhým kopcem a kopcem Strážnice (foto zdroj <https://mapy.cz/turisticka>, graficky upravil autor).

Obr. 6: Soustava opuštěných úvozů na okraji lesa jižně od Hostašovic (foto 2011 autor).

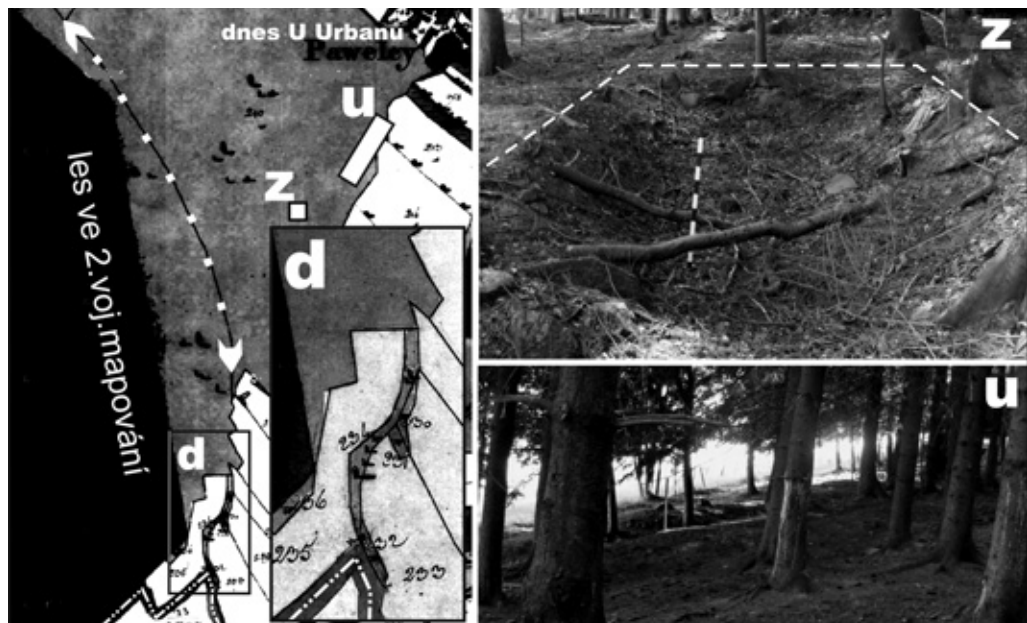
Obr. 7: Současná podoba brodu přes říčku Bystřičku: Čárkovaná bílá čára: poloha současné silnice kolem Bystřičky (foto autor 2015, grafická úprava autor).

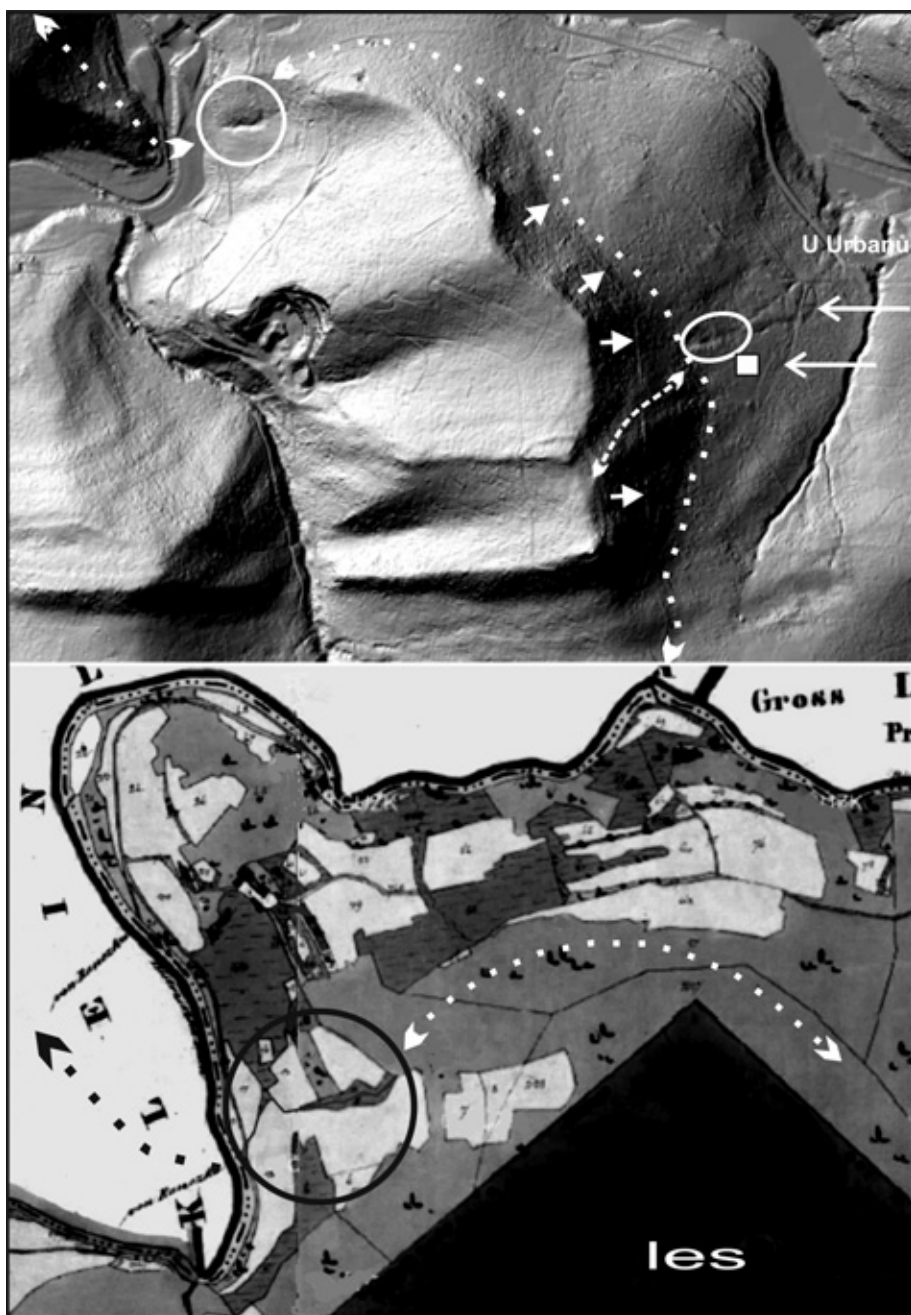
Obr. 8: Sestupy k brodu přes Bystřičku, šipky: starší fáze sestupů k brodu přes Bystřičku (foto autor 2015, grafická úprava autor).

zástavbou. Celkovou trasu, míjející vrchol Klenova a směřující k brodu, lze však se značnou mírou pravděpodobnosti rekonstruovat (obr. 9 a 10).

Východisko řešení, které těsně míjí vrcholek Klenova, se nachází severovýchodně od vrcholu v sedle mezi Klenovem a kopcem Štípa (707 m n. m.). Sedlo je rozhraním katastrů osad Bystřička, Malá Bystřice a Růždka a toto rozhraní je již i na mapě stabilního katastru z roku 1825. Je zde zachycen i **esovitý zemní útvar** zčásti respektovaný přílehlými parcelami (obr. 9/d), který lze jednoznačně interpretovat jako opuštěný úvoz zaniklé cesty. Tu lze v blízkosti tohoto úvozu ztotožnit s katastrální hranicí (obr. 9/tečkovaná dvojitá čára), položenou v tehdejší pastvině pod okrajem lesa, který byl v době mapování výše než dnes a je dokonale zachycen jak na stabilním katastru, tak i v mapě 2. vojenského mapování. Dnes je tato cesta po současné již zalesněné pastvině v mírnějším svahu Klenova nezjistitelná, ale výrazný relikt cesty na rozhraní katastrů ji dokládá. Navíc jako nejpřirozenější sestup k brodu přes Bystřičku. Dalším zajímavým prvkem prostoru pod Klenovem je menší, časově nezařaditelná soustava opuštěných úvozů (obr. 9/u), snad související s pohybem od pasek U Urbanů (dříve zvané Pavelci). Výrazná obdélníková deprese (obr. 9/z)⁹ pod svahem Klenova je zatím časově i funkčně prozatím nedefinovatelná, zde je pomocně označena jako zemnice. A to proto, že podobné útvary autor našel i na dotyku se dvěma jinými významnými trasami. Přesněji v místech u náročných stoupání těchto tras,¹⁰ kde byly interpretovány jako možné dočasné útulky pro osoby, poskytující pomoc při překonávání obtížných svahů té které cesty. Významným krajinným prvkem východního úpatí Klenova je nedaleko zmíněné tzv. zemnice také pramenná pánev (obr. 10/ elipsa). Vytéká z ní potůček i za velmi suchých období¹¹ a tato pramenná pánev

Obr. 9: Krajinná situace v mapě stabilního katastru východně od Klenova (vlevo) a snímky lidských aktivit d: detail zachycující torzo úvozu; z: zemnice; u: opuštěné úvozy na okraji lesa; tečkovaná dvojitá čára: zaniklá cesta navazující na torzo úvozu „d“; (mapa st. katastru <https://archivnimapy.cuzk.cz/>, graficky doplnil a upravil autor; foto autor 2019, graficky doplnil autor).

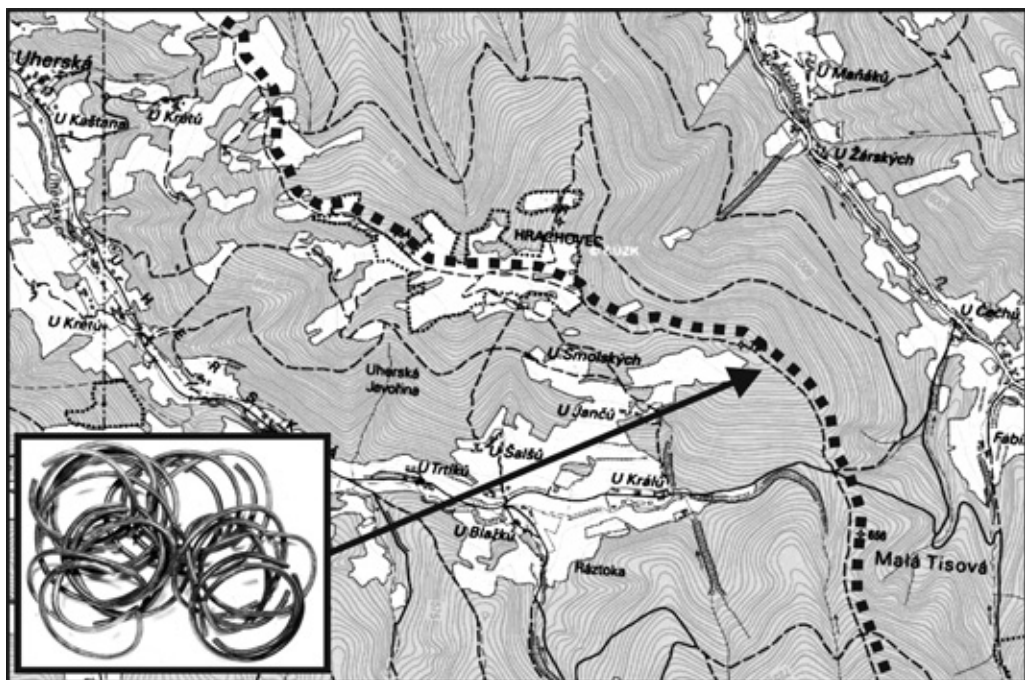

Obr. 10: Předpokládaná poloha trasy po úbočí Klenova na lidarovém snímku (nahore) a mapě stabilního katastru (dole) tečkovaná linie: přibližná poloha trasy; velké šipky: současná cesta od osídlení U Urbanu na vrchol Klenova a soustava opuštěných úvozů; malé šipky na snímku Lidar: okraj lesa na počátku 19. století dnes upravená cesta úbočím; čtverec: zemnice; elipsa: prameniště s vytékajícím potůčkem; čárkovaná dvojsípka: nejkratší propojení hradiska s vodním zdrojem; kroužek: relikt sestupu k brodu přes Bystřičku (digitální model území na podkladu Lidaru 5. generace ze zdroje <http://ags.cuzk.cz/dmr/> – graficky upravil autor; mapa st.katastru <https://archivnimapy.cuzk.cz/>, graficky doplnil a upravil autor).

představovala nejbližší vodní zdroj jak pro hradisko, tak i pozdější hrádek (případně i zemnici). Vlastní sestup k brodu přes Bystřičku od jihu by při naznačeném průběhu trasy mohl být zaoblený erodovaný žlíbek u současné chatové osady nad brodem, dobře zachycený nejen Lidarem, ale i mapou stabilního katastru (obr. 10/kroužek).

Pokračování trasy směrem k jihu je v terénu přímo nesledovatelné a dá se zhruba definovat pouze několika vrcholy, naznačujícími nejpřímější cestu po hřebenech. Při maximální snaze o zachování severojižního směru od Klenova po Vsetínskou Bečvu je seznam vrcholů a pasek následující: Brdo (718 m n. m.) – Červený (706 m n. m.) – Zemanka (720 m n. m.) – Cáb (841 m n. m.) – bezejmenný vrchol (791 m n. m.) – paseky U Krošenků (718 m n. m.) – Ochmelov (734 m n. m.) – paseky U Škarpů (642 m n. m.) – bezejmenný vrchol (548 m n. m.) – přechod Vsetínské Bečvy v prostoru Huslenek.

Za Vsetínskou Bečvou je patrně nejvýhodnější výstup směřován polohou Zděchovského potoka a dále Uherskou dolinou, jejíž název snad naznačuje i historický dopravní pohyb v tomto směru do Pováží. Logicky však se tento pohyb neodehrával před dosídlením této doliny na jejím dnu, ale na východním návrší nad dolinou přes vrchol Hrachovec (776 m n. m.) s pokračováním po hřebenech až patrně na vrchol Makyty (?) (923 m n. m.) (obr. 11/tečkovaná čára). Odtud je po dalších výběžcích hlavního hřebene představitelný sestup do východní části Lyského průsmyku, kam již zasahovalo staré sídelní území Púchovska.¹² Přesně na této linii byl na moravské straně také objeven depot bronzových náramků (obr. 11/šipka), který hypotézu polohy této dopravní linie patrně stvrzuje.¹³

Obr. 11: Místo nálezu depotu bronzových náramků na úpatí hřebene Javorníků tečkovaná čára: předpokládané položení trasy nad dolinou Uherská; šipka: místo nálezu depotu podle Z. Štěpánka (mapa M-34-97-A-b-3, graficky doplnil autor; foto náramků Vlastivědná revue Valašsko 2010/1, graficky upravil autor).

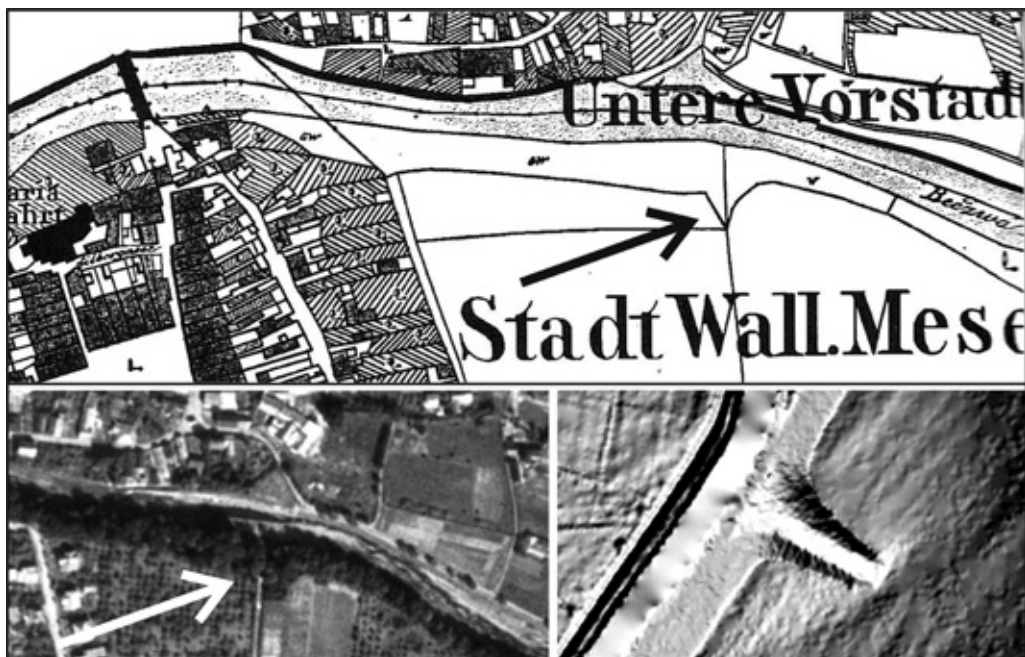
Předpokládaný přechod trasy od Klenova přes hřeben Javorníků u Makyty nepřímo naznačuje i zvláštní postavení malého pulčinského hradu v Pulčínských skalách, postaveného rovněž v hospodářsky problematickém prostoru jako hrad Klenov. Náznaky prvotního osídlení se datují již do 13. století, jsou zde i sporadické nálezy z doby halštatské (KOHOUTEK 1991, 242). Motivace jeho vzniku v prostoru Pulčínka je nejasná stejně jako u hrádku Klenov, nikdy však nebyla naznačena jeho možná funkce kontroly významného pozemního spoje v době postupující kolonizace této oblasti. Například v době dokončené kolonizace údolí Vsefínské Bečvy až po soutok s říčkou Senicí, kdy bylo stále výhodnější odtud vstupovat do Lyského průsmyku „suchou trasou“ přes prostor Pulčína. Tedy mimo zamokřené údolí podél Senice soutěskou pod hradištěm Kopce kudy vede dnešní silnice dále přes Lidečko, H. Lideč a Střelnou do Lyského průsmyku (obr. 4/čárkovaná čára). Autor na této „suché trase“ prováděl roku 2015 terénní průzkumy se snahou objevit stopy intenzivního pohybu na linii kóta Radošov (757 m n. m.) – Obecnice (758 m n. m.) – Mikuličův vrch (676 m n. m.) – Francova Lhota (okolí kostela sv. Štěpána) – Čubův kopec (720 m n. m.). Relikty intenzivního dopravního pohybu ve směru na Lysou pod Makytou byly nalezeny nejen asi již 1 km východně od pulčinského hradu,¹⁴ ale také u Francovy Lhoty¹⁵ a pod Čubovým kopcem.¹⁶

Přechody Rožnovské a Vsefínské Bečvy

Východně od Valašského Meziříčí vytvořila Rožnovská Bečvy před svou regulací hydrograficky složitý zamokřený prostor, v minulosti jistě i dopravně problematický. U východního okraje Krásna je však řeka sevřena mezi výběžky Moravskoslezských Beskyd a Vsefínských vrchů, takže její protilehlé říční terasy se náhle přibližují na vzdálenost přibližně padesáti metrů. Z tohoto důvodu právě zde na úpatí Helštýna bylo místo pro vznik brodu přes řeku, předcházející pozdějšímu přechodu po mostě od nově založeného města na návrší. Složitost položení přímé komunikace přes Valašské Meziříčí a Krásno od severu k jihu zůstala podnes a ještě více je patrná z mapování 19. století. Původní přechod řeky (brodem) se tedy pro nějaký přímý severojižní směr musel před lokací nového města nacházet jinde.

Náznak původního brodového místa se asi zčásti dochoval v reliktu jeho jižního sestupu (obr. 12/šipka). Došlo zde k narušení říční terasy, které se dochovalo dodnes, i když hladina řeky není v úrovni hladiny jako za používání tohoto přechodu. Samotný sestup k původnímu brodu je erodován, původní stav je nepoznatelný. Dochování podobných reliktních sestupů k přechodům vodotečí je relativně vzácné. Na Moravě bylo zatím zachyceno ještě na řece Svratce (obr. 12/dole vpravo).¹⁷ Komunikační souvislosti tohoto reliktu na přechodu Svratky byly i publikovány (CENDELÍN 2018, 143–153).

Řešení přechodu Vsefínské Bečvy je komplikovanější vzhledem k charakteru říčního údolí s množstvím úplných nebo narušených říčních teras a říčních ramen, později proměněných v ostrůvky (obr. 13). Jako nejlepší sestup ze severu se zde jeví dotyk dvou říčních teras na pravém břehu, což je však akceptovatelné právě jen pro hydrografickou situaci řeky v 19. století. I z dlouhodobého hlediska je akceptovatelnější sestup k řece od jihu po jednom z výběžků Javorníků mezi potoky Zděchovka a Hrachoveček. Tento sestup, zachycený na všech mapováních, končí těsně u soutoku Zděchovky s řekou a představuje ideální přístup těsně k brodovému místu podobně

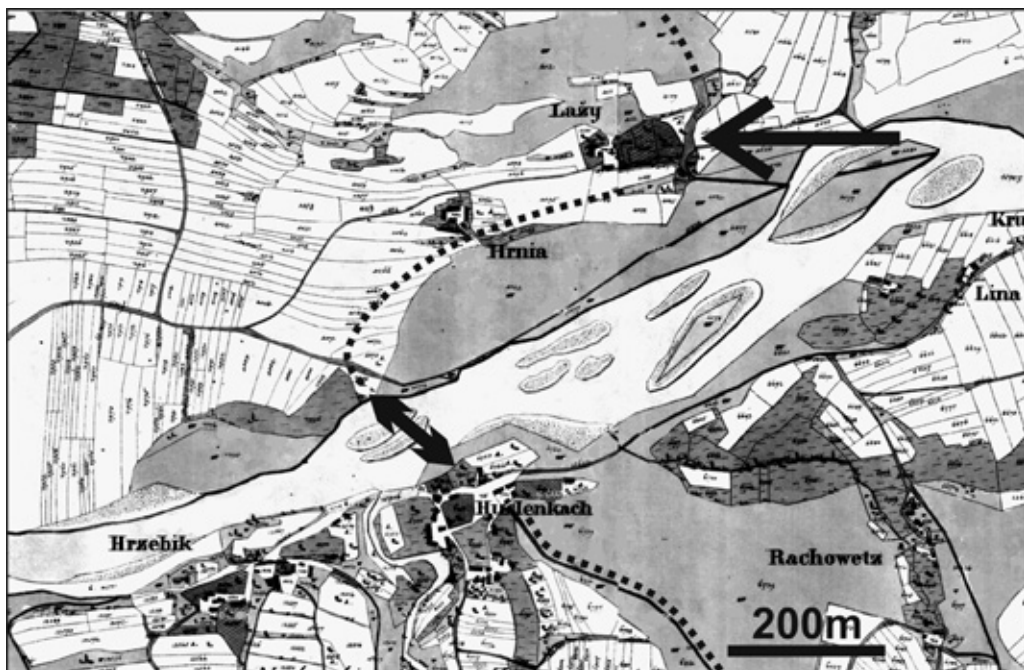
Obr. 12: Brodové místo přes řeku ve Valašském Meziříčí
 nahore: část okolí řeky v mapě 19. století; dole vlevo: letecký snímek části okolí řeky z 50. let 20. století;
 šipka: místo reliktu sestupu k brodu přes řeku; dole vpravo: relikv sestupu k přechodu řeky Svatky
 u osady Uherčice.

jako pravobřežní sestup u Rožnovské Bečvy v Krásnu. Dnes je tento huslenkovský sestup přerušen regulovaným potokem Hrachoveček, v minulosti však potok vtékal do Bečvy východněji a sestup nenarušoval. Lokalizovaný přechod Vseřínské Bečvy nemusel být pro trasu od Klenova jediný, podle autora však naplňuje v maximální možné míře podmínku suché a co nejpřímější trasy včetně respektování polohy nalezeného depotu bronzů výše u hlavního hřebene Javorníků.

Závěr

Práce je pokusem o zařazení pravěké a současně i středověké sídelní lokality do kontextu vzhledem k dobové motivaci jejich vzniku. Poloha v hospodářsky problematické horské krajině, v době jejich existence relativně velice vzdálené nejen od úrodnějších území, ale i od intenzivnějšího osídlení, dobře souzní s hypotézou polohy na historicky nedoloženém (patrně i **přímo** nedoložitelném) pozemním spoji přes horské prostory severovýchodní Moravy. Pohyb přes tyto prostory ze středního Pováží na severovýchodní Moravu relativně dobře pro pravěké období naznačuje několik dosud objevených hradisek púchovské kultury v Moravském prostoru,¹⁸ pro ještě starší období v pozdní době bronzové pohyb v tomto horském terénu naznačují další lokality.¹⁹ Trasa přes Klenov je zde chápána jako část tohoto pohybu, který byl dlouhodobě praktikován až do kolonizace těchto prostor na počátku středověku.

Konkrétní řešení zde staví na několika východiscích, většinou popsanych výše v textu. K nim je třeba jen dodat neoddiskutovatelný fakt doložitelné existence dál-

Obr. 13: Údolí Vsetínské Bečvy u Huslenek v 19. století
 šipka: výrazný komunikační žleb u samot U Lažů (v mapě Lažy); dvojitá šipka: přibližná poloha přechodu
 řeky mezi okraji dvou říčních teras; tečkovaná čára: předpokládaná poloha severojižní trasy u Husle-
 nek (mapa st. katastru <https://archivnimapy.cuzk.cz/>, graficky doplnil a upravil autor).

kových tras na horských hřebenech, využívaných v některých případech asi až do novověku. Příkladem mohou být mohutné relikty těchto tras v horských oblastech Slovenska, kde tyto linie tvořily spojnice jednotlivých kotlin. Jejich průzkum je zatím v počátcích (CENDELÍN – BOLINA 2013, 20–27).

Nakonec je třeba ještě zdůraznit, že dnešní podoba reliktní předpokládané severojižní trasy přes Klenov od Starého Jičína po hřeben Javorníků zde není hodnocena jako výsledná podoba reliktní z doby existence hradiska na Klenově ani hrádku na Klenově. Tyto relikty zde pouze akcentují určité výhodné dopravní prostory v konkrétním směru, využitelné i mimo dobu osídlení Klenova. Jak pro dopravní pohyb dálkový, tak i regionální či dokonce možný pohyb lokální. Od nejstarších období někdy až do současnosti. S proměnami osídlení podél naznačené trasy po dobu více jak dvou tisíciletí se mohly tyto relikty proměňovat. Jejich podoba mohla být více nebo méně intenzivní, některé z nich mohly dokonce částečně zanikat a znovu vznikat, případně se na konkrétních lokalitách mírně posouvat v reakci na proměny konkrétní části zemského povrchu kolem dané komunikační linie.

Poděkování

Děkuji panu Ladislavu Štěpánkovi za informaci o předběžném datování pravěkého hradiska na Klenově. Rovněž mu děkuji za informaci o přesném místě nálezů depotu bronzových náramků. Především bez druhé informace by řešení předpokládané komunikační linie nutně zůstalo neúplné.

Poznámky:

- ¹ Přžno 1372, Velká Lhota 1411, Malá Lhota 1411, Janová 1505, Hovězí 1505, Huslenky 1503 uvedeny jako pustá ves, Malá Bystřice 1629, Nový Hrozenkov 1649, Halenkov 1657, Bystřička 1846; *Vlastivěda moravská, Okres Vsetín – Místopis, Brno 2002.*
- ² WGS 49°24'39"N, 18°1'54"E.
- ³ Předběžný odhad, rozbor nebyl proveden.
- ⁴ Informace o datování hradiska nebyly publikované a autor je získal korespondencí od Ladislava Štěpánka, který průzkum na Klenově prováděl. Nález z archeologického průzkumu jsou podle L. Štěpánka uloženy ve sbírkách vsetínského muzea.
- ⁵ WGS 49°24'40"N, 18°1'52"E.
- ⁶ WGS 49°31'44"N, 17°59'55"E.
- ⁷ WGS 49°25'7"N, 18°1'7"E.
- ⁸ WGS 49°25'11"N, 18°0'57"E.
- ⁹ WGS 49°24'56"N, 18°2'8"E.
- ¹⁰ Trasa Lukov – Brumov WGS 49°11'31"N, 17°52'22"E; trasa Trenčín – Drietoma – Morava WGS 48°54'16"N, 17°59'22"E – polohy zemnic nepublikovány.
- ¹¹ Zaregistrováno v červnu 2019.
- ¹² Rozsah starého sídelního území Púchovska, resp. jeho průnik do prostoru Lyského průsmyku, naznačuje přítomnost hradiska púchovské kultury u osady Dohňany SZ od Púchova.
- ¹³ Polohu depotu nad Uherskou dolinou získal autor od archeologa Ladislava Štěpánka. Na přesné místo nálezu jmenovaného archeologa dovedl syn nálezce, proto lze tuto informaci považovat za věrohodnou.
- ¹⁴ WGS 49°13'46"N, 18°5'30"E.
- ¹⁵ WGS 49°12'32"N, 18°6'52"E, WGS 49°12'14"N, 18°7'26"E.
- ¹⁶ WGS 49°12'0"N, 18°7'45"E.
- ¹⁷ WGS 48°58'25"N, 16°40'4"E.
- ¹⁸ Krajčice u Lidečka, Ostrý vrch a Rudovka u Vizovic, Rýsov u Provodova, Lukov a Velá na Fryštátsku, Jasenice u Val. Meziříčí, Hrádek u Všeminy, Požaha u Starého Jičina, Brumov na Valaškokloboucku.
- ¹⁹ hradiska Kopce u Lidečka a Klenov, hradiska Klášfov, Brdo a Ostrý vrch na hřebeni Vizovických vrchů, nálezy artefaktů kultury lužických popelnicových polí u Pulčína, Krásna aj., pohřebiště téže u Sehradic, Vlachovic a Tichova.

Prameny:

Codex diplomaticus et epistoláří regni Bohemiae (V/1. s. 43–436, č. 290).

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, VI. 1307–1333, edd. P. Ritter v. Chlumecky – Joseph Chytil, Brünn 1854.

Literatura:

ADAM, D. 2002: K teorii brodu a brodového místa, sborník *Staré stezky 7. Národní památkový ústav Brno*, s. 31–38.

CENDELÍN, D. 1999: *Staré komunikace, nákl. vlastním. Vizovice*, s. 23.

CENDELÍN, D. 2000: *Nové objevy prehistorického osídlení ve Vizovických vrších a staré komunikace. Vlastivědný věstník moravský 52 č. 4*, s. 377–385.

CENDELÍN, D. 2004: *Mařínské hradisko ve světle komunikačních souvislostí a fortifikačních anomálií, Vlastivědný věstník moravský 56*, s. 285–297.

CENDELÍN, D. 2010: Přechody Bílých Karpat z Moravy do Pováží. Přesná lokalizace dopravních linií a moravské příhraniční fortifikace. *Vlastivědný věstník moravský* LXII, č. 3, s. 297–315.

CENDELÍN, D. 2018: Pravěká hradiska hlavního hřebene Vizovické vrchoviny v komunikačních souvislostech – polohy lokalit, polohy vstupu do hrazených areálů a vztah lokalit k doložitelným dopravním liniím. *Archeologie Moravy a Slezska XVII. Česká archeologická společnost – pobočka pro Moravu a Slezsko*, s. 30–53.

CENDELÍN, D. 2018: Přechod řeky Jihlavy u Pohořelic v kontextu krajiny jižní Moravy. In: *Město Pohořelice*, s. 143–153.

CENDELÍN, D. – BOLINA, P. 2011: Úloha hradů Lukov a Brumov v systému komunikací východní Moravy. *Archaeologia Historica* 36/11-1, s. 87–108.

CENDELÍN, D. – BOLINA, P. 2013: Pokračování trasy Lukov – Brumov – Vršatec k banským městům na Slovensku (spoluautor P. Bolina). *Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu*, s. 20–27, Centrum dopravního výzkumu Brno.

CENDELÍN, D. – BOLINA, P. 2015: Význam relikvů dopravního pohybu při interpretaci velkomoravského hradiska u Bojné (okr. Topolčany). *Archaeologia historica*, s. 247–265.

ČIŽMÁŘ, M. 2004: *Encyklopedie hradíšť na Moravě a ve Slezsku*. Libri Praha, s. 206–207.

JANIŠ, D. – KOHOUTEK, J. 2002: Středověké osídlení, *Vlastivěda moravská, Okres Vsetín*. Brno, s. 137–138.

KOHOUTEK, J. 1991: Výzkum středověkých hradů v oblasti Vsetínských vrchů. *Archaeologia historica* 16, s. 242.

KOHOUTEK, J. 1995: *Hrady jihovýchodní Moravy*. Nakl. Archa, s. 41.

KOUŘIL, P. – PLAČEK, M. 1988: Vznik, vývoj a funkce čtyř hradů v okolí Vrbna pod Pradědem (okres Bruntál), *Časopis Slezského muzea, série B*, 37, s. 383–393.

KUBŮ, F. – ZAVŘEL, P. 1990: Blažejovický systém Zlaté stezky. *Sborník Zlatá stezka* 3, 1996, s. 2–53.

PLAČEK, M.: Fortifikace ke kontrole a zajištění středověkých komunikací. *Archaeologia historica* 15, s. 203–216.

PLAČEK, M.: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Libri 2001, s. 292.

SALAČ, V. 2006: O obchodu v pravěku a době laténské především. *Archeologické rozhledy* LVII, s. 33–58.

Čeněk ze Šarova a nižší šlechta na předhusitské Moravě v časech války a landfrýdu

*/ Čeněk of Šarov and Lower Nobility in Pre-Hussite Moravia at Times
of War and Landfriede*

Dalibor Janiš

Abstract:

The contribution focuses on gaining knowledge of lower nobility in Moravia in Pre-Hussite period, using Čeněk of Šarov and his family, who held farming estates around the towns of Zlín and Uherský Brod as an example. Originally a large property, it was divided among the members of the family in the Pre-Hussite period. Čeněk of Šarov represents a lower nobleman, who, most likely, supplemented economic stagnation tied with insufficient land property with income from mercenary service. His castle, Šarov, was probably a seat of a group of soldiers. Čeněk was a member of a circle of reformed nobility influenced by teaching of Jan Hus and he also appointed an Utraquist priest to his estate.

Keywords:

Moravia, nobility, war, Middle Ages, Čeněk of Šarov

Úvod

Husitské války představují nepochybně jednu z přelomových událostí českých dějin a výrazně determinovaly podobu sociálních, náboženských a mocenských struktur v českých zemích v pozdním středověku. Dobu 15. století tak výrazně určují zejména dvě tzv. husitské války, jak jsou v literatuře nověji označovány, tedy válečné události z let 1419–1434 a 1468–1478 (česko-uherská válka). Poměrně dramatický ráz mělo i mezidobí spojené s četnými lokálními konflikty, které se v různé míře dotkly všech částí českých zemí, respektive všech zemí tvořících v té době soustátí České koruny (přehledně ČORNEJ 2000; ČORNEJ – BARTLOVÁ 2007).

Na teritorium Moravského markrabství pak válka vstoupila ve své ničivé podobě již na začátku 80. let 14. století v podobě konfliktu mezi markrabaty Joštem a Prokopem, který se odehrál ve třech hlavních etapách a uzavřel se až v roce 1405 (přehledně MEZNÍK 1999, 250–298; ŠTĚPÁN 2002). Oba Lucemburkové si vytvořili své mocensko-vojenské strany tvořené příslušníky moravské nobility. Do obou táborů tak patřili nejen příslušníci významných panských rodů, ale i na ně navázaná nižší šlechta v pozici jejich klientů a služebníků (ke členům obou táborů BALETKA 1996; JUROK 2015; 2019). Tyto vazby mohly mít formální charakter (prostřednictvím lén či úřadů), v řadě případů se jednalo o vztahy založené na spojenectví, tedy vojenské námezdní službě. Významnou roli hrály také finanční vztahy v podobě půjček či ručitelských závazků příslušníků nižší šlechty ve vztahu k pánům (BOBKOVÁ – BARTLOVÁ 2003, 28–58).

Nižší šlechta a bojové družiny

Starší i novější práce se opakovaně vyjadřují k otázce postavení nižší šlechty v době kolem přelomu 14. a 15. století a roli jejich příslušníků v husitské revoluci. Starší teze o krizi nižší šlechty v Čechách a na Moravě v předhusitské době byla odmítnuta s tím, že lze mluvit snad o určité stagnaci. Nižší šlechta si také v této době udržela rozsah svých statků, respektive jejich podíl na celkovém množství majetků nobility v českých zemích. Samotná nižší šlechta, v této době ještě nezformovaná do samostatného stavu, byla navíc sociálně a majetkově výrazně diferencovaná. V předhusitské době však započal proces zmenšování počtu rodů patřících k nižší šlechtě (POLÍVKA 1982, 205–224; ŠMAHEL 1995, 280–288; MLATEČEK 2003, 509–518; 2004, 281–290; 2019; MEZNÍK 1999, 363–366; BOBKOVÁ – BARTLOVÁ 2003, 31–34).

Dochované prameny v podobě zemských desek, pňhonných knih i manských knih

olomouckého biskupství podávají detailnější obraz o majetkovém zázemí a genealogii moravské nižší šlechty od poloviny 14. století. Řada příslušníků nižší šlechty měla různé klientské vazby na významné panské rody, jako byli například páni z Kravař či Šternberka, a mnozí z nich patřili také mezi biskupské či markraběcí many. Od 80. let 14. století pak mnoho příslušníků nižší šlechty našlo uplatnění v domácích válkách mezi moravskými Lucemburky či ve vojenských službách v zahraničí – v Rakousích, Uhrách či Polsku (MEZNÍK 1999, 365; ŠMAHEL 1995, 287; MLATEČEK 2019, 50–53).

Opakované války mezi Joštem a Prokopem značně rozvrátily bezpečnostní poměry v markrabství. Zapojení šlechty do konfliktu s sebou přineslo zformování bojových družin, jež však zůstaly zachovány i v časech formálního míru. Důvodem byl nejen zmiňovaný rozvrat v zemi, ale i četné individuální konflikty (záští) mezi šlechtou zahajované na principu tzv. odpovědi (JANIŠ 2017). Vlastní bojové družiny měli vedle bohatých a vlivných pánů také někteří příslušníci nižší šlechty, kteří s nimi vstupovali do služeb markrabat či zmiňovaných pánů. Neutěšené poměry v zemi však umožňovaly, že řada těchto bojových družin, ve staré češtině nazývaných jako *bratrstva* či *tovaryšstva*, se věnovala loupežné činnosti spojené s páchaním závažných deliktů a ziskem kořisti. V řadě případů tuto činnost skrytě podporovali významní páni se svými hrady, které sloužily jako základny pro tato uskupení. Zásahy proti loupeživým družinám často postihly i jejich členy z řad urozců (nižší šlechty) v podobě vězení či dokonce poprav (HOFFMANN 1994; MEZNÍK 1999, 375–376; ŠMAHEL 1995, 287). Na přelomu prvního a druhého desetiletí se v Čechách i na Moravě podařilo činnost loupeživých družin částečně eliminovat, v době před vypuknutím první husitské války však jejich počet znovu narostl (ŠMAHEL 1995, 287–288).

Fenomén bojových a lapkovských družin v pozdním středověku má své analogie v západoevropském prostředí, zejména ve Francii a jižním Německu, kde souvisel s krizovými jevy vyvolanými mimo jiné velkou epidemií moru a déletrvajícími válečnými událostmi. Šlechtické lapkovství v pozdním středověku bylo tradičně považováno za projev určité ekonomické či sociální krize nižší šlechty. Novější výzkumy však ukazují, že tato kriminální činnost nebyla jen existenční nutností a často se jednalo spíše o jakýsi druh šlechtického „podnikání“ (RÖSENER 1982; KAUFMANN 1993; ZMORA 1997).

Téma bojových družin, jejichž činnost výrazně zasáhla koncem 14. a na začátku 15. století zejména pomezí Čech, Moravy a Rakous, opakovaně analyzoval František Hoffmann na základě popravčích a psaneckých zápisů vedených královským městem Jihlavou a o něco starší popravčí knihy pánů z Rožmberka (HOFFMANN 1975; 1976; 1986; 1987; 1994). Tyto unikátní prameny, související s hrdelní jurisdikcí královských měst a královských úředníků (popravců), ukazují, jaké typy deliktů byly stíhány podle pravidel českého a moravského zemského práva a jaký byl rozsah kriminální činnosti zadržených a vyslychaných pachatelů. Zároveň velmi detailně ukazují rozmanité složení příslušníků bojových a lapkovských družin z řad bývalých žoldnéřů, služebníků, zběhlých poddaných či různých delikventů (HOFFMANN /ed./ 2000; KALNÝ /ed./ 1993). Jihlavské zápisy zachycují zejména situaci na jihozápadní a jižní Moravě v letech 1410–1419, do kterých spadá jejich první, nejstarší část. Pro poznání poměrů na jihovýchodní, respektive východní Moravě obdobný pramen chybí. Je však nepochybné, že zde musely být vedeny u soudů s trestní jurisdikcí vykonávanou podle zemského práva (krajských poprav), tedy zejména v královském městě Uherském Hradišti, kterému tyto pravomoci podle pramenů ze 14. století náležely. Stejně tak

byly krajské popravy v polovině 14. století výslovně vázány k hradům Buchlovu, Hodonínu a Bzenci (JANIŠ 2013, 61, 209–210, 220, 229–230). Právě ve Bzenci byl podle jihlavských zápisů učiněn v květnu 1419 výslech lapky Vaňka Roubice (HOFFMANN / ed./ 2000, 15–20, č. 10).

Působení bojových družin nepředstavovalo jen kriminální, tedy protiprávní činnost z pohledu zemského práva. Řada akcí vedených ozbrojenou silou (často spojená s pokusy o obsazení hradů, tvrzí či měst) měla charakter šlechtického záští a tyto individuální „soukromé“ války tak byly v základních obrysech regulovány zemským právem. Způsob vyhlášení nepřátelství protistraně (tzv. odpověď) byl formálně stanoven a tato pravidla vedení války se pod vlivem zahraniční úpravy uplatnila ve větší míře v českých zemích od konce 14. století (JANIŠ 2017). Na principu individuálně vyhlášeného nepřátelství – a následně uzavíraných příměří či mírů (srov. ELBEL 2016) – probíhala v českých zemích v pozdním středověku většina ozbrojených konfliktů včetně větších válečných střetnutí (srov. PRIETZEL 2006). Uvedené jevy, které výrazně zasáhly společnost a poměry v českých zemích na přelomu 14. a 15. století, lze zřetelně demonstrovat na příkladu některých jedinců či celých rodů z řad nižší šlechty.

Vladykové ze Šarova – počátky rodu a jeho majetkové zázemí

Vladykové užívající predikát dle hradu Šarova (*de Zarow, de Sarow, de Scherow* atd.)¹ a záhy také přijmí Šarovec (*Zsarowecz, Scharowecz, Sarowecz*), vstupují do mluvy písemných pramenů ve druhé polovině 14. století, a to zejména v zápisech zemských desek a půhonných a nálezových knih zemského soudu (POKLUDA 1993, 188–197; PILNÁČEK 1930, 216, č. 696; PELANT 2013, 442). Šarov se v písemných pramenech připomíná poprvé v roce 1360 v predikátu **Jana a Oneše ze Šarova**. Oba šlechtici byli pravděpodobně bratři. Patřila jim ves Hradčovice, na které zapsali svým manželkám věno ve výši 100 hřiven grošů pro každou z nich. Částka byla zajištěna vždy na deseti lánech a polovině mlýna. Onešovou ženou byla Markéta, Janovou pak Klára, vdova po Ondřejovi z Opatovic. Klára Janovi připsala podíl ve výši 10 lánů na vsi Trutmanicích, kterou držela (ZDO I, 34, č. 695; 35, č. 701; 37, č. 739). Oba zmiňovaní šlechtici patrně představují nejstarší známou generaci rodu. Za jejich potomky lze považovat bratry Ondřeje, Vojtěcha a Vlka ze Šarova – historik Z. Pokluda je pokládá za syny zmiňovaného Jana ze Šarova, zatímco Onešovým potomkem byl pravděpodobně Stach ze Šarova a z Újezda (připomínaný 1371–1384), jenž držel statky v blízkosti Uherského Brodu a měl syny Čeňka a Martina (POKLUDA 1993, 188–189).

Bratři **Ondřej, Vojtěch a Vlk ze Šarova** v roce 1373 intabulovali Ješkovi ze Šternberka do zemských desek prodej Slušovic, Všeminy, Neubuze a Dešné (ZDO I, 76, č. 352). Tento územně kompaktní a poměrně velký statek představoval pravděpodobně původní rodový statek vladyků ze Šarova – patrně šlo o dědictví po Janovi ze Šarova. Jeden z bratrů, Vlk, se podle Slušovic také psal (ZDO I, 84, č. 511; 71, č. 237). Důvody odprodeje nejsou známy, patrně se tak stalo v důsledku dělení zděděných majetků. Bratři statky nadrželi v tzv. nedílu, neboť v témže roce uzavřeli tzv. spolek zajišťující vzájemné dědické nároky (ZDO I, 71, č. 238). Lukovští Šternberkové ziskem Slušovic (od roku 1407 připomínaných jako městečko) a zmiňovaných tří vsí trvale rozšířili východní část svého rozlehlého dominia náležejícího k hradu Lukovu (HOLÍK – JANIŠ – LANGOVÁ – VRLA 2015, 36). Uvedená situace je tak příkladem přechodu statků z rukou nižší šlechty ve prospěch panských rodů. Zdá se, že vladykové ze Šaro-

va mohli kolem poloviny 14. století náležet mezi bohaté příslušníky nižší šlechty stojící na pomyslné hranici mezi pány a nižší šlechtou (obě kategorie nebyly v této době formálně uzavřené). I později však většina členů rodu vzhledem ke svému majetkovému zázemí patřila mezi pětinu nejbohatších příslušníků nižší šlechty (srov. MLATEČEK 2003, 516; POKLUDA 1993, 189–190).

Vojtěch ze Šarova získal z rodového dědictví ves Lhotu ležící mezi Šarovy a Malenovicemi (ZDO I, 113–114, č. 429). Druhý z bratrů Vlk, píšící se dočasně podle Slušovic, získal v roce 1373 ves Těšov u Uherského Brodu, o rok později prodal ves Opatovice, která později zanikla mezi Ludkovicemi a Luhačovicemi (ZDO I, 84, č. 511; 71, č. 237). Oba zmínění Šarovcové patrně nezanechali žádné potomky (POKLUDA 1993, 189).

Ondřej ze Šarova byl pravděpodobně nejstarším z bratrů. Stal se dědicem hlavního sídla rodu – hradu Šarova. V písemných pramenech se připomíná poprvé

Obr. 1: Erb vladyků ze Šarova – erbovní znamení zlatý domovní krov s praporkem v modrém poli (dřevořez, PAPROCKÝ Z GLOGOL, B.: Zrčdadlo slavného Margkrabství moravského. Olomouc 1593).

v roce 1368, kdy koupil dvůr a sedm lánů s příslušenstvím ve Velkém Ořechově, ležícím v blízkosti Šarova. Tento majetek však v roce 1384 prodal Mikšíkovi z Malenovic (ZDO I, 50, č. 1029; 143, č. 367). V roce 1373 prodal dvůr se dvěma poplužními a dvěma lány v Bohdalicích ležících na Vyškovsku; šlo patrně o zděděný statek (ZDO I, 71, č. 260; POKLUDA 1993, 189). Ke zděděným statkům patřily také již zmiňované Hradčovice s alodním dvorem, na kterých v roce 1385 zapsal své manželce Jitce vdovské věno ve výši 120 hřiven grošů. K roku 1392 však Ondřej vedl spor s Jeníkem z Dobrotic o jistá věnná práva váznoucí na Hradčovicích. Na téže vsi pak také o několik let později, v roce 1397, pojistil vdovské věno své (patrně) druhé manželce Kateřině z Uhřic. V roce 1408 byl již Ondřej po smrti, neboť znovu provdaná Kateřina převedla svá práva na Hradčovicích na svého druhého manžela Mikšíka z Malenovic (ZDO I, 153, č. 576; 200, č. 407–408; 215, č. 676; 277, č. 608). Z pozdějších vkladů do zemských desek vyplývá, že Ondřej získal také malý majetkový podíl (jeden lán) ve vsi Nedachlebicích, který později zdědila jeho dcera Anna (ZDO I, 288, č. 773), dále ves Loštice (zanikla později u Velkého Ořechova) a podíl na Zlámaném Újezdu (dnešní Zlámanec).

Některé z dochovaných zpráv také do jisté míry osvětlují postavení Ondřeje ze Šarova v rámci moravské nobility. V roce 1370 se společně s bratrem Vojtěchem připomínají jako svědci na listině Vícka z Březolup, kterou prodal svůj statek v Březolupech vizovickému klášteru (CDM X, 106–107, č. 83). Oba jsou označeni jako „vážení muži a páni“ (*honorabilium virorum et domini...*), což nepochybně ukazuje na jejich poměrně významné postavení (titulem *dominus* byli označováni příslušníci vyšší šlechty, byt obě kategorie nobility nebyly ve sledované době ještě definitivně vymezeny, srov. MEZNÍK 1990). V květnu 1384 vystupuje Ondřej ze Šarova jako jeden z ručitelů právní bezvadnosti převodu jistého statku, který pánům z Kravař prodal Jindřich Pluh z Rabštejna (CDM XV, 210–211, č. 244). Jindřich Pluh byl komorníkem moravského markraběte Jošta, mezi jehož významné dvořany a straníky prokazatelně patřili i další v listině zmiňovaní ručitelé – Ctibor Pluh z Rabštejna, Oldřich Stoš z Branic, Beneš z Pamětic, Myslibor z Radovesnic, Jan Puklice z Četkovic (BALETKA 1996, 411–412, 415–416, 453, 459, 464; ŠTĚPÁN 2002, 200, 207, 233). Lze proto důvodně předpokládat, že úzká vazba na brněnský markraběcí dvůr mohla pojit i Ondřeje ze Šarova, například jako držitele některého z markraběcích lén.

Čeněk ze Šarova

Třetí známá generace pánů na hradě Šarově přebírala již značně roztržštěné majetky. Ondřejovými dědici byly jeho tři děti – **Anna, Oneš a Čeněk**. Anna byla manželkou Kašpara ze Šnelvaldu a o podíl na rodovém dědictví vedla spor před zemským soudem s oběma bratry (LCS I, 115, č. 41; 139–140, č. 25). V roce 1406 ji a jejímu manželovi vložil Oneš do desek majetky v Hradčovicích, Nedachlebicích a polovinu Loštic. V zemských deskách je patrně chyba a v příslušném vkladu není uvedena jménem jedna lokalita, ve které mělo být místo zaniklé tvrze (*cum area, in qua fuit municio*). S ohledem na výše zmiňovaný spor by se mohlo jednat o Újezd, ve kterém se dochovaly zbytky blíže neznámé tvrze v poloze Hradištěk v blízkosti kostela sv. Mikuláše (JANIŠ – VRLA 2018, 256). Anna ze Šarova sice v roce 1409 podíl (jeden lán) v Nedachlebicích odprodala, v roce 1415 však od bratra Oneše koupila druhou polovinu Loštic. Náležely jí i nějaké majetky v Těšově (ZDO I, 259, č. 321; 288, č. 773; 320, č. 453; LCS I, 359–360, č. 1073; POKLUDA 1993, 190).

Bratři Čeněk a Oneš se o rozdělení statků dohodli v téže době. Oneš v roce 1406 vložil Čeněkovi do zemských desek ves Šarov s hradem (*cum municione*), patronátním právem ke kostelu a dalším příslušenstvím, z něhož lze zmínit mlýn s rybníkem. Oba bratři také současně uzavřeli tzv. spolek zakládající případné vzájemné dědic-ké nároky (ZDO I, 259, č. 318–319). V roce 1417 pak Čeněk odkoupil od bratra Oneše 10 lánů ve Zlámaném Újezdě (ZDO I, 334, č. 52).

V roce 1411 se Čeněk domáhal soudní cestou na Albrechtovi ze Šternberka a Lu-kova šesti lánů a tří krčem v Březolupech. Tento majetek považoval za své „*dědictví*“ (tj. alodní majetek) a své nároky chtěl prokázat jakousi listinou (LCS I, 375, č. 1166). Tento nárok patrně souvisel se skutečností, že blíže nespecifikovaný podíl na Březo-lupech patřil Janáčovi Šarovcovi z Březolup, jenž se připomíná mezi lety 1374 a 1381 (ZDO I, 83, č. 489; 94, č. 37; 127, č. 50). Janáč byl patrně synem zmiňovaného Oneše ze Šarova, nezanechal však zřejmě žádné potomky a podíl v Březolupech měl přejít z titulu tzv. spolku na Vítku z Újezda, jenž také nezanechal dědice. Čeněkovi se však nepodařilo prosadit své nároky proti Šternberkům a ti podíl v Březolupech drželi i později (LCS I, 380–381, č. 333; ZDO I, 362, č. 63; ZEMEK 1992, 457). Četné spory před zemským soudem vedl Čeněk ze Šarova v letech 1414 až 1417 jako poručník sirotků po Janovi ze Lhotky. Čeněk poručenskou správu nad sirotky a statkem převzal asi v roce 1412 (LCS I, 419, č. 260; 433, č. 351; 434, č. 356; 443; 444, č. 35; 453, č. 99; 459; 461; 462; 468, č. 410; 516, č. 214; s. 527, č. 633; POKLUDA 1993, 191).

Čeněkovou manželkou byla **Markéta ze Závořic**, která pocházela z vladyckého rodu usedlého u Zábřeha na severní Moravě erbu dvou supích hlav (PILNÁČEK 1930, 29, č. 47). V roce 1407 Markétina matka Dorota ze Závořic převedla na dceru a jejího manžela Čenka svá věnná práva ve výši 100 hřiven grošů zapsaných na vsi Závořicích. Stejnou částku převedla na svého syna Mikšíka řečeného Šesták (ZDO I, 263, č. 393). Dorotiny manželem a Markétiným otcem byl Ondřejek ze Závořic, který se připomíná v roce 1406, kdy také zemřel. Majetky v Závořicích získal Ondřejkův nevlastní syn Albrecht z Lesnice, kterého v roce 1406 Dorota pohnala před zemský soud, že ji „*mocí a bezprávně*“ zadržuje její věnná práva ve výši 200 hřiven grošů. Čeněk ze Šarova společně se švagrem Mikšíkem ji ve sporu zastupoval. V roce 1408 však oba švagři vedli o majetkové podíly v Závořicích spory, ve kterých byl Čeněk úspěšný (ZDO I, 244, č. 85–86; LCS I, 158–159, č. 212; 287, č. 722–723; 310, č. 296).

Čeněk ze Šarova zapsal již v roce 1406 své ženě Markétě na šarovském statku (*super villa Sarow et municione ibidem*) vdovské věno ve výši 100 hřiven grošů. V roce 1412 pak na šarovský statek převedl také věnná práva váznuocí na Závořicích, která následně prodal (ZDO I, 259, č. 322; 303, č. 159–160).

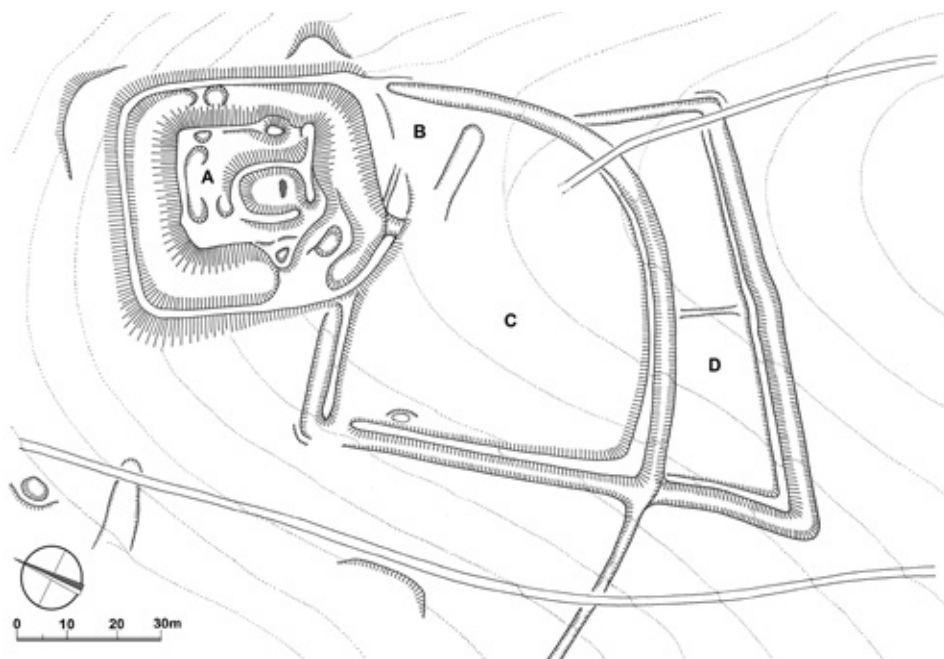
Válečník a přívrženec husitství

Dochovaná agenda zemského soudu v podobě půhonů a nálezů obsahuje několik zpráv týkajících se činnosti Čenka ze Šarova. Podobně jako řada dalších nižších šlechticů se v předhusitské době věnoval vojenskému řemeslu. Počátkem června roku 1414 doručil zemským úředníkům svůj půhon, ve kterém poháněl Zicha z Nedachlebic ze 150 hřiven grošů a svůj nárok obsírně odůvodnil: „*že jakož byl hejtmanem [tj. Zich] na Hradišti od markrabí Jošta, tu jsem k němu s svými tovariši v službu přijel, an mě přijav s tovariši mými, slíbil mi za škody státi a já potom poražen i s tovariši a škody veliké vzal. A když jsem jej upomínal, aby mi mé škody odložil, jakž mi jest*

slíbil a toho jest neučinil.“ Svůj žalobní nárok chtěl prokázat blíže nspecifikovaným svědectvím (*mám naň dosti dobrého svědomí*), poručníkem v půhonu (procesním zástupcem) stanovil svého švagra Kašpara ze Šnelvaldu (LCS II, 418, č. 259). Půhon tedy dokládá, že se Čeněk se svojí bojovou družinou (*tovaryšy*) nechal najmout do služby markraběcím hejtmanem (tj. vojenským velitelem) královského města Uherského Hradiště Zichem z Nedachlebic a při jakémsi vojenském střetnutí utrpěl se svými druhy porážku. Ze Zichovy strany mu však nebyly uhrazeny všechny náklady spojené se službou.

Zich z Nedachlebic patřil k rodu, jehož členové užívali příjmi Kužel, a držel drobné statky na jihovýchodní Moravě (v Buchlovicích, Nedachlebicích, Zlámaném Újezdě a Topolně). Markraběcím hejtmanem byl již na samém počátku 15. století. Listinou vydanou v březnu 1402 přikázal moravský markrabě Jošt městu Uherskému Hradišti, aby z městské berně vyplatilo 100 kop grošů Zichovi za jeho služby, a to jednorázově nebo po stanovených splátkách (CDM XIII, 183, č. 172; BALETKA 1996, 450; ŠTĚPÁN 2002, 530; ZEMEK 1992, 468, 584, 698).

Události, které jsou zmíněny v půhonu Čenka ze Šarova, nelze přesněji určit. Je pouze známo, že Uherské Hradiště neúspěšně dobýval markrabě Prokop v srpnu 1395 (ŠTĚPÁN 2002, 385). K popsaným událostem ale došlo (i s ohledem na datum půhonu) později, patrně někdy v závěru prvního desetiletí 15. století. Okolnosti spojené s ukončením markraběcích válek nejsou úplně zřejmé. Od jara 1405 byl postupně obnovován chod zemského soudu, k uzavření dnes nedochovaného landfrýdu došlo v roce 1405 nebo v roce následujícím. Pravděpodobně obsahoval stejná či obdobná ustanovení jako předchozí landfrýd uzavřený asi v roce 1396, jenž mimo

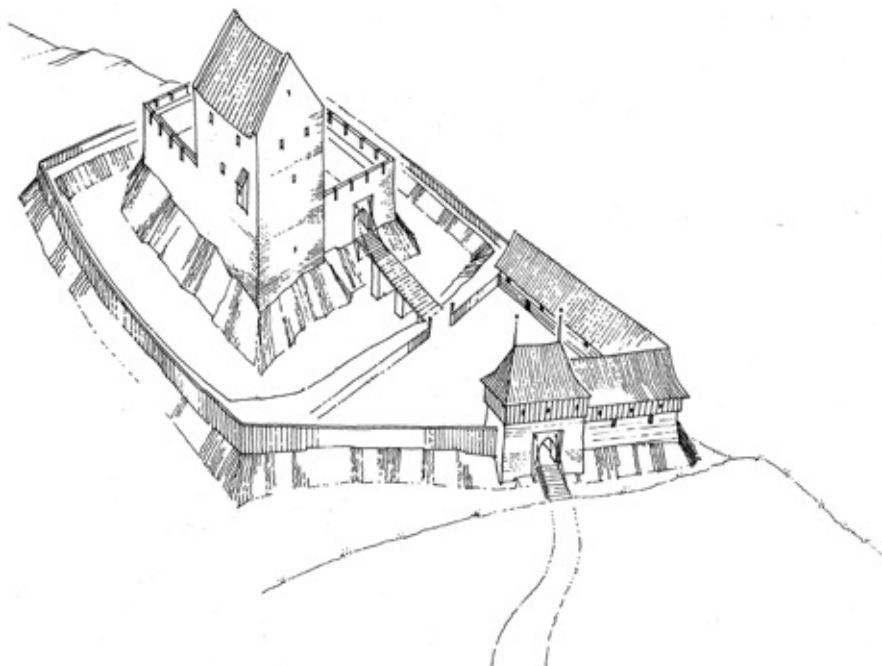

Obr. 2: Půdorys hradu Šarova (A – jádro hradu; B – prostor předpokládaného původního předhradí; C – předhradí asi z konce 14. století; D – rozšíření předhradí asi v 60. letech 15. století). Zaměření a kresba Radim Vrla (2018), legenda Dalibor Janiš.

jiné zapovídal všechna závažná jednání, jako bylo loupení, zajímání či žhářství. Ani landfrýd jako dohoda markraběte a moravské šlechty o dodržování pravidel zemské bezpečnosti však nezajistil trvalý mír v zemi a neukončil činnost loupeživých bojových družin (MEZNÍK 1999, 294–297; JANIŠ 2010, 14–15; CDM XI, 446–450, č. 529).

Čeněk ze Šarova však měl se Zichem jako se svým sousedem (oba měli podíly na Zlámaném Újezdě) i další spory. V témže termínu Zicha poháněl před soud ze 100 hřiven grošů jako náhradu škody a násilí, které Zichovi lidé způsobili vpádem na Čenkovy statky: „poslal na mě své sedláky z Nedachlebic a své střelce, tu jsou přihnali na mou dědinu a mně pych učinili a mé chudé lidi bili i stříleli a na ně dveři vyrábavali a hledajíc jich v jejich domích a jednoho jsou jali“. Na vpádu se podílel také další z Čenkových sousedů, Beneška z Dlouhé Vsi, kterého šarovský pán také pohnal před zemský soud. Ve znění tohoto půhonu Čeněk zdůrazňuje, že Beneška „učinil mi pych v mírné zemi“, tedy k události došlo v době, kdy na Moravě platil nový landfrýd (uzavřen mezi králem Václavem IV. a moravskou nobilitou v únoru 1412 na dobu pěti let) jako základní bezpečnostní předpis moravského zemského práva (LCS II, 419, č. 260–262; JANIŠ 2010, 15). Landfrýd zakázal soukromé války a záští a obsahoval ustanovení o stíhání zemských škůdců a ochraně silnic. Případné spory měly být řešeny před zemským soudem. Každý, kdo by stanovená pravidla porušil, „které války činil, nebo kterou mocí v zemi jímal nebo bral nebo jeho bezprávně dobyl,“ měl být považován za zemského zhůbce a měl být potrestán zeměpánem, zemským hejmanem a pány, tedy fakticky zemským soudem (TK, 29–30; JANIŠ 2010, 15).

Ovšem i sám Čeněk ze Šarova se dopouštěl některých protiprávních činů. V červnu 1407 jej před zemský soud pohnal Matěj z Radvanic z 10 hřiven grošů a vinil jej, „že měl jal na svobodné cestě a držel mě v svém vězení a připravil mě k škodám“ (LCS I, 239,

Obr. 3: Kresebná rekonstrukce možné podoby hradu Šarova koncem 14. století. Kresba Radim Vrla (2009). |

č. 568). Obě strany uzavřely ohledně sporné záležitosti nějakou blíže neznámou mímosoudní dohodu, jak naznačuje marginálie v půhonných knihách: „*Habent poklid*“.

S ohledem na zprávu z roku 1414 můžeme předpokládat, že Čeněk ze Šarova patrně disponoval nějakou menší bojovou družinou, jejíž základnou byl jeho hrad Šarov. Historik František Hoffmann považuje bojové družiny tvořené zejména členy posádek hradů za běžný typ vojenského uskupení, kterým v předhusitské době disponovala řada příslušníků vyšší i nižší šlechty. Základem bojové družiny byla hradní četa, která se podílela na hospodářském chodu hradu, jeho obraně i případné ochraně statků. V době války mohla být bojová družina rozšířena o další námezdní válečníky (HOFFMANN 1994, 63–64).

Čeňkovo predikátní sídlo, hrad Šarov, vstupuje výslovně do mluvy písemných pramenů poprvé v letech 1406 a 1412, kdy bylo označeno jako „*municio*“, což byl ekvivalent výrazu „*tvrz*“ i „*hrad*“. Později byl v pramenech označován zpravidla jako „*hrad*“, což ukazuje na jeho význam i stavební podobu. Šarov existoval poměrně dlouhou dobu. Podle archeologických nálezů vznikl již někdy koncem 13. století, což ukazuje, že původní šarovské dominium začalo být formováno řadu desetiletí předtím, než se v písemných pramenech připomínají páni na Šarově. Přestože obě vsi náležející ke statku v 15. století, tedy Šarov a Zlámaný Újezd, někdy kolem přelomu 15. a 16. století zpustly, hrad existoval v nějaké funkční podobě až do začátku 17. století, kdy byl definitivně opuštěn. V 16. století však již neplnil primárně roli stálého rezidenčního sídla vrchnosti. Ves Šarov (Šarovy) byla obnovena v jiné poloze koncem 17. století (KOHOUTEK 1995, 115; JANIŠ – VRLA 2018, 255–257).

Hrad Šarov patří do kategorie zaniklých hradů, jeho stavební dispozice je však v terénu dobře patrná, byť je dnes vymezena jen terénními útvary a nepatrnými zbytky amorfního zdiva. Za nejstarší část hradu můžeme považovat jádro přibližně čtvercového tvaru o rozměrech cca 25–28 m, jehož dominantní část tvořila mohutná, patrně věžová stavba. Kolem jádra obíhá mohutný val. Předpokládané původní nevelké předhradí bylo rozšířeno patrně již koncem 14. století na rozsáhlý areál o půdorysu nepravidelného čtvrtkruhu o poloměru 65 m. Opevněn byl nízkým valem a mělkým příkopem. Tento lehce opevněný útvar je považován za vojenské ležení související s přítomností bojové družiny; plnil pochopitelně i některé hospodářské funkce. Později, patrně za česko-uherských válek, byl tento areál ještě rozšířen (detailní popis lokality viz JANIŠ – VRLA 2018, 257–259). S obdobnými, lehce opevněnými areály se setkáváme i u dalších hradů východní Moravy (Chlum, Engelsberk/Sehradice, Starý Světlov, Nový Šaumburk), kde jsou také interpretovány jako opevněná místa vojenských ležení (srov. také MUSIL 2019; VÍCH – ŽÁKOVSKÝ 2016). Dochované pozůstatky hradu Šarova (a zatím chybějící archeologický výzkum lokality) neumožňují přesnější dataci vzniku jeho jednotlivých částí, respektive rekonstrukci jeho stavebního vývoje. S ohledem na výpověď písemných pramenů i možné analogie s jinými lokalitami můžeme vznik opevněného areálu položit patrně do doby kolem přelomu 14. a 15. století a spojit jej s válečnickými aktivitami Čeňka ze Šarova.

Jméno Čeňka ze Šarova se objevilo ještě na jednom dokumentu, a to velmi významném. Čeněk je uveden mezi pečetiteli na šestém exempláři proslulého stížného listu české a moravské šlechty proti upálení Jana Husa ze začátku září roku 1415. Společně s ním vystupují jeho příbuzní, sousedé a další šlechtici z východní a jihovýchodní Moravy jako byli Kašpar ze Šnelvaldu, Mikšík z Malenovic či Zich z Nedachle-

bic (ČORNEJ – KNÁPEK – MACEK – ROUS 2015, 12; SEDLÁČEK 1917, 332–333). Okruhu pečetitelů střížného listu byla v literatuře věnována poměrně velká pozornost, byť detailnější analýza zaměřená na moravský jihovýchod dosud chybí. V literatuře byly opakovaně zdůrazněny vztahy jednotlivých pečetitelů zejména z řad nižší šlechty k rodu pánů z Kravař a klíčová úloha a autorita zemského hejtmána Lacka z Kravař (naposledy BALETKA 1999; 2019; JUROK 1998, 26–45). Můžeme předpokládat, že i reformně orientovaní příslušníci nižší šlechty z východní a jihovýchodní Moravy mohli být přinejmenším nějak ovlivněni zejména pány z Kravař (jmenovitě Petrem Strážnickým z Kravař) či pány z Valdštejna. Některé osoby z řad pečetitelů původně náležely mezi klientelu lukovských Šternberků a při poručnické správě lukovského dominia Lackem z Kravař se dostaly do kontaktu s tímto představitelem husitské strany (BALETKA 2019, 111–114).

Jednoznačný příklon některých příslušníků šlechty k husitství (což nutně neplatilo pro všechny signatáře zmíněného listu) dokládá i citační listina (tj. předvolání) litomyšlského biskupa a administrátora olomoucké diecéze Jana Železného z února 1418, kterou před svůj soud předvolal z olomoucké diecéze 24 duchovních podezřelých z husitské hereze. Mezi husitskými farami se objevuje i Šarov, kde byl farářem jakýsi Václav řečený Sklebong. Lze doplnit, že šarovský kostel se poprvé připomíná již mezi léty 1353–1363. Podobně je v citační listině uvedena i fara v Hradčovicích, která byla pod patronátem Čeňkovy sestry Anny a jejího manžela Kašpara ze Šnelvaldu (ČORNEJ – KNÁPEK – MACEK – ROUS 2015, 32–34; ELBEL 2005, 396–397, 411, 423–424; POKLUDA 1993, 190).

Zůstává otázkou, do jaké míry byl příklon k husitství samostatným rozhodnutím Čeňka ze Šarova a dalších nižších šlechticů z jihovýchodní Moravy, protože jejich vazbu na husitské pány nelze doložit (srov. ELBEL 2005, 423). Čeněk ze Šarova se naposledy připomíná v roce 1417 (ZDO I, 338, č. 108) a hrad Šarov s příslušenstvím záhy připadl (neznámo jakým způsobem) do rukou Mikuláše z Domamyslic, jenž byl přívržencem katolické strany. V listopadu 1421 Mikuláš se svojí matkou Dorotou postoupil hrad Šarov s příslušenstvím králi Zikmundovi Lucemburskému, který jim za to přirkl roční plat 30 hřiven grošů na zvláštní berni plynoucí z města Olomouce (EMLER /ed./ 1887, 596, č. 76).

Následující životní osudy Čeňka ze Šarova jsou nejasné. Je možné, že záhy po zmiňovaném roce 1417 zemřel, a není také vyloučeno, že odešel do Čech společně se svými syny, za které jsou považováni bratři **Jan, Čeněk a Václav ze Šarova**. Ti se později usídlili ve východních Čechách a patřili mezi horlivé utrakvisty (POKLUDA 1993, 192). Jan ze Šarova se připomíná v Čechách již k roku 1420, v roce 1429 se stal husitským velitelem hradu Lanšperka poblíž Ústí nad Orlicí. Čeněk (ml.) ze Šarova se připomíná k roku 1427 mezi příslušníky táboritů a sirotků. Všichni tři bratři se společně uvádějí k roku 1440 jako členové východočeského landfrýdu (ŠMAHEL 1996, 215, 257; AČ IV, 381; AČ III, 265; AČ I, 255; POKLUDA 1993, 192). V daných souvislostech pak není vyloučeno, že bojovou družinu zformovanou původně Čeňkem (st.) ze Šarova mohli převzít jeho synové, přejít s ní do Čech a bojovat na straně husitských radikálů, jak naznačují jednotlivé pramenné zmínky. F. Hoffmann takové družiny (zpravidla hradní posádky) označuje v těchto souvislostech jako protohusitské (HOFFMANN 1994, 65–66).

Osudy hradu Šarova v následujících dvou desetiletích po roce 1421 jsou nejasné, hrad byl zpočátku zřejmě v rukou krále Zikmunda a jeho straníků. Někdy před rokem 1447 se však hradu Šarova znovu ujal stejnojmenný, již zmiňovaný syn (?) Čeňka (st.)

ze Šarova. Okolnosti návratu na rodový hrad nejsou známy, pravděpodobně se nejednalo o pouhou náhodu, ale mohlo jít o úspěšné uplatnění stále platného staršího dědického nároku, pokud zisk hradu Mikulášem z Domamyslic byl považován za protiprávní. V 60. letech 15. století se připomínají příslušníci další generace Šarovců ze Šarova – bratři Jakub a Oneš, patrně synové předchozího Čeňka. Hrad Šarov s nevelkým statkem rod Šarovců držel až do roku 1533, kdy byl odprodán k malenovickému panství (POKLUDA 1993, 192; JANIŠ – VRLA 2018, 256).

Závěr

Příklad Čeňka ze Šarova ukazuje obraz do jisté míry typického příslušníka nižší nobility v českých zemích v předhusitské době. Původně poměrně rozsáhlé panství kolem hradu Šarova, založeného již koncem 13. století, bylo v průběhu druhé poloviny 14. století rozděleno mezi jednotlivé příslušníky rodu. Čeněk ze Šarova si jako člen třetí známé generace rodu udržel relativně malý a kompaktní statek, své hospodářské aktivity však vylepšoval žoldněřskou vojenskou službou v markraběcích službách. Jím vedená menší bojová družina sestávala pravděpodobně z členů posádky jeho hradu. Čeněk ze Šarova společně s dalšími příslušníky vyšší i nižší šlechty patřil mezi reformní šlechtice nakloněné husitskému učení; předpokládání Čeňkovi synové se ve 20. a 30. letech 15. století pohybují v Čechách v radikálním husitském prostředí a v Čechách získávají také statky. Ve 40. letech 15. století, možná i o něco dříve, se Šarovcové v osobě Čeňka (ml.) znovu ujímají rodového hradu Šarova, patrně jen dočasně ztraceného za husitských válek.²

Poznámky:

- ¹ Původní ves a hrad jsou v pramenech nazývány „Šarov“ na rozdíl od současného toponyma v podobě „Šarovy“. V literatuře se také často objevuje nesprávná varianta přijímá a predikátu ve formě „Šárovec ze Šarova“ (např. PILNÁČEK 1930, 216, č. 696).
- ² Studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury ČR, reg. č. 19-19883S, Landfrýdy jako pramen zemského práva na stavovské Moravě. Kolegovi a přáteli Radimu Vrlovi jsem zavázán za poskytnutí obrazových příloh.

Literatura a prameny:

AČ I: PALACKÝ, F. (ed.): Archiv český I. Praha 1840.

AČ III: PALACKÝ, F. (ed.): Archiv český III. Praha 1844.

AČ IV: PALACKÝ, F. (ed.): Archiv český IV. Praha 1846.

BALETKA, T. 1996: Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411). Sborník archivních prací 46, s. 259–536.

BALETKA, T. 1999: Nižší šlechta z moravského severovýchodu ve stížných listech proti upálení Mistra Jana Husa. Tábořský archiv 9, s. 15–48.

BALETKA, T. 2019: Klientela moravských panských rodů v protestních listech do Kostnice v roce 1415 (se zvláštním zřetelem k pánům z Kravař, z Lipé a ze Šternberka na Lukově). In: Elbel, P. – Jan, L. – Jurok, J. a kol.: Z počátků husitské revoluce. K výročí svěcení husitských kněží na Lipnici v roce 1417. Brno, s. 106–114.

BOBKOVÁ, L. – BARTLOVÁ, M. 2003: Velké dějiny zemí Koruny české. IVb. svazek (1310–1402). Praha – Litomyšl.

CDM: BOČEK, A. – CHYTL, J. – CHLUMECKY, P. V. – BRANDL, V. – BRETHOLZ, B. (eds.): Codex diplo-

maticus et epistolaris Moraviae. V.–XV. Brno 1850–1903.

ČORNEJ, P. 2000: Velké dějiny zemí Koruny české. V. svazek (1402–1437). Praha – Litomyšl.

ČORNEJ, P. – BARTLOVÁ, M. 2007: Velké dějiny zemí Koruny české. VI. svazek (1437–1526). Praha – Litomyšl.

ČORNEJ, P. – KNÁPEK, A. – MACEK, L. – ROUS, P. 2015: Stížný list české a moravské šlechty proti upálení Mistra Jana Husa 1415–2015. Okrouhlice.

ELBEL, P. 2005: Husitské fary na Moravě ve světle citační listiny Jana Železného z února 1418. Příspěvek k poznání role šlechty v počátcích husitství na Moravě. Časopis Matice moravské 124, s. 395–428.

ELBEL, P. 2016: Pravé, věrné a křesťanské příměří... Dohody o příměří mezi husity a stranou markraběte Albrechta na jižní Moravě. Brno.

EMLER, J. (ed.) 1887: Zlomek register zápisů Markrabství moravského. In: Archiv český VII. Praha, s. 569–604.

HOFFMANN, F. 1975: K povaze drobné války, záští a násilných činů před husitskou revolucí. In: Malý, K. (ed.): Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám. Praha, s. 55–75.

HOFFMANN, F. 1976: Bojové družiny před husitskou revolucí na jižní Moravě. Jižní Morava 22 (25), s. 99–116.

HOFFMANN, F. 1986: Bojové družiny před husitskou revolucí na západní Moravě. In: Verbík, A. – Blažek, K. (eds.): Moravský historický sborník (Moravica historica). Brno, s. 72–88.

HOFFMANN, F. 1987: Bojové družiny před husitskou revolucí ve východních Čechách. Československý časopis historický 35, s. 75–104.

HOFFMANN, F. 1994: Bojové družiny na Moravě a v Čechách před husitskou revolucí a za revoluce. Táborský archiv 6, s. 47–144.

HOFFMANN, F. (ed.) 2000: Popravčí a psanecké zápisy jihlavské z let 1405–1457 (Archiv český XXXVIII). Praha.

HOLÍK, J. – JANIŠ, D. – LANGOVÁ, J. – VRLA, R. 2015: Hrad Lukov. Proměny opevněného sídla. Lukov.

HOSÁK, L. 1938: Historický místopis země Moravskoslezské. Praha.

JANIŠ, D. 2010: K úloze institutu landfrýdu v moravském zemském právu na prahu novověku. Folia Historica Bohemica 25, s. 7–28.

JANIŠ, D. 2013: Zemské soudnictví na Moravě vrcholného středověku. Brno.

JANIŠ, D. 2017: Odpověď (záští) a normativní zakotvení nepřátelství a svépomoci v českém a moravském zemském právu ve 14. až 17. století. Časopis Matice moravské 136, s. 235–268.

JANIŠ, D. – VRLA, R. 2018: Šarov. In: Janiš, D. – Vrla, R. a kol.: Hrady Zlínského kraje. Lukov, s. 255–260.

JUROK, J. 1998: Moravský severovýchod v epoše husitské revoluce. Poodří a Pobečví v husitském období v letech 1378–1471. Nový Jičín.

JUROK, J. 2015: Straníci markraběte Prokopa kolem roku 1399 a otázka jejich kontinuity do husitské revoluce. Olomoucký archivní sborník 13, s. 25–116.

JUROK, J. 2019: Bývalí straníci markraběte Prokopa a jejich účast v husitské reformaci a revoluci. In: Elbel, P. – Jan, L. – Jurok, J. a kol.: Z počátků husitské revoluce. K výročí svěcení husitských kněží na Lipnici v roce 1417. Brno, s. 41–63.

KALNÝ, A. (ed.) 1993: Popravčí kniha pánů z Rožmberka. Třeboň.

KAUFMANN, M. 1993: Fehde und Rechtshilfe. Die Verträge brandenburgischer Landesfürsten zur Bekämpfung des Raubrittertums im 15. und 16. Jahrhundert. Pfaffenweiler.

KOHOUBEK, J. 1995: Hrady jihovýchodní Moravy. Zlín.

LCS: BRANDL, V. – BRETHOLZ, B. (eds.): *Libri citationum et sententiarum seu Knihy pŕuhonné a nálezo-
vé. Tomus I–VII. Brunae 1872–1911.*

MEZNÍK, J. 1990: *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století. Sborník historický 37, s. 7–35.*

MEZNÍK, J. 1999: *Lucemburská Morava 1310–1423. Praha.*

MLATEČEK, K. 2003: *Několik poznámek k ekonomické situaci nižší šlechty na Moravě v předhusitském období. In: Borovský, T. – Jan, L. – Wihoda, M. (eds.): Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Brno, s. 509–518.*

MLATEČEK, K. 2004: *Nižší šlechta na Moravě před husitskou revolucí. Možnosti dalšího studia. In: Doležalová, E. – Novotný, R. – Soukup, P. (eds.): Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi. Praha, s. 281–290.*

MLATEČEK, K. 2019: *Hospodářské možnosti moravské nižší šlechty v předhusitském období. Některé kritické poznámky. In: Dejmal, M. – Jan, L. – Procházka, R. (eds.): Na hradech a tvrzích. Miroslavu Plačkovi k 75. narozeninám jeho přátelé a žáci. Praha, s. 47–61.*

MUSIL, J. 2019: *Hrad Strádov s tábořištěm bojové družiny? In: Elbel, P. – Jan, L. – Jurok, J. a kol.: Z počátků husitské revoluce. K výročí svěcení husitských kněží na Lipnici v roce 1417. Brno, s. 64–86.*

PELANT, J. 2013: *Erby české, moravské a slezské šlechty. Vývoj erbů a stručné dějiny 610 rodů. Praha.*

PILNÁČEK, J. 1930: *Staromoravští rodové. Vídeň.*

POKLUDA, Z. 1986: *Dějiny malenovického hradu. Gottwaldovsko od minulosti k současnosti 8, s. 111–197.*

POKLUDA, Z. 1993: *Tvrze na Zlínsku. Zlínsko od minulosti k současnosti 12, s. 115–242.*

POLÍVKA, M. 1982: *Předpoklady pro účast nižší šlechty v husitské revoluci (Klíčové problémy studia). In: Historie čelem k budoucnosti (Sborník k šedesátinám akademika Jaroslava Purše). Praha, s. 205–224.*

PRIETZEL, M. 2006: *Kriegführung im Mittelalter. Handlungen, Erinnerungen, Bedeutungen. Paderborn – München – Wien – Zürich.*

RÖSENER, W. 1982: *Zur Problematik des spätmittelalterlichen Raubrittertums. In: Maurer, H. – Patze, H. (eds.): Festschrift für Berent Schweineköper. Zu seinem siebzigsten Geburtstag. Sigmaringen, s. 469–488.*

SEDLÁČEK, A. 1917: *Úvahy o osobách v stížných listech I. 1415 psaných. Český časopis historický 23, 85–109, s. 310–352.*

ŠMAHEL, F. 1995: *Husitská revoluce. 1. Doba vymknutá z kloubů. Praha.*

ŠMAHEL, F. 1996: *Husitská revoluce. 3. Kronika válečných let. Praha.*

ŠTĚPÁN, V. 2002: *Moravský markrabě Jošt (1354–1411). Brno.*

TK: DEMUTH, K. J. (ed.): *Knihy Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova zemského hejtmana markrabství Moravského sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a práv markrabství Moravského. Brno 1858.*

VÍCH, D. – ŽÁKOVSKÝ, P. 2016: *Vojenské vybavení bojové družiny před husitskou revolucí. Soubor militárií z hradu Orlík u Brandýsa nad Orlicí ve východních Čechách. Památky archeologické 107, s. 279–351.*

ZDO: CHLUMECKÝ, P. – CHYTIL, J. – DEMUTH, K. – WOLFSKRON, A. R. (eds.): *Die Landtafel des Markgraffthumes Mähren (1348–1466). 1. Olmützer Cuda. Brünn 1856.*

ZEMEK, M. 1992: *Místopis jednotlivých obcí. In: Nekuda, V. (ed.): Uherskohradišsko. Brno, s. 427–825.*

ZMORA, H. 1997: *State and Nobility in Early Modern Germany. The Knightly Feud in Franconia 1440–1567. Cambridge.*

Z rané nábytkové tvorby Dušana Samuela Jurkoviče

/ On the Early Furniture Design by Dušan Samuel Jurkovič

Olga Méhešová

Abstract:

Early furniture design by the architect Dušan Samuel Jurkovič (1868 – 1947) is linked to the artist's stay in Wallachia as well as the beginning of his work in Brno, i.e. to the period between 1891 to approximately 1906. The artist's progressive design representing his personal perception of folklore is inspired by folk production and ornaments. On the one hand he accurately copied or modified, with his respect for tradition, the folk production (furniture for Wallachian rooms in the Životský Hotel in Vsetín and furniture for national ethnographic exhibitions) and on the other hand, under the influence of historicism and Art Nouveau, he interpreted it in an original way and in the context of the period art production and so revitalised it (furniture for Public Savings Bank in Vsetín, tourist objects in Pustevny, his flat in Brno or private furniture for Josef Válek and builder Michal Urbánek). Among Jurkovič's favourite and specific furniture decoration was fan motif, used, probably as early as 1891 (chairs from the Životský Hotel in Vsetín). This motif underwent modifications in his early works, both formal and meaningful: sun symbol, dove tail or flower motif. The production of furniture was contracted to joiners and cabinet-makers and after having moved to Brno, Jurkovič even considered founding his own furniture agency and wholesale. Cooperation of the architect with the joiner František Kaděra is witnessed by Jurkovič's correspondence, which is kept in the Museum in Frenštát; and the furniture in the collections of Regional Museum of Wallachia and Slovak National Gallery, which is signed by the initials FK, represents concrete surviving products.

Keywords:

Michal Urbánek, Josef Životský, Josef Válek, František Kaděra, folklore influence, eclectic historicism, Art Nouveau, folk decorations, Public Savings Bank in Vsetín, Pustevny

Príspevek je venovaný rané nábytkové tvorbe architekta Dušana Samuela Jurkoviča (1868–1947), ktorá je spjata s umelcovým pobytom na Valašsku i s počiatky jeho pôsobení v Brně a ktorá je osobitým projevom folklorizmu v Jurkovičovej diele. V té dobe byly architektovy progresivní návrhy inspirovány lidovou tvorbou a ornamentikou a osobitým způsobem je refletovaly.

Cílem příspěvku je: 1. zmapovat tehdejší Jurkovičovu nábytkovou tvorbu, a to na základě vzájemné provázanosti literatury, archivních pramenů (včetně autorových návrhů i dobových fotografií) a dochovaných realizací ve veřejných sbírkách i v soukromém majetku; 2. naznačit genezi a symboliku Jurkovičova specifického dekorativního motivu vějíře a 3. podchytit spolupráci mezi umělcem-návrhářem a řemeslníkem, zhotovujícím nábytek dle Jurkovičových předloh, na příkladu frenštátského stolaře Františka Kaděry.

Významný (česko-) slovenský architekt Dušan Samuel Jurkovič (1868–1947) spojil s Valašskem deset let svého tvůrčího života. Na počátku své kariéry, pravděpodobně na sklonku roku 1889 (BOŘUTOVÁ 2009, 21) začal pracovat ve stavební kanceláři vsetínského stavitele Michala Urbánka (1849–1923) – vlastenecky uvědomělé, výrazné regionální osobnosti, aktivně zapojené do spolkového a veřejného života. S Urbánkem spolupracoval až do roku 1899, kdy jejich poslední společný počín – soubor dřevěných staveb na Pustevnách ve „slohu lidovém“ – přinesl mladému ambicióznímu architektovi vytoužený úspěch a popularitu. Coby uznávaný „bádník dřeva“ opustil Valašsko a rozjel v Brně samostatnou architektonickou praxi.

V etnograficky živém valašském regionu se specifickou lidovou kulturou měl Jurkovič příznivé podmínky i příležitosti k rozvíjení svého intenzivního zájmu o lidovou tvorbu. Jeho upřímný a hluboký obdiv k ní měl své kořeny v rodinném zázemí – v obrozeneckém prostředí slovenské inteligence – a souzněl s dobovým nacionalismem spojeným zejména v 90. letech 19. století s intenzivní národopisnou činností. Zajímal se o rázovitou karpatskou roubenou architekturu, lidový nábytek a ornamentiku, s níž se setkal nejen ve výzdobě staveb a v zařízení jejich interiérů, ale také na kraslicích či výšivkách. Jako nadšený amatér se věnoval etnografickému bádání, podnikal výpravy do terénu, kde prováděl kresebnou, měřičskou i fotografickou dokumentaci a kde se zabýval sběrem dokladů hmotné lidové kultury. Výsledky své práce a nabyté poznatky publikoval a uplatnil je nejen při realizaci národopisných výstav ve Vsetíně (1892) a v Praze (1895), ale i ve svých návrzích staveb a nábytku.¹

Pro začínajícího architekta představovala lidová tvorba čistý pramen tvůrčí síly a občerstvující inspirace. Považoval ji za obrodný zdroj pro současné umění vážnoucí v pozdních formách historismu. V lidové ornamentice spatřoval bohatou zásobnici nadčasových vzorů, které „*odporovalo nezkažené a nepředpojaté oko naivního až obdivovatele přírody, lidového umělce, jenž způsobem sobě vlastním stylizoval nádherné formy přírodou vykouzlené*“ (JURKOVIČ 1899–1900, 28). Ve studii o výzdobě štítů valašských dřevěnic analyticky postihl morfologii lidové ornamentiky a její základní výzdobné prvky. Na příkladu květu bedrníku demonstroval metodu lidového umělce, který kombinací elementárních vzorů dospěje k dekorativně bohatému, skládanému květinovému ornamentu a který prostý jazyk lidové ornamentiky rozvine do krasomluvy. Tento postup rovněž inspiroval Dušana Jurkoviče v jeho vlastní tvůrčí práci.

První zmínka o projevu folklorismu v Jurkovičově díle pochází už z konce roku 1890,² kdy do návrhů „architektury modernější“ zakomponoval prvky moravsko-slovenské lidové ornamentiky. Jeho práce vzbudily obdiv a pro znalost lidové tvorby si vysloužil přezdívku „*špecialista antického slohu slovanského*“.³ Coby vážený asistent Michala Urbánka měl zřejmě poprvé možnost prakticky využít svého dosavadního studia lidového umění u **zařízení Hotelu Životský na vsefínském Dolním náměstí** (dnes Hotel Pančava). V létě roku 1891 v soukromé korespondenci uvádí, že se jednalo o vybavení místnosti,⁴ ale o rok později nabízí hotel v dobové inzerci pouze jednu „*originální valašskou světnici*“⁵ – zřejmě pokoj pro hosty, vybavený jako typická venkovská jizba.⁶

Ve vlastnictví dědiců tehdejších majitelů hotelu jsou jako vzácné památky původního mobiliáře – dle rodinné tradice pocházející z hotelového „valašského šenku“ – opatrovány dvě tmavě mořené židle. Židle tzv. *selské*, Jurkovičem označované za *lenošky* (JURKOVIČ 1892, 88), mají vyřezávané zádové deskové opěradlo, lichoběžníkový sedák se seříznutými rohy a soustružené nakročené nohy. Tvarování opěradel je poněkud konvenční: asymetrický výkroj a rokajový dekor u jednoho z nich vychází z tvarosloví zlidovělého rokoka, u druhého Jurkovič cituje siluetu erbu rakouského císařství, dvouhlavou rozkřídlenou orlici, jejíž horní, hlavovou část ale upravuje do perforovaného plošného vějířovitého dekoru s náznakem ocasních ptačích per (obr. 1). Pokud židle skutečně náležely do souboru hotelového nábytku navrženého Jurkovičem, pak se jedná o nejranější případ, u nějž použil svůj později tolik oblíbený vějířovitý motiv, a je tudíž předchůdkyní židlí, které jsou od vybavení Pusteven (1898–1899)

Obr. 1: Dušan Jurkovič: opěradlo selské židle ze vsetínského Hotelu Životský, 1891, foto M. Ošfádal 2015, fotoarchiv Muzea regionu Valašsko.

až do roku 1902 v Jurkovičově nábytkové tvorbě v lidovém stylu hojně variovány, a to až po židle s plastickým vějířem připomínajícím květ na rytém stonku (obr. 2).

Dušan Jurkovič byl v počátku své tvorby ovlivněn dílem svého předchozího zaměstnavatele, martinského architekta Blažeje Bully (1852–1919), který ho zasvětil do „*krás slovenskej ľudovej architektury*“ (BOŘUTOVÁ 2005, 307–308). Bulla aplikoval dekor vějíře už před rokem 1890 na nábytku pro soukromou jídelnu, u něž se mísí novorenesanční formy s lidovými prvky (JANOVIČKOVÁ 1991, 21). Použil ho jednak ve tvaru vějíře rozevřeného do čtvrtiny kruhu, ale také v nástavci příborníku jako paprscitý motiv štítu lomenice, přejatý z oravských chalup. Oba typy lze nalézt i v pozdější Jurkovičově tvorbě (např. lomenici se slunečním motivem na nerealizovaném návrhu výstavního pavilónu z roku 1893).

K majiteli hotelu Josefu Životskému se váže i monumentální dvoudílný **pult-příborník**, který byl roku 1892 vystaven **na krajské výstavě ve Vsetíně**, a to v poslední z výstavních místností – v hojně navštěvovaném valašském šenku. Osobitý styl Dušana Jurkoviče se u patrového příborníku s rámovou arkádovou skladbou projevil především v jeho završení, a sice v trojúhelném nástavci imitujícím štít dřevěnice. Na pultě byly vystaveny produkty pálenice Pančava, jejíž vlastník Josef Životský byl stejně jako Jurkovič členem instalačního výboru výstavy a byl patrně také provozovatelem šenku. Interiér hostince zachycuje fotografie z fotoarchivu Muzea regionu Valašsko (obr. 3), na níž je zvěčněn Dušan Jurkovič ve společnosti spoluorganizátorů národopisné výstavy – Růženy Bubelové Kybastové a MUDr. Františka Sovy. Šenk byl vybaven především rázovitým nábytkem: rámovými stoly i stolem na vyřezávaném kozlíku, přizdní lavicí, nástěnnými policemi a také selskými židlemi s asi šesti typy výkrojů zádočných opěradel (žádné z nich není ale totožné s opěrátky židlí z Hotelu Životský a na rozdíl od nich mají hospodské židle pouze jednoduché hranované nohy). Není známo, zdali se jednalo o autentický lidový nábytek získaný sběrem na valašském venkově či zapůjčený ze soukromého vlastnictví, nebo o jeho věrné repliky vyrobené pro výstavní účel.⁷ Nábytek zhotovili zřejmě vsetínští stolaři či truhláři (nelze ovšem uvést výčet jmen případných výrobců, neboť se živnostenské rejstříky před rokem 1896 nezachovaly).⁸

Velkou příležitostí ke komplexnímu řešení architektury a jejího interiéru se pro Dušana Jurkoviče stala v rámci zakázek Urbánkova ateliéru adaptace budovy Občanské záložny ve Vsetíně a návrh jejího vybavení. Řadový dům byl postaven v letech 1896 až 1897⁹ v historizujících formách české renesance 16. století, považované v té době za adekvátní sloh pro soudobý národní architektonický styl.¹⁰ V původním nákresu fasády rozvinul Jurkovič v dekoru květinovou ornamentiku odvozenou ze slohových i lidových vzorů (obr. 4a),¹¹ která byla při realizaci nahrazena sgrafitovou výzdobou dle návrhů Mikoláše Alše. V duchu ideálu *Gesamtkunstwerk* – stylové jednoty a souladu jednotlivých částí s celkem – nezvolil Jurkovič pro vybavení místností typy a konstrukce nábytku užívané v lidovém prostředí, ale preferoval u reprezentativního kancelářského zařízení důstojnější historizující, převážně novorenesanční formy vkusně sladěné s lidovou ornamentikou, zejména s rostlinnou, ale i se symbolickou a zoomorfní.¹²

Nábytek považovaný za „*cennou ukázkou staré řemeslné práce vsackých stolarů*“¹³ mohli mezi lety 1896 až 1897 vyrobit tito vsetínští řemeslníci: Josef Deidl, Jan Fajkus, Rajmond Jelinek, Hugo Schneider a Karl Schneider.¹⁴

Obr. 2: Dušan Jurkovič: opěradlo židle ze souboru nábytku pro Josefa Válka, 1899–1902, foto M. Ošfádal 2010, fotoarchiv Muzea regionu Valašsko.

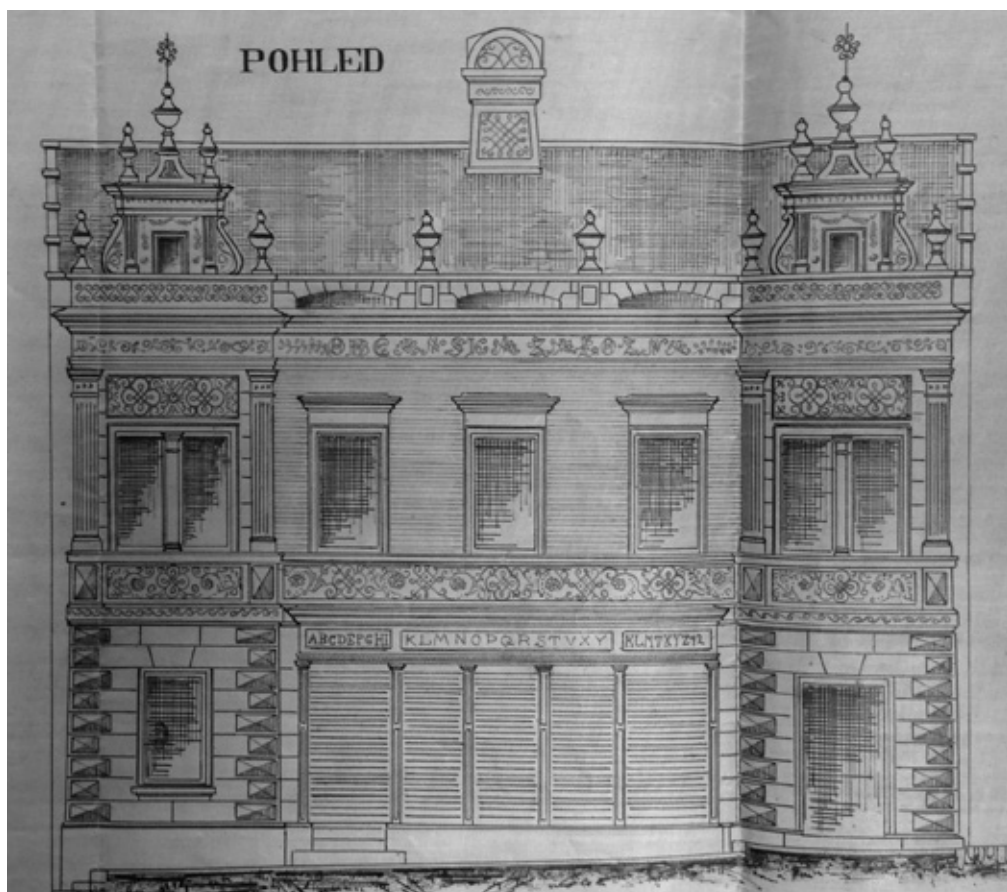
Obr. 3: Valašský šenk na krajské výstavě ve Vsetíně roku 1892: v pozadí uprostřed příborník dle Jurkovičova návrhu, nalevo Dušan Jurkovič s přáteli, fotoarchiv Muzea regionu Valašsko, inv. č. 4146.

Původní **vybavení zasedací síně a ředitelské kanceláře Občanské záložny ve Vsetíně** (obr. 4b) se zachovalo ve vsetínské sbírce Muzea regionu Valašsko.¹⁵ Kolekce obsahuje monumentální registrační skříň, dlouhý jednací stůl s 12 židlemi, otočné křeslo, dvě lavice a psací stůl s nástavcem. Dochoval se i fragment dřevěného obložení stěny. Nábytek je vyroben z řezbovaného, soustruženého, rytého, vypalovaného, mořeného a lakovaného dubu.

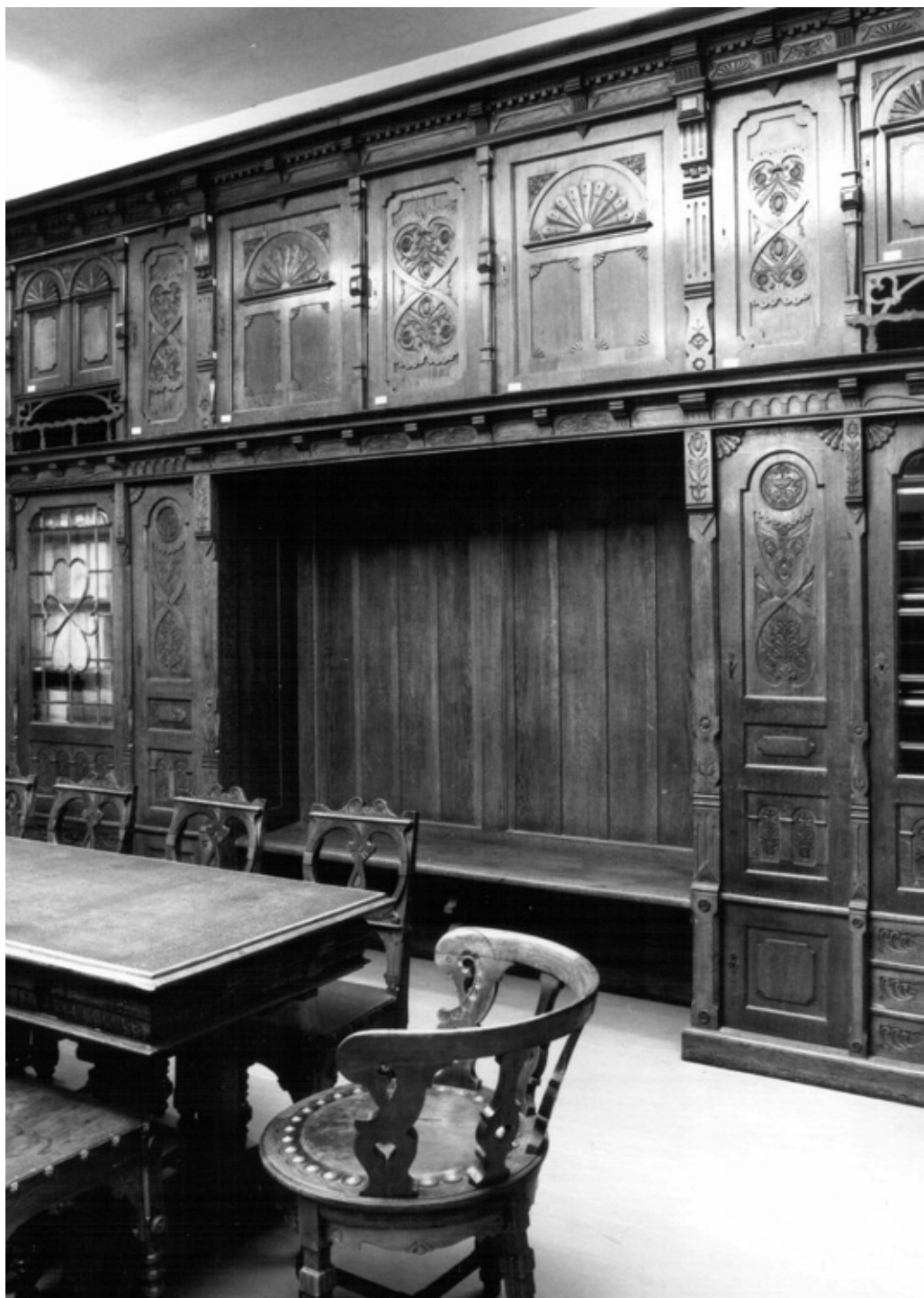
Rohová registratura s nástavcem a nikou se zabudovanou úzkou lavicí je pojednána jako fasáda patrové novorenesanční stavby, která je umně členěna a zdobena jak architektonickými články, tak i bohatě řezbovaným a vypalovaným dekorem, v němž převládá rostlinný ornament (rozviliny, narcis, tulipán, jablko aj.), ale i např. motiv srdce či půlkruhového nebo čtvrtkruhového vějíře. Spodní skříňky jsou zaskleny vitráží z čirého zabrušovaného skla, s motivem hřebíčku. Jurkovič u registratury použil tři druhy ptačích motivů, a to na čelech zásuvek, pod vestavěnou lavicí v podobě nosného prvku a v dekorativním medailonu na dveřích skříňek (exotický ptáček v květinovém ornamentu). Oba poslední druhy také varioval u dvou samostatně stojících lavic, a to u područek a na kožených opěrkách. U otočného křesla s kruhovým sedákem, polstrovaném kůží, artistně zakomponoval hlavu a krk labutě do brlení opěradla. Pár ptačích hlaviček s chocholkou vsadil do mušlových štítů skříňek nástavce psacího stolu. U jednacího stolu s trnoží i u souboru židlí s koženým sedákem preferoval historizující tvarosloví (např. u opěrek použil i rokokový rokaj).

Jurkovičův honosný nábytek do veřejného interiéru, jakým byla občanská záložna, jistě vzbudil zájem o jeho dílo mezi místními, dobře situovanými měšťany, jak o tom svědčí **návrh na luxusní dřevěné obložení stěny** vykládané měděným drátem a perletí, se zabudovanou lavicí a policí **pro jídelnu P. N. ve Vsetíně** z roku 1898.¹⁶ Proti poměrně střízlivé skladbě záloženského mobiliáře je nábytková stěna přetížena dekorem čerpajícím z ornamentiky *Uherského Slovenska* a je obohacena o rozmanitější zoomorfnní motivy (kůň, sova či holubice). Objevuje se u ní jednak motiv vějíře v kruhovém oblouku arkád jako u záloženské registratury, ale navíc i motiv pávicové *holubice* – rozkřídlené s vějířovitě rozevřenými ocasními péry. V této podobě se lze s ním setkat už u nerealizovaného **návrhu stolu a lavic pro Pustevny z roku 1897**¹⁷ a následně i v redukovanéjší verzi u nástavců nočních a toaletních stolků v útulné Maměnka na Pustevnách.

Vyvrcholením Jurkovičova působení na Valašsku a jeho nejvýznamnějším počinem byla realizace dřevěných **staveb a objektů pro horskou výletní osadu na Pustevnách**, kterou pod jeho vedením provedla mezi lety 1897 až 1899 Urbánkova vsetínská stavební kancelář pro český turistický spolek Pohorskou jednotu Radhošť.

Obr. 4a: Nákras fasády Občanské záložny ve Vsetíně z 15. 3. 1896, Městský úřad ve Vsetíně, archiv odboru územního plánování, stavebního řádu a dopravy, Občanská záložna č. p. 166, foto O. Méhešová.

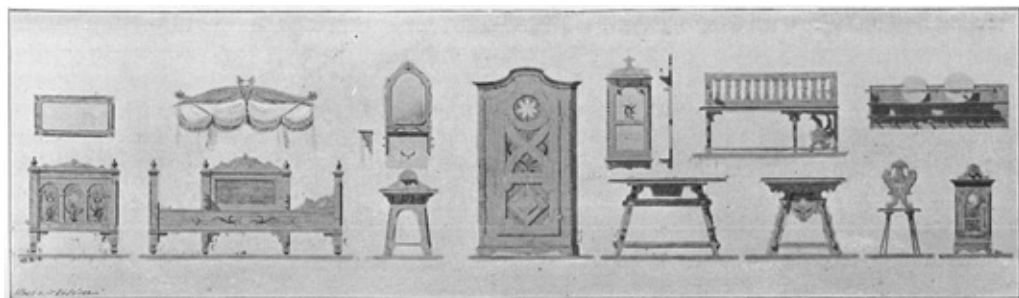

Obr. 4b: Dušan Jurkovič: nábytek z Občanské záložny ve Vsetíně, 1896–1897, foto M. Langer 1995, fotoarchiv Muzea regionu Valašsko, inv. č. 25476.

Součástí komplexně řešeného projektu rekreačního areálu byla přestavba Staré Pustevny a novostavby ubytovny Maměnka, jídelny Libušín, zvonice, kužely, letní tělocvična i orientační tabule. Pro Jurkoviče představovaly Pustevny „súčtování výsledků“ jeho dosavadního studia lidových staveb a výtvarného umění na Valašsku a Uherském Slovensku. Na základě nabytých zkušeností se rozhodl „k praktickému použití našich lidových motivů při stavbě uměle konstruované“ a rovněž při vybavování interiérů se inspiroval lidovými vzory. V publikovaném albu věnovaném Pustevnám (1900) Jurkovič v úvodním textu zdůrazňuje, že se tak stalo „jedině skutkem na popud a přičiněním neobyčejně obětavého pěstitele a šířitele myšlenky té, pana Michala Urbánka“, pod jehož vedením byl vypracován plán útulny Maměnka a který si zajistil Jurkovičovo „spolupůsobení“. Ovšem v době, kdy se dokončovala stavba Maměnky, řešil Jurkovič – dlouhodobě nespokojený s pracovními poměry u Urbánka – složitou profesní situaci a rozhodoval se mezi kariérou architekta a dráhou zaměstnance sklářské firmy (na postu návrháře-designéra?). Vhled do otázky autorství staveb a do pracovněprávních vztahů umožňuje Jurkovičův dopis Urbánkovi datovaný 4. listopadu 1897 na Pustevnách, v němž mladý a dosud nedoceněný architekt navrhuje, že odmítne nabídku zaměstnání u sklářské firmy rodiny Reichů a „plány v lidovém slohu pracované“ dokončí, pokud je bude moci veřejně prezentovat jako svou vlastní práci, a to včetně Maměnky.¹⁸

V malebně poetických interiérech pustevenských staveb se zásluhou umělecké vize Dušana Jurkoviče prolínalo historizující tvarosloví s lidovým i secesním a bylo obohaceno o neoromantické motivy. V kontextu Jurkovičovy dosavadní tvorby byla poprvé při dekorování nábytku použita jako výzdobná technika malba. Rozšířil se i motivický rejstřík dekorů, např. o antropomorfní pohádkový motiv, o páva i kohouta či o sedmikvítek – protěž coby znak Pohorské jednoty Radhošť.

Původní mobiliář ubytovny Maměnka se sice nedochoval, ale je zachycen na reprodukcích fotografií v albu Pustevny (obr. 5) a jeho výstižný popis podává František Žákavec. Dle slov autora první Jurkovičovy monografie se architekt pokusil o nové nábytkové zařízení, v němž „zápasí jeho živá a hravá obraznost s těžkými lidovými vzory, původu namnoze barokního. Vznikly tak různě, až bizarně krojené židle, oblíben je motiv nízkého paprscitého, vějířového nástavce, zvláště v hlavách postelí, a jsou tu zas i motivy v svém naturalismu až fantastické, jako združení dvou vyřezávaných ptáků k zavěšení záclon“ (ŽÁKAVEC 1929, 38).

Obr. 5: Dušan Jurkovič: zařízení pokojů v Maměnce, 1898–1899, repro: Pustevny na Radhošti. Turistické útulny pohorské jednoty „Radhošť“ ve Frenštátě vystavěné a zařízené po způsobu lidových staveb Mor. Valaška a Uh. Slovenska. Brno: A. Piša, 1900, obrazová příloha.

V pojetí interiérů Libušína se Jurkovič více přiklonil k secesnímu výrazu (obr. 6). V jídelně zkombinoval vlastní verze selských židlí a stolů na vyřezávaných kozlících s pastelově zeleným dřevěným obložením stěn, členěným zejména rámovými arkádami, které sladil se salonním příborníkem a nástěnnými hodinami, obojí s artistně zdobenou, krajkově prořezávanou kulisou a s barevnými akcenty oživujícími krycí zelený nátěr.

Co se týče užití motivu perufového vějíře, byl Dušan Jurkovič jistě obeznámen se symbolikou holubice v lidovém prostředí, kde jako ochranný symbol byly například štípané holubičky zavěšovány nad stolem či nad kolébkou. V tomto kontextu je nechal analogicky osadit do křížení jídelny Libušín a zřejmě i odvozeně, v redukované podobě vějíře, je v Maměnce poprvé užil i v nástavci čel hlav postelí (obr. 7). Spojení lůžka s motivem holubice mohl ovšem převzít i z malovaného lidového nábytku, na němž byl křesťanský symbol Ducha svatého umisťován na nebesích postelí. Ochrannou funkci jako holubice měl zástupný symbol vzkříšeného Krista – páv, s nímž se lze setkat např. ve výzdobě příborníku v jídelně Libušín.

V duchu obrodných myšlenek anglického hnutí Arts and Crafts a secese Jurkovič pustevenskými realizacemi naplnil také ideál architektury spjaté s řemeslem. Nábytek do interiérů zhotovila dílna frenštátského stolaře Františka Kaděry (1862–1952),¹⁹ o jehož spolupráci s Jurkovičem na Pustevnách se v literatuře zmiňuje pouze Fran-

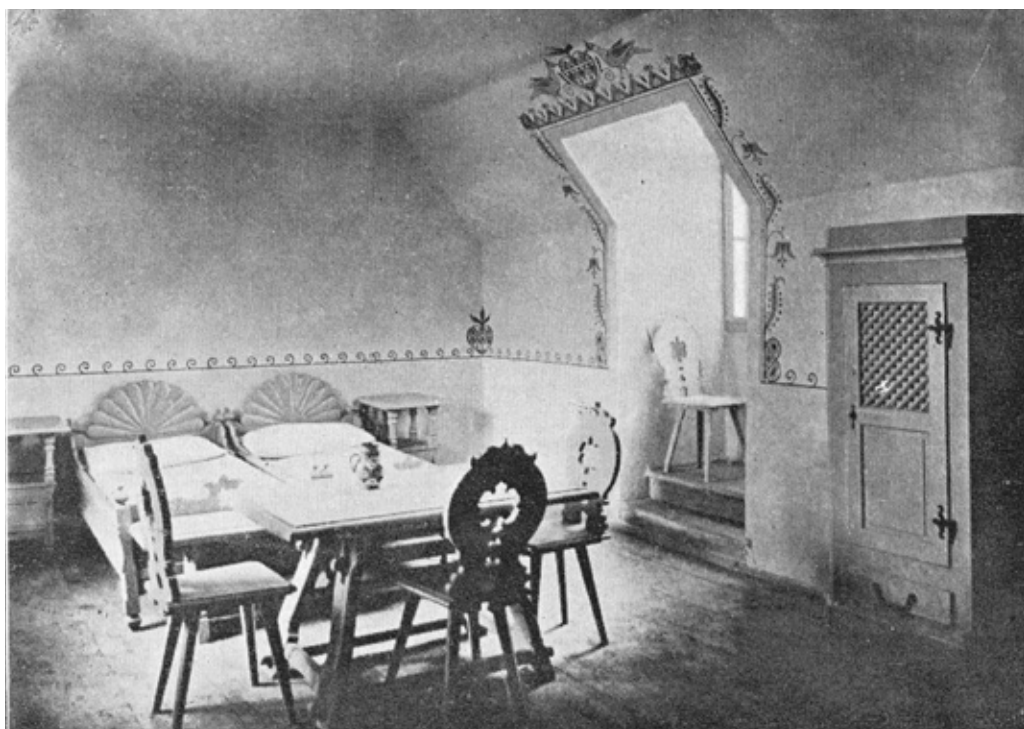

Obr. 6: Dušan Jurkovič: interiér jídelny Libušín, 1899, repro: Pustevně na Radhošti. Turistické útulny pohorské jednoty „Radhošť“ ve Frenštátě vystavěné a zařízené po způsobu lidových staveb Mor. Valašska a Uh. Slovenska. Brno: A. Píša, 1900, obrazová příloha.

tišek Horečka (HOREČKA 1948, 144) a jehož autorství potvrzuje nálezný monogram F. K. na obložení jídelny.²⁰ Korespondence uložená ve frenštátském muzeu²¹ vypovídá o tom, že ještě v roce 1902, tj. tři roky po dokončení Pusteven, dával Jurkovič do pořádku účty s Pohorskou jednotou Radhošť a zajišťoval pro stolaře vyplacení honoráře.

Kaděrova dílna sídlila ve Frenštátě pod Radhoštěm od roku 1895 v ulici Vodní č. p. 440 a byla tu činná i v meziválečném období (např. v roce 1933 v ní bylo zaměstnáno 12 dělníků a 2 mistři).²² Reprezentativní dílenskou prací, která se z té doby váže k Pustevnám a která byla vytvořena dle Jurkovičových předloh či inspirovaná jeho tvorbou z přelomu 19. a 20. století, byl nábytek pro prezidentský apartmán Tomáše G. Masaryka. Při příležitosti prezidentovy návštěvy v roce 1928 ho u Františka Kaděry objednal frenštátský továrník a místopředseda Pohorské jednoty Radhošť Robert F. Křenek. Jelikož Masaryk v apartmánu nakonec nepřenocoval, skončil mobiliář v soukromém majetku, odkud byl v roce 2003 získán do sbírek Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm,²³ které nechalo dle něj vyrobit nové stylové zařízení do rekonstruovaného hotelu Maměnka (LIĐÁK 2012, 126–127).

Jurkovič ve spolupráci s Františkem Kaděrou pokračoval i po přestěhování se do Brna, kde si začínající samostatný architekt nejprve vybavil svůj první byt s projekční kanceláří na Giskrastrasse (dnes Kounicova ulice) a na sklonku roku 1899 si ho „zařídil podle svých představ“ (FLODROVÁ 2012, 12). Z korespondence ve frenštátském muzeu vyplývá, že Kaděra pro Jurkoviče zhotovil **ložnicový nábytek** z hruškového

Obr. 7: Vějířový nástavec v hlavách postelí v Maměnce, 1898–1899, repro: Pustevně na Radhošti. Turistické útulny pohorské jednoty „Radhošť“ ve Frenštátě vystavěné a zařízené po způsobu lidových staveb Mor. Valaška a Uh. Slovenska. Brno: A. Píša, 1900, obrazová příloha.

dřeva, který chtěl Jurkovič v roce 1902, kdy po krátké pauze opět kontaktuje Kaděrovu dílnu, rozšířit z ložnice pro jednu osobu na ložnici manželskou, a to v souvislosti s chystaným sňatkem s Boženou Bartelmusovou. Nábytek z Jurkovičovy vlastní ložnice, včetně prádelníku s „*ozdobnou almárou*“, který kvůli výrobě detailně popisuje Kaděrovi v jednom z dopisů, se v současnosti nachází ve sbírce Slovenské národní galerie a je zčásti značen opět monogramem F. K. (na posteli, dvou šatních skříní a prádelníku).²⁴

Lze předpokládat, že v případě mobiliáře určeného do Jurkovičova bytu se jednalo o prototyp nábytku, který pro svou klientelu navrhoval mezi lety 1899 až 1902 a který se osvědčil nejen v soukromých příbytcích, ale i v prostorách pro kolektivní bydlení (např. u dívčího Malého penzionátu Vesny v Brně či ve vybavení lázeňských pokojů v Luhačovicích). U romanticky malebného a dekorativně půvabného nábytku do ložnic, pracoven, jídelen aj. Jurkovič rozvíjí formy a motivy uplatněné již u vybavení Pusteven (1898–1899) a dospívá k osobité, originální poloze měšťanského mobiliáře, který představuje vrcholný projev folklorismu v Jurkovičově nábytkové tvorbě oproštěné od eklektického historismu a obohacené o secesní tvarosloví.²⁵ Dominantním sjednocujícím prvkem je motiv vějíře a po stránce typologické, konstrukční i výzdobné Jurkovič čerpá z lidových předloh a zároveň druhy nábytku „modernizuje“ ve vazbě na jejich aktuální funkci (např. konstrukci toaletního stolku zprvu odvodil z lidového skříňového stolu, ale později spojil toaletku s psacím stolem).

Jurkovič zadával Františku Kaděrovi stolařské práce, na kterých mu obzvláště záleželo: např. nábytek pro ředitele Dívčího lycea v Brně Františka Mareše nebo pro pedagoga, znalce národopisu, historie i geografie Josefa Válka (1871–1937). Jurkovič se s Válkem podílel na organizaci vsetínské i pražské národopisné výstavy a pro svého přítele, který stejně jako on odešel do Brna za prací v roce 1899, navrhl nábytek v módním lidovém stylu. Pro svůj špatný zdravotní stav byl Válek předčasně penzionován a vrátil se na Valašsko, kam si přivezl i Jurkovičův nábytek²⁶ signovaný monogramem F. K. a zařídil si s ním vlastní dům Na Bařinách v katastru obce Hovězí (dnes Huslenky), kde žil od roku 1906 (VOLČÍK 2015, 14) až do své smrti v roce 1937. Z Válkovy pozůstalosti přešel **ložnicový nábytek – postel, almara, noční a toaletní stolek** (obr. 8) spolu s **jídelním stolem se čtyřmi židlemi** do sbírky vsetínského muzea.²⁷

Součástí Válkova souboru byla také police nad lavici, jejíž provedení neodpovídalo Jurkovičově představě a své zklamání Kaděrovi v pracovní korespondenci sdělil. Právě tyto dopisy dovolují nahlédnout do úzké spolupráce architekta-návrháře nábytku se stolařem. Obsahují popisy konstrukce a upřesnění materiálů či povrchové úpravy nábytku. Návrhy poskytoval Jurkovič stolaři v měřítku 1 : 1. Pokud měl specifické požadavky např. na kování a čalounění, obstarával si je v Brně sám.

Vzhledem k množství zakázek se s výrobou nábytku musel Dušan Jurkovič obracet i na další řemeslníky-stolaře a stolařské práce mu dodávaly i „*velké továrny*“, s jejichž produkcí nebyl ale příliš spokojen. V srpnu roku 1902, kdy měl za sebou např. vybavení Malého penzionátu Vesny v Brně či Janova domu v Luhačovicích, Františku Kaděrovi píše: „*Zařekl jsem se že to více už tak dělat nebudu*“.²⁸ Nárůst objednávek ho přivedl k myšlence, zřídit si nábytkářskou kancelář a velkoobchod. Celý projekt přislíbil spolufinancovat mimo jiné i brněnský architekt Antonín Tebich. Zájem veřejnosti měla prověřit Jurkovičova plánovaná (ale neuskutečněná) výstava s pěti až

Obr. 8: Dušan Jurkovič: šatní skříň, postel a noční stolek z ložnice Josefa Válka v bývalé expozici vsetínského muzea, foto M. Ošfádal 2010, fotoarchiv Muzea regionu Valašsko.

Obr. 9: Dušan Jurkovič: sekretář Michala Urbánka v bývalé expozici vsetínského muzea, foto M. Ošfádal 2010, fotoarchiv Muzea regionu Valašsko.

šesti interiéry kompletně zařízenými nábytkem „od jednoduchého do nejbohatšího“. Jurkovič si od svého počínu sliboval rovněž zamezení kopírování svého díla: „*Objednávky nábytku pujdu přes naše ruky žádný stolař nesmí dle nárysů mojích sám o sobě nic zhotovit, ani kopírovat. – Jednotlivý řemeslník a objednavatel nemůže takové návrhy zaplatit, – proto ponecháváme právo prodeje sobě a každý následující objednavatel musí za návrhy jistý menší poplatek zaplatit.*“²⁹ Se svým záměrem na podnikání v nábytkářském oboru se Jurkovič svěřuje Kaděrovi zřejmě z toho důvodu, aby ani jeho dílna nezhotovovala bez jeho vědomí nábytek dle architektonických návrhů, což se patrně stalo u zakázky pro pokladníka Pohorské jednoty Radhošť Aloise Kantorka.

Do téže skupiny nábytku, k níž patří Válekův soubor, náleží rovněž **nábytek pro stavitel a architekta Michala Urbánka**³⁰ (obr. 9), který se ve Vsetíně zachoval v majetku Urbánkovy pravnučky. Zařízení pracovny s psacím stolem s nástavcem, židlí s područkami, etažérkou i příborníkem, který během času plnil funkci sekretáře, knihovny nebo prádelníku, zakoupilo v roce 2017 do svých sbírek Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. O rok později rozšířilo tuto kolekci také o nákup nábytku z manželské ložnice (párové postele, noční stolky, jednodveřové skříně a nekompletní zrcadlo), pořízený do muzejní sbírky díky podpoře Ministerstva kultury České republiky, a to prostřednictvím výběrového dotačního řízení na výkupy předmětů kulturní hodnoty mimořádného významu – ISO C. Nejzajímavějšími exempláři Urbánkova nábytkového souboru je jednak příborník-sekretář s vitrážovou výplní horních skříněk, ale také kancelářské křeslo, které odpovídá typu Jurkovičových židlí s područkami z architektony vlastní vily v Brně-Žabovřeskách, které byly vyrobeny brněnskou firmou Jana Štěpánka roku 1906³¹ a které jsou na opěráku ozdobeny symbolickým ornamentem kružnicově ryté hvězdy přejaté z pazené výzdoby súsků.

Kolekce řezbovaného, soustruženého, rytého, vypalovaného, mořeného a lakového dubového nábytku je cenná a významná také svou vazbou na Jurkovičova vsetínského zaměstnavatele. Pokud byla výroba Jurkovičova nábytku pro Michala Urbánka svěřena mezi lety 1899 až cca 1906 vsetínským stolařům, mohli jej kromě již zmíněných potenciálních výrobců nábytku pro místní záložnu zhotovit řemeslníci, kteří své stolařské dílny provozovali ve Vsetíně na počátku 20. století, a sice Jan Hovadík, František Žižlavský nebo František Quis.³²

Počátky nábytkové tvorby architekta Dušana Samuela Jurkoviče (1868–1947) se vážou k době umělceva pobytu na Valašsku i k prvním letům jeho působení v Brně (1891 až cca 1906). Jurkovičovy tehdejší progresivní návrhy jsou jako osobitý projev folklorismu inspirovány lidovou tvorbou a ornamentikou. Lidové předlohy na jedné straně s úctou k tradici věrně citoval či varioval (nábytek do valašských jizeb v Hotelu Životský ve Vsetíně a na národopisných výstavách) a na straně druhé pod vlivem historismu a secese originálním způsobem interpretoval a v soudobé umělecké tvorbě tak revitalizoval (nábytek do Občanské záložny ve Vsetíně, do turistických objektů na Pustevnách, do Jurkovičova brněnského bytu, do soukromí Josefa Válka a stavitel Michala Urbánka). Byl schopen „*čerpat ze studne vody živej, z ludu nášho*“, což dle slov samotného Jurkoviče dokáže pouze ten, „*kdo ho dokonale zná, ctí, váží si ho a miluje.*“³³ K Jurkovičovým oblíbeným a specifickým dekorům nábytku patřil zejména vějířovitý motiv, který zřejmě poprvé užil už roku 1891 (židle

ze vsetínského Hotelu Životský) a který prošel v jeho rané nábytkové tvorbě proměnami jak formálními, tak i významovými: sluneční symbol, holubičí ocas či květinový motiv. Výrobu nábytku zadával Dušan Jurkovič stolařům a po přesídlení do Brna i nábytkářským firmám a dokonce zvažoval i zřízení vlastní nábytkářské kanceláře a velkoobchodu. Spolupráci architekta se stolařem Františkem Kaděrou dokládá Jurkovičova korespondence uložená ve frenštátském muzeu a zásluhou nábytku ve sbírkách Muzea regionu Valašsko a Slovenské národní galerie v Bratislavě, který je signován monogramem FK, lze připsat tomuto frenštátskému výrobcí i konkrétní dochované realizace.

Prameny:

Městský úřad ve Vsetíně, Archiv odboru územního plánování, stavebního řádu a dopravy, Občanská záložna č. p. 166.

Muzeum Novojičínska, pobočka ve Frenštátě pod Radhoštěm, Dopisy Dušana Jurkoviče Františku Kaděrovi, inv. č. 3053–3054.

Slovenský národní archiv v Bratislavě, Dušan Jurkovič – osobní fond, sign. I-7/5, sign. I-1/6.

Státní okresní archiv Nový Jičín, Okresní soud Frenštát pod Radhoštěm, Pozůstalostní spis po Františku Kaděrovi, stolařském mistru v. v.

Státní okresní archiv Vsetín, Muzejní spolek Okresního Sovova muzea Vsetín, inv. č. 20, kart. 2, fol. 2, 18, s. 52.

Státní okresní archiv Vsetín, Okresní národní výbor Vsetín 92, Živnostenský rejstřík, II. svazek, 1896–1926.

Poznámky:

- ¹ O ornamentice lidových výšivek coby možném zdroji inspirace pro soudobou architekturu a užité umění uvažoval na základě své nauky o původu dekorativních forem v textilních technikách již německý architekt a teoretik Gottfrieda Sempers (1803–1879) (LEHMANNOVÁ 2010, s. 10).
- ² Z dopisu sestře Emilii, který Jurkovič napsal ve Vsetíně 13. 12. 1890. Viz BOŘUTOVÁ 2009, 21.
- ³ Jurkovič se s přezdívkou svěřil sestře Emilii v dopise psaném ve Vsetíně 13. 6. 1891. Viz BOŘUTOVÁ 2009, s. 21.
- ⁴ Tamtéž.
- ⁵ JV příloze Průvodce po umělecké a valašské národopisné výstavě na Vsetíně.
- ⁶ V případě této realizace Jurkoviče jistě inspirovala příklad České chalupy, kterou pro Jubilejní zemskou výstavu v Praze (15. 5. – 18. 10. 1891) navrhl architekt Antonín Wiehl (1846–1910) ve spolupráci s Janem Koulou (1855–1919). Stavba venkovského obydlí spolu s národopisnou expozicí vzbudila obecný zájem o lidovou kulturu a podnítila uspořádání další zemské výstavy – Národopisné výstavy československé v Praze (1895), které předcházela intenzivní národopisná činnost v regionech, jejíž výsledky byly prezentovány na jednotlivých krajských výstavách.
- ⁷ Jurkovič instaloval na vsetínském národopisné výstavě kromě hostince i typickou valašskou jizbu, jejíž interiér dokumentuje skleněný negativ ve fotoarchivu vsetínského muzea (inv. č. 6583). Volba záběru a kvalita ostrosti snímku bohužel neumožňuje detailní srovnání vystavené postele ve stylu selského baroka s prkennou nástavcovou postelí z mořeného dubu, s čely ve sloupkovitých štenýřích a s ozdobně vyřezávanými nástavci, uloženou ve vsetínském sbírce Muzea regionu Valašsko (inv. č. 1291). Lze jen konstatovat, že čela nohou obou postelí jsou si jak typologicky, tak i ve výzdobě velmi podobná. Postel neznámého původu je na muzejní inventární kartě identifikována

jako „lože pseudolidové dle D. Jurkoviče“, které „je téměř přesnou replikou lože navrženého Dušanem Jurkovičem pro pražskou Národopisnou výstavu československou 1895“ (určila na počátku 90. let minulého století kurátorka muzea Vanda Kolmačková). Tento typ postele byl tedy vystaven na obou národopisných výstavách, a to ve Vsetíně (1892) i v Praze (1895).

- ⁸ Ve fondu Okresní úřad Valašské Meziříčí se živnostenský rejstřík pro soudní okres Vsetín z let 1887–1896 nedochoval a ve fondu Okresní národní výbor Vsetín začínají živnostenské rejstříky až rokem 1896. Za informaci děkují Mgr. Zdeňku Pomklovi ze Státního okresního archivu Vsetín.
- ⁹ V archivu odboru územního plánování, stavebního řádu a dopravy Městského úřadu ve Vsetíně je uložena žádost Občanské záložny o povolení stavby z 24. dubna 1896 a protokol o kolaudaci stavby z 24. května 1897.
- ¹⁰ K charakteristickým znakům patří plochá fasáda průčelí, pojednaná v režné cihle nebo zdobená sgrafity a zavřená lunetovou římskou a vysokým stupňovitým štítem. Tvůrcem národní varianty novorenesanční architektury u nás byl architekt Antonín Wiehl který ji rozvíjel zejména v letech 1882 až 1896. „Českou renesanci“ šířili dále jeho spolupracovníci (např. Jan Koula, Josef Fanta, Jan Zeyer), ale i další architekti, kteří ji přenesli do mimopražského prostředí (např. i Jurkovič u adaptace vsetínské Občanské záložny). Pro svou malebnost, intimitu a hravost se uplatnila především u měšťanských staveb a pro českou tematiku výpravné sgrafitové výzdoby, která ilustrovala příběhy z místních dějin a národních mýtů, se těšila přízni patriotisticky založených stavitelů i stavebníků. Více o fenoménu „české renesance“ VYBÍRAL 2013, s. 34–42.
- ¹¹ Městský úřad ve Vsetíně, archiv odboru územního plánování, stavebního řádu a dopravy, Občanská záložna č. p. 166.
- ¹² V téže době architekt a kurátor národopisných sbírek Národního muzea v Praze Jan Koula (1855–1919) vybavil jídelnu romantické novostavby vlastní rodinné vily v Praze-Bubenči (1896) rovněž řezbovaným nábytkem s novorenesančním i a folklorními prvky. V tvorbě Kouly i Jurkoviče se tak snoubí novorenesance s nastupujícím vernakularismem, který pro český národní architektonický sloh nachází vzor v lidovém stavitelství a nikoli v historické slohové architektuře.
- ¹³ Státní okresní archiv Vsetín (dále jen SOKA Vsetín), Muzejní spolek Okresního Sovova muzea Vsetín, inv. č. 20, kart. 2, fol. 18.
- ¹⁴ Seznam stolařů byl sestaven dle porovnání údajů ze sčítání lidu z konce roku 1900 (PAVLÍK 1960–1961, 239) se záznamy v živnostenském rejstříku, a to z důvodu případného vyloučení řemeslníků, kteří rozjeli svou stolařskou praxi až v období od června 1897 do roku 1900.
- ¹⁵ Po zrušení Občanské záložny nábytek darovala Okresní spořitelna a záložna na Vsetíně dne 4. října 1948 Okresnímu Sovovu museu na Vsetíně, a to na základě jeho žádosti z 3. září toho roku. Muzejní spolek se obával, že „staré zařízení“ záložny bude nevhodně používáno nebo rozprodáno a podlehe tak zkáze. Hodlalo jej umístit do prvního poschodí muzea, které sídlilo ve vsetínské staré radnici. O rok později byl nábytek ze záložny vystaven na velkorysém výstavním projektu – krajině výstavě Valašsko v práci (1949), v tzv. Jurkovičově koutku, zachyceném na fotografii z fotoarchivu Muzea regionu Valašsko (inv. č. 1482). V 60. letech byl ve vsetínském zámku – novém sídle muzea využíván tento reprezentační nábytek při slavnostních příležitostech, např. při vernisážích, a od poloviny 70. let byl uskladněn v depozitáři. Od roku 2010 byl veřejnosti prezentován v muzejní expozici vsetínského zámku, věnované Dušanu S. Jurkovičovi (do roku 2014), a sedací nábytek také na výstavách v Novém Hrozenkově, na Kohútce (2015) a ve Staré Lubovni (2017). Monumentální registratura byla před rekonstrukcí depozitářů vsetínského muzea v letech 2014–2015 deinstalována a přenesena na sekretariát, kde byla krátce prezentována v komorní expozici Příběh Jurkovičovy registratury a kde je bohužel doposud nevhodně uložena

a běžně využívána pro ukládání agendy. Díky nalezení zmíněné korespondence z roku 1948 ve fondu Muzejního spolku Okresního Sovova muzea ve Státním okresním archivu Vsetín byly jednotlivé položky nábytkového souboru (vyjma stolu, který byl ve sbírce již zaevidován pod inv. č. 15392) zapsány do sbírkové a pomocné evidence Muzea regionu Valašsko v roce 2017 (UH19573 – UH19589, UH19597, PM125).

¹⁶ Návrh viz Slovenský národní archiv v Bratislavě, Dušan Jurkovič – osobní fond, sign. I-7/5. Popis stěny viz ŽÁKAVEC 1929, s. 48–49.

¹⁷ Viz poznámka č. 12, I-1/6.

¹⁸ Etnoarchív Muzea regionu Valašsko, inv. č. EA 98.

¹⁹ Životní data čerpána z úředního záznamu pořízeného dle výkazu úmrtí Místního národního výboru ve Frenštátě pod Radhoštěm. Za vyhledání archivního dokladu děkuji Mgr. Petře Heraltové. Viz Státní okresní archiv Nový Jičín, Okresní soud Frenštát pod Radhoštěm, Pozůstalostní spis po Františku Kaděrovi, stolařském mistru v. v.

²⁰ Kurátor rožnovského muzea a správce muzejního fondu nábytku Mgr. Petr Lidák objevil Kaděrovův monogram napsaný tužkou na dřevěném obložení, jehož fragmenty jsou po požáru Libušína uskladněny v muzejním depozitáři.

²¹ Za upozornění na existenci dopisů Dušana Jurkoviče Františku Kaděrovi (inv. č. 3053–3054) děkuji Mgr. Aleně Figarové, kurátorce sbírek a vedoucí frenštátské pobočky Muzea Novojičínska.

²² Srov. <https://frenstat-v-dejinach-casu.webnode.cz/tabulky-statistika/>.

²³ V muzejní evidenci pod inv. č. 69174–69177.

²⁴ Nábytek ložnice, ale také pracovny (inv. č. UP-I 15 – UP-I 31), byl v roce 1965 zakoupen Slovenskou národní galerií (dále SNG) z pozůstalosti po Dušanu Jurkovičovi, který si ho přivezl do Bratislavy ze svého brněnského působiště a dlouhodobě ho používal ve vlastní vile. Za poskytnutí cenných informací a za studijní fotodokumentaci děkuji Mgr. Vierě Kleinové, kurátorce sbírek užitého umění, designu a architektury ve SNG.

²⁵ K vývojovým etapám v Jurkovičově interiérové tvorbě viz MANDYSOVÁ 1993, s. 74, 78.

²⁶ Na jedné z židlí se dochoval fragment štítku vlakové stanice Brno.

²⁷ V evidenci Muzea regionu Valašsko pod inv. č. 1290, 1555–1558, 2481, 2482, 2483, 2534.

²⁸ Muzeum Novojičínska, pobočka ve Frenštátě pod Radhoštěm, Dopisy Dušana Jurkoviče Františku Kaděrovi, inv. č. 3054.

²⁹ Tamtéž, inv. č. 3055.

³⁰ Nábytek pracovny a jídelny byl poprvé veřejně prezentován v expozici Dušana Jurkoviče ve vsetínském zámku (2010–2014) a následně ho majitelé zapůjčili v redukované sestavě také na výstavu do Staré Lubovně (2017).

³¹ LEHMANNOVÁ 2010, s. 83.

³² SOKa Vsetín, Okresní národní výbor Vsetín 92, Živnostenský rejstřík, II. svazek, 1896–1926, Vsetín.

³³ Z dopisu sestře Emilii z 13. 6. 1891. Viz BOŘUTOVÁ 2009, s. 21.

Literatura:

BOŘUTOVÁ, D. 2009: Architekt Dušan Samuel Jurkovič. Bratislava.

BOŘUTOVÁ, D. 2005: Cesty hľadania seba. Folklorne inšpirácie u Blažeje Bullu a Dušana Jurkoviča. In: „Slavme slavně slávu Slávov slavných“. Slovanství a česká kultura 19. století. Sborník příspěvků z 25. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 24. – 26. února 2005, s. 307–323.

FLODROVÁ, M. 2012: Jurkovič, Brno a Vesna. Brno.

HOREČKA, F. 1948: Dušan Jurkovič a Valaško. Naše Valaško 11, 1948, s. 141–145.

JABŮRKOVÁ, H. 1995: Za tajemstvím depozitářů. Kustod: informační metodický tisk. Vsetín: Okresní vlastivědné muzeum, 18. 5. 1995, s. 3.

JAMRICHOVÁ, A. 2007: Nábytok vytvorený podľa návrhu Dušana Sama Jurkoviča : Zo zbierok Slovenského národného múzea – Múzea Červený Kameň. In: Secesia – Zborník príspevkov zo sympožia usporiadaného pri príležitosti výstavy Secesia, SNM – Múzeum Bojnice, s. 57–68.

JANOVIČKOVÁ, M. 1991: Z nábytkovej tvorby Blažeja Bullu a Dušana Jurkoviča. In: Pamiatky a múzeá, č. 1, s. 19–21.

JURKOVIČ, D. 1899–1900: Malování štítů na Valašsku. Český lid. Sborník věnovaný studiu lidu v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, roč. IX., s. 28–32.

JURKOVIČ, D. 1900: Pustevně na Radhošti. Turistické útulny pohorské jednoty „Radhošť“ ve Frenštátě vystavené a zařízené po způsobu lidových staveb Mor. Valaška a Uh. Slovenska. Brno.

JURKOVIČ, D. 1892: Valašská chalupa. Průvodce po umělecké a valašské národopisné výstavě na Vsetíně. Vsetín, s. 81–89.

LEHMANNOVÁ, M. et al. 2010: Dušan Jurkovič. Architekt a jeho dům. Brno: Moravská galerie v Brně, 2010.

LIDÁK, P. 2012: Dušan Samuel Jurkovič. In: Malovaná jizba, umělecké řemeslo a užité umění ve sbírkách Valašského muzea v přírodě (18. – 1. pol. 20. století). Vyd. 1. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, s. 126–131.

MANDYSOVÁ, H. 1993: Interiérová tvorba Dušana Jurkoviče. In: Dušan Jurkovič – súborná výstava architektonického diela, november 1993 – február 1994. Bratislava: Slovenská národná galéria, s. 64–80.

PAVLÍK, R. 1960–1961: Kronika města Vsetína z let 1850–1930. Vsetín.

VOLČÍK, O. 2015: Osobnost a dílo Josefa Válka [online]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Daniel Drápala. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/261584/ff_b/.

VYBÍRAL, J. 2013: Národ, identita a styl. Konstruování národní identity na příkladu české architektury 19. století. In: Hnídková, V.: Národní styl. Kultura a politika. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze.

ŽÁKAVEC, F. 1929: Dílo Dušana Jurkoviče: kus dějin československé architektury. Praha.

Internetové zdroje:

Frenštát v dějinách času. Dostupné z: <https://frenstat-v-dejinach-casu.webnode.cz/tabulky-statistika/>

Sedací souprava ve schodiškové hale. Manuál rekonstrukce Jurkovičovy vily v Brně. Dostupné z: <http://moravska-galerie.cz/jurkovicova-vila/manual-rekonstrukce/manual-rekonstrukce/mobilier.aspx>

Kamenosochař František Zajíc z Uherského Brodu a jeho následovníci

/ Stone Sculptor František Zajíc from Uherský Brod and His Followers

Aleš Naňák

Abstract:

Based on the surviving archival sources and field research, the article maps out history of the workshop of the stone sculptor František Zajíc from Uherský Brod. His work falls between the years 1903 and 1907. His work was then continued by another well-known master stone sculptor Ludvík Petřík. His follower in turn then became, at the beginning of the 1920s, Vincenc Gregor. Zajíc's workshop is exceptional by the fact that we can describe what it looked like, including detailed inventory of tools and equipment.

Keywords:

Minor sacral architecture, stonemason, stone sculptor, stone cross, field cross, František Zajíc, Vojtěška Zajícová, Ludvík Petřík, Vincenc Gregor, Johann Eduard Tomola, Pašovice, Uherský Brod

Na počátku 20. století založil v Uherském Brodě kamenosochařskou dílnu muž, který díky svému umu mohl velmi pravděpodobně sklízet nemalé úspěchy. Osud mu však nedopřál, aby svou práci rozvinul, a jeho schopnosti dnes dokládá pouze několik málo dochovaných děl na Uherskobrodsku a Zlínsku. Provoz dílny pak pokračoval pod jinými jmény, avšak stopa toho, kdo stál u jejího zrodu, zůstala zřetelně čitelná.¹

Kamenosochař František Zajíc se narodil 10. března roku 1877 v Pašovicích na čísle popisném 54, a to jako druhorozený syn čtvrtníka Františka Zajíce a jeho ženy Barbory, rozené Chromkové z Prakšic (MZA Brno, E67, inv. č. 4885, 6). Zajíc si ve svých téměř sedmadvaceti letech počátkem roku 1904 zřídil dílnu v Uherském Brodě na čísle popisném 116, přičemž živnost měl zapsánu jako „Bildhauerei und Erzeugung von denkmalern“ (MZA Brno, SOkA Uherské Hradiště, inv. č. 73, karton 73). O dva roky později, 6. února 1906, vstoupil už jako „sochař v Uh. Brodě“ do manželského svazku s Vojtěškou Kollerovou, dcerou Heřmana Kollera, řeznického mistra v Uh. Brodě, a jeho ženy Leopoldy, rozené Rochové z Uherského Hradiště (MZA Brno, E 67, inv. č. 12183, 85). Následujícího roku, 17. června, se Františku Zajícovi a jeho ženě narodila dcera Anna (MZA Brno, E 67, inv. č. 12159, 117). Z narození potomka se však mladý sochař dlouho radovat nemohl. Zemřel na souchotiny 16. července 1907, jen několik týdnů poté, co dcera přišla na svět (MZA Brno, E 67, inv. č. 12204, 189).

Dosud nejstarší doloženou Zajícovu práci nalezneme na ulici Prakšické v Uherském Brodě. Jedná se o tzv. Kalvárii, celokamenný kříž se sousoším Panny Marie a sv. Jana Evangelisty. Na třístupňové základně jsou posazeny čtyřboké sokly podstavců soch i kříže. Strany soklů jsou doplněny pravoúhlým rámováním. Na sokly navazují vysoké podstavce, ty jsou zdobeny čtyřbokými vpadlinami, přičemž do čelní stěny podstavce kříže je druhotně vsazena deska (zřejmě nahrazení již zaslého původního textu) s nápisem: *Nezapomeň na Boha / nezapomeň na sebe / nezapomeň na nás. / Volání z očiště. / L. P. 1903.* Závěr podstavců je shodně doplněn dekorativním pásem, na nějž dosedají vyložené profilované římsy. Na levém podstavci je umístěna socha Panny Marie v podživotní velikosti, postava v bohatě zřaseném šatu je natočena ke kříži, ruce sepjaté na hrudi. Na podstavci vpravo od kříže stojí socha sv. Jana Evangelisty. Jeho pohled směřuje rovněž ke kříži, ruce sepjaty u pasu. Na římsu prostředního podstavce dosedá hranolovitý nízký dřík, který je na čelní straně i po bocích zdoben reliéfem květu uprostřed pravoúhlé vpadliny. Patka vlastního kříže je členěná, rama kříže jsou jehlanovitě zakončena, korpus kamenný, stejně tak nápisová destička

I. N. R. I. Kristovo tělo i boční sochy lze považovat za kvalitní uměleckořemeslnou práci. Původní podoba této památky pocházela z roku 1869 a byla pořízena nákladem Terezie Svobodové, hospodyně po Janu Vojtěchovi, faráři v Hradčovicích, a stávala „nad dobytčím tržišťem na hořejší straně u panského pole“ (FÚ Uherský Brod, archiv 1898–1961, 66). Ke kříži se sousoším byla složena nadace, která k 1. lednu 1903 činila 611 K a 35 h. K tomuto obnosu přidala „Kateřina Mandová z předměstí“ částku 420 K a bylo rozhodnuto o obnově díla, jelikož „jak kam. figura kříže, tak i obě sochy z tak špatného kamene zhotoveny, že kusy z nich se jen sesypávaly“. Podstavce kříže i soch byly vyhodnoceny jako dobré, byly proto přeneseny „na pevný zděný základ“ blíže silnici a kříž i sochy byly objednány nové, a to u „sochaře Zajíce, rodáka z Pašovic“. Sochařská a kamenická práce tehdy stála 740 K, zednické úpravy pak 79 K a 43 h. Ke svěcení obnovené památky došlo na Slavnost posvěcení chrámu Páně roku 1903 (FÚ Uherský Brod, archiv 1898–1961, 67).

Další Zajícovo dílo stojí v Uh. Brodě v ulici Svatopluka Čecha, u domu čp. 1759, a je jen o rok mladší od popsaného sousoší v ulici Praksické. Jedná se o mohutný celokamenný kříž posazený na jednom základnovém stupni. Hladký čtyřboký sokl je zakončen profilovaným náběhem, na který navazuje spodní podstavcová část zdobená obloučkovým vlysem. Vysoký podstavec je na čele doplněn výrazným reliéfem Matky Boží. Jde o pohled z profilu, tvář směřuje vzhůru, ruce jsou sepjaty v bolestném gestu. Boční podstavové stěny nesou mělké vpadliny s obloukovým závěrem. Na pravé straně je vpadlina doplněna nápisem: *Nákladem rodiny/ Mandové/ v Uh. Brodě/ 1904*. Na levé straně potom čteme: *Sv. Missie/ 1904*. Podstavec je završen mohutnou profilovanou římsou, která je doplněna stylizací kamenného vrcholu, z něhož mezi dvěma klíny vychází hranolová patka vlastního kříže. Tělo Krista je pojednáno naturalisticky a s důrazem na detail, bederní rouška je výrazná, její spodní lem dosahuje bezmála k patě kříže. Přibití nohou je znázorněno starším užívaným způsobem, tedy s hřebem pro každou končetinu. Stejně tak je starší varianta zobrazování zvolena i u přibití rukou, kdy silné hřebce procházejí dlaněmi. Nápisová destička nese text: *JEŽÍŠ NAZARETSKÝ/ KRÁL ŽIDOVSKÝ*. Pozoruhodná je v tomto případě povrchová úprava břevna i nápisové destičky, která imituje strukturu opracovaného dřeva. Do Seznamu všech kaplí, soch, křížů, Božích muk v teritoriu farnosti Uh. Brodské z roku 1902 byl kříž zanesen až dodatečně pod pořadovým číslem 13. Nazván je jako „kříž Kateřiny Mandové“ a dále je zmíněno, že kříž byl „zhotovený od sochaře Zajíce z Uh. Brodu za 360 zl.“ (MZA Brno, SOKA Uherské Hradiště, *Soupis a reverzy*, inv. č. 406, karta 54). K posvěcení kříže došlo 26. července 1904.²

V roce 1905 realizoval František Zajíc práci v Praksicích. Před tamější školní budovou stála od roku 1900 socha sv. Floriána z přerovské dílny Jakuba Zapletala mladšího³ a František Zajíc měl do téhož prostranství vyhotovit sochu sv. Jana Nepomuckého. Tu tvoří čtyřboký sokl s rozšířenou spodní částí, který stojí na jednom základnovém stupni. Sokl je hladký a završený drobným výžlabkem (náběhem). Na něj navazuje spodní podstavcová část. Čelní stěna podstavce je opatřena nápisovou deskou, která nese text: *Příklade mlčenlivosti/ a statečnosti, / oroduj za nás!*. Boční stěny jsou hladké, do středu plochy zadní stěny je vysekán nápis: *Nákladem/ rodiny/ Vlkové a Kadlčkové/ v Praksicích/ 1905*. Podstavec je završen drobnou profilovanou římsou, na kterou navazuje bohatě členěná část podnože. Tu ve spodní části tvoří troj-

úhelníková pole, zdobená (vyjma zadní plochy) zlacenými rovnoramennými křížky, a nárožní akroteria. Střední osmiboká část podnože je na čelní straně opatřena kruhovým polem. Světec je ztvárněn v tradiční podobě – v kanovníckém rouchu, spodní kleriku doplňuje rocheta sahající ke kolenům, štola a přes ramena přehozená almuce sepnutá pod krkem. Hlavu kryje biret, gloriola nese pěti hvězd. V ruce světec drží mučednickou palmu a krucifix. Socha byla hotová v srpnu roku 1905 a dopisem datovaným posledním srpnovým dnem žádal uherskobrodský farář Jan Fidler arcibiskupskou konsistoř o povolení k jejímu svěcení. Jeho žádost obsahuje velmi cenný poznatek. Fidler totiž v posledním odstavci píše, že „socha umělecky jest provedena od sochaře Zajíce, jenž po delší dobu pracoval, ponejvíce modeloval v sochařské dílně Tomolově v Brně“ (ZA Opava – Olomouc, ACO, farnost Uherský Brod, G6, karton 4934). Pamětní kniha pražické farnosti pak uvádí, že ke svěcení došlo v září roku 1905, provedl ho farář Fidler „za přísluhy vp. Ladislava Janče, vikáře z Kroměříže, a Fr. Dvořáčka, kooperátora“ (FÚ Praxice, archiv, Pamětní kniha od roku 1906, 21). Toto Zajícovo dílo je pozoruhodné detaily, jako je například krajkový lem rochety, zdobná zakončení štoly, sepnutí almuce i její celkové ztvárnění. František Zajíc při práci na soše vycházel ze skutečnosti, že ta se bude po osazení na místě pohledově uplatňovat spolu se starší sochou sv. Floriána. Přizpůsobil tomu tedy proporce díla a dokonale zopakoval tvarosloví soklu, podstavce i podnože. Socha Nepomuka je však pojednána mnohem precizněji, modelace je jistější a ladnější. Dodejme, že obě

Obr. 1: Sousosí Kalvárie v Uh. Brodě, 1903. Foto 2018, A. Naňák. |

sochy byly roku 1950 z prostranství u staré školy přemístěny před vchod na hřbitov u kostela Krista Krále (GAJDŮŠEK 2010, 236).

Následujícího roku zhotovil Zajíc hned několik dochovaných a rozpoznaných děl. První z nich nacházíme v obci Doubravy – celokamenný kříž zvaný Pavelkův. Ten sestává z jednodupňové základny, na niž dosedá členěný čtyřboký hladký sokl opatřený na čelní straně spodního dílu signaturou *F. ZAJÍC./ U. BROD.* Sokl je zakončen náběhem, z něhož vychází vysoký podstavec. Ten je na čelní straně doplněn nikou, v níž se nachází reliéf postavy Matky Boží. Ta je znázorněna v dlouhém bohatě zřaseném šatu, ruce zkřížené na hrudi. Boční stěny podstavce jsou bez zdobení, na zadní straně nalézáme sekaný nápis: *KŘÍŽ TENTO/ ZBUDOVÁN NÁKLADEM/ MARIE/ PAVELKOVÉ/ V DŮBRAVÁCH/ L. P. 1906.* Podstavec je završen profilovanou římsou se štítovým závěrem, z něhož je vynesena nízký členěný dřík. Na něj dosedá patka vlastního kříže. Břevna kříže jsou stříškovitě zakončena, korpus je kamenný, stejně tak nápisová destička I. N. R. I. Okolo kříže se nachází kovová ohrádka.

Další kříž se stejným vročením stojí na návsi v Křekově. Na odstupňované základně je posazen čtyřboký členěný sokl, jehož vrchní část je na zadní stěně opatřena signaturou: *F. ZAJÍC./ UH. BROD.*⁴ Na sokl navazuje vysoký podstavec, jehož čelní straně dominuje mělká nika s výrazným reliéfem Panny Marie, jenž je totožný s reliéfem u uherskobrodského kříže Kateřiny Mandové: tedy pohled z profilu, tvář směřuje vzhůru, ruce jsou sepjaty v bolestném gestu. Na zadní podstavcové straně nalézáme nápis: *Kříž tento postaven/nákladem obce/v Křekově/ L. P. 1906.* Podstavec je ukončen vyloženu profilovanou římsou se štítovým závěrem, z něhož je vynesena nízký členěný dřík s dekorativní vpadlinou na přední straně. Na něj dosedá hranolová patka vlastního kříže. Břevna kříže jsou stříškovitě zakončena, korpus je litinový, stejně tak nápisová destička INRI.⁵ Okolo kříže se nachází kovová ohrádka.

Oba zmiňované kříže z roku 1906 jsou v zásadě rutinní Zajícovou prací, zcela jiného charakteru je však sousoší Piety (dílo je nazýváno i socha Bolestné Panny Marie), stojící dnes v ulici Podhájí u čp. 344 v Těšově (dnes část Uherského Brodu). Stojí na stupňovité základně, která nese členěný čtyřboký sokl, opatřený na čelní straně horního dílu signaturou *F. ZAJÍC UH. BROD.* Sokl je ukončen profilovaným náběhem, na který dosedá podstavec. Jeho čelní stěna má ujmuté boční rohy a do nich jsou vsazeny polosloupky s patkami a zdobenými hlavicemi. Mezi nimi se nachází pravoúhlá vpadlina doplněná reliéfem postavy klečící dlouhovlasé ženy s hlavou skloněnou a opřenu o sepjaté ruce (Marie z Magdaly?). Boční stěny doplněny čtyřbokými vpadlinami, na zadní hladké stěně se nachází vročení L. P. 1906. Podstavec je završen profilovanou římsou s členěným závěrem na čele doplněným obloukovým polem s kovaným okem (pro lucernu?). Podnož sousoší je stylizována jako kamenný vrchol. Na něm je znázorněna sedící Matka Boží se sejmutým tělem Ježíše Krista na klíně. Maria pravou nohou podpírá bezvládné Synovo tělo, pravou rukou přidržuje jeho hlavu bez trnové koruny, která je položena vpravo na kamenech vedle postav. Druhou rukou Matka Boží přidržuje Kristovu levici. Pravá Kristova ruka volně splývá od těla. V pravém Kristově boku zeje rána po bodnutí kopím. Marii, zahalené do dlouhého pláště, se ve tváři zračí bolest, stesk i smutek. Za postavami se tyčí prázdný kříž, přes jehož břevna je volně přehozeno plátno. Okolo podstavce je zbudována kovaná ornamentálně zdobená ohrádka se vstupem z čela. Přestože sousoší dnes stojí

v zástavbě, v době výstavby to bylo „*u silnice v širém poli*“ (ZA Opava – Olomouc, ACO, farnost Újezdec 1793–1911, G6, karton 4934). K umístění sousoší na obecním pozemku dalo představenstvo těšovské obce písemný souhlas 20. srpna 1906 (FÚ Újezdec, Kříže, sochy, kaple, křížová cesta – reverzy, seznamy, opravy, inv. č. 79, karton 16). Donátorem sousoší byl Jan Jančář z Těšova, který také dle věnovací listiny z 1. září 1906 složil u farního úřadu v Újezdě jistinu 40 korun, přičemž z úroků této částky mělo být sousoší udržováno (FÚ Újezdec, Kříže, sochy, kaple, křížová cesta – reverzy, seznamy, opravy, inv. č. 79, karton 16). V žádosti o povolení ke svěcení z 19. srpna 1906 farář Josef Vychodil donátora sousoší nejmenuje, uvádí pouze, že ho nechal svým nákladem zřídit „*farník zdejší*“. Dále duchovní správce popisuje, že „*práce jest vytesána ze drobného pískovce, výška kříže a podstavce asi 3 metry, dopodrobna v maličkostech na tělích i oděvu velmi bedlivě provedena, celek souměrný, dojem žádoucí pro posvátný předmět, cena jeho jest 1000 korun. Sousoší jest přiměřeně kolorováno, slavnost svěcení se má konati dne 2. října*“ (ZA Opava – Olomouc, ACO, farnost Újezdec 1793–1911 G6, karton 4934).

K produkci dílny Františka Zajíce patřily i hřbitovní pomníky. Jednu z jeho prací lze nalézt na starém uherskobrodském hřbitově. Jedná se o drobný náhrobek rodiny Vránovy a Pleské. Další jeho práci z této oblasti nacházíme na hřbitově v Újezdci u Luhačovic. Zde se jedná o náhrobek nad místem odpočinku Josefa a Marie Červenkových.

I s ohledem na počet známých realizovaných prací z roku 1906 se nezdá, že by v ten čas Zajíce významněji trápil zdravotní stav. Nicméně situace se zřejmě dramaticky zhoršila počátkem roku 1907, neboť ke dni 12. března 1907 Zajíc sepisuje svou poslední vůli. V ní uvádí, že v případě jeho smrti „*sochařská dílna, v ní se nacházející zboží, nádobí a veškeren sklad pomníků, soch, hrubého materiálu, taktéž domácí nářadí a všechny účetní pohledávky*“ náleží jeho manželce a dítěti (MZA Brno, SOkA Uherské Hradiště, inv. č. 281, karton 348, spis zn. A586/7). Jak je již uvedeno výše, František Zajíc zemřel 16. července 1907, jen několik málo dnů po narození dcery Anny. Dne 12. září 1907 byl před notářem Františkem Hruškou sepsán protokol ve věci Zajícovy pozůstalosti. Součástí tohoto protokolu je i inventář majetku zesnulého. Tento soupis nám dává jedinečnou možnost poznat podobu konkrétního sochařského zázemí na počátku 20. století. Inventář tedy zmiňuje vlastní „*dřevěnou sochařskou dílnu u bývalých uh. brodských kasáren v ceně 50 K*“, v níž se mělo nacházet: pět nezhotovených kamenů v ceně 15 korun, různé sochařské nářadí a náčiní v ceně 10 korun, 18 křížů z litiny v ceně 90 korun, jedna „*Madonna z kamene*“ v ceně 60 korun, jeden pomník v ceně 50 korun, dva kamenné podstavce v ceně pět korun za kus, porcelánové vložky k pomníkům v ceně 10 korun, jeden pomník v ceně 70 korun, dva menší pomníky po 25 korunách za kus, šest pomníků zenitových po 120 korunách za kus, tři pomníky „*z písečného kamene*“ po 40 korunách za kus, šest kamenných podstavců k pomníkům po 10 korunách za kus, dva pomníky „*z písečného kamene*“ po 40 korunách za kus (nejsou připočítány k předchozím třem ve stejné hodnotě zřejmě proto, že se jednalo o jiný typ), jeden „*pomník sv. Jana z písečného kamene*“ v ceně 200 korun, jeden pomník na hřbitov v ceně 50 korun, 18 surových kamenů nezpracovaných v celkové ceně 144 korun. Další položky z pozůstalosti se týkají předmětů osobního charakteru, z nichž zmiňme pouze „*fotografický aparát pokazený*“, který Zajíc pravděpodobně zamýšlel využít pro

Obr. 2: Kříž Kateřiny Mandové v Uh. Brodě, 1904. Foto 2018, A. Naňák.

Obr. 3: Socha sv. Jana Nepomuckého v Prakšicích, 1905. Foto 2018, A. Naňák. |

Obr. 4: Pavelkův kříž v Doubravách, 1906. Foto 2014, A. Naňák. |

Obr. 5: Kříž v Křekově, 1906. Foto 2019, A. Naňák. |

Obr. 6: Sousoší Piety v Těšově, 1906. Foto 2018, A. Naňák. |

Obr. 7: Kříž z dílny L. Petříka v Havříčích, 1910. Foto 2015, A. Naňák. |

LUĐVÍK PETŘÍK

SOCHAŘ

v UHER. BRODĚ - Komenského ulice č. 116.

Zákazka.

Objednal jste u mne kamenný náhobní
pomník na země Annu Bořičkovu
s dodáním a uzavřením za Kč 71.
t. j. slovy:

Kor. ~~sedmdesát jedna~~

K dodání do Uh. Brodu, a do měsíce
zhotovit.

Splatno a žalovatelné v Uh. Brodě.

LUĐVÍK PETŘÍK,
ZÁVOD UMĚLECKO-SOCHAŘSKÝ
A KAMENICKÝ
V UHER. BRODĚ

Podpis:

Matouš Bořička

V UHER. BRODĚ, dne 19. IV. 1903.

Obr. 8: Zakázkový list Ludvíka Petříka. MZA Brno, SOKA Uherské Hradiště.

Obr. 9: Kříž z dílny L. Petříka z roku 1920 v Horní Lidči. Foto 2016, A. Naňák. |

propagaci své dílny. Užitečné jsou pak vypsané Zajícovy pohledávky, a to z hlediska územního rozsahu Zajícova působení. Objevují se zde jména z Luhačovic, Doubrav, Suché Lozi, Nivnice, Vlčnova, ale i Brumova (MZA Brno, SOkA Uherské Hradiště, inv. č. 281, karton 348, spis zn. A586/7).

Po Zajícově smrti se do čela dílny v souladu s § 56 živnostenského řádu postavila vdova Vojtěška, přičemž jako její zástupce, „*Stellvertreter*“, byl veden Johan Krušina, narozený roku 1876 v Buchlovicích (Živnostenský rejstřík Uh. Brod 1896–1951). V roce 1908 však faktické vedení dílny převzal jiný buchlovický rodák, a to kamenosochař Ludvík Petřík, narozený 18. ledna 1869. Svědčí o tom celokamenný kříž stojící u kostela Krista Krále v Prakšicích. Na soklové části kříže je sice vysekána signatura V. ZAJÍC/ UH. BROD, odkazující na kamenickou dílnu,⁶ nicméně prakšická farní kronika uvádí, že „*kříž zhotovil sochařský mistr z Uh. Brodu Petřík*“ (FÚ Prakšice, archiv, *Pamětní kniha od roku 1906*, 21). Dne 30. ledna 1909 uzavřeli Vojtěška Zajícová, „*majitelka sochařského závodu*“, a Ludvík Petřík, „*sochař a dílovedoucí*“, sňatek (MZA Brno, E 67, Sbirka matrik, inv. č. 12183, s. 103). Krátce potom, 17. března 1909, Vojtěška Zajícová svou živnost složila a zapsat si ji nechal její manžel (Živnostenský rejstřík Uh. Brod 1896–1951). Vznikl tak „*Ludvík Petřík, závod umělecko-sochařský a kamenický v Uher. Brodě*“, sídlící v ulici Komenského na čp. 116.⁷ Svou signaturou L. PETŘÍK/ UH. BROD už pak roku 1909 majitel podniku označil celokamenný kříž ve Veletínách. Korpus a také zpracování vlastního kříže odpovídají kříži u prakšického kostela. Vzhledem k tomu, že u mladších děl se tvarosloví zjednoduší, lze se domnívat, že tyto prvotní Petříkovy práce mohou pocházet ze Zajícovy pozůstalosti. Tomu by odpovídala i socha sv. Jana Nepomuckého zbudovaná roku 1911⁸ nákladem Anny Kostelníkové v Těšově,⁹ jejíž podoba je až na několik detailů identická se sochou téhož světce v Prakšicích (bude to tedy „*pomník sv. Jana z písečného kamene*“ zmiňovaný v soupisu Zajícovy pozůstalosti?). Další Petříkovy práce, ať už signované, nebo určené na základě tvarosloví, nacházíme v Havřicích (kříž, 1910), v Provodově (kříž, 1910), Horní Lhotě (kříž, 1910), Horním Němčí (kříž, 1912, socha Panny Marie, 1914), Pašovicích (kříže 1912 a 1914), Hřívínově Újezdě (kříž, 1913), Valašských Příkazech (kříž, 1913), Valašských Kloboukách (kříž, 1913) a Poteči (kříž, 1914). Mezi charakteristické tvaroslovné rysy Petříkových prací patří zejména prvek obloučkového vlysu, mělká vpadlina s obloukovým závěrem, podoba liter a způsob jejich umístění v rámci nápisových polí (písmo je ostře řezané, u podstatné části děl je horní řádek textu vysekán do oblouku). Podoba korpusů i vlastních křížů se mění, a to v závislosti na požadavcích a ekonomické síle objednavatele.

Náhrobky signované Petříkovou dílnou nalézáme na starém hřbitově v Uherském Brodě. Zde stojí za zmínku náhrobek patřící rodině Kollerové – tedy rodině Petříkovy ženy Vojtěšky. Mimo Kollerovu rodinu jsou na náhrobku vysekána i jména zde pohřbené Petříkovy matky Františky a syna Zdenečka.¹⁰ Další náhrobek ze sledované dílny se dochoval na hřbitově v Březové a patří rodině Vráblíkové.

Ludvík Petřík v rámci propagace firmy také inzeroval v regionálních tištěných periodikách. Jeho reklamní texty najdeme v *Zájmech Slovače* (1912, 1913) či *Slováckých novinách* (1914).¹¹ Texty později doplněné fotografií odkazují na Petříkovo „*umělé sochařství a kamenictví*“ v Uh. Brodě u nádraží, kde se měl nacházet „*atelier ku provádění uměleckých soch, portrétů a prací dekorativních z pískovce, mramoru*“

a sádry". K ateliéru patřil i „stálý sklad pomníků“. Z inzerátů se dále dočítáme, že Peřík byl ochoten „rozpočty a návrhy“ vyřizovat i korespondenčně.

Ludvík Peřík zemřel 11. srpna 1916 a o dva dny později byl pohřben na uherskobrodském hřbitově (MZA Brno, E 67, Sběrka matrik, inv. č. 12204, 276), byt jeho jméno na rodinném náhrobku nenajdeme. Jako příčina smrti jsou v matričním zápise uvedeny „souchofíny“. Vdova Vojtěška tak již podruhé přebírá vedení „závodu“, zachovává ho a z produkce dílny v tomto období pochází například socha sv. Jana Nepomuckého z roku 1919 v Pašovicích¹² a také dva celokamenné kříže v Horní Lidči datované rokem 1920. Všimněme si, že žádné z těchto děl už není signováno, a to i přesto, že Vojtěška Peříková prokazatelně nezměnila název podniku: při sčítání lidu 6. února 1921 totiž byli v jednom ze dvou bytů na domě čp. 144 v Uherském Brodě zapsáni tři muži, kameničtí pomocníci pracující pro firmu „Ludvík Peřík, závod sochařský a kamenický v Uh. Brodě“. Těmi muži byli Jan Saidl, narozen 14. prosince 1897 v Adamově, Václav Pazderka, narozen 28. května 1895 ve Vysokém Mýtě, a Vincenc Gregor, narozen 16. prosince 1893 ve Velkém Ořechově. Dodejme, že podle záznamů ve sčítacím archu se všichni tři v Uherském Brodě zdržovali až od roku 1920 (MZA Brno, SOkA, Uherské Hradiště, Sčítání lidu 1921, inv. č. 1103, karton 1259). Ve druhém bytě v témže domě žila Vojtěška Peříková s dcerou Annou a k ruce jim byla služebná Žofie Šumberová, narozena 23. května 1901 ve Zbýšově (Brno) (MZA Brno, SOkA, Uherské Hradiště, Sčítání lidu 1921, inv. č. 1103, karton 1259).

Peříková si živnost podřela do 21. června 1921. Po tomto datu dílnu přebírá poslední z trojice kamenických pomocníků Vincenc Gregor (Živnostenský rejstřík Uh. Brod 1896–1951). Vojtěška Peříková se jen krátce před složením živnosti ve Velehradě provdala za Františka Hevelku, listovního zemského soudu v Brně (MZA Brno, E 67, Sběrka matrik, inv. č. 12312, s. 136), a z Uherského Brodu i se svou dcerou následně odešla. Vincenc Gregor pak na tradici dílny Františka Zajíce a Ludvíka Peříka vybudoval úspěšný a svébytný sochařsko-kamenický podnik, jehož historie si zaslouží samostatné zpracování.

S odstupem času a na základě dochovaných a rozpoznávaných děl i známých archivních pramenů lze konstatovat, že František Zajíc patřil k nadaným regionálním sochařům, jehož figurální tvorba, vyznačující se uměleckořemeslnou jistotou, smyslem pro detail a ladností, vycházela ze zkušeností získaných mimo jiné v brněnské dílně Johanna Eduarda Tomoly. Zajícova dílna je pro nás zajímavá i tím, že díky dochovanému pozůstalostnímu spisu dokážeme popsat její umístění, podobu a vybavení. To nám významně pomáhá pochopit, jakým způsobem řemeslníci tohoto zaměření v daném období žili a pracovali. Sledování a poznání dalšího vývoje dílny, kdy na Zajícovu práci navázali Ludvík Peřík a později Vincenc Gregor (oba se svým vlastním rukopisem, ale přece jen se základními prvky, které odkazují k počátkům dílny), je užitečné zejména z pohledu památkové péče, neboť po nastudování tohoto vývoje dokážeme v zásadě bezpečně jednotlivým autorům přisoudit ta díla, která nesou smíšený rukopis, jsou nesignovaná či jejich určení bylo znesnadněno jinými okolnostmi. Díky rozpoznání tvarosloví, zaužívaných prvků, materiálů a technologií pak můžeme s větší jistotou přistupovat k obnově těchto děl.

Poznámky:

- ¹ Tato práce navazuje na předchozí autorovy texty s tematikou kamenických a kamenosochařských děl na Uherskobrodsku a Zlínsku. Viz například: NAŇÁK, A. 2017: Kamenická dílna Františka Langa z Želechovic. ACTA MUSEALIA Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně a Muzea regionu Valašsko, Vsetín, XV, 2017/1–2, s. 72–84; NAŇÁK, A. 2018: Kamenická dílna Jana Záhořka v Uherském Brodě a navazující kamenosochařský závod jeho ženy Julie. ACTA MUSEALIA Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně a Muzea regionu Valašsko, Vsetín, XVI, 2018/1–2, s. 92–109; NAŇÁK, A. 2011: Krátká pouť po stopách Štěpána Minaříka, kameníka ze Sehradic. Vlastivědné kapitoly z Valašskokloboucka 12, s. 31–38; NAŇÁK, A. 2014: Kameničtí mistři Václav a Štěpán Minaříkovi: druhý příspěvek k postavám moravských kameníků 19. století. Vlastivědné kapitoly z Valašskokloboucka 14, s. 42–51.
- ² Pamětní kniha farnosti Uh. Brodské 1898–1961, s. 74. Pamětní kniha také potvrzuje, že náklady na pořízení hradla „Kateřina Mandová z předměstí“, jedná se tedy o stejnou donátorku jako v případě obnovy kříže v ulici Praksické.
- ³ Jakub Zapletal ml. z Přerova je autorem i sochy sv. Vendelína z roku 1899, která stojí při silnici z Praksic do Uherského Brodu. Další jeho díla najdeme například v Šumicích a v Roštíně.
- ⁴ Signatura byla při obnově kříže v roce 2019 druhotně přesekána na spodní část zadní podstavcové strany. Zde je potřeba říci, že takový postup je nevhodný. Při obnovách drobné sakrální architektury je nezbytné ctít původní znění i umístění nápisů a signatur! Svévolné přesekávání textů je nežádoucím zásahem do památkových hodnot objektu.
- ⁵ Litinový korpus byl obcí zakoupen v „Salmovských hutích v Blansku“ a celková cena pořízení kříže byla 432 K. Srovnej MATÝSEK, F. 1987: Náboženské památky jižního Valašska /Valašskokloboucka/: Farnost Vlachovice. Svazek I., strojopis, orig. z let 1965, přepsal B. Havlíček, kopie uložena u autora.
- ⁶ Signaturou V. ZAJÍC je opatřen i náhrobek Emílie a Františky Minaříkových na starém hřbitově v Uherském Brodě.
- ⁷ Viz zakázkový list s objednávkou na „kamenný náhrobní pomník na zemř. Annu Borůvkovou s dodáním a usazením“. MZA Brno, SOkA Uherské Hradiště, Sběrka soudobé dokumentace obcí okresu Uherské Hradiště, sign. B V-195.
- ⁸ Socha sv. Jana Nepomuckého v Těšově je od 1. února 2017 chráněná jako nemovitá kulturní památka s rejstříkovým číslem v Ústředním seznamu kulturních památek ČR 105964.
- ⁹ Ve věnovací listině ze 4. května 1911 je uvedeno, že Anna Kostelníková rovněž složila u farního úřadu v Újezdci 40 korun jako jistinu na zachování této sochy. Představenstvo obce Těšova písemným přípisem z téhož dne udělilo písemný souhlas s umístěním sochy na obecním pozemku. Srov. FÚ Újezdec, Kříže, sochy, kaple, křížová cesta – reverzy, seznamy, opravy. Stejným dnem je datována žádost o povolení ke svěcení sochy zasláná farářem Josefem Vychodilem arcibiskupské konsistoři. Vychodil popisuje, že „provedení sochy ze šedivého kamene, přiměřeným nátěrem ozdobené, vystihuje věrně obvyklou podobu světce“. Srov. ZA Opava – Olomouc, ACO, farnost Újezdec 1793–1911, G6, karton 4934.
- ¹⁰ Františka Petříková zemřela 1. února 1912 ve věku 72 let a Zdeněk Petřík zemřel 6. září 1915 ve věku 4 let. MZA Brno, E 67, Sběrka matrik, inv. č. 12204, s. 223 a 263.
- ¹¹ Zájmy Slovače, neodvislý pokrokový list moravského Slovácka, 14. 12. 1912, č. 50, s. 9 a 13. 12. 1913.
- ¹² Socha sv. Jana Nepomuckého v Pašovicích byla postavena jako upomínka na dva syny Horenské padlé v 1. světové válce. Ke svěcení sochy došlo na slavnost Narození Panny Marie dne 8. září 1919. Farní úřad Velký Ořechov, archiv, Pamětní kniha farnosti Velko-Ořechovské od roku 1898, nestránkováno.

Prameny:

Farní úřad Prakšice (FÚ Prakšice), archiv, Pamětní kniha farnosti Prakšické od roku 1906, s. 21.

Farní úřad Uherský Brod (FÚ Uherský Brod), archiv, Pamětní kniha farnosti Uh. Brodské 1898–1961, s. 66–67.

Moravský zemský archiv v Brně (MZA Brno), E 67, Sběrka matrik, inv. č. 4885, s. 6.

Moravský zemský archiv v Brně, E 67, Sběrka matrik, inv. č. 12183, s. 85.

MZA Brno, E 67, Sběrka matrik, inv. č. 12183, s. 103.

Moravský zemský archiv v Brně, E 67, Sběrka matrik. č. 12159, s. 117.

Moravský zemský archiv v Brně, E 67, Sběrka matrik. 12204, s. 189, 276

MZA Brno, E 67, Sběrka matrik, inv. č. 12312, s. 136.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv v Uherském Hradišti (SOkA Uherské Hradiště), Okresní úřad Uherský Brod, Živnostenský rejstřík Uh. Brod 1896–1951, inv. č. 73, karton 73.

MZA Brno, Státní okresní archiv v Uherském Hradišti, Farní úřad Újezdec u Luhačovic, Kříže, sochy, kaple, křížová cesta – reverzy, seznamy, opravy, inv. č. 79, karton 16 (dále jen „FÚ Újezdec, Kříže, sochy, kaple, křížová cesta – reverzy, seznamy, opravy“).

MZA Brno, Státní okresní archiv v Uherském Hradišti, Okresní soud Uherský Brod, Pozůstalostní spis Františka Zajíce, inv. č. 281, karton 348, spis zn. A586/7.

MZA Brno, Státní okresní archiv v Uherském Hradišti Uherské Hradiště, Okresní úřad Uherský Brod, Sčítání lidu 1921, inv. č. 1103, karton 1259.

Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv v Uherském Hradišti, Soupisy a reverzy křížů, soch a kaplí, inv. č. 406, karton 54.

Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc (ZA Opava – Olomouc), fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc (ACO), farnost Újezdec 1793–1911, G6, karton 4934.

Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc, farnost Uherský Brod, G6, karton 4934.

Živnostenský rejstřík Uh. Brod 1896–1951.

Literatura:

GAJDŮŠEK, J. 2010: Prakšice: vyprávění o dějinách a životě jejich občanů. Prakšice: Obec Prakšice, s. 236.

Architekt Alois Balán. Komplexný obraz osobnosti a diela

Architect Alois Balán. A Complex Portrait of Personality and Work.

Soňa Ščepánová

Abstract:

Apart from local architects creating their works at the time of the First Czechoslovak Republic, it was also a group of numerous authors from Bohemia and Moravia, who contributed towards forming the modern architectonic platform in Slovakia. Moravian architect Alois Balán, born in Valašské Meziříčí, was among those, who in his works supported initiating new ideas and advent of Modernism. He established, together with a Czech architect Jiří Grossmann, a successful studio which existed for nearly two decades. Balán took an active part both in regulatory project for the new capital and creating a specialist platform. At the same time he published a lot of material pertaining to contemporary topics of urbanism and architecture. Several important projects, influencing the modern look of towns were implemented in Slovakia, and above all, in Bratislava, being the result of either common production of the studio or individual designs. Three of them are considered iconic. Having returned to his native town, Balán continued his career of an architect and worked on projects for Valašské Meziříčí; considerable part of his creation was devoted to urbanism of the town. The main objective of this contribution is, apart from comprehensive introduction of the personality of Alois Balán, also to create a complete and integrated picture of his architectural work in Slovakia and Moravia. In the framework of Slovak history, architect Balán is seen as one of the leading representatives of modern architecture of the interwar period, while in his native land his projects in Slovakia lack the recognition. The aim of this text is to fill in the empty spaces and contribute towards deeper understanding of the personality of Alois Balán as well as completely assess his life work and its importance for Czech, respectively Moravian, architecture historiography.

Keywords:

Modern architecture, urbanism, Slovakia, Bratislava, Moravia, Valašské Meziříčí

Českí architekti na Slovensku.

Ustanovenie nového štátu Československej republiky prinieslo pre slovenskú krajinu po roku 1918 zásadné celospoločenské zmeny. Prechod do nového demokratického štátu znamenal prudký prelom v hospodárskom a kultúrno – spoločenskom vývoji. Hlboké štrukturálne transformácie sa následne nevyhnutne premietli aj do stavebného výzoru miest a celkového architektonického vývoja na Slovensku. Z pohľadu dejín relatívne krátky úsek prvej republiky predstavuje v architektonickom a stavebnom dianí na Slovensku obdobie mimoriadneho technického rozvoja a predovšetkým názorového posunu k progresívnym ideám moderného hnutia.

Pri skúmaní medzivojnovnej architektúry na Slovensku popri miestnych architektoch nachádzame výrazný odkaz skupiny autorov pôvodom z Čiech a Moravy. V prervstvenom prostredí multikultúrnych vplyvov bol proces nástupu Moderny iniciovaný a rozvíjaný aj prácami českých architektov, ktorí sa výraznou mierou podieľali na formovaní slovenskej architektonickej scény.

Fenomén českých architektov na Slovensku (nielen) v medzivojnovom období ostával však po dlhú dobu hlbšie neuchopený a nepreskúmaný. Jedným z dôvodov by mohla byť paradoxne vzájomná blízkosť bratských krajín Slovenska a Čiech. Začiatkom 80. rokov 20. storočia tému vniesol do pozornosti český architekt a historik

architektúry Vladimír Šlapeta úvodným článkom v časopise *Projekt Českí architekti na Slovensku 1918–1938*. Českú skupinu rozdelil na „externých“ architektov, ktorí na slovenských projektoch pracovali doma v Čechách, a na udomácnených, ktorí sa na Slovensko presťahovali a založili si tu projekčné ateliéri (ŠLAPETA 1980, 6). Na problematiku nadviazal slovenský kolega Štefan Šlachta, ktorý sa zachyteniu práce medzivojnových architektov systematicky zaoberal, sériou medailónov hlavných predstaviteľov tohto trendu. Jeden z prvých profilov bol venovaný významnej autorskej dvojici architektov Aloisa Balána a jeho kolegu Jiřího Grossmanna (ŠLACHTA 1982 a 2004). Prvotné príspevky položili základy skúmania a rozpoznávania významu medzivojnových architektov pôvodom z Čiech. Avšak až po dlhej odmlke ďalších dekád sa k problematike naplno vrátil Matúš Dulla – historik architektúry a profesor na vysokých školách v Bratislave (FA STU) a v Prahe (ČVUT). Výsledkom práce autorského kolektívu je čerstvo publikovaná kniha *Zapomenutá generace. Čeští architekti na Slovensku* (DULLA 2019). Zámerom obsiahlej súbornej publikácie je podať ucelený obraz o tvorivej energii a význame práce, ktorou tento početný architektonický okruh vstúpil do vývoja slovenskej architektúry.

Prekvapivo architekti, na území Slovenska vnímaní ako vedúce osobnosti dobového architektonického života, sú vo svojom rodisku v Čechách reflektovaní len čiastočne, resp. ich „slovenské“ dielo a jeho význam sú v rámci českej historiografie nepoznané (či prehladané) a chýba. Práve v osobnosti Aloisa Balána nachádzame ukázkový príklad tejto zdvojenej historickej pamäte. Vskutku hviezdna kariéra architekta v Bratislave sa núteným odchodom dramaticky ukončila a po návrate na Moravu, do Valašského Meziříčí, bola domácou odbornou verejnosťou rozpoznávaná len minimálne, pre širšiu verejnosť zostáva neznáma prakticky dodnes.

Pri doktorandskom výskume autorky, zameranom na život a dielo Aloisa Balána a jeho kolegu Jiřího Grossmanna, bola v rámci archívneho bádania na Slovensku a v Čechách zdokumentovaná zachovaná pozostalosť architekta Balána v Múzeu regionu Valašsko vo Valašskom Meziříčí. Podľa záznamov plány a fotografie múzeu venoval v roku 1958 samotný Alois Balán. Ide síce o neúplný a nesúrodý súbor prác – realizačných projektov, súťažných návrhov a fotografií realizovaných stavieb, ktorý i napriek útržkovitosti znamená významný prínos v súčasnom poznaní Balánovej tvorby.

Avšak pri snahe o podrobnejšie zachytenie životnej púte a povahovej profilácie architekta Balána neustále narážame na nedostatok bližších informácií. Bez kontaktu na rodinu nepoznáme detaily a zaujímavosti zo súkromia od pamätníkov či z rodinných archívov. Sme preto väčšinou odkázaní iba na spracovanie strohých údajov z dochovaných úradných dokumentov, ktoré následne chronologicky prepájame do ucelenejšej organickej línie s množstvom náznakov a dohadov.

Predkladaný text preto možno vnímať ako základný súhrn doposiaľ nadobudnutých poznatkov ohľadom života a diela Aloisa Balána, ktorý si nenárokujú na úplnosť predovšetkým v oblasti tvorby architekta na Morave, a skôr podnecuje k podrobnejšiemu preskúmaniu aj z pohľadu domácej, moravskej a českej historiografie.

Alois Balán mladší

Alois Balán sa narodil 2. februára 1891 ako prvorodený syn v rodine umeleckého rezbára a sochára Aloisa Balána staršieho v mestečku Valašské Meziříčí na Morave.¹

Obr. 1: Alois Balán (1926). Zdroj: Slovenský národný archív. |

V miestnom povedomí zrejme doposiaľ viac rezonuje práve otcove meno, keďže dlhoročne pôsobil ako profesor modelovania a rezbárstva na významnej Odbornej škole pre spracovanie dreva vo Valašskom Meziříčí (bližšie VALOUŠKOVÁ – OSTŘANSKÁ – KNÁPKOVÁ 2014). Umelecká a národnouvedomelá domáca atmosféra poskytovala mladému Aloisovi nesmierne podnetné prostredie. Jeho výtvarné sklony a tvorivosť boli prirodzene rozvíjané pod pedagogickým vedením otca a v jeho sochárskej dielni mohol spoznávať princípy modelácie hmoty a základy kompozície. Citlivo vnímal vplyvy okolitého valašského kraja s ľudovou architektúrou a už v mladosti sa v ňom prebúdzal záujem o profesiu architekta. Jedným z významných podnetov, ktorý neskôr aj sám Balán priznal, boli začiatkom 20. storočia pre vtedy desaťročného Aloisa práce architekta Dušana Jurkoviča publikované v časopise *Volné směry*: „byl to úžasný objev“. Neskôr sa postupne zoznamoval s Jurkovičovými stavbami v blízkom okolí domova – Libušín a Maměnka na Radhošti, hostýnske kaplnky či kúpeľné budovy v Luhačoviciach. Uvedomil si, že ich podstata vychádzala z princípov slovenských a valašských chalúp, zároveň však boli „na tu dobu úžasne moderní“. Balán sa neskôr vo svojom texte k jubilejnej Jurkovičovej výstave v UBS v roku 1938 vyznáva z „okouzlení a nekritické lásky z mládí“, kedy si „tohoto Jurkoviče představoval ... ako cosi mezi básníkem a lidovým kouzelníkem, který přímo z půdy dovede vyčarovat půvabné stavby“ (BALÁN 1938).

Študent

Aj napriek nesporným umeleckým vlohám mladý Alois nepokračoval vo výučbe na otcovej drevárskej škole,² ale nastúpil na vyššie gymnázium vo Valašskom Meziříčí, ktoré s odbornou školou zdieľalo priestory v spoločnej budove. Maturitné skúšky v roku 1909 absolvoval s vyznamenaním a v kolónke „povolání“ vyplnil ako jediný z ročníka odbor *technika* (1909: XXIX. zpráva, 54).

Moravské prostredie sa všeobecne vyznačovalo silným vlasteneckým cítením. Národnoobrodenecká atmosféra intenzívne vládla aj v priestoroch školy vo Valašskom Meziříčí, ktorá bola po dlhý čas jediným českým gymnáziom na severovýchodnej Morave. Práve počas Balánových štúdií sa na gymnáziu výraznejšie prejavovali národne uvedomelé nálady. Profesori sa spolu so žiakmi gymnázia v rokoch 1907 a 1909 aktívne účastnili predvolebných bojov, z ktorých následne vzišiel T. G. Masaryk ako poslanec za východomoravské mestá Ríšskej rady vo Viedni. Gymnaziálne roky teda mladého Balána formovali nielen výučbou, ale súčasne prispeli k upevneniu jeho vlasteneckého cítenia a k nemenej dôležitému pochopeniu významu vlastnej aktívnej účasti.

V roku 1909 študent Alois Balán opustil malebné Valašské Athény a nastúpil do prvého ročníka štúdia na C. a K. Česká vysoká škola technická v Praze – Odbor pozemního stavitelství. Tu zároveň spoznal spolužiaka Jiřího Grossmanna, ktorý sa neskôr stal jeho dlhoročným kolegom.

Akademická výučba, vedená osobnosťami ako Jan Koula, Josef Fanta či Antonín Balšánek, sa niesla v konzervatívnom duchu s upriamením na klasické vzory. Popri praktických zručnostiach si mladí architekti zo štúdií niesli pochopenie a súčasne aj cit k historickej architektúre ako pamiatke. Od profesora Jana Kouly mohli spoznať princípy tvorby v mierke urbanistickej, ktorej neskôr obaja venovali značnú časť

svojich prác. V ideovo dynamickom prostredí Prahy súčasne vnímali nové trendy v originálnych prejavoch kubizmu a čistých tvaroch (tehlovej) geometrickej modernej. Balán úspešne ukončil štúdium architektúry druhou štátnou skúškou v decembri 1914, poučený o možných nových spôsoboch práce a cestách, ktorými sa môže architektúra uberať.

Vojak

Prvé samostatné architektonické projekty však na niekoľko rokov odsunula prvá svetová vojna. Aloisa Balána odvedli koncom roka 1915 k železničnému pluku vo Valašskom Meziříčí. V aktívnej vojenskej službe sa ako poručík v zálohe zúčastnil bojov v Ruskom Poľsku, Sedmohradsku, Halíči a Taliansku, po prevrate bol už ako vojak československej armády pridelený na Slovensko do januára 1919. Podľa kusých informácií sa Balánovi pravdepodobne už v priebehu vojny podarilo uplatňovať architektonické vzdelanie, s veľkou pravdepodobnosťou práve na armádne účely. Prijatím do štátnej služby Balána uvoľnili z vojenskej činnosti a nastúpil na pozíciu architekta na Riaditeľstve štátnych dráh v Prahe.

Mladá Bratislava

Začiatkom 20. storočia bolo Slovensko, presnejšie Horné Uhorsko, súčasťou multikultúrnej monarchie a mesto Prešporok (maď. Pozsony, nem. Pressburg) vďaka svojej polohe na rozhraní troch krajín bolo nazývané mestom viacerých národností. V pomerne krátkom období na prelome storočí nadobudlo výstavbou celých mestských častí, ulíc, reprezentatívnych budov a palácov, nový mestský charakter. Územie mesta bez vlastnej akademickej pôdy zasahovala škála rôznorodých kultúrnych vplyvov, ktorú prirodzene vymedzovali dve dominantné centrá – Viedeň a Budapešť, dopĺňané vzormi z nemeckých oblastí. Ustanovením novej Československej republiky sa Prešporok s novým názvom Bratislava začiatkom roku 1919 stáva hlavným mestom slovenskej krajiny³ a následne sídlom Ministerstva pre správu Slovenska, riadeným vládou z Prahy.

Bratislava si po prevrate naďalej ponechala svoj medzinárodný charakter, jej ulicami sa niesli hlasy minimálne troch rozličných jazykov, nováčikom bola reč česká.⁴ Pre medzivojnovú Bratislavu bola príznačná atmosféra tolerancie, v úradnom aj spoločenskom styku bola rešpektovaná národnostná i náboženská pluralita. Zároveň je však potrebné zdôrazniť fakt, že pôvodní prešpurskí starousedlíci s pričlenením mesta k ČSR nesúhlasili a len s nevoľou prijímali politicko-štrukturálne zmeny vyplývajúce z nového postavenia hlavného mesta krajiny.

Politické zmeny na Slovensku po roku 1918 zásadne ovplyvnili aj dianie v stavebnej a architektonickej oblasti. Mladý štát potreboval nové budovy pre svoje inštitúcie, školy, obchody a predovšetkým domy na bývanie pre rapídne rastúci počet obyvateľov miest. Stavebný rozmach v rámci mestských štruktúr sa naplno prejavil predovšetkým vo vzhľade hlavného mesta Bratislavy, kde provinčný nádych rýchlo mizol pod rušným životom rastúcej národnej metropoly. Mesto zaznamenalo masívny prílev obyvateľov, predovšetkým zo slovenských oblastí, ale aj množstva odborníkov z českých a moravským zemí.⁵

Do vlasti sa začali navracaf slovenskí architekti študujúci, či pôsobiaci v zahraničí.

Nad kultúrnymi vzťahmi s Viedňou a Budapešťou získalo prevahu tesné prepojenie s českou architektúrou vďaka vlně českých architektov, vyslaných na Slovensko väčšinou poverením z Ministerstva verejných prác. S víziou vitality rastúcej metropoly a sľubným potenciálom realizačných príležitostí sa v roku 1919 do Bratislavy presťahoval Alois Balán. O dva roky neskôr prišiel jeho spolužiak Jiří Grossmann, ďalej to boli mladí českí architekti Jindřich Merganc, Josef Marek, Klement Šilinger, Vojtech Šebor, František Krupka či František Faulhammer. V týchto podmienkach sa na Slovensku, a predovšetkým v Bratislave, etablovala pestrá architektonická obec rôznych školení a názorová pluralita architektov sa odrazila na pestrom obraze stavebnej produkcie prvej polovice 20. rokov 20. storočia. Architekti z Čiech a Moravy si po príchode uvedomovali odlišnosť krajiny, jej kultúrneho a historického pozadia a spoznávali špecifické miestne pomery (BALÁN 1925, 76–80; 1926, 175–176). V počiatkoch tvorili najvýraznejšiu, pomerne kompaktnú skupinu, cez ktorú sa na Slovensko preniesli moderné trendy prameniace z Kotěrovho diela, ako aj výtvarne výrazný prejav Janáka a Gočára v snahách o národný sloh. V prostredí Bratislavy, i keď tolerantnom a umiernenom, dochádzalo k nevyhnutným konfrontáciám novátorských ideí s tradíciou, ktorá zároveň tlmila radikálne prejavy a razantné gestá.

Debut architekta

Alois Balán v roku 1920 odštartoval profesionálnu dráhu architekta prestížnym projektom budovy americkej organizácie YMCA (1920–1923), keďže išlo o historicky vôbec prvú budovu tejto americkej organizácie na európskom kontinente. Svoju debutantskú prácu na programovo náročnej stavbe pritom realizoval popri zamest-

Obr. 2: Budova YMCA (1925). Zdroj: Hořejš, 1932. |

naní v úrade Riaditeľstva štátnych dráh v Bratislave. Rozsiahla polyfunkčná budova bola v tom čase pre Bratislavu, a rovnako aj pre Balána, typologickou novinkou. Pri projekte sa preto logicky opieral o „*reminiscence na cihelné stavby americké*“ (BALÁN 1929) už realizovaných zámorských stavieb YMCA. Použitie tehlovej architektúry súčasne odkazuje na geometrickú modernu Jana Kotěru a Otakara Novotného z čias pražských štúdií. Aplikáciou princípov tradičnej symetrickej palácovej kompozície a vcelku konzervatívneho členenia priečelí Balán dosiahol reprezentatívne vyznenie sídla organizácie, pričom v interiéroch už aplikoval dobovo aktuálne rondokubistické prvky. Vo všeobecnej atmosfére hľadania nového architektonického vyjadrovania, získal pojem YMCA Balánovou stavbou v Bratislave dôstojný a pritom charakteristický výraz.

Ateliér Balán – Grossmann

Mladý Balán sa ako začínajúci architekt postupne orientoval a udomácnoval na scéne, získaval prehľad a kontakty a postupne sa etabloval vo svojej profesii. Rok 1922 sa niesol v znamení viacerých zásadných zmien a rozhodnutí: Po svadbe s Jaroslavou Kaldovou (1921 v Prahe) sa manželom v apríli 1922 narodila v Bratislave dcéra Eva. A je to tiež rok 1922, kedy si so svojím priateľom zo štúdií – mladým architektom Jiřím Grossmannom, založili spoločný ateliér. Bratislavské stretnutie s Grossmannom zrejme nebolo úplne náhodné, čomu nasvedčuje viacero momentov – popri založení ateliéru zároveň kúpili stavebný pozemok v lukratívnej časti na svahoch nad mestom a vzápätí rozbehli realizáciu spoločnej vily. Grossmann po príchode nastúpil na pozíciu architekta III. stavebného oddelenia Riaditeľstva štátnych dráh. Balán práve vtedy z úradu odišiel a na jeseň roku 1922 začal pôsobiť ako profesor stavebného oddelenia Vyššej odbornej školy stavebnej v Bratislave, čím nadviazal na dlhoročnú pedagogickú činnosť svojho otca – Aloisa Balána staršieho.

Následná úspešná spolupráca architektov Balána a Grossmanna pretrvala počas takmer dvoch dekád. Jedným z priaznivých momentov sa javí istá šťastlivá kombinácia rozdielnych osobnostných profilov, ktoré sa tvorivými prístupmi navzájom inšpirovali a dopĺňali. Jiří Grossmann (4. 4. 1892 – 9. 4. 1957) na rozdiel od Aloisa Balána pochádzal z rušnej veľkomestskej Prahy. Otec Rainer, absolvent pražskej Techniky, pracoval ako architekt – vrchný inžinier Buštěhradských dráh. Umelecky nadaný Jiří si v domácom prostredí osvojil prevažne technické a pragmatické myslenie a azda aj po vzore otca si zvolil štúdium na rovnakej vysokej škole, či neskôr prácu architekta pri železnici na Riaditeľstve štátnych dráh.

Národný štýl

Štátom propagovaný, oficiálny národný štýl vniesli začiatkom 20. rokov 20. storočia na územie Slovenska prvé práce skupiny českých architektov. Rondokubizmus a z neho vychádzajúci plochší oblúčikový dekorativizmus s geometrickou štylizáciou ľudovej ornamentiky sa uplatňovali predovšetkým pri projektovaní štátnych úradných a obytných budov. Medzi miestnymi architektmi sa však príliš neudomácnil, keďže v podvedomí bol predsa len vnímaný ako import. Hlavnými nositeľmi architektonického slovníka národného slohu zostávali diela architektov z Čiech, predovšetkým v podobe plastického rondokubizmu Klementa Šilingera.

Významné miesto v snahách formovať tento nový sloh zastávala aj mladá dvojica architektov Balán s Grossmannom. Prvý spoločný projekt ateliéru – realizácia vlastnej vily na ulici Boženy Němcovej v Bratislave (1922–1923), je azda najkrajším príkladom ich ranného tvorivého obdobia výtvornou farebnosťou oblúčikových dekoratívnych foriem. Vila v rastúcej rezidenčnej štvrti nad mestom vynikala svojím tvarom i výraznou farebnosťou okrovej s tehlovočerveným lemovaním. Na jej najnižšom podlaží si Balán s Grossmannom zariadili svoj architektonický ateliér. Romanticky vyznievajúca vila, jasne rozpoznateľná trojitým štítom a podlubím s arkádami, vniesla architektom do ich nového domova v Bratislave spomienku na mestá rodného kraja (bližšie: BAHNA a BERKA 2013, 328–330). Podľa dochovanej fotografie jedálne Balánovho bytu vidíme inšpiráciu interiérovou tvorbou Josefa Gočára (1921: Jedáleň továrnik J. S.), ako aj určitú príbuznosť s dielom architekta Josefa Místeckého, profesora na drevárskej škole vo Valašskom Meziříčí. Za daných okolností nemožno vylúčiť, že jedáľenská zostava, prípadne celková interiérová výbava bytov pochádzala z dielne moravskej školy.

Architektom sa čoskoro, zrejme vďaka zamestnaniu na Riaditeľstve, otvoril prístup k žiadaným štátnym zakázkam, medzi ktoré patrila predovšetkým výstavba bytových domov. Prvý projekt – domy pre štátnych zamestnancov na Ulici 29. augusta a Mlynských nivách v Bratislave, navrhol v roku 1922 ešte Balán sám. Dôraz na stvárnení fasády naplno prejavil jeho výtvorné sklony v podobe farebného rámovania okien a ostrých štítov, plne v súznení s dobovou snahou o národný štýl.

Následne už v spoločnom ateliéri v krátkom slede vznikli viaceré návrhy štátnych bytových domov pre slovenské mestá Trenčín, Trnavu a Rožňavu. Realizovaný projekt domu pre poštových úradníkov na Legionárskej ul. v Bratislave (1923–1925) po-

Obr. 3: Návrh bytového domu na Ul. 29. augusta (1922). Zdroj: Muzeum regionu Valaško. |

Obr. 4: Vlastná vila architektov, Ul. B. Němcovej. Zdroj: Ščepánová S. |

Obr. 5: Interiér jedálne bytu Aloisa Balána (1923). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

kračuje v intenciách národného štýlu – plastickú gradáciu priečelia korunuje pôsobivý zalamovaný reliéf atikového pásu, rozmernú plochu členia výrazne modelované arkiere. Architekti budovu plynulo napojili na o rok starší objekt Klementa Šilingera a v nasledujúcich rokoch postupne dobudovali ďalšie poštové bytové domy (na Šancovej ulici okolo roku 1925, ďalej na Jiskrovej a Legionárskej v rokoch 1927–1928), čím kompaktné uzatvorili nový veľkomestský blok. V časovo odstupňovaných fázach výstavby môžeme sledovať silnejúce racionalizačné tendencie v ich architektonickom názore a predstavujú učebnicový príklad postupného udomácnenia moderných princípov v slovenskej architektúre.

K renomovaným architektom sa zaradili projektom Riaditeľstva štátnych dráh na Klemensovej ulici v Bratislave (1924–1930), monumentálnej reprezentatívnej budovy

Obr. 6: Riaditeľstvo čs. štátnych dráh (1930). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

v oficiálnom slohu štátnych budov. Pod prvotným návrhom⁶ je podpísaný „arch. Alois Balán“, pri výkresoch na stavebné povolenie figuruje aj Jiří Grossmann. Rozsiahly komplex s tromi vnútornými nádvoriami vyplnil celý mestský blok a vniesol novú mierku do rastúcej Dunajskej štvrte. Mohutné priečelia v strohých odtieňoch sivej kombinujú historické a moderné princípy. Z klasicky symetrickej kompozície s centrálnym vstupným portálom vykračuje dominantná veža na nároží – ako sídlo riaditeľa a prednostov – s rondokubisticky modelovanými prvkami arkierov.

Nástup nového videnia

Po krátkom období hľadania národného štýlu sa Československo následne pomerne rýchlo vydalo cestou modernej architektúry. Mladý demokratický štát prijal estetiku jednoduchej elegancie funkcionalizmu za svoj oficiálny vizuálny prejav, vyjadrujúci jeho pokrokové ideály.

Medzinárodná výstava dekoratívnych umení v Paríži v roku 1925 predstavuje symbolický medzník tohto vývoja. V kontraste so zdobnými historizujúcimi stavbami ohlasoval biely kubus L'Esprit Nouveau architekta Le Corbusiera a Melnikov avantgardný koštruktivistický pavilón nástup novej estetiky a nového myslenia o architektúre. Československú republiku úspešne reprezentoval pavilón Josefa Gočára so strohou fasádou v kombinácii režného muriva, betónu a skla. Na výstavnej prezentácii sa podieľal aj Alois Balán a kolega Jiří Grossmann v rámci výberovej komisie prác slovenského ľudového umenia (1925: Exposition, 78) a osobnou návštevou výstavy mali príležitosť bezprostredne vnímať ohlasy aktuálnych architektonických trendov.⁷

Ešte v roku 1924 Alois Balán spolu s Jiřím Grossmannom vypracovali návrh budovy Umeleckej besedy slovenskej s heslom *Pre nás*, ktorý získal v prestížnej súťaži prvú cenu. Doposiaľ bol známy len názov a všeobecne sa predpokladala podobnosť návrhu s následne realizovanou stavbou (1925–1927). Pri nedávnym výskume bol však objavený pôvodný súťažný náčrt v archíve Muzea regionu Valašsko vo Valašskom Meziříčí, ktorý preukazuje značný názorový posun architektov – od prvotného vizuálu ranej moderny so zaobleným nárožím a sochárskou výzdobou k oveľa progresívnejšiemu plánu so strohou estetikou koštruktivismu.⁸ Jedným z určujúcich podnetov mohla byť práve intenzívna skúsenosť parížskej výstavy v roku 1925. Realizačný projekt už sebavedome uplatňuje novší koncept, kde sa hlavným výtvarným programom stáva forma a vlastnosti materiálov ako tehla, sklo, betón a kov.

Pomerne drobný výstavný pavilón UBS bol ihneď po dokončení v roku 1927 v dobovom povedomí rozpoznávaný ako prelomové a zásadné dielo, ako jedna z najpozoruhodnejších stavieb bratislavských (KRCH 1929, 133). Nového ducha architektúry symbolizovali funkčne a teda asymetricky komponované hmoty, ploché strechy a predovšetkým stupňovitá presklená koštrukcia osvetľujúca hlavný výstavný priestor. Vizuálne charakteristická textúra neomietnutých tehál, ktorá sa v súťažnom návrhu ešte neobjavila, predstavuje manifestáciu modernosti, podobne ako pri Gočárovom pavilóne v Paríži, či skôr pri Balánovej budove YMCA. Tehlový obklad dopĺňajú svetlé pásy hladkej omietky s abstraktným odkazom na klasické horizontálne členenie fasád. Jediný dekoratívny moment sa objavuje v podobe kazetového stropu a kamenných obkladov v reprezentatívnych vstupných priestoroch. Ústrednou náplňou pavilónu boli dva výstavné priestory, väčší pre maľby a menší pre so-

Obr. 7: Výstavný pavilón Umelečkej besedy slovenskej (1927). Zdroj: Oddelenie architektúry SAV. |

chy. Na poschodí s vlastným bočným vstupom sa nachádzali klubové priestory – spoločenská sála, knižnica a terasa.

Progresívna klíma Umelečkej besedy pod vedením riaditeľa Dušana Jurkoviča architektom poskytla príležitosť vyprojektovať ich kľúčové dielo s funkcionalistickým pôdorysom a industriálne vyznievajúcimi strešnými oknami. Dielo, následne všeobecne chápané ako manifest nástupu modernej architektúry na Slovensku.

Výrazná genéza v architektonickom názore sa prejavila aj pri ďalšom významnom projekte budovy Učňovských pokračovacích škôl v Bratislave. Súťažný návrh s pilastrami a kombináciou plôch omietky a tehál, vytvorený spoločne autorskou dvojicou v roku 1925, následne prešiel procesom zjednodušenia do finálnej podoby puristickej hladkej fasády s veľkými okennými otvormi. Z pôvodnej idey sa uplatnil iba prvok rizalitu a v Balánovej tvorbe úspešne využívaný *court d'honneur* pred hlavným vstupom do budovy. Rozmerná a prevádzkovo zložitá stavba bola šitá na mieru premenlivým potrebám školy s pomerne flexibilne adaptovateľnou dispozíciou, zahŕňala ateliéry, dielne, prednáškové sály, ale aj ubytovaciu časť a technické zázemie. V budove učňovských škôl získala svoje priestory tiež novovzniknutá Škola umeleckých remesiel, ktorá pod vedením Josefa Vydru priniesla avantgardný spôsob výuky po vzore nemeckého Bauhausu (bližšie MOJŽIŠOVÁ, 2013). Realizáciu projektu s viacerými stavebnými fázami (1928–1937) prevzal kolega Grossmann.

Obr. 8: Budova Učňovskej školy a školy umeleckých remesiel (1932). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

Tvorivá vlna prelomu 20. až 30. rokov 20. stor.

Ateliér Balán – Grossmann si od svojho založenia v priebehu piatich rokov vybu-
doval vysoké renomé s množstvom významných projektov. Pravdepodobne práve
z tohto dôvodu Alois Balán v roku 1927 ukončil v prospech architektonickej praxe
svoje profesorské pôsobenie na Priemyselnej škole a rovnako Grossmann približne
v rovnakom období odišiel z Riaditeľstva štátnych dráh. Obaja architekti sa tak mohli
intenzívne venovať výhradne vlastnej tvorbe. Prelom 20. a 30. rokov môžeme pova-
žovať za vrcholnú tvorivú etapu ich ateliéru, veď v rozmedzí rokov 1928–1932 vznikla
vyše polovica projektov z celkového počtu dovtedy riešených diel.⁹ Autori získali
istotu v architektonickom názore, nadobudli nielen stavebársku, ale aj organizačnú
zručnosť pri projektovaní a overenými postupmi produkovali typovo príbuzné pro-
jekty. Intenzívnu projekčnú činnosť ateliéru dokladajú početné realizácie viacerých
škôl, ktoré môžeme vidieť v Nitre, Pezinku, Vrútkach, Novom meste nad Váhom, či
mestských úradov v Šamoríne a v Svajlave na Podkarpatskej Rusi.

Na slovenskej scéne sa etablovali na rešpektovaných autorov, popredných stavi-
teľov a angažovaných predstaviteľov odbornej platformy. Pri príležitosti desiateho
výročia pôsobenia bola ateliéru v roku 1932 venovaná bohato ilustrovaná mono-
grafia, ako prejav uznania architektonickej obce. Autorom publikácie s názvom *Ing.*
Arch. Alois Balán a Ing. Arch. Jiří Grossmann: 10 roků architektonické práce 1922–
1932, bol Antonín Hořejš. Významný popularizátor moderného myslenia, český histo-
rik umenia a publicista Antonín Hořejš spolupracoval s Josefom Vydrom na založení

Školy umeleckých remesiel (ŠUR) v Bratislave a neskôr na škole aj prednášal. Architekt Zdeněk Rossmann, český renomovaný grafik, scénograf a taktiež pedagóg na ŠUR, stvárnil vizuál knihy v modernom duchu. Pri skúmaní diela Aloisa Balána a kolegu Jiřího Grossmanna predstavuje Hořejšova publikácia základnú dobovú výpoveď o architektoch a jedínú ucelenú reflexiu ich tvorby.

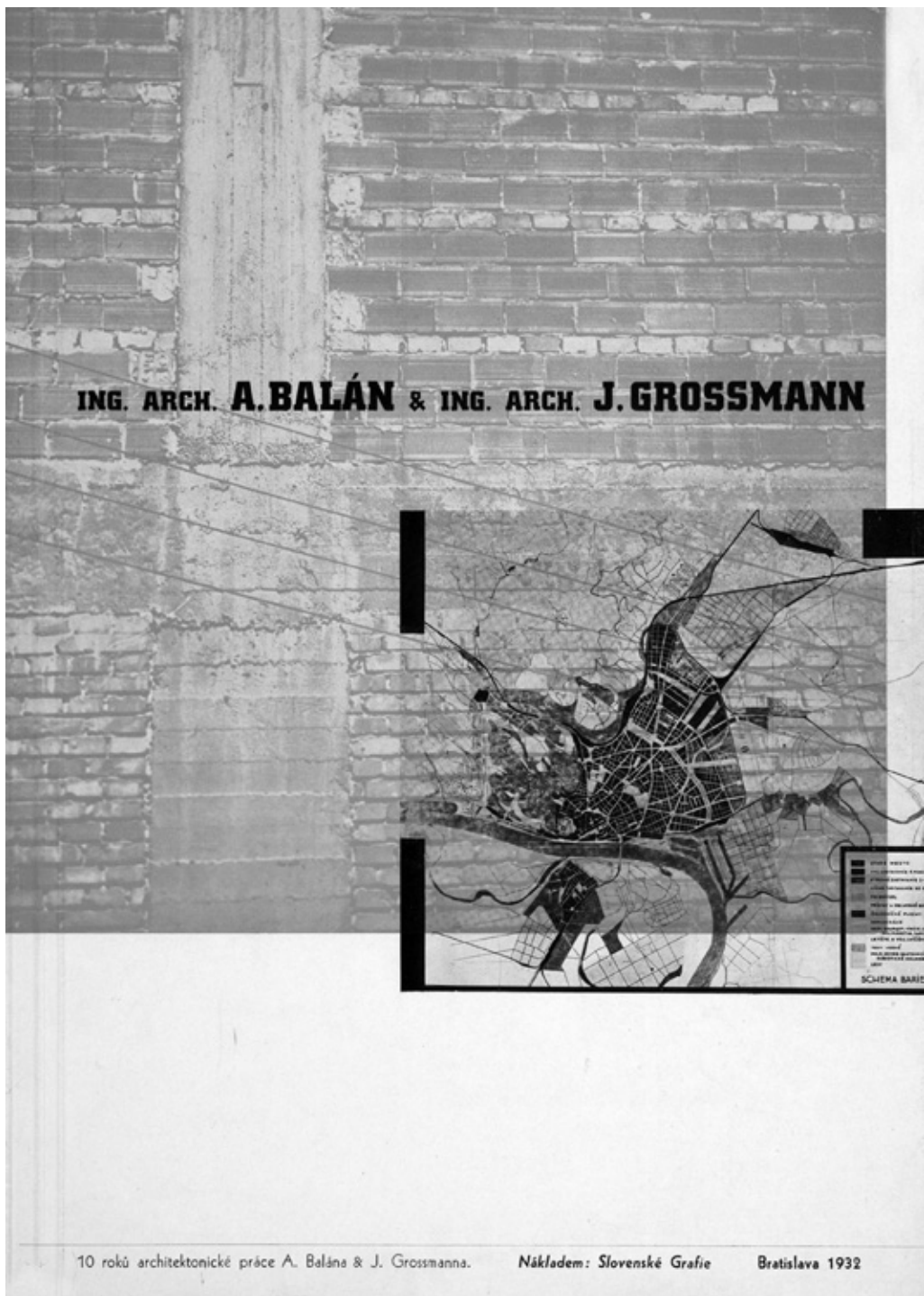
Spomedzi množstva realizovaných prác, popri Učňovských školách, by sme mali predovšetkým spomenúť rozhlasový Palác Radiojournalu (1928–1929). Predstavuje vôbec prvú špecializovanú budovu pre rozhlas v Československu s najmodernejšie vybavenou vysielačou stanicou a štúdiami. Projekt po architektonickej stránke navrhoval Alois Balán, riešenia náročných akustických požiadaviek stavby sa pravdepodobne chopil kolega Grossmann. Striedma, čistá fasáda ukrývala nahrávacie štúdiá, technické a administratívne priestory rozhlasu, vo vrchných podlažiach boli umiestnené byty. Dômyselne riešený interiér pre rozhlasové vysielenie ovplýval zvukovoizolačnými novinkami a najnovšou technickou výbavou.

Taktiež na výkresoch projektu administratívnej budovy Zemskej úradovne pre poisťovanie robotníkov (1930–1932) je podpísaný architekt Alois Balán, v spolupráci s Jiřím Grossmannom. Puristické priečelia stroho modelovanej úradnej budovy rytmicky oživovali harmonikovo otváracé okná značky Kraus.¹⁰ Výnimku v zdobnosti predstavovali figurálne reliéfy pri hlavnom vstupe od sochárov Pavla Bána – *Práca I a Ladislava Majerského – Práca II*. Jednoznačná modelácia hmoty v spojení s premyslenou dispozíciou preukazuje snahu „*formu přemoci funkcí a dáti dílu výraz dokonalosti*“ (HOŘEJŠ, V).

Zemská úradovňa vyrástla vedľa už existujúcej budovy Riaditeľstva štátnych dráh, Palác Radiojournal na Jakubovom námestí v podstate o ulicu ďalej. Týmto spôsobom architekti urbanisticky obsiahli pomerne rozsiahly priestor a vniesli do Dunajskej štvrte veľkomestský charakter.

Avšak nielen do bratislavského prostredia architekti sebavedome vstúpili novým výzorom a novou mierkou stavieb s priečeliami bez dekoratívnych prvkov. V Banskej Bystrici funkcionalistická budova Okresnej nemocenskej poisťovne (1927–1929), navrhnutá Aloisom Balánom, bola realizovaná ako prvá moderná stavba vznikajúceho mestského bloku. Balánova vnímavosť k špecifikám lokality a jeho schopnosť transformovať tieto podnety vo svojich dielach sa prejavila inšpiráciou profilahým historizujúcim bytovým domom a na spôsob novodobého pendantu nárožie poisťovne komponoval do zaoblenej veže so sochárskym akcentom.

V danom období popri rozmerných administratívnych budovách vytvoril Alois Balán svoje ikonické dielo – pomerne drobnú, avšak architektonicky odvážnu vilu pána riaditeľa Jaroňa (1929–1930), s neprehliadnuteľnou siluetou ostrej diagonály striech. Výnimočný projekt je výsledkom kombinácie osvieteného súkromného investora Karla Jaroňa, riaditeľa známej bratislavskej tlačiarne Slovenská Grafia (LONGAUER 2013, 327–332) a jeho dôvery ku skúsenostiam renomovaného architekta. Spájal ich nielen moravský pôvod, ale tiež rozhladenosť, umelecké cítenie a predovšetkým myšlienková otvorenosť. Balán získal jedinečnú príležitosť naplno prejavíť svoje výtvorné nadanie v sochárskej modelácii hmoty a zároveň v praxi príkladne predviesť obecenstvu ako stavať aplikovaním súboru najnovších poznatkov o zdravom bývaní. Moderné materiály, racionálne zdôvodnená dispozícia a orientácia voči sveto-

Obr. 9: Obálka publikácie Ing. Arch. Alois Balán a Ing. Arch. Jiří Grossmann: 10 rokov architektonické práce 1922–1923. Úprava arch. Zdeněk Rossmann (1932). Zdroj: Ščepánová S.

Obr. 10: Návrh Paláca Radiojournal (1928). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

vým stranám, veľké okná a presklené plochy, použitie stĺpov, balkónov a terás podľa zásad funkcionalizmu, pokladal Balán za podstatné znaky obydľia novej doby. Vilu krátko po vzniku, ako jedínú stavbu z územia Slovenska, zaradil uznávaný taliansky architekt a teoretik Alberto Sartoris do knihy celosvetového výberu funkcionalistickej architektúry, ktorej úvodný predslov napísal Le Corbusier (1932). Neskôr však i napriek tomu, alebo práve kvôli svojmu expresívnemu vyzneniu, vila stratila svoju originálnu podobu dostavbou poschodia a napokon v roku 2011 definitívne zanikla pod novou výstavbou.

Takmer neobmedzený priestor pre tvorivý rozlet a experimentáciu poskytovali autorom architektonické súťaže. Konkurenčné zápolenie pôsobilo na Balána s Grossmannom podnetne a podstatnú časť svojej tvorby venovali práve vypracovaniu početných súťažných návrhov. V prípadoch, kde nie je jasne uvedené autorstvo projektu, môžeme pozorovať rôznu intenzitu prelínania rukopisov oboch architektov. Je však zrejme, že predovšetkým veľké a významné súťažné návrhy boli výsledkom vzájomnej spolupráce.

Obr. 11: Zemská úradovňa (1932). Zdroj: Muzeum regionu Valaško. |

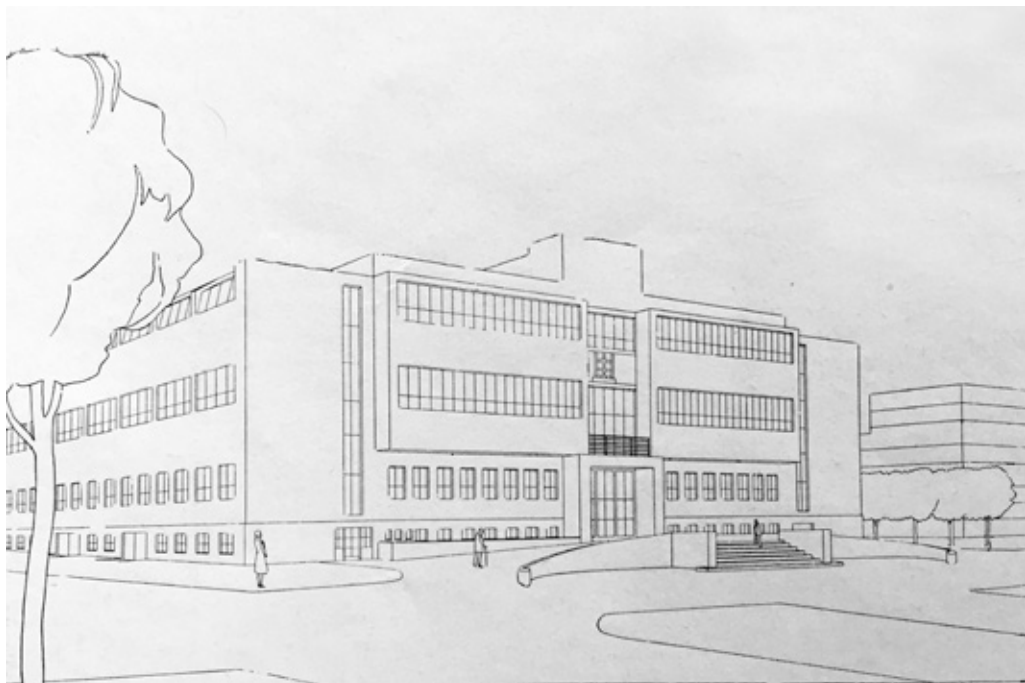
V priebehu hektického roka 1929 sa uskutočnili viaceré významné súťažné podujatia – predovšetkým súťaž na budovu Slovenského národného múzea v Martine a Mestskú sporiteľňu v Bratislave. V oboch prípadoch sa ich ateliér prezentoval modernými návrhmi s uplatnením systému skeletovej konštrukcie a hladkých fasád. Projekt múzea s priebežnými pásovými oknami a svetlíkovou konštrukciou nesporne patril k najkvalitnejším i najprogresívnejším v súťaži, stavbu však napokon realizoval v oveľa tradičnejšej podobe architekt M. M. Harminc. V tom istom roku sa úspešne zúčastnili aj ďalšej veľkej a programovo náročnej súťaže na Krajinský úrad v Bratislave.¹¹

Architekt Balán popri vysokom projekčnom tempe v Bratislave priebežne udržiaval kontakty aj s architektonickou scénou na Morave, v rodnom Valašskom Meziříčí. A práve v danom roku 1929 dokázal vypracovať návrhy do dvoch prestížnych miestnych súťaží. Jeho málo známy návrh na Učiteľský ústav preukazoval funkcionalistické princípy v rozložení do viacerých krídel. Spomedzi zúčastnených architektov zväzčil súťažný projekt Josefa Místeckého, budova však bola realizovaná brnenským architektom Milošom Lamblom.

Alois Balán bol prizvaný aj do užšej súťaže na novú budovu Mestskej sporiteľne, kde porotu oslovil svojím návrhom v silnej konkurencii architektov Josefa Místeckého, Bohumíra Kupku – profesorov na Odbornej drevárskej škole, ďalej Miloša Kopřivu z Brna a Ferdinanda Hrozinku z Prahy. Následne bola podľa Balánovho projektu v priebehu 1930–1931 realizovaná stavba Sporiteľne so zaobleným nárožím puristickej fasády, ako prvá moderná budova v centre na hlavnom námestí Valašského Meziříčí. Architekt Balán riešil aj kompletný výzor interiéru Sporiteľne: sklobetónovým stropom

Obr. 12: Vila riaditeľa Jaroňa (1930). Zdroj: Sartoris, 1941. |

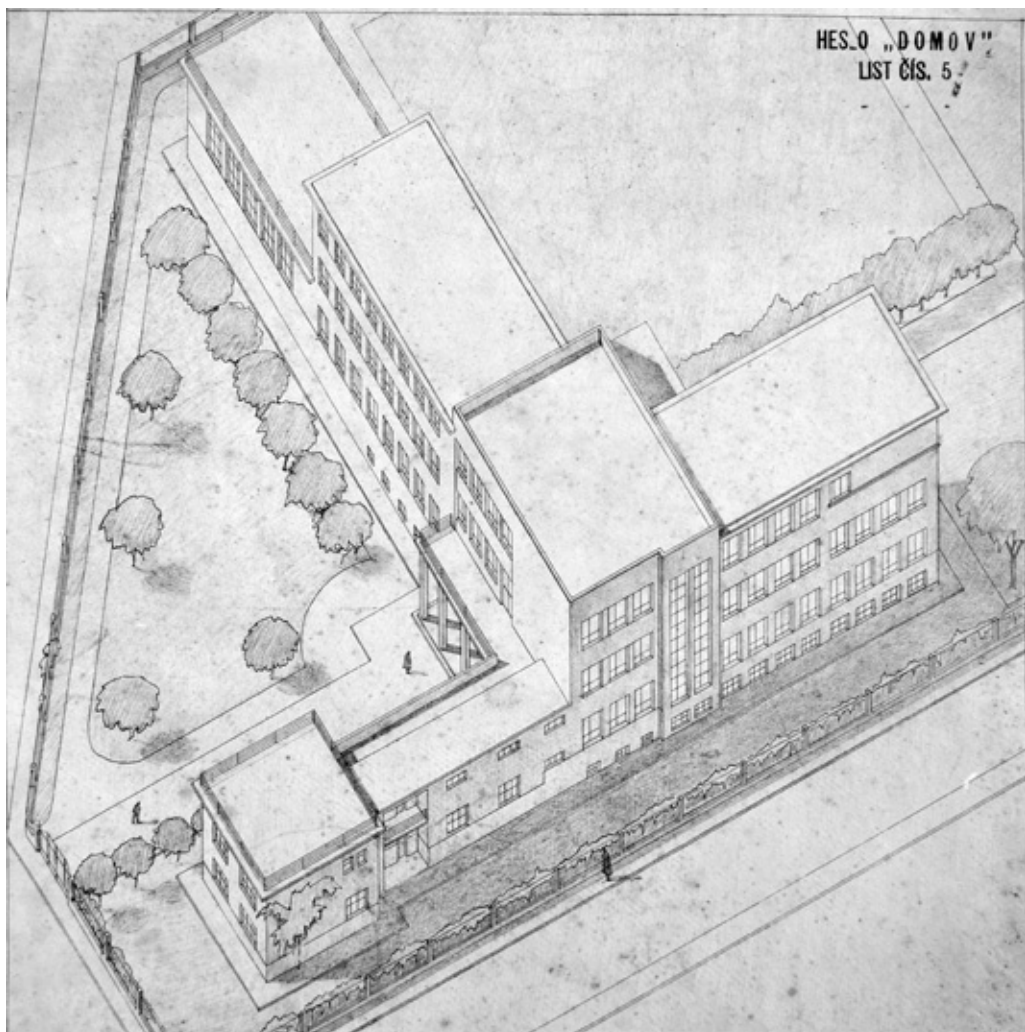

Obr. 13: Súťažný návrh Slovenského národného múzea v Martine (1929). Hořejš, 1932. |

presvetlená banková hala, vestibul so zakomponovanými výtvarnými dielami Jožka Barucha, zasadacia sála s veľkými tapisériami miestnej gobelínovej školy – alegórie jari, leta a jesene navrhol riaditeľ školy Jaroslav Kučera, a napokon cielene jednoduchá, zároveň reprezentatívna kancelária riaditeľa.

Následne v roku 1930 to bola bratislavská súťaž na Epidemickú nemocnicu a v roku 1933 veľká súťaž na Univerzitné mesto, kde na ocenenom súťažnom návrhu s kolegom Grossmannom spolupracovali s architektom Klementom Šilingerom a inžinierom Arnoštom Suskem.

Vskutku plodné tvorivé obdobie na prelome desaťročí symbolicky uzatvára Balánova realizácia Štátneho nakladateľstva v Bratislave (1931–1932), po ktorom figurujú v portfóliu architektov Aloisa Balána a Jiřího Grossmanna najmä projekty do súťaží (Dom ústredného družstva, Masarykove ústavy, Palác Coburg v Bratislave) a urbanistické návrhy pre regulácie miest (Mukačevo, Nové Zámky, Púchov). Postupné oslabenie projekčnej aktivity možno chápať ako dôsledok všeobecného zhoršenia hospodárskej situácie. Zároveň medzičasom dorástla generácia mladých slovenských architektov, ktorí sa takisto začínali uplatňovať pri preberaní stavebných objednávok. Ďalším z faktorov mohol byť aj určitý vzájomný názorový odklon oboch architektov, keďže kolega Grossmann sa v polovici 30. rokov začal intenzívnejšie zaoberať problematikou akustiky stavieb. Azda aj to bol jeden z dôvodov, prečo Alois Balán v roku 1934 spolupracoval na realizačnom projekte grécko-katolíckeho kostola v Kosovskej Poljane na Podkarpatskej Rusi s ďalším významným českým architektom pôsobiacim v Bratislave Josefom Marekom.

Obr. 14: Súfažný návrh Učiteľského ústavu vo Valašskom Meziříčí (1929). Zdroj: Muzeum regionu Valaško. |

Súčasne smeroval svoje aktivity aj na Moravu a v roku 1937 sa mal podieľať spolu s miestnym architektom Bohumírom Kupkom a sochárom Miloslavom Bublíkom na tvorbe dvoch pomníkov na Horečkách – maliara Břetislava Bartoše a básnika Josefa Kaluse, kde bustu vytvoril sochár Jan Knebl (STAVINHOVÁ 2011, 37).

Funkcia a krása

Posledné realizované dielo architekta Aloisa Balána na Slovensku je súčasne aj tým najvýznamnejším a budova Okresnej sociálnej poisťovne v Bratislave (1936–1939)¹² je všeobecne pokladaná za jeden z najkrajších príkladov vrcholnej funkcionalistickej architektúry európskeho formátu.

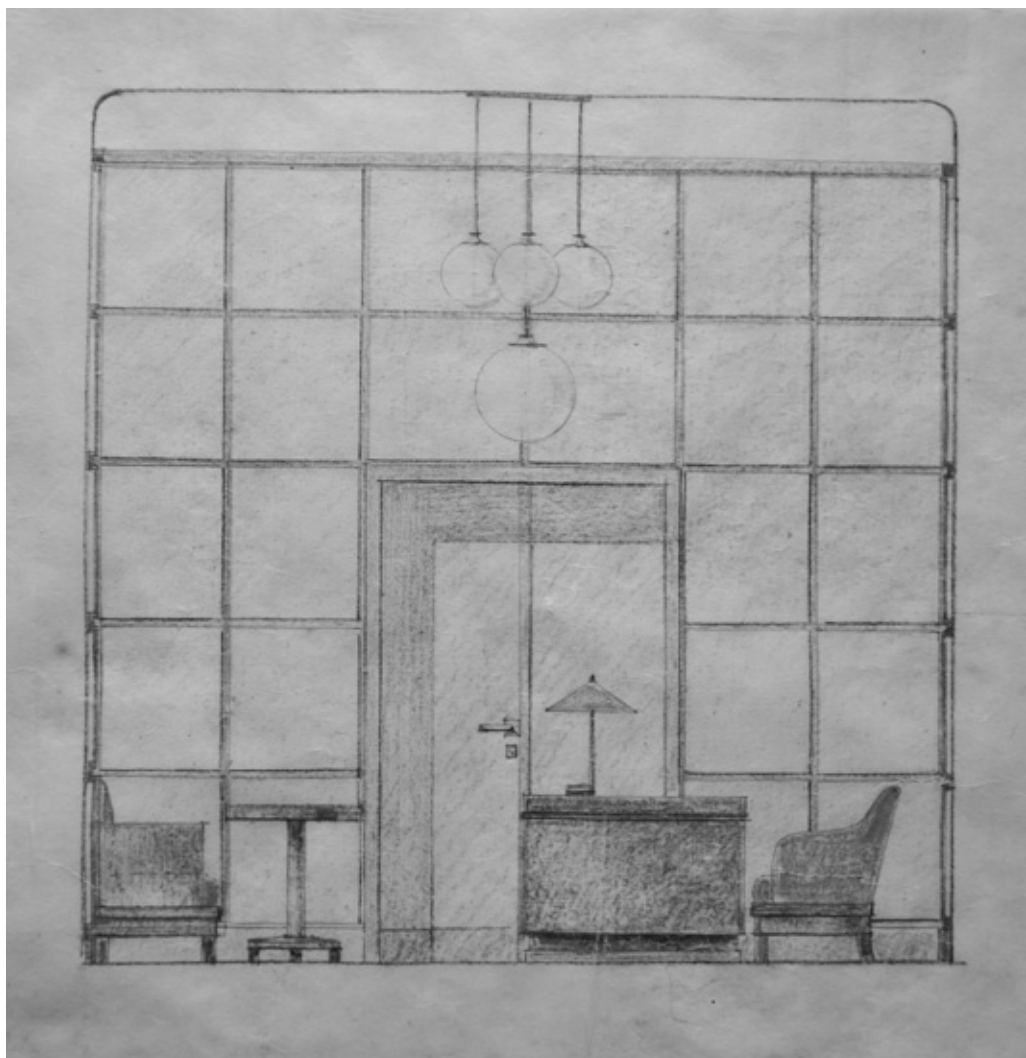
Jedným z vysoko oceňovaných aspektov diela je premyslená modelácia hmoty stavby, ktorou sa autor vysporiadal s limitujúcimi faktormi mestskej blokovej zástavby

Obr. 15: Městská sportovní hala vo Valašskom Meziříčí. Zdroj: Ščepánová S. |

a náročným vnútorným programom budovy. Objekt poisťovne popri administratíve prevádzkoval tiež ordinácie a rozsiahlu nemocničnú sekciu. Komponovaním do viacerých blokov v pôdorysnom tvare písmena H architekt zároveň otvoril uličnú líniu pred hlavným vchodom, čím vytvoril prívetivý moment nástupného priestoru s parkovou úpravou. Tento mestotvorný motív Balán úspešne použil už pri návrhu budovy YMCA či Učňovských školách. Charakteristický prvok budovy, polvalcové zaoblené nárožie, odľahčil vynesением na subtilne corbusierovské stĺpy, čím zjemnil rozmernú blokovosť stavby. Dramatický akcent vniesol vertikálou preskleného schodiska korunovanou neónovým nápisom OSP. Fasáda bola pokrytá špeciálnou omietkou zo skameňovacieho, vodu neprepúšťajúceho náteru Staulith, doplnená rastrom keramického obkladu v páse parteru. Centrálnej časti v interiéri dominuje otvorená vysoká trojposchodová hala zakončená sklobetónovým stropom a jej vzdušný presvetlený priestor evokuje atmosféru sakrálnych stavieb.

Pri celej budove, teda aj pri jej interiérovom aj technickom vybavení, boli aplikované najmodernejšie technológie a materiály. Vysoký komfort zabezpečovali zložité rozvody plynu, vody, pary, električky a systému klimatizácie. Na danú dobu špičková výbava s uplatnením najnovších poznatkov o hygiene a starostlivosti o zdravie zaradili bratislavskú sociálnu poisťovňu medzi popredné zdravotnícke zariadenia republiky.

Obr. 16: Návrh interiéru kancelárie riaditeľa sporiteľne (1930). Zdroj: Muzeum regionu Valaško. |

Stavbou Poisťovne Balán plynule nadviazal na svoju o päť rokov staršiu realizáciu Zemskej úradovne, čím vytvoril kompaktný mestský blok. V časovo odstupňovaných projektoch môžeme pozorovať vývoj architektovej vize od prvej puristickej moderny k majstrovskému rozletu v duchu funkcionalizmu. Budova Okresnej sociálnej poisťovne nesporne predstavuje vrcholné dielo Aloisa Balána, pri ktorom maximálne zhodnotil mestotvorné názory urbanistu, dlhoročné skúsenosti architekta a výtvarný cit umelca.

Formovanie odbornej platformy

Po príchode do poprevratovej Bratislavy sa Alois Balán pomerne rýchlo a aktívne zapojil do miestneho architektonického i spoločenského života. Popri projektovaní

Obr. 17: Okresná sociálna poisťovňa (1940). Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

sa spolupodieľal na utváraní nevyhnutnej organizačnej základne odborníkov a už v roku 1920 inicioval združenie architektov pri bratislavskom odbore Spolku čsl. inžinierov a architektov – SIA (KŘIVANEC 1929, 23). V nasledujúcom roku participoval na založení Spoločnosti architektov v Bratislave pripojením k Spoločnosti architektů v Prahe. Neskôr sa takmer všetci architekti, bez rozdielu školenia či národnosti, združovali v Klube architektov pri novozaloženej kultúrnej inštitúcii Umeleckej besede slovenskej s riaditeľom Dušanom Jurkovičom, kde nadväzovali vzájomnú spoluprácu. Bola to práve osobnosť architekta Jurkoviča, vďaka ktorému už počas jeho pôsobenia v moravskom Vsetíne dochádzalo k prvým kontaktom medzi českou a slovenskou architektúrou.

Klub architektov (umelecky zameraný) aj Spolok SIA (smerujúci viac k inžiniersko-technickým stránkam) mali viaceré spoločné ciele – predovšetkým hájenie stavovských záujmov a boj s pražským centralizmom, ktorému spoločne s domácimi architektmi museli čeliť aj českí architekti usadení na Slovensku. Ďalším cieľom bolo pozdvihovanie profesionálnej úrovne organizovaním prednášok, či vydávaním odbornej tlače. Počas celej, takmer 20-ročnej existencie Spolku SIA, vidíme meno Aloisa Balána medzi výrazne aktívnymi členmi výboru, kde pôsobil ako predseda pracovnej sekcie architektov, alebo pokladník Spolku. Súčasne figuroval aj vo viacerých ďalších odborných združeniach. Organizačne sa podieľal na rôznych aktivitách architektonickej obce v rámci výstav, prednášok, členstva v komisiách či súťažných porotách.

V rámci odbornej sféry možno považovať za ďalší významný moment ustanovenie mestskej regulačnej komisie v Bratislave, kde v zdĺhavom procese svoju značnú úlohu zohrala aj neúnavná iniciatíva architekta Balána.

Téma urbanizmu

Zmeny vyvolané novou pozíciou Bratislavy po roku 1919 sa preniesli do všetkých rovin života, predovšetkým sa však podpísali na fyzickej tvári mesta. Z potreby vymedzenia voči minulosti monarchie a osvojenia mesta v prospech nového štátu sa začala programovo rozvíjať pročeskoslovenská koncepcia novej Bratislavy, ktorá predvojnové urbanistické plány zamietla ako nevyhovujúce novodobým požiadavkám. V rýchlo rastúcom meste si Alois Balán spoločne s kolegami Eugenom Bartom, Klementom Šilingerom a Josefom Marekom čoskoro uvedomili zásadný význam plánovaného urbanizmu pre jeho hospodársky a spoločenský rozvoj a začali sa regulačnej otázke programovo venovať. Hlavným cieľom bolo dosiahnuť vznik regulačnej komisie a prijatie moderného záväzného plánu mesta. Jedným z prvých krokov bolo náležité uvedenie témy do diskusie nielen u odbornej, ale aj širšej verejnosti.

Balánova iniciatíva sa prejavila v organizovaní debatných večerov venovaných otázke regulačného plánu, v máji 1920 prispel prednáškou *Stavebný plán mesta Bratislavy*. Následne v priebehu roka 1921 publikoval série rozsiahlych článkov v *Slovenskom denníku* (Balán 1921a, 1-2; 1921b, 1-2, 1921c, 3; 1921d, 2; 1921e, 2; 1921f, 2; 1921g, 2; 1921h, 2). Balán sa problému chopil komplexne, nasvetlením viacerých aspektov vstúpil do hĺbky problematiky s presvedčivou argumentáciou a nadšenou propagáciou. Taktiež sa aktívne zapojil do spletitého procesu ustanovenia komisie pre reguláciu mesta a stal sa jedným z hlavných členov. Súčasne spolu s kolegom

Grossmannom rozpracoval svoje idey do plánov a priestorových štúdií (1920–1924) a ako jediní následne ponúkli verejnosti ucelenú urbanistickú predstavu s reálnymi riešeniami. *Regulační studie Velké Bratislavy*, uverejnená v roku 1926 v časopise *Architekt SIA* (BALÁN – GROSSMANN 1926, 39–52), predstavila konzistentný elaborát so zvizualizovanými návrhmi, pokladaný za najvýznamnejší príspevok k dobovému rozmýšľaniu o meste. V dlho očakávanej urbanistickej súťaži v roku 1929 získal finálny súťažný návrh regulácie modernej Bratislavy architektov Balána a Grossmanna jednu z víťazných cien. I keď sa plánovaná spolupráca víťazných tímov na finálnom pláne napokon neuskutočnila, niektoré vízie sa čiastočne preniesli do neskorších urbanistických úvah.

Obr. 18: Súťažný návrh Regulačného plánu Velkej Bratislavy (1929). Zdroj: Archív IMHD. |

Architekt Balán už vo svojich prvotných publikovaných predstavách zo začiatku 20. rokov 20. stor. počítal s podstatným nárastom obyvateľstva, šírením mesta hlavne severovýchodným smerom, asanovaním podhradia a celého Nového mesta, ako aj posunom železnice a priemyslu na okraj mesta. Výrazné ideové podobnosti o budúcom rozvoji Bratislavy možno pozorovať s názormi architekta Dušan Jurkoviča, ktoré sformuloval v rovnakom období – predovšetkým posunutie vlakovej stanice na výhodnejšie miesto a vybudovanie druhého hlavného centra. Už v roku 1921 Jurkovič načrtol víziu nového obchodného centra mesta (východne od historického jadra) formulovanú ako výškovú protiváhu monumentálnej ruiny hradu, s 12–15 poschodovými budovami, či priam mrakodrapmi (JURKOVIČ 1921, 18), a túto ideu zapracoval neskôr aj Balán do svojej predstavy o Novom meste v publikovanej Regulačnej štúdií. Prítom je z viacerých Balánových komentárov nanajvyš zrejmé, že ako architekt nepreferoval príliš vysokú zástavbu, len pokiaľ ju nevyžadovali závažné okolnosti.

Pri otázke vzťahu Aloisa Balána s Dušanom Jurkovičom sa bez dochovaných dokumentov (listy, fotografie a pod.) pohybujeme len v rovine dohadov a dedukcií. Osobnosť a inšpiratívna tvorba Dušana Jurkovičova nesporne Balána oslovila už

v mladosti a vzbudila jeho záujem o profesiu architekta. A práve v Bratislave sa neskôr stali kolegami, kde ich spájal úprimný, až romantický vzťah k valašskej krajine, úcta k minulosti a chápanie architektúry späté s prostredím. Ďalším z vodítko je práve ideové prelínanie, či viaceré prepojenia v odbornej oblasti, ako napríklad spomínaná výrazná podobnosť v názoroch o výstavbe mesta, ktorá mohla byť výsledkom vzájomných diskusií.

O meste, o architektúre, o bývaní

V priebehu 30. rokov 20. storočia sa na slovenskej scéne stala architektonická publicistika samozrejmom súčasťou nielen architektonického, ale celkového kultúrneho života. Architekt Alois Balán svojou bohatou publikačnou činnosťou k tomuto javu významne prispel, keďže teoretická rovina tvorby predstavovala neoddeliteľnú súčasť jeho autorskej výpovede. Jeho bohatá aktivita počas 20-ročného pôsobenia na Slovensku siahala od statí v odborných periodikách, predovšetkým *Architekt SIA* a *Slovenský staviteľ* (BALÁN 1934a, 51–53; 1934b, 99–101; 1934c, 363–364), až po články v dennej tlači, zámerom bola aj vlastná publikácia o architektúre bývania *Střecha nad hlavou* (BALÁN 1941, 193). Tematický záber bol pestrý a rôznorodý – od plamenných výziev pri regulácii Bratislavy, cez postrehy lokálnych špecifik a kritické komentáre architektonického diania, až po úvahy o poslaní samotnej architektúry. Zo skupiny píšúcich architektov Balán v danom období predstavoval najplodnejšieho autora na poli publikovania vlastných architektonických a urbanistických ideí. Pomáhala mu jeho ľahkosť nárabania so slovom a schopnosť zrozumiteľného vyjadrenia vlastných názorov, podporená otcovým pedagogickým prístupom. Tieto schopnosti majstrovsky skomprimoval do invenčného a vtipného textu *Psací stroj* (BALÁN 1927–1928, 214–216). Pre architektonickú výchovu obecnstva zvolil príťažlivú fejtónovú podobu, nie veľmi obvyklú pre stránky odborného periodika. Formou dramatisácie dialógu rozhladeného architekta a *typického* riaditeľa firmy dosiahol čitateľsky príťažlivý a predovšetkým zrozumiteľný výklad samotnej podstaty modernej architektúry.

Architekt Valašského Meziříčí

Ako sme už spomínali, Alois Balán počas pôsobenia na Slovensku svoje kontakty s rodiskom nikdy neprerušil a ako renomovaný miestny architekt býval pozývaný do významných súťaží Valašského Meziříčí – Mestská sporiteľňa či Učiteľský ústav. Bolo tomu tak aj v prípade užšej ideovej súťaže na regulačný plán mesta v roku 1938. Balánov urbanistický návrh zvíťazil spolu s plánom autorskej trojice Václav Hilský, Richard F. Podzemný a Antonín Tenzer, pričom oba projekty vykazovali viaceré podobné urbanistické prístupy – idea mesta v záhradách, či nová mestská trieda spájajúca centrum s hlavnou stanicou. Balán uplatnil niektoré momenty aplikované už pri regulačnom pláne Bratislavy, transformované v prispôbení k mierke a charakteristikám Valašského Meziříčí. V blízkosti historického jadra formoval na druhom brehu rieky Bečvy veľkomestské priestory vytvorením novej reprezentatívnej obchodnej a úradnej štvrte s výškovou hladinou štyroch podlaží. Ďalšou paralelou bol motív širokého bulváru, ktorý sa výraznou diagonálou tiahol od železničnej stanice cez novú štvrť až k starému mestu, s vizuálnymi prepojením na veže historického

jadra (BALÁN 1939, 250). Veľkorysú hlavnú triedu lemovala kolmo osadená riadková zástavba 4-podlažných bytových domov, tento moderný urbanistický prístup Balán prvýkrát využil napríklad pri veľkom súťažnom návrhu bratislavského Univerzitného mesta (1933). Plánované rozpracovanie finálneho plánu regulácie Valašského Meziříčí však zabrzdlili nasledovné dramatické udalosti.

Obr. 19: Návrh hlavnej triedy vo Valašskom Meziříčí (1938). Zdroj: Muzeum regionu Valaško. |

Politické zmeny v krajine, vznik Slovenského štátu a ustanovenie Protektorátu, mali zásadný dopad aj na život českých architektov v Bratislave. Balánov dlhoročný kolega Jiří Grossmann sa rozhodol opustiť Slovensko už v roku 1939.¹³ Alois Balán bol naopak k Bratislave naďalej pútaný pracovnými záväzkami a hodlal v práci na Slovensku pokračovať. Dosvedčuje to tiež štúdium dcéry Evy, ktorá bola v roku 1940 prijatá na Oddelenie kreslenia a maľovania novozaloženej Slovenskej technickej univerzity. Opakované výzvy k vysťahovaniu rodiny do Protektorátu zo strany polície Slovenského štátu však prinútili Balána s manželkou v januári 1941 definitívne odísť do Valašského Meziříčí. Čerstvá študentka Eva ešte stihla dokončiť prvý ročník na vysokej škole a v lete napokon nasledovala svojich rodičov.

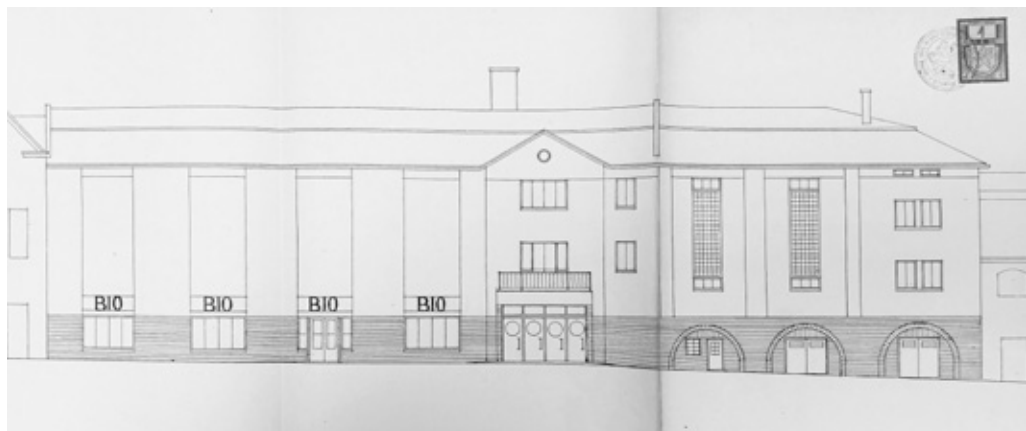
V priebehu nepokojných vojnových rokov Alois Balán našiel útočisko na otcovej drevárskej škole (FLEKAČOVÁ 2011, 20). Popri výučbe venoval pozornosť ľudovej architektúre, kedy pravdepodobne v rámci tzv. Zaměřovací akce České akademie věd a umění (1941–1946) previedol zamerania drevených kostolov sv. Jakuba vo Valašskom Meziříčí, sv. Ondreja v Hodslaviciach a tolerančného kostola vo Velkej Lhote, podrobné výkresy kostola sv. Trojice vo Valašskom Meziříčí sú uložené v okres-

nom archíve vo Vsetíne. Popri architektúre sa venoval tiež knižnej grafike a navrhol „vkusnou a originálnu úpravu“ viacerých publikácií (BALÁŠ 1973, 17), napríklad folkloristický záznam Miloslava Baláša *Vánoční pastýřská hra z Křivého u Valašského Meziříčí* (1944).

Po návrate na Moravu, i keď s bohatým portfóliom prác, musel vyše 50-ročný architekt Balán v Protektoráte opätovne podstúpiť autorizačné skúšky, aby v roku 1943 získal oprávnenie civilného inžiniera pre architektúru a pozemné stavby. Medzitým sa však stihol zapojiť do rušného diania na miestnej architektonickej scéne, kde sa o slovo hlásili mladí architekti, prevažne bývalí absolventi odbornej drevárskej školy. Balánova tvorba v danom období všeobecne vykazovala umiernený a rozvážny prístup skúseného architekta. V apríli 1941 vypracoval spolu s architektom Bohumírom Kupkom plán prístavby kina Sokol, o rok neskôr bol prizvaný spolu s inžinierom Jaroslavom Turekom do užšej súťaže na nový centrálny cintorín v Krásne, v ktorej svojím návrhom získali II. miesto. Tím Balán – Turek sa zúčastnil aj druhej významnej súťaže Beskydského divadla a turistického hotela vo Valašskom Meziříčí (1944–1945), kde bol prizvaný tiež brnenský architekt Jan Víšek a dvojica autorov víťazného návrhu Richard F. Podzemný a Antonín Tenzer. Balánova štúdia divadla reagovala na dobový trend v architektúre klasickými princípmi symetrie a monumentálnosti, čím popri ostatných návrhoch pôsobila značne konzervatívne (KOUKALOVÁ 2019, 88–93). Medzičasom architekt riešil tiež návrh parkovej úpravy Krásenského námestia s rozmiestnením súboru barokových sôch svätých v stromovej aleji (1943).

V roku 1945 architekt Alois Balán uzavrel dlhoročnú kariéru samostatného projektanta a začal pôsobiť na mestskom úrade v pozícii poradcu pre výstavbu miest a obcí okresu Valašské Meziříčí. Zaoberal sa riešením rozsiahlej úlohy mestského nemocničného komplexu Ústavu národného zdravia, pre ktorý navrhol urbanistický koncept areálu a architektonický plán ústrednej nemocničnej budovy (1947–1948). Z veľkorysého plánu sa napokon vybudovali iba dva komfortné bytové domy pre nemocničný personál na kopci Štínadla (U nemocnice 863 a 864).

Začiatkom 50. rokov 20. stor. Alois Balán služobne prešiel pod Krajský národný výbor v Gottwaldove, kde pracoval ako urbanista na oddelení územného plánovania

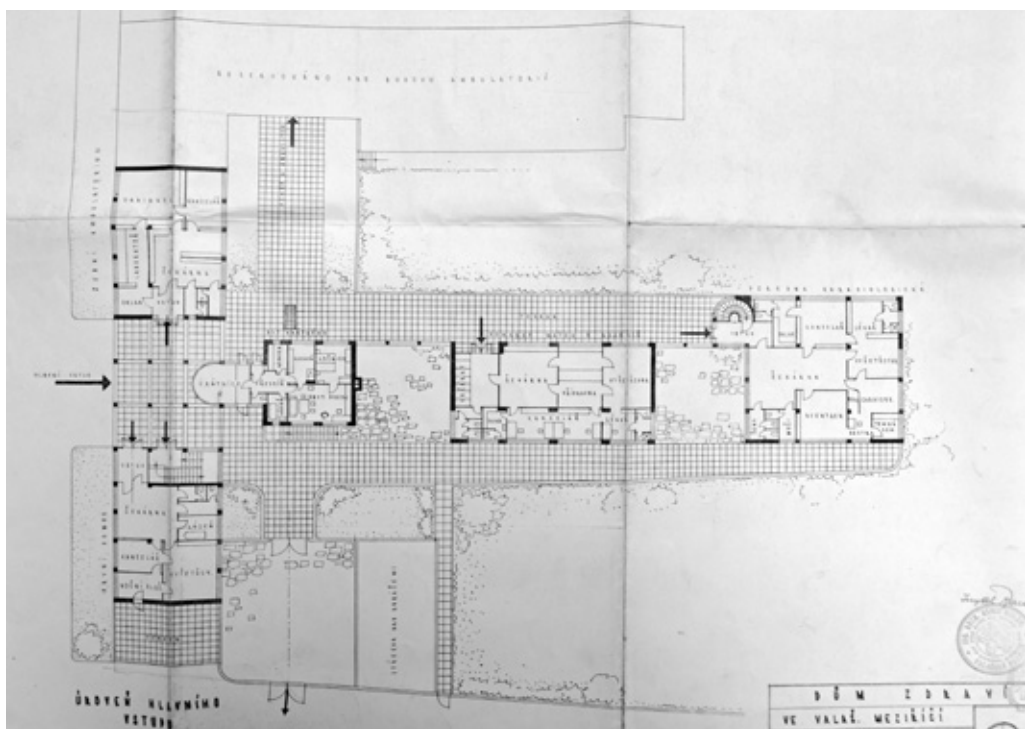

Obr. 20: Návrh prístavby kina Sokol vo Valašskom Meziříčí (1938). Zdroj: SOKA Vsetín. |

odbočky vo Valašskom Meziříčí. V tomto období riešil pre mesto viaceré významné projekty – návrh úpravy valašskomeziříčskeho námestia, adaptáciu zámku Žerotínov či územný plán Valašského Meziříčí. Otvorený, jednoliaty priestor čoraz rušnejšieho hlavného námestia vyžadoval určité usmernenie pohybu dopravy a chodcov. Architekt funkčné členenie zón zjemnil zaoblenými líniami a dlažbové kocky nahradil pohodlným hladkým povrchom so sieťou z kamenných pásov, čím vniesol prívetivú

Obr. 21: Návrh Beskydského divadla a hotelo vo Valašskom Meziříčí (1944). Zdroj: Muzeum regionu Valaško. |

Obr. 22: Návrh Domu zdraví (1947). Zdroj: SOKA Vsetín. |

mierku do historického prostredia mesta. Pri návrhu rekonštrukcie s funkčnou úpravou žerofínskeho zámku (1952–1953) uvoľnil pôvodné arkády na nádvorí, ktoré spolu so zámockým parkom otvoril smerom k mestu a hlavnému námestiu. Oba návrhy, síce s určitým časovým odstupom, boli neskôr aj realizované. Preukazujú Balánov zrelý urbanistický a architektonický názor s pochopením a citlivým prístupom k starobylému rázu mestského prostredia. Svoj blízky vzťah k rodnému mestu prehlboval prácou na regulačnom pláne Valašského Meziříčí, ktorej sa venoval prakticky až do záveru profesionálnej dráhy, výkresy sa však nedochovali (FLEKAČOVÁ 2011, 95).

Pri súčasnom stave výskumu diela architekta Balána zostávajú niektoré moravské (valašskomeziříčske), ale aj slovenské, práce doposiaľ nerozpoznané, respektíve bez jasného doloženia autorstva či spolupráce. Alois Balán sa mal podieľať na projekte rekonštrukcie mosta na Mostnej ulici přes Rožnovskou Bečvu, zničeného po 2. sv. vojne (pri nedávnej obnove však most nadobudol nový vzhľad). Rovnako v prípade projektu neďalekých verejných toaliet zostáva nejasné autorstvo, aj keď vieme, že sa návrhom zaoberal.

Biele miesta v našich poznatkoch sa prejavujú tiež pri snahe o podrobnejšie zachytenie línie osobného života Aloisa Balána. Napríklad na pobytovej karte z roku 1950 nachádzame len kusú informáciu o druhej manželke Márii, rodenej Hladkej. Jedinú zmienku, ktorá nám aspoň čiastočne pomáha ľudsky priblížiť Balánov obraz, čerpáme z krátkeho textu historika a spisovateľa Miloslava Baláša uverejneného v časopise *Kulturní zpravodaj Valašské Meziříčí* (1973), kde na základe osobného poznania opisuje architektovu „úsměvnou tvář s výraznými laskavými očima“ (BALÁŠ 1973, 17).

Architekt sa aj po rozlúčení s aktívnou prácou naďalej zaujímal o dianie na architektonickej a umeleckej scéne. Zomrel náhle 11. mája 1960. Doposiaľ publikované zdroje označujú za miesto úmrtia Gottwaldov, resp. Zlín, pričom na pobytovej karte Aloisa Balána z roku 1950 uloženej v SOKA Vsetín sa uvádza Brno. Podľa niektorých indícií mal byť Alois Balán pochovaný na cintoríne vo Valašskom Meziříčí spolu s rodičmi, oboma bratmi a druhou manželkou Mariou, v súčasnosti však vedenie cintorína o nich nemá evidenciu. Rovnako priama architektova rodina nie je známa, vieme, že dcéra Eva, vydatá Ledvinová, sa v roku 1949 presťahovala do Brna, kde bola v roku 2013 aj pochovaná.

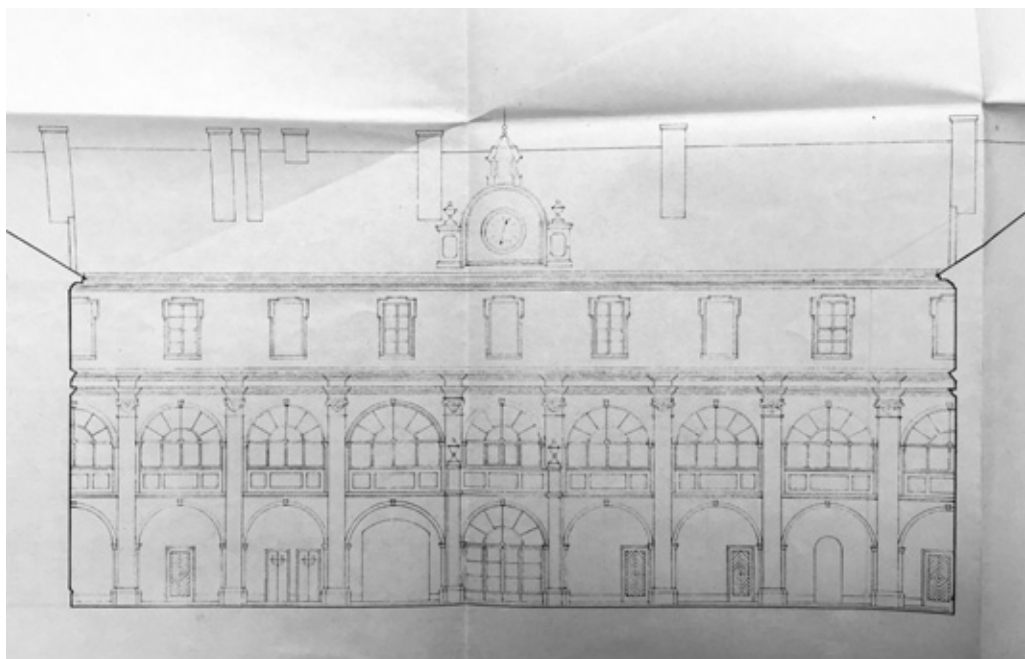
Ne-zabudnutý architekt

Alois Balán, architekt pôvodom z Moravy, pôsobil plné dve desaťročia na medzivojnovom Slovensku viac než úspešne. Jeho aktívna a podnetná tvorba sa rozvinula do viacerých prepojených sfér: popri bohatej architektonickej projekcii sa zanielene venoval téme urbanizmu Bratislavy, ako aj formovaniu slovenských odborných ustanovizní, s čím úzko súvisela jeho publikačná a osvetová činnosť.

Architekt Balán ako priamy účastník exponovaného obdobia utvárania slovenskej architektonickej scény je považovaný za jedného z hlavných aktérov v procese etablovania moderných princípov. O výnimočnom postavení svedčí zaradenie viacerých diel do reprezentatívnych výberov architektúry Slovenska, nachádzajú sa v zoznamoch DoCoMoMo a v zahraničných prehľadoch, 11 stavieb je zapísaných v pamiatkovom fonde SR ako národné kultúrne pamiatky.

Obr. 23: Návrh hlavného námestia vo Valašskom Meziříčí (okolo 1950); Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

Obr. 24: Návrh adaptácie zámku Žerotínů (1952). Zdroj: SOKA Vsetín. |

Podstatná časť nielen tvorby, ale aj osobného života sa odvíjala v Bratislave, pričom zostával spätý s rodným mestom na Morave, ktoré vlastne nikdy naozaj neopustil. Dielo architekta Aloisa Balána v priebehu štyroch dekád formovalo obraz slovenskej Bratislavy aj moravského Valašského Meziříčí. Táto určitá územná a kultúrna neukotvenosť, či práve všestrannosť zasahujúca obe strany rieky Moravy, sa odrazila v špecifickom dvojitom obraze tohto činorodého architekta. Moravská tvorba Aloisa Balána je síce stabilne zahrnutá v dejinách domácej architektúry, zostáva však bez obsiahnutia zásadného významu slovenského a bratislavského diela. Doposiaľ v plochom zobrazení absentujú presahy a súvislosti, ktoré by mohli viesť k hlbšiemu pochopeniu osobnosti architekta Aloisa Balána a komplexnému zhodnoteniu a oceneniu jeho životného opusu.

Poznanie tvorby Aloisa Balána v historických súvislostiach prispieva k doplneniu prázdnych miest celkového obrazu fenoménu českých architektov na Slovensku nielen z pohľadu slovenskej históriografie, ale súčasne vedie k pozdvihnutiu povedomia o ich význame aj z pohľadu českých dejín architektúry.

Obr. 25: Alois Balán (50. roky 20. stor.).
Zdroj: Muzeum regionu Valašsko.

Poznámky:

- ¹ Alojs Šebestian Josef, narodený 2. 2. 1891 vo Valašskom Meziříčí, ako najstarší syn Aloisa Balána a Anežky, rod. Kunertovej. Ďalej sa narodili synovia Josef Jan Karel (1897) a Jaromír Jan Gabriel (1900).
- ² Práve z radov absolventov drevárskej školy sa viacerí následne vybrali na štúdiá architektúry, tento zaujímavý fenomén sa pravda zjavil až o niečo neskôr, po 1. sv. vojne. Bližšie: FLEKAČOVÁ 2013, 52–75.
- ³ Na mesto s výhodnou polohou a dôležitým prístavom na Dunaji si uplatňovala nárok Maďarská republika. Fyzicky sa Bratislava stala československým mestom až 1. januára 1919, po obsadení mesta štátnym vojskom.
- ⁴ Etnická pluralita Bratislavy mala dlhú tradíciu, trojjazyčnosť, respektíve štvorjazyčnosť spolu s češtinou, bola každodennou realitou mesta. Po premenovaní mestských ulíc sa oficiálne používali názvy vo všetkých troch rečiach, to to isté platilo aj pre mestské noviny.
- ⁵ Bratislava sa mohla oficiálne považovať na československú až v roku 1930, kedy konečne nadobudli Slováci a Česi majoritnú pozíciu voči nemeckej a maďarskej národnosti (MANNOVÁ 2012, 20).
- ⁶ Len vďaka zariadeniu Petra Kalla, správcu Železničného múzea SR, sa obal s návrhmi podarilo zachrániť pred zničením.
- ⁷ Expozícia Československa bola poctená zbierkou diplomov, medailí a cien Grand Prix, architekti Balán a Grossmann získali čestný diplom.
- ⁸ Podobný názorový vývoj sa odohral pri projekte Domu umenia v Ostrave architektov Františka Fialu a Vladimíra Wallenfelsa (1923–1926).
- ⁹ Architektonická kancelária dokázala úspešne vyprodukovať v priebehu roka 1929 projekty šiestich realizovaných stavieb, šiestich súťažných návrhov a finálny plán veľkej regulácie Bratislavy.
- ¹⁰ Bratislavská zámočnícka firma Kraus si vytvorila vlastný patent unikátnych okien, ktoré sa neotvárali klasicky, ale odsúvali sa ako skladacia harmonika.
- ¹¹ V roku 1929 sa zároveň zúčastnili súťaže na Robotnícky azyl v Bratislave a s návrhom „Tatra“ pre Detské preventórium v Lučivnej získali II. miesto.
- ¹² V časopise Slovenský staviteľ je uvádzaný ako autor projektu iba Balán, avšak článok v časopise Architekt SIA (1941, s. 53) spomína mená oboch architektov. V každom prípade arch. Balán je podpísaný ako projektant na stavebných plánoch z mája 1938 (AMB, fond MNU, kr. 457).
- ¹³ Po návrate do rodnej Prahy sa Jiří Grossmann plne sa zamerl na odbor akustiky stavieb. Svoje teoretické aj praktické poznatky v roku 1947 zhrnul v špecializovanej publikácii Akustika ve stavebníctví.

Literatura:

BAHNA, J. M. – BERKA, T. 2013: Vily nad Bratislavou. Bratislava.

BALÁN, A. 1921a: Regulácia a výstavba mesta Bratislavy I. – Prehľad výstavby miest. Slovenský denník, 12. 1. 1921, s. 1–2.

BALÁN, A. 1921b: Regulácia a výstavba mesta Bratislavy II. – Otázka výstavby Bratislavy. Slovenský denník, 13. 1. 1921, s. 1–2.

BALÁN, A. 1921c: Regulácia a výstavba mesta Bratislavy III. – Regulačný a zastavovací plán. Slovenský denník, 25. 1. 1921, s. 3.

BALÁN, A. 1921d: Otázka viac ako naliehavá I. Slovenský denník, 6. 12. 1921, s. 4.

BALÁN, A. 1921e: Otázka viac ako naliehavá II. Slovenský denník, 8. 12. 1921, s. 2.

- BALÁN, A. 1921f: *Otázka viac ako naliehavá III.* Slovenský denník, 20. 12. 1921, s. 2.
- BALÁN, A. 1921g: *Otázka viac ako naliehavá IV.* Slovenský denník, 21. 12. 1921, s. 2.
- BALÁN, A. 1921h: *Otázka viac ako naliehavá V.* Slovenský denník, 29. 12. 1921, s. 2.
- BALÁN, A. 1925: *O novou architekturu na Slovensku.* Život, s. 76–80.
- BALÁN, A. 1926: *Architekt a Slovensko.* Časopis čsl. architektů, 25 (12), s. 175–176.
- BALÁN, A. 1927–28: *Psací stroj.* Architekt SIA 26 (10), s. 214–216.
- BALÁN, A. 1929: *Deset let architektury na Slovensku.* In: Pamätnice bratislavského odboru Spolku čs. inžinierov 1919–1929, Bratislava, s. 77.
- BALÁN, A. 1934a: *Architekt a spoločnosť.* Slovenský staviteľ 4 (2), s. 51–53.
- BALÁN, A. 1934b: *Architekt – staviteľ a verejnosť.* Slovenský staviteľ 4 (3), s. 99–101.
- BALÁN, A. 1934c: *Teória a prax.* Slovenský staviteľ 4 (12), s. 363–364.
- BALÁN, A. 1938: *Architekt Dušan Jurkovič a ľudové umění.* In: Diela Dušana Jurkoviča (katalóg výstavy). Bratislava, nečíslované.
- BALÁN, A. 1939: *Technická zpráva ideového soutěžného návrhu Aloise Balána.* Architektura ČSR 1, s. 248–250.
- BALÁN, A. 1940: *Budova Okresnej sociálnej poisťovne (OSP) v Bratislave.* Slovenský staviteľ 10, s. 179–184.
- BALÁN, A. 1941: *Otázka stavebního materiálu.* Architekt SIA 40, s. 193–194.
- BALÁN, A. – GROSSMANN, J. 1926: *Regulační studie velké Bratislavy.* Časopis čsl. architektů SIA, 25(3), s. 39–52.
- BALÁŠ, M.. 1973: *Z galerie významných rodáků a občanů města.* Architekt Inž. Alois Balán. Kulturní zpravodaj Valašské Meziříčí, s. 17–18.
- DULLA, M. – MRŇA, L. – HABERLANDOVÁ, K. – ŠČEPÁNOVÁ, S. – PAVEL, M. – BARTOŠOVÁ, N. – POHANIČOVÁ, J. – ŠOLTÉSOVÁ, D. 2019: *Zapomenutá generace.* Čeští architekti na Slovensku. Praha.
- FLEKAČOVÁ, M. 2011: *Architektura a urbanismus Valašského Meziříčí ve dvacátém století.* Diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci.
- FLEKAČOVÁ, M. 2013: *„Architekti-Valaši“.* Státní odborná škola pro zpracování dřeva ve Valašském Meziříčí a přínos jejich učitelů a absolventů k moderní architektuře města. Východní Morava 3, s. 52–75.
- GUTH, K. 1922: *Několik poznámek k soutěži na státní galerii.* Stavitel 4, s. 85–88.
- HOŘEJŠ, A. 1932: *Ing. Arch. Alois Balán a Ing. Arch. Jiří Grossmann. 10 roků architektonické práce 1922–1932.* Bratislava.
- JURKOVIČ, D. 1921: *Stavební otázky velké Bratislavy.* Nová Práce (List pro organizaci práce, techniku a sociální politiku) 3(2), 10. 4. 1921, s. 18.
- KOUKALOVÁ, M. – ZAJÍC, P. 2019: *Neuskutečněné stavby ve Valaském Meziříčí, 1918–1948.* Valašské Meziříčí.
- KRCH, V. 1929: *Výstava bratislavských architektů SIA (Časovosti).* Architekt SIA 28, s. 133.
- KŘIVANEC, K. 1929: *1919–1929. Pamätnice bratislavského odboru Spolku čs. inžinierov 1919–1929,* Bratislava.

LONGAUER, Ľ.. 2013: Úžitková grafika na Slovensku po roku 1918, 2. časť. Vyzliekanie z kroja. Okruh školy umeleckých remesiel. Bratislava.

MANNOVÁ, E. – DUDEKOVÁ, G. 2012: Komu patrí Bratislava? Multietnické mesto ako miesto lokálnej, národnej a nadnárodnej reprezentácie. In: DUDEKOVÁ, G. (ed.). Medzi provinciou a metropolou: Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí. Bratislava, s. 9–22.

MOJŽIŠOVÁ, I. 2013: Škola moderného videnia. Bratislavská ŠUR 1928–1939. Bratislava.

POPELOVÁ, L. – ŠLAPETA, V. – VORLÍK, P. 2018: Stavby století Čech, Moravy a Slezska 1918–2018. Praha, s. 52–55.

SARTORIS, A. 1941: Gli elementi dell'architettura funzionale. Sintesi panoramica dell'architettura moderna. Milano (3. vydanie), s. 740.

STAVINHOVÁ, L. 2011: Architektura a urbanismus první poloviny 20. století v mikroregionu Podradhošsko: Frenštát pod Radhoštěm, Rožnov pod Radhoštěm a okolní vesnice. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc.

ŠLACHTA, Š. 1982: Alojz Balán – Juraj Grossmann. Projekt, 24 (4-5), s. 88–89.

ŠLACHTA, Š. 2004: Neznámi známi. Bratislava.

ŠLAPETA, V. 1980: Českí architekti na Slovensku 1918–1938. Projekt 22 (8), s. 6–19.

Pramene:

Archív ČVUT Praha, Katalógy, 1909–1914.

Archív ČVUT Praha, Zápisy zo štátnych skúšok, 1914 a 1919.

Archív mesta Bratislava, fond Mestský notársky úrad, kr. 457.

Archív Pamiatkového úradu Bratislava, VF 143–A1104 a VF 143–A1106.

Archív STU Bratislava, SvF, D-II./1, kr. 40, inv. č. 1039.

Archív Železničného múzea SR v Bratislave, Náčrtky budovy riaditeľstvá čs. štátných drah v Bratislavě.

Moravský zemský archív v Brně, Fond B 125, Krajský národní výbor Gottwaldov (1949–1960) – odbor výstavby, kart. 1a, inv. č. 5.

Muzeum regionu Valašsko, Přírůstková kniha 1958–1976, přír. číslo 2/58, dar arch. Aloise Balána, bytem Val. Meziříčí, Domuvilova ulice. Předmět daru: vlastní plány staveb, zákresy a návrhy architektonických děl.

Muzeum regionu Valašsko, HL1877, dobová fotografia: Balán, vlastní jídelna, Bratislava.

Slovenský národný archív Bratislava, fond Policajné riaditeľstvo APV, kr. 48, spis Balán Alois.

Slovenský národný archív Bratislava, fond Policajné riaditeľstvo, kr. 1187 – Ing. Balán Alois.

Slovenský národný archív Bratislava, fond Policajné riaditeľstvo, kr. 838 – Balánová Eva.

Státní okresní archiv (SOKA) Vsetín, fond Archiv města Valašské Meziříčí, inv. č. 1632 – kostel sv. Trojice.

SOKA Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 360, k. 38 – Přestavba kina Sokol.

SOKA Vsetín, fond Archiv města Valašské Meziříčí, inv. č. 1613 – Směrný územní plán Valašského Meziříčí do arch. Aloise Balána z roku 1938.

SOKA Vsetín, fond Archiv města Valašské Meziříčí, inv. č. 596 – Soutěžný návrh na Beskydské divadlo.

SOKA Vsetín, fond Archiv města Valašské Meziříčí, inv. č. 1631 – Návrh nové parkové úpravy.

SOKA Vsetín, fond ONV Valašské Meziříčí, inv. č. 896, karton 501.

SOKA Vsetín, fond MNV Valašské Meziříčí, inv. č. 666, karton 37.

SOKA Vsetín, fond MNV Valašské Meziříčí, Přihláška trvalého pobytu občana – Balán Alois, 1950.

Vojenský historický archiv Praha, kvalifikační listina: Balán Alois.

Zemský archiv v Opavě, Rodní a křestní kniha města Valašské Meziříčí, 1881–1905.

1909: XXIX. zpráva cís. král. stát. Vyššího gymnasia ve Valašském Meziříčí, 1908 – 1909. Valašské Meziříčí, 54.

1921: Jedáleň továrníka J. S. v Králové Dvoře n. L., Styl 2 (3–6), XLVIII.

1925: Exposition internationale des arts décoratifs et industriels modernes Paris 1925. Catalogue officiel de la section Tchécoslovaque. Praha, 78.

1932: Slovenský staviteľ 2.

Internetové zdroje:

Historie školy. Dostupné z: <<https://www.gfpvm.cz/historie-skoly>>. [cit. 2019-09-12]

Zlínský průmyslový design 1918–1958

Revolverový soustruh MAS R50 a vývoj baťovského strojírenství během první poloviny 20. století

Zlín Industrial Design 1918 – 1958

*Turret Lathe MAS R50 and Development of Baťa Engineering
during the First Half of the 20th Century*

Vít Jakubíček

Abstract:

This contribution focuses on the development of engineering production in the Bafa Company during the first half of the 20th century as well as an establishment of organised education of industrial designers as a part of the educational programme of the School of Arts in Zlín (1939 – 1949). A special attention is given namely to the circumstances under which the turret lathe R50 of Moravian Joint Stock Engineering Works (Moravské akciové strojířny – MAS) was conceived, this lathe being the very beginning of conscious cooperation of an artist, a design engineer and doctors studying occupational diseases and it is considered to be one of the icons of the beginnings of Zlín industrial design. Other parts of the text follow the development in the field of industrial visual art – the studio for designing machinery and tools, which was established in 1947 by Zdeněk Kovář, a student of Vincenc Makovský and a graduate from the School of Arts. The concluding part maps out not only the complicated routes of Zlín design of the 1950s but also the first international successes the Zlín design achieved.

Keywords:

Industrial design, plant machinery, engineering, Zlín design, Zlín, Bafa system of management

„Neděláme vlastně nic nového. Vykopávky ukázaly jasně, že třeba v Egyptě nebo ve starém Řecku dovedli už ve starověku zpracovávat předměty denní potřeby se svrchovaným uměleckým vkusem. A je-li dnes jednou ze životních potřeb stroj – proč by se mu mělo umění vyhýbat?“ (H. Č. 1940) Těmito slovy lakonicky shrnul práci na návrhu revolverového soustruhu R50 Moravských akciových strojířen (MAS) v roce 1940 jeho autor – sochař Vincenc Makovský. Dnes již víme, že se tehdy (i přes autorovu skromnost) odehrál důležitý dějinný moment historie zlínského designu, který stál na pomyslném počátku snah o spolupráci výtvarníka (designéra)¹, konstruktéra a lékařů studujících nemoci z povolání. Práce na soustruhu také vytvořila podhoubí pro vznik organizované výuky průmyslového designu ve Zlíně – obor tvarování strojů a nástrojů založený v roce 1947 Makovského žákem Zdeňkem Kovářem. Návrhu revolverového soustruhu již byla věnována řada příspěvků pohlížejících z různých perspektiv na kontext jeho vzniku. Vzhledem k jeho významu pro dějiny československého průmyslového designu je důležité ho zařadit také do širších souvislostí rozvoje strojířenské výroby u firmy Bafa v meziválečném období, který jeho vzniku předcházal.

Počátky strojířenství ve firmě Bafa

„Rozhodnutí Tomáše Bati o zavedení strojířenské výroby ve Zlíně bylo bezprostředně spjato s nevyhnutelnou potřebou zabezpečit plynulý průběh obuvnické výroby. To vyžadovalo zajištění výroby náhradních dílců, údržbu strojního parku a výrobu potřebných zařízení pro obuvnické dílny.“ (HOŘEJŠ 2007, 166) Počátky vlastní výroby strojů ve firmě Bafa se datují již do roku 1903, kdy byl podle převzaté dokumentace vyroben první cvikač stroj. Do té doby, a také dlouho poté, se používala zařízení cizí výroby (zejména německá, anglická a americká) a bafovští strojaři se zaměřovali hlavně na jejich údržbu a případné opravy (HRDLIČKA – PAPOUŠKOVÁ 2013, 6).

Na konci první dekády byla postavena první strojířna umožňující produkci dalších typů zařízení potřebných pro výrobu obuvi. Během rozmachu firmy v průběhu první

světové války byla zakoupena řada nových obráběcích strojů umožňujících větší zapojení mechanizace (HRDLIČKA – PAPOUŠKOVÁ 2013, 9). Po překonání krize v průmyslu na počátku dvacátých let se začaly strojírný opět rozrůstat, navyšoval se počet zaměstnanců a byl rozšířen sortiment produkce. Zdokonalovaly se také samotné stroje. Od poloviny dvacátých let byly například vybaveny vlastními elektromotory místo transmisních převodů. Díky navýšení počtu konstruktérů se po roce 1928 začaly vyrábět také stroje vlastní konstrukce Baťa. Při konstrukci vzniklo pokusné oddělení, jehož úlohou byla výroba nových typů strojů.

Důležitou roli v dalším růstu strojírenského odvětví sehrála po polovině dvacátých let výchova dorostu v tříleté Baťově škole práce, kde vybraní učni po praxi v obuvnických dílnách pokračovali ve zvyšování odborné kvalifikace ve strojírenství. Dalším z kroků v úspěšném rozvoji bylo zřízení Průmyslové školy ve Zlíně v roce 1937, zaměřující se na hlavní obory baťovské produkce – obuvnický, strojírenský a chemický.

Vedle produkce strojů pro výrobu obuvi se firma Baťa od třicátých let věnovala vývoji, který v širším ohledu sloužil potřebám rozvíjejícího se podniku. Od roku 1933 například začala produkce osobních motorových vozů sloužících k dopravě zaměstnanců. Později se dostala do výroby jízdní kola či dopravní čluny pro dovoz uhlí po plavebním kanálu z Rohatce do Otrokovic (HOŘEJŠ 2007, 175). Nové úkoly souvisely také s expanzí firmy do dalších průmyslových odvětví, například gumárenského prostřednictvím firmy Fatra v Napajedlech, nebo do letectví díky závodu v Otrokovicích.

Bohuslav Ševčík a rozvoj strojíren

Významným rozhodnutím, které ovlivnilo následující rozvoj strojírenské výroby ve firmě Baťa, bylo jmenování Bohuslava Ševčíka vedoucím strojíren v roce 1932 (HRDLIČKA – PAPOUŠKOVÁ 2013, 17). Ševčík se stal určující osobností pro rozmach zlínského strojírenství během třicátých let, a když se v roce 1939 stal ředitelem technických skupin Baťa, a. s., měl přímý a klíčový vliv na první zapojení výtvarníka/designéra do navrhování nových strojů (POKLUDA 2012, 102–105).

Během Ševčíkova působení v čele strojíren byly v roce 1934 zahájeny přípravy výroby obráběcích strojů.² O dva roky později, po úspěšném odzkoušení prototypů horizontální frézky FH2 a dvou typů revolverových soustruhů RS40 a RS50, započala sériová produkce prvních obráběcích strojů firmy Baťa. Těch bylo o rok později vyrobeno přes 150 kusů a brzy byly uváděny do výroby další typy obráběcích strojů (HRDLIČKA – PAPOUŠKOVÁ 2013, 31–32).

Rozšiřující se výroba a záměr vyrábět také na export si vyžádaly po polovině třicátých let vznik společnosti MAS – Moravské a slovenské strojírný. Po rozdělení Československa zkratka označovala Moravské akciové strojírný, jejichž těžiště v oblasti výroby radiálních vrtaček a soustruhů se přeneslo do nově vybudovaného satelitního města v Sezimově Ústí. Od vzniku MAS sloužily strojírný Baťa, a. s., pro výrobu obuvnických strojů, zatímco MAS, a. s., se zaměřovaly na oblast obráběcích strojů.

Po obsazení Československa byla nucena strojírenská produkce zaměřit svůj výrobní program zejména na potřeby německého Wehrmachtu, nicméně v omezené míře pokračovala i výroba a vývoj obráběcích strojů. Důkazem jsou práce na novém revolverovém soustruhu MAS R50 na přelomu let 1939–1940. Během války došlo obecně k poklesu civilní výroby, až do května 1945, kdy započala transformace

z válečné výroby (NOVOSAD 2015, 82). Činnost strojíren se však i potom zaměřovala spíše na opravy zařízení poničených bombardováním, než na novou produkci (HRDLIČKA – PAPOUŠKOVÁ 2013, 39–40).

Během poválečného období, poznamenaného zejména rozsáhlými personálními změnami ve vedení podniku, stejně jako vyhlášením národní správy v roce 1945 a následnou přeměnou v národní podnik, nabývaly strojírně opět na důležitosti. Přes snahu rychle obnovit výrobu došlo brzy ve výrobním programu k řadě negativních změn. V roce 1947 byly dekretem Ministerstva průmyslu strojírně MAS Zlín zrušeny a například produkce dříve velmi úspěšných frézek MAS F2 byla na konci čtyřicátých let převedena do národního podniku TOS Olomouc. Další obráběcí stroje pak byly na základě rozhodnutí Československých závodů kovodělných a strojírenských, n. p. předány jiným podnikům v Československu.

Národní podnik Baťa byl v roce 1949 přejmenován na Svit a k 1. lednu téhož roku se Zlín stal Gottwaldovem. V červnu 1950 byl ze strojíren n. p. Svit v rámci rozhodnutí ministerstva průmyslu delimitován samostatný podnik Závody přesného strojírenství. Tím de facto skončila jedna z významných kapitol strojírenství ve Zlíně započatá u původně obuvnické firmy Baťa.

Přesto lze konstatovat, že „zavedení tovární strojírenské výroby ve Zlíně, kde kromě několika malých dílen nemělo strojírenství žádnou tradici, bylo odvážným činem a v konečném důsledku výrazným úspěchem.“ (HOŘEJŠ 2007, 188) Zejména proto,

Obr. 1: Strojnický učeň při vrtání standardního stojanu ve strojnické škole mladých mužů, pol. 30. let, Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín (MZA SOKA Zlín).

že dalo na počátku války vzniknout novému oboru – řečeno současnou terminologií – průmyslovému designu. Díky tomu již deset let poté, navzdory komplikované transformaci někdejšího bafovského strojírenství, mohl být uveden do sériové výroby stroj (elektroautomatická kopírovací frézka FK08), na jehož tvarové řešení měl přímý vliv designér Zdeněk Kovář.

Bafovská rešeršní činnost v průběhu třicátých let

Jak již bylo zmíněno v úvodu, počátky spolupráce průmyslového výtvarníka a konstruktéra jsou ve Zlíně kladeny do roku 1940, kdy byl poprvé veřejnosti prezentován sádrový model nového soustruhu. Předcházející období je možné charakterizovat především jako dobu hledání nových progresivnějších konstrukcí strojů i snahy o rozšiřování sortimentu výroby o nová a efektivnější zařízení, případně inovace stávajících přežitých řešení. Firma získávala informace zejména díky komplexně pojaté rešeršní činnosti, zaměřující se zvláště na tehdejší renomované zahraniční značky. Rešerše zahrnovala jak návštěvy specializovaných veletrhů, tak exkurze do samotných závodů. Poznatky shromažďované v cestovních zprávách poskytovaly firmě přehled o aktuálních trendech a novinkách na světovém strojírenském trhu a posloužily také jako inspirace pro rozšíření výrobního sortimentu.³

Aktivita bafovských pracovníků vysílaných do zahraničí ztělesňovaly jeden z důležitých základních kamenů práce designéra, předcházející samotnému procesu navrhování – obsáhlou rešerší relevantních existujících technických a tvarových řešení, kterou firma prováděla již řadu let před založením Školy umění v roce 1939 a vznikem návrhu revolverového soustruhu MAS R50.⁴

„Ve strojírenské výrobě /.../ vládla neúprosná konkurence, jež postupně přinutila výrobce, aby své produkty zlepšovali nejen po stránce konstrukční, ale i vzhledové. Bylo čím dál více jasné, že na trhu mají větší šanci na uplatnění stroje upravené a pro oko vzhlednější, vyhovující přitom samozřejmě stejně dobře i své funkci.“ (HOŘEJŠ 2007, 185) Katalogy, fotografie a podrobný popis zahraničních produktů, a také celková atmosféra průmyslu Spojených států, zjevně nakloněná spolupráci výtvarníka na průmyslovém návrhu – to vše dávalo tehdejšímu řediteli strojíren Bohuslavu Ševčíkovi více než pádný důvod, aby pro spolupráci na tvarovém řešení nového stroje oslovil kromě konstruktérů také sochaře.

Škola umění ve Zlíně

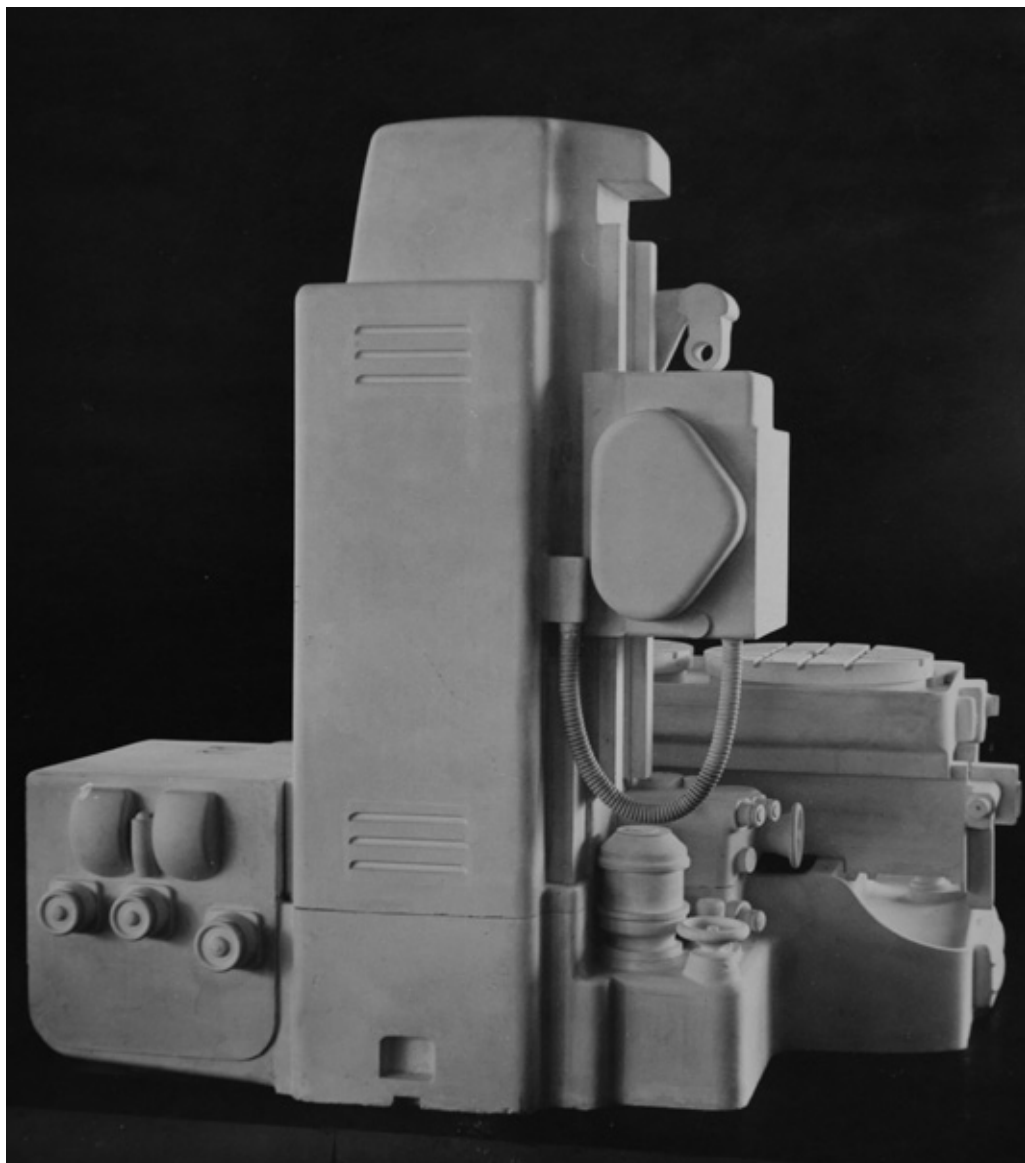
„Umělecký pokus se soustruhem zapadá do rámce iniciativních snah Zlína, jež vedly také k založení školy umění, která vyrostla ze skutečných potřeb průmyslu. Model revolverového soustruhu je prvním výsledkem součinnosti těchto složek. Ukazuje též na potřebu školy umění, která má takových věcí řešit řady. Umělecký pokus s revolverovým soustruhem je rovněž příslibem, že škola půjde novou cestou a bude vyhledávat výtvarnou spolupráci s průmyslovými obory, v nichž se bude moci tato spolupráce uplatnit.“ (HANDZEL 1940, 159) Problematika počátků návrhu revolverového soustruhu MAS R50 nás přivádí do období vzniku Školy umění ve Zlíně, která byla založena v závěru třicátých let firmou Baťa.

Cílem Školy umění se stala výchova průmyslových výtvarníků/designérů, samostatných podnikatelů v uměleckém průmyslu, kteří měli svou činností přispět nejen ke

Obr. 2: Vertikální frézka FV2, 1. pol. 40. let, MZA SOKA Zlín. |

zvýšení atraktivity výrobků, jejich tvarovému, funkčnímu a estetickému zušlechťení, ale věnovat se také lepší vizuální propagaci, tedy aspektům nutným v tvrdém konkurenčním prostředí, kterým ve firmě Baťa nebyla do konce třicátých let věnována dostatečná pozornost.⁵ Škola umění ve Zlíně ve svém důsledku znamenala další ze snah o reformu uměleckého školství, podobně jako Škola umeleckých remesiel v Bratislavě, která svou činnost rozvíjela v letech 1928–1939. Prostřednictvím spojení teoretické výuky s fyzickou prací měl být připraven nový typ kvalifikovaných pracovníků, kteří by byli schopni realizovat zakázky v oblasti průmyslového návrhářství.

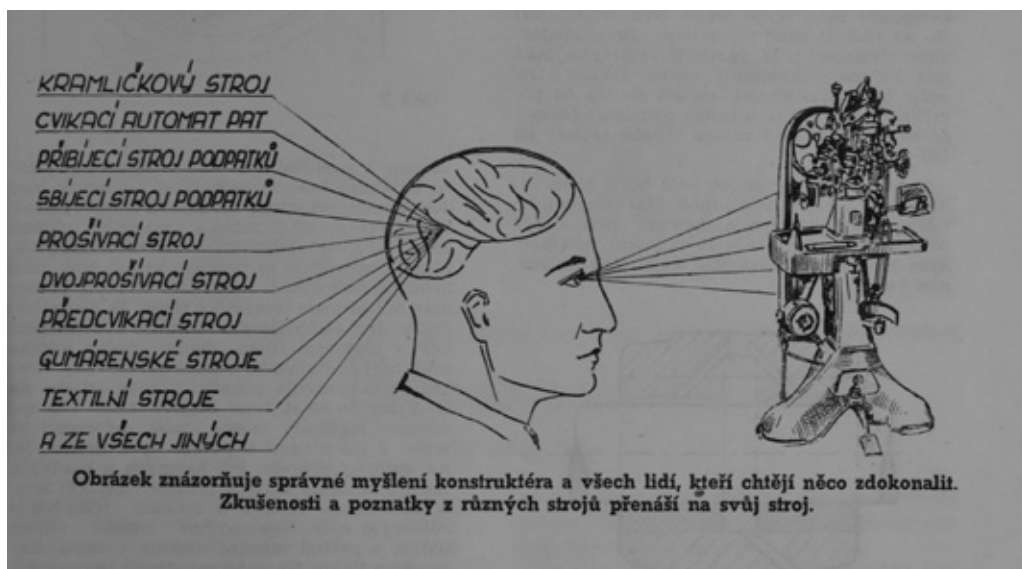
Obr. 3: Sádrový model automatické elektrické kopírovací frézky FK 08 od Zdeňka Kováře, 1945, soukromá sbírka.

Vincenc Makovský a navrhování strojů

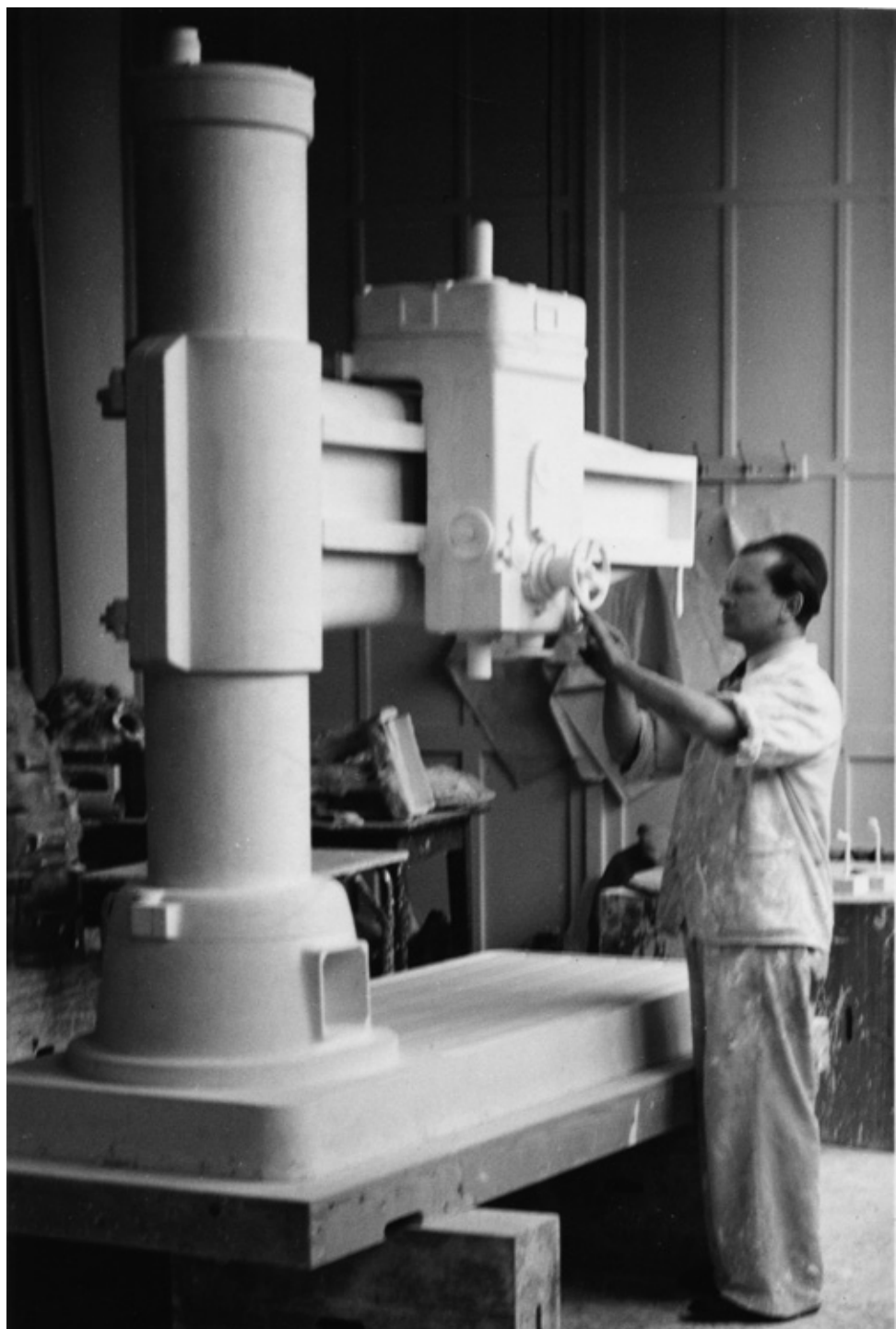
Na pozadí rozvíjejících se aktivit Školy umění, která zejména v hektickém prvním roce existence hledala naplnění svého poslání, můžeme pozorovat vznik prvního průmyslového návrhu, na němž spolupracoval vedoucí sochařského oddělení Vincenc Makovský s baťovskými strojírnami. S ohledem na vývoj sochařského oddělení po jeho nástupu lze konstatovat, že Makovský byl jako pedagog od počátku zlínského působení otevřený k uměleckoprůmyslové práci, čímž se odlišoval od řady svých kolegů, kteří Školu umění vnímali jako čistě výtvarnou instituci. Nicméně i „ve službách potřeb veskrze praktických mohl Vincenc Makovský ústrojně zužitkovat tvárné zkušenosti z konstruktivisticky zaměřené fáze svého avantgardního vývoje a v nové oblasti je dále rozvést a zhodnotit.“ (HLUŠIČKA – MALINA – ŠEBEK 2002, 55)⁶

Revolverový soustruh MAS R50 – výsledek experimentální spolupráce umělce se strojírnami – byl hrdě prezentován na V. zlínském salonu v roce 1940. Byl navíc první položkou na seznamu úspěšných realizací, vzniklých ve školních dílnách a ateliérech, který zaslal ředitel Školy umění František Kadlec Janu Antonínu Baťovi do USA. Sádrový návrh soustruhu byl poté prezentován i na závěrečné výstavě prvního ročníku Školy umění a ve své době skutečně vzbudil velký rozruch a zájem. Recenzenti hodnotili kladně propojení umělecké praxe s průmyslem a předjímalí další kladnou spolupráci těchto zdánlivě antagonistických odvětví (DENK 1940).

Přístup Makovského k návrhu stroje byl překvapivý zejména proto, že se od něj očekával především tzv. styling, který by zatraktivnil vzhled stroje, a tím zvýšil jeho prodejní úspěšnost na tvrdém konkurenčním trhu. Dřívější stavba strojů totiž častokrát postupovala způsobem, kdy se s technickým vylepšením modelu změnila pouze dotyčná část, případně byl vyvinut efektnější tvar, který však z hlediska funkčnosti nepřinášel žádnou zásadní inovaci. Makovský se naopak pokusil o celkově nové komplexní pojetí hmoty stroje a aplikaci ergonomických hledisek prostřednictvím

Obr. 4: Ilustrace k článku Poznatek z Ameriky, publikovaný v časopise Technický rádce, 1939, MZA SOKA Zlín. |

Obr. 5: Štukatér Josef Novák u modelu radiální vrtačky MAS VR 8, vytvořené podle návrhu Vincence Makovského, kol. 1941, Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, KGVUZ.

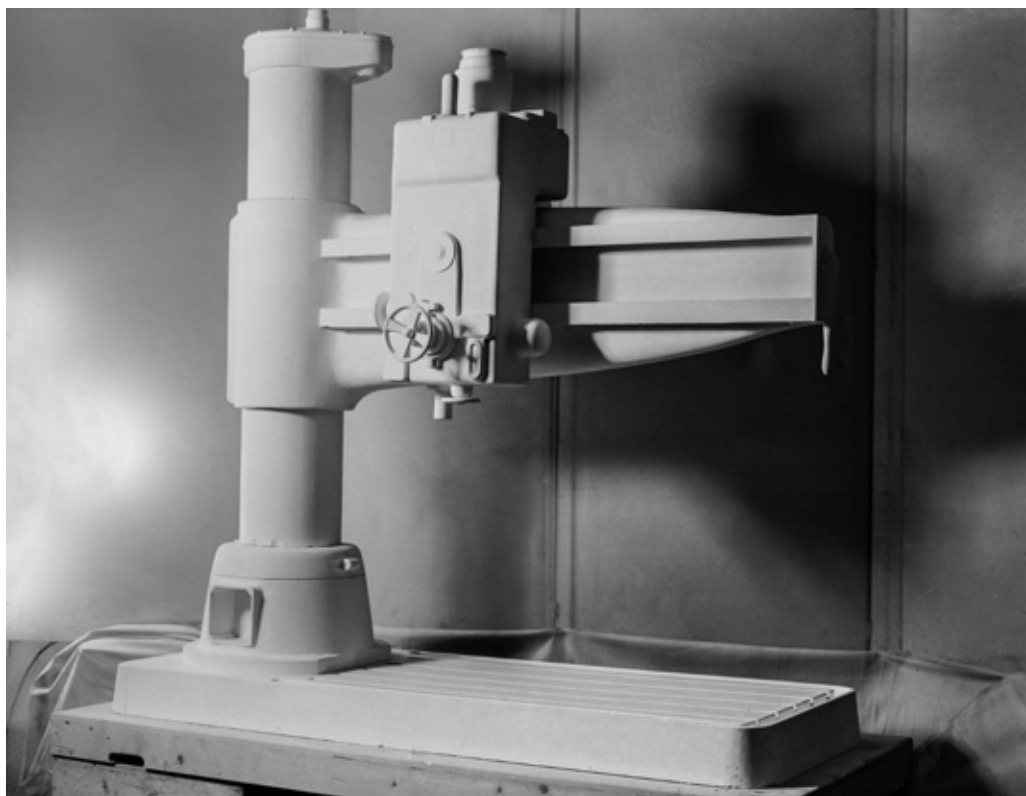

Obr. 6: Památník Tomáše Bati s budovami Studijních ústavů, kolem 1938, KGVUZ. |

vhodnějšího rozložení a tvarového rozlišení jednotlivých pák. I přes údiv okolí postupoval přesně v souladu s posláním Školy umění, která si stýk s průmyslem a řešení otázek, jimž se do té doby výtvarníci spíše vyhýbali, vytyčila jako jeden ze svých hlavních cílů. „Průkopnický čin uměleckého zásahu do tvaru stroje nebyl jen zkoumáním nové tvůrčí půdy, ale i výrazem angažovaného přesvědčení o poslání výtvarného umění v kulturním kontextu životního a pracovního prostředí.“ (LAMAROVÁ 1984, 10). Tímto přístupem určil budoucí cestu novému oboru zaměřenému na průmyslový design, který byl vybudován v poválečném období zlínské školy.⁷

„Umělci a konstruktéři, kteří se pouštějí do nových úkolů, konají průkopnickou práci. Proniknutí těchto směrů do průmyslu nebude jistě těžké, neboť při tom nenarazí nikde na nepochopení.“ (HANDZEL 1940, 159) Slova redaktora *Technického rádce*, kterými uzavíral článek pojednávající o Makovského návrhu soustruhu, naznačovala optimismus pro budoucí spolupráci mezi konstruktéry a výtvarníky (designéry). Avšak proces vedoucí od inspirace jinými vzory k vlastnímu vývojovému řešení byl složitý, jak dokládá další historie soustruhu MAS R50. Kvůli nedostatečnému porozumění zlínských inženýrů subtilním estetickým východiskům sochařovy práce se nakonec MAS R50 nerealizoval v podobě, jakou mu Makovský vtiskl. Také řada následujících let se nesla spíše ve znamení velmi obtížného hledání kompromisů a vzájemného pochopení, než důsledného uplatňování radikálně nového pojetí designu.

Vedle návrhů obráběcích strojů pro Moravské akciové strojírný z počátku čtyřicátých let (tzn. revolverového soustruhu MAS R50 a radiální vrtačky VR8) můžeme

Obr. 7: Návrh radiální vrtačky MAS VR 8 sochaře Vincence Makovského z roku 1942, KGVUZ. |

do Makovského tvorby zahrnout tvarování speciálních držadel pro obuvnické a gumárenské nástroje, nebo návrhy gumových hraček pro napajedelskou Fatru. Jak je patrné na příkladu Zdeňka Kováře, který mu asistoval již při prvním návrhu soustruhu, Makovský si vytipovával vhodně disponované žáky, kteří jej v přímé spolupráci se závody postupně nahradili.

Zdeněk Kovář a tvarování strojů a nástrojů

Zdeněk Kovář se narodil v roce 1917 ve Vsetíně. Počátkem dvacátých let se však s rodiči, kteří získali práci u firmy Baťa, přestěhoval do Zlína. Zde také ve čtrnácti letech sám nastoupil do učení. V Baťových závodech pracoval nejprve jako ruční a strojní švec. Jako odjímač rámu a modelář pak záhy nabýval první poznatky s nevhodně tvarovanými rukojeťmi pracovních nástrojů. Po vyučení v oboru strojní zámečnický, kdy poznal práci s obráběcími stroji, získal zaměstnání v konstrukčním oddělení MAS. Díky kreslířským dovednostem, které uplatnil zejména při vytváření názorných schémat do katalogů obráběcích strojů, Kovář nakonec zůstal jako tvůrce konstrukce a propagace až do září 1939. Kontakt se strojírnami však nepřerušil ani během studia ve Škole umění a nebylo náhodou, že jako závěrečnou práci v roce 1943 řešil právě modernizaci hlavy frézovacího stroje.

Již v prvním ročníku Školy umění dostal Kovář výjimečnou příležitost zúročit své zku-

Obr. 8: Zdeněk Kovář v ateliéru tvarování strojů a nástrojů. Záběr dokumentuje prolínání volné sochařské tvorby a průmyslového výtvarnictví, 1949, soukromá sbírka.

Obr. 9: Staré univerzální nůžky pro domácnost využité v továrním provozu, 40. léta, KGVUZ.

šenosti s namáhavou fyzickou prací v továrně a s poznáním zákonitostí konstrukce strojů a dalších technických dovedností, které nabyl v průběhu třicátých let. Během práce na návrhu soustruhu MAS R50 pomáhal Makovskému s orientací v technických výkresech a později byl navíc pověřen, aby vytvořil vlastní návrh řešení řídicí páky suportu. Od té doby asistoval svému učiteli také na dalších strojích a sám se ještě během školních let pokusil o úpravu horizontálního frézovacího stroje MAS FH 2a, kde se zaměřil zejména na vhodnější řešení řadicího vratidla a pák příčného a svislého posuvu. Tvaroval je tak jako Makovský ergonomicky, s ohledem na možnost tvarového odlišení jednotlivých funkcí a při respektování poznatků lékařů z Vědeckého ústavu pro průmyslové zdravotnictví při Baťově nemocnici ve Zlíně doktorů Roubala a Pachnera, kteří se zabývali zraněními a deformitami způsobenými prací v průmyslu (PACHNER – ROUBAL 1941).

K prvnímu řešení celkového tvaru stroje se Zdeněk Kovář dostal až o rok později v rámci své závěrečné práce. Návrh vertikálního frézovacího stroje FV 2a řešil jako svébytný architektonicko-plastický útvar. Stejně jako Makovský u R50 vyšel z tehdy dostupné technologie litinových konstrukcí, která umožňovala pojmout hmotu stroje sochařsky. Kovář organické tvarování strojů nejen že plně adaptoval, ale v dalších návrzích ještě více posouval do expresivnější roviny. Patrné je to na řešení celkového tvaru horizontální frézky FH 2a či kopírovací frézky FK 08, které navrhl těsně po válce v konstrukci strojůren MAS, a zejména pak u strojů (včetně dopravních), které řešil v následující dekádě.

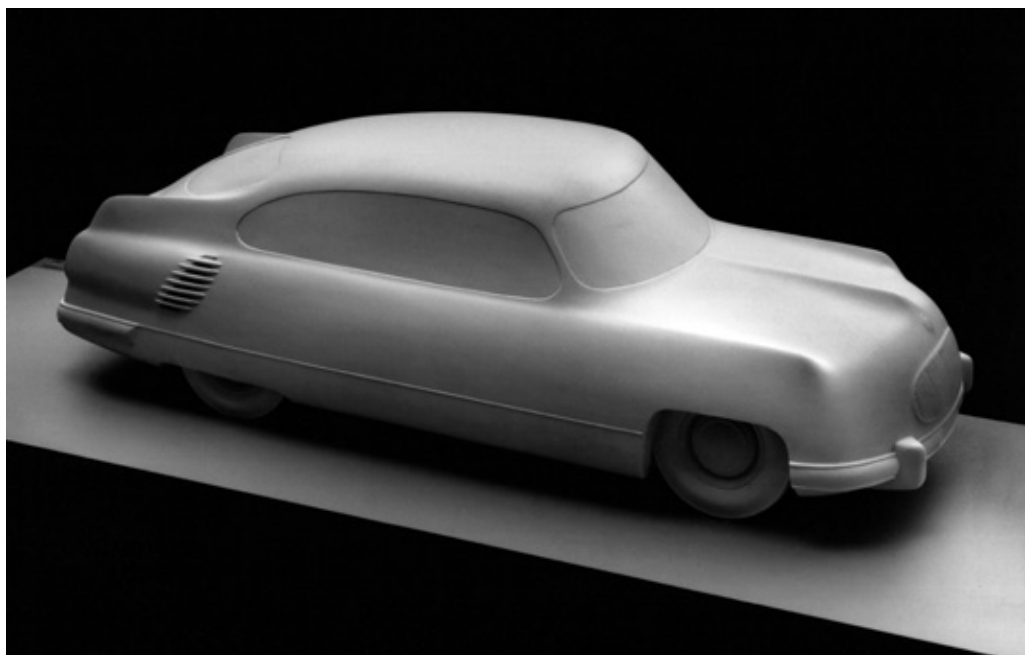
Obr. 10: Nové řešení těžšího typu nůžek pro šičky, 1946-47, KGVUZ. |

Po absolutoriu Školy umění v roce 1943 se Zdeněk Kovář vrátil do konstrukčního oddělení MAS a soukromě se věnoval také novým návrhům nástrojů s ergonomicky tvarovanými rukojeťmi. Nejprve to byly různé druhy kleští, nožů a nůžek určených pro obuvnický provoz, s nimiž měl ještě z doby učení osobní zkušenost. Později se k nim přidávaly další, které byly ve stadiu prototypu zkoušeny v provozu. Přes počáteční nedůvěru v nově tvarované nástroje jejich obliba postupně vzrůstala, a některé byly později vyrobeny alespoň v menších sériích.

Snad také proto byl v závěru roku 1946 osloven Františkem Kadlecem, ředitelem Uměleckoprůmyslové školy (jak zněl oficiální název Školy umění po válce), aby vytvořil osnovy nového oboru úzce spjatého s výrobou. Ve školním roce 1947/1948 se tak poprvé objevil nový obor tvarování strojů a nástrojů zaměřený na oblast, kterou dnes nazýváme průmyslovým designem.

Zlínský design v padesátých letech

Přelom čtyřicátých a padesátých let se nesl v duchu prvních úspěchů oboru tvarování strojů a nástrojů. Fotografie prací Vincence Makovského, Zdeňka Kováře i jeho prvních studentů byly publikovány v odborných periodikách, a po účasti na VIII. milánském Trienále se objevily na další významné zahraniční akci – výstavě Hand und Griff ve Vídni v roce 1951. Zřejmě vůbec první výstava svého druhu, zaměřená na vývoj tvarového a ergonomického řešení ručního nářadí a rukojetí dalších užitečných předmětů, byla pro Kováře zvlášť důležitá, protože zde bylo jeho dílo zařazeno mezi práce významných světových tvůrců zaměřující se na spojení tvarového řešení technických výrobků s oblastí ergonomie, jako byl Thomas Lamb, Friedrich Herig či László Moholy-Nagy (SCHOLTZ 1955, 78).

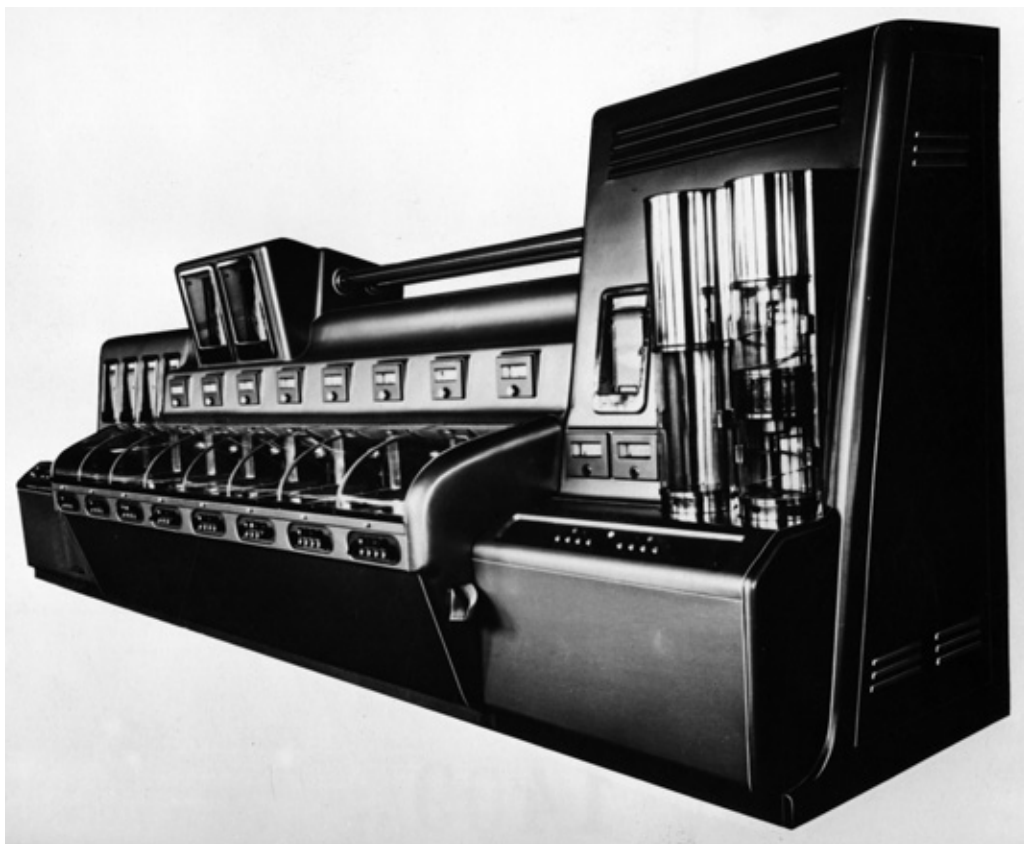

Obr. 11: Sádrový model návrhu osobního automobilu Tatra 603 od Zdeňka Kováře, 1954, KGVUZ. |

Školu umění potkala po zestátnění roce 1949, kdy došlo k výrazné redukci jejího progresivního programu, řada změn, které se negativně projevyly i v chodu Kovářova ateliéru. Po návštěvě ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy na konci roku 1951 bylo rozhodnuto, že budova někdejšího II. Studijního ústavu bude uvolněna pro SNB. Bylo nutné pro školu najít vhodné prostory mimo Gottwaldov, z nichž bylo nakonec vybráno Uherské Hradiště, kam škola v roce 1952 přesídlila. Ateliér se tak ocitl mimo přímý kontakt s průmyslovým centrem, který byl pro další rozvoj činnosti důležitý.

Snad i proto začal Zdeněk Kovář více spolupracovat s jinými podniky a již v první polovině padesátých let získal výjimečnou příležitost podílet se na návrhu nově řešeného nákladního automobilu Tatra 137 a osobního automobilu Tatra 603. Přestože konečná podoba automobilu Tatra 603 respektovala Kovářův návrh jen částečně, jeho řešení bylo uplatněno alespoň u interiéru a exteriéru nákladní Tatro 137.

Po dokončení prací na Tatře 137 Kovář pokračoval ještě v další spolupráci s kopřivnickým závodem. Například v roce 1955 vznikl ojedinělý projekt dálkové tranzitní soupravy, na níž se naplno projevil Kovářův cit pro aerodynamiku. Jeho návrh po zkouškách v aerodynamickém tunelu vykazoval až o třetinu nižší odpor vzduchu (RABAN 1957, 111).

Obr. 12: Návrh mikroskladovny od Zdeňka Kováře oceněný hlavní cenou na Světové výstavě v Bruselu v roce 1958, KGVUZ.

EXPO 58 Brusel a mezinárodní úspěch zlínského designu

Významným vstupem Československa do oblasti světového výstavnictví byla prezentace na EXPO 58 v Bruselu. Odehrál se po dlouhém období izolace vůči Západu během padesátých let a byla výjimečnou příležitostí pro prezentaci průmyslového designu (KUBIŠTOVÁ 2016, 343). Kovářovu tvorbu v Bruselu zastupovalo šest strojů: mikroskladovna, anodomechanická pila s programovým řízením, svářecí lis VUS 1000, těžká vodorovná vyvrtávačka WD 200, soustružnický poloautomat SP 31 a bruska ozubených kol OB 61, z nichž první čtyři jmenované získaly Velkou cenu. Byla zejména oceňována Kovářova schopnost dát složitým strojům „logický tvarový řád jednoduchým zdůrazněním základních hmot a rozhodujících funkčních celků.“ (VAŠÍČEK 1982, 10)

„EXPO v roce 1958 v Bruselu potvrdilo obvyklou charakteristiku zlínského průmyslového výtvarnictví, které mělo být spojením dokonalé technické úrovně s výtvarnými vlastnostmi tvarového zpracování.“ (HUBATOVÁ-VACKOVÁ 2013, 100) Úspěch na světové výstavě představoval důležitý výraz uznání výsledků dosavadní historie zlínského designu. Jeho počáteční období mnohdy poznamenaly nenaplněná očekávání a střety smělých vizí se složitou realitou. V průběhu dvou desetiletí se však zlíňští průkopníci oboru průmyslového výtvarnictví dokázali vyhnout kopírování cizích vzorů a přišli s vlastní, autentickou koncepcí, která se posléze prakticky uplatnila v podobě konkrétních průmyslových výrobků.

**Studie vznikla jako jeden z výstupů pětiletého grantového projektu NAKI II Designěří v českých zemích a československý strojírenský průmysl (DG18P02OVV059), který v letech 2018–2022 za finanční podpory Ministerstva kultury České republiky realizují Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně a Národní technické muzeum.*

Poznámky:

- ¹ Označení design bylo přijato až v roce 1959 Mezinárodní radou průmyslové estetiky (HRBAS 1968). Pro označení design se používaly pojmy jako průmyslové výtvarnictví/ návrhářství, tvarování výrobků apod. (POLANECKÝ 2010, s. 234).
- ² Firmu Bafa k tomuto rozhodnutí přiměly zejména vzrůstající ceny obráběcích strojů na našich i zahraničních trzích (HOŘEJŠ 2007, s. 171).
- ³ Příkladem může být Cestovní zpráva USA 1939 (MZA Bafa I/4, 890), která se zaměřovala na široký sortiment produktů strojů a strojních zařízení, počínaje silničními stroji, textilními, gumárenskými a obuvnickými, až obráběcí stroje. Objevily se zde například aerodynamické bicykly firmy Elgin, pletačka a stroj na balení šněrovadel, pračky Bendix, nebo infračervené sušičky používané v automobilce Ford na sušení barvy na kapotě, které chtěli ve firmě Bafa využít pro sušení papíru.
- ⁴ MAS měla také zpracován seznam přímých konkurentů soustruhu MAS R550 a R50. Z tuzemských to byl například RS 50 ze Škodových závodů nebo RH-55 firmy Volman, ze zahraničních Heinemann C 52, Magdeburg RS 42, Hille RH 3 R, Loewe DR42FZs, Herbert No 4 nebo Gisholt No 4 (MZA Bafa XVI, 49).
- ⁵ Zmapování historie Školy umění ve Zlíně se v roce 2015 věnoval výstavní projekt Ostrov umění v moři průmyslu (JAKUBÍČEK – MÍLEK 2015).
- ⁶ Milena Lamarová navíc viděla v dynamických kompozicích Makovského strojů kombinujících oblé plné tvary s ostře řezanými plochami i ozvuky tendencí v jeho pozdně kubistických pracích

z konce dvacátých a počátku třicátých let, kdy vytvářel díla jako *Hlava – vejce*, *Hlava – přilba*, *Hlava – zahradní lampa* (LAMAROVÁ 1984, s. 12).

⁷ Blíže viz JAKUBÍČEK 2012, s. 18–21 a HULÁK 2009, s. 262.

Literatura:

HLUŠIČKA, J. – MALINA, J. – ŠEBEK, J. 2002: Vincenc Makovský. Brno.

HOŘEJŠ, M. 2007: *Firma Baťa a její počiny na poli strojírenství (1903–1945)* – In: TOMAŠTÍK, M. (ed.): *Tomáš Baťa – doba a společnost: sborník příspěvků ze stejnojmenné zlínské konference, pořádáné ve dnech 30. listopadu – 1. prosince 2006*, Brno.

HRBAS, M. 1968: *Průmyslové návrhářství – design*. Praha.

HRDLIČKA, J. – PAPOUŠKOVÁ, Š. 2013: *110 let strojírenství ve Zlíně: 1903–2013*. Zlín.

HUBATOVÁ-VACKOVÁ, L. 2013: *Východ versus Západ? Zlínská škola tvarování strojů a nástrojů v mezinárodním kontextu* – In: HUBATOVÁ-VACKOVÁ, L. – PACHMANOVÁ, M. – RESSOVÁ, J. (eds.): *Zlínská umprumka (1959–2011). Od průmyslového výtvarnictví po design*. Praha.

HULÁK, J. 2009: *Škola umění ve Zlíně a počátky výtvarného návrhu pro strojírenství* – In: HOŘEJŠ, M. – LORENCOVÁ, I. (eds.): *Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války*, Praha.

JAKUBÍČEK, V. 2012: *Zdeněk Kovář – sochař strojů a nástrojů (magisterská diplomová práce)*. FFMU Brno.

JAKUBÍČEK, V. – MÍLEK, V. (eds.) 2015: *Ostrov umění v moři průmyslu, Zlínská škola umění (1939–1949)*. Zlín.

KUBIŠTOVÁ, M. 2016: *Design padesátých let: východiska a podoby bruselského stylu* – In: KNOBLOCH, I. – VONDRÁČEK, R. (eds.): *Dějiny českého designu 20. století: instituce moderního designu*. Praha.

LAMAROVÁ, M. 1984: *Průmyslový design: stroje, nástroje, průmyslové výrobky*. Praha.

POKLUDA, Z. 2012: *Baťovi muži*. Zlín.

POLANECKÝ, J. 2010: *Průmyslový design 1945–1960: Ideologie versus kontinuita* – In: JANOVSKEJ, I. – KLEINOVÁ, J. – STRŽÍTESKÝ, H. (eds.): *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*. Praha.

SCHOLTZ, A. 1995: *Ausstellung Wien 1951, Walter Zeishegg, Carl Auböck : ein Buch über Griffpioniere*. Köln.

HANDZEL, J. 1940: *Spolupráce umění s průmyslem*, *Technický rádce*, č. 1, 31. 5. 1940.

H. Č. 1940, *Soustruh jako umělecké dílo*, *České slovo*, 5. 8. 1940.

PACHNER, J. – ROUBAL, J. 1941: *Ruce pracovníků, Časopis lékařů českých (zvláštní otisk)*, Praha.

DENK, P. 1940: *Procházka pátým Zlínským salonem*, Zlín – Velké vydání, č. 22, 22. 5. 1940. Zlín.

NOVOSAD, P. 2015: *Baťa – strojírenství – budoucnost*, *Acta Musealia*, XIII.

RABAN, J. 1957: *O průmyslovém výtvarnictví a jeho estetice*, *Tvar*.

VÁŠIČEK, M. 1982: *Zasloužilý umělec profesor Zdeněk Kovář, nositel Řádu práce, Průmyslový design*.

Osobní fond PhDr. Karla Pekárka v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně

*Personal Collection of PhDr Karel Pekárek in the Museum of South East
Moravia in Zlín*

Ondřej Machálek

Abstract:

In 1967, the Museum of South East Moravia in Zlín acquired the estate of a historian and ethnographer PhDr. Karel Pekárek (1911 – 1966). The aim of this article is, while cataloguing the estate, to introduce the personality of the originator, the contents of the collection as well as to indicate its usability for research and publishing activities. Karel Pekárek, born in Dolní Ves near Fryšták, was originally a teacher and later the author of very well regarded Old Zlín Tales. Having finished studies of ethnography and folkloristics at the Faculty of Arts of Charles University in Prague, he began, from 1951, to collect material for a historically-ethnographic monograph *Gottwaldov-Zlín*, the aim of which was to describe the transformation of this rural town into an industrial centre. Thematically widely conceived work was to offer four basic chapters: the countryside and its characteristics – settlement and inhabitants, material culture of the inhabitants, social culture of the inhabitants and spiritual culture of the inhabitants. The main contents of the personal estate is material for the above mentioned single chapters of the monograph, which remained unfinished, because of the untimely death of its author. This study draws attention to those parts that might have potential for research. These are, above all, transcripts of interviews with the contemporary witnesses, data from informers and drafts of unpublished works. The most detailed are the chapters on business, handicrafts and trade in old Zlín (shoemaking and pearl button making) and some topics pertaining to social culture. Of no less importance are a multitude of topics containing interviews with contemporaries from Zlín and Fryšták, as well as a survey among pupils, which documented various manuscript records of local tales, superstitious stories, sayings, proverbs, local customs and games. An important part of this collection are photographic and pictorial documents, especially a collection of quality photographs by Jan Lukáš (1920 – 1984), which show the near surroundings of Jasenná between 1920s and 1950s.

Keywords:

Karel Pekárek, Zlín, Fryšták, personal collection, estate, archive documents, monograph, contemporary witnesses

Úvod. Vývoj a způsob uspořádání fondu

Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně (dále MJVM) získalo v roce 1967 pozůstalost historika a etnografa PhDr. Karla Pekárka. Cílem tohoto článku je u příležitosti katalogizace fondu představit osobnost původce, obsah fondu a naznačit jeho využitelnost pro badatelskou a publikační práci.

Po převzetí byla pozůstalost zaevidována pod přírůstkovým číslem 153/67, materiál byl zhruba tematicky rozříděn a uložen do 34 archivních krabic. V roce 1977 k ní byl dodatečně připojen další materiál zaevidovaný pod př. č. 539/77. Celý tento soubor byl zhruba tematicky rozříděn, uložen do archivních krabic a byly vytvořeny seznamy jeho obsahu. K tomuto fondu byla ještě připojena kolekce fotografií především od fotografa Jana Lukáše z Jasenné, zakoupená od rodiny K. Pekárka v roce 1979 a zaevidovaná pod přírůstkovým číslem 361/79/1-92. Od vlastního fondu byla oddělena knihovna Karla Pekárka, která se stala součástí knihovny MJVM. V první polovině 90. let 20. století zpracoval další část materiálů uložených v dřevěné registratuře pracovník muzea PhDr. Jaroslav Wicherek, CSc.

V roce 2008–2009 přistoupil PhDr. Karel Pavlišťík, CSc., k dalšímu rozřídění tohoto materiálu. Byl uložen v tematických skupinách do 37 archivních krabic a desek s fotografiemi. Seznamy pro orientaci ve fondu opatřil věcných rejstříkem. Díky jeho práci, na kterou nyní navazuje autor článku, se s fondem pracovalo daleko lépe, než by tomu bylo v případě práce s materiálem zcela surovým a nezpracovaným.¹

Život a dílo Karla Pekárka

Pro zpracování fondu a pochopení souvislostí okolo jeho vzniku bylo podstatné nejdříve shromáždit základní fakta o jeho původu.

Karel Pekárek se narodil 12. září 1911 v Dolní Vsi, dnes součást Fryštáku (obr. 1) (Matrika Fryšták, Kniha narození Dolní Ves, sv. V, roč. 1911, s. 9, č. 31). Jeho otec Josef Pekárek (* 9. října 1877) pracoval jako soustružník a dýmkař. Byl i dobrý řezbář. Jeho rodina měla kořeny v Kotvrdovicích (okres Blansko), kde se narodil. Sčítací operáty z roku 1910 jej evidují jako majitele domu v Dolní Vsi v části zvané Vylanty (číslo popisné 44, číslo orientační 47). Před první světovou válkou mělo jeho dýmkařské zboží odbyť i v zahraničí, dokonce i v zámoří. Zaměstnával tři dělníky a dva učně. Pro obživu rodiny měl význam ještě pacht blíže nespécifikovaného polního hospodářství. Hned v prvním roce války byl však odveden na ruskou frontu a už od září 1914 se stal nezvěstným. Matka Anežka, za svobodna Sadilová (* 27. dubna 1876), byla dcerou Pavla Sadily, sedláře z Dolní Vsi čp. 76.²

Ještě před vypuknutím 1. světové války zakoupil Josef Pekárek dům na fryšťáckém náměstí (dnes náměstí Míru čp. 12), ale dnešní velkorysou funkcionalistickou podobu mu dali až v roce 1940 jeho synové, nejstarší Josef (* 1889) a Eduard (* 1905) (obr. 2, 3). K sourozencům Pekárkovým patřila ještě sestra Ludmila (* 1903) a nejmladší bratr Karel. Eduard Pekárek založil na jaře roku 1929 významnou továrnu na kancelářský nábytek, jejíž dílny byly v zadním traktu zmíněného domu. Josef Pekárek zde vedl obchod s koloniálním zbožím (JADRNÍČEK 1947, 286–287).

Po maturitě na učitelském ústavu v Příboře působil Karel Pekárek jako učitel na školách v Držkové (obr. 4), Lukově, Zádveřicích, Fryštáku, Holešově a ve Zlíně. S přerušením v podobě vojenské prezenční služby v roce 1932. V této době začal postupně uveřejňovat drobné etnografické práce v denním tisku. Stal se členem Syndikátu československých spisovatelů, protože se již organizačně podílel na národopisných akcích a věnoval se přednáškové činnosti. Výsledkem jeho rozsáhlé národopisné činnosti ještě jako učitele byla kniha *Starozlínské pověsti a lidové povídky*, která poprvé vyšla v roce 1942 (obr. 5a, 5b).³ Dílo bylo velmi příznivě přijato jak v široké, tak i v odborné veřejnosti. Za všechny uvedme například recenzi Františka Trávníčka, která oceňovala autorovu preciznost: „Pro tuto přesnost je Pekárkova sbírka neocenitelným pramenem odborného jazykového poznání a náleží k nejlepším dialektologickým pracím.“ (TRÁVNÍČEK 1945, 141). Pohádku *O Janičkovi* v roce 1961 publikoval Jaromír Jech v knižní edici *Volksmärchen. Internationale Reihe* ve výboru *Tschechische Volksmärchen*.⁴

Úspěch Pekárka utvrdil v rozhodnutí věnovat se etnografii a folkloristice odborně, ale možnost studia se před ním otevřela až po válce se znovuotevřením vysokých škol. Své vzdělání uzavřel v roce 1950, když obhájil na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy dizertační práci na téma *Staroslovanské prvky v rodinném zvykosloví valaš-*

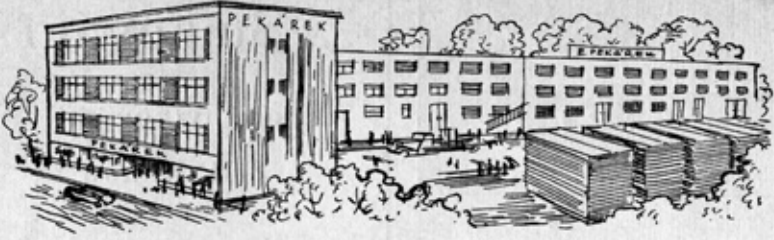

Obr. 1: Fotografie Karla Pekárka z rodinného hrobu, foto autor, 2019. |

ské vesnice (PEKÁREK 1950, 212). Tato práce vycházela z jeho terénních výzkumů a materiálu, který získal především za učitelování v Jasenné. Kromě této práce je v bibliografiích autora připomínána stať věnovaná osobnosti zlínského novináře a kritika Hynka Babičky (PEKÁREK 1941, 46–48) a odborná studie věnovaná úvodovým hostinám otiskovaná v časopise Dolina Urgatina (PEKÁREK 1951, 68–70). Další krátké texty uveřejňoval jako novinové články v různých listech. Z toho důvodu je prozatím obtížné sestavit autorovu kompletní bibliografii.⁵

V roce 1951 se oženil se Zdeňkou Tomáškovou ze Slavkova pod Hostýnem. Svatba se uskutečnila 3. února 1951 v Bystřici pod Hostýnem (Matrika Fryšták, Kniha narození Dolní Ves, sv. V, roč. 1911, s. 9, č. 31). Patrně kvůli lepšímu pracovnímu uplatnění si jako své místo hlavního působení vybral Prahu, kde bydlel i s rodinou přímo na Václavském náměstí čp. 53. V Praze se věnoval etnografii a literatuře jako svobodnému povolání. Jaké činnosti konkrétně v hlavním městě vykonával, o tom osobní fond mlčí, proto budou předmětem dalšího výzkumu. Uvádí se, že byl členem komise vědeckých pracovníků Československé akademie věd a spolupracoval s Československým rozhlasem. Současně ale většina jeho vědeckých zájmů stále pevně vězela v rodném regionu, proto poměrně často pobýval ve Fryštáku. Věnoval se zde terénnímu výzkumu a organizoval svou publikační práci.

Protože z odborné pozůstalosti lze těžko charakterizovat povahu člověka, byla lidská stránka osobnosti Karla Pekárka tématem rozhovoru s PhDr. Česlavem Zapletalem, emeritním kronikářem města Fryštáku.⁶ Ten jej charakterizoval jako povahu snivou. „Často chodil městem zamyšlen, ale když ho někdo oslovil, brzy věděl, s kým mluví, a živě se s ním pustil do řeči. Měl neobyčejně široký záběr a přehled. Byl výbor-

Zveme Vás na výstavu nábytku fy **Eduard Pekárek**
továrna na nábytek
ve Fryštáku u Zlína
Telefon č. 8

Vystavujeme:
ložnice, kuchyně, obývací pokoje, jídelny,
dětské pokoje, restaurační zařízení
a speciálně vyrábíme kancelářský nábytek

18 let podnikání - 18 let zkušeností

SAMI VYRÁBÍME - SAMI PRODÁVÁME

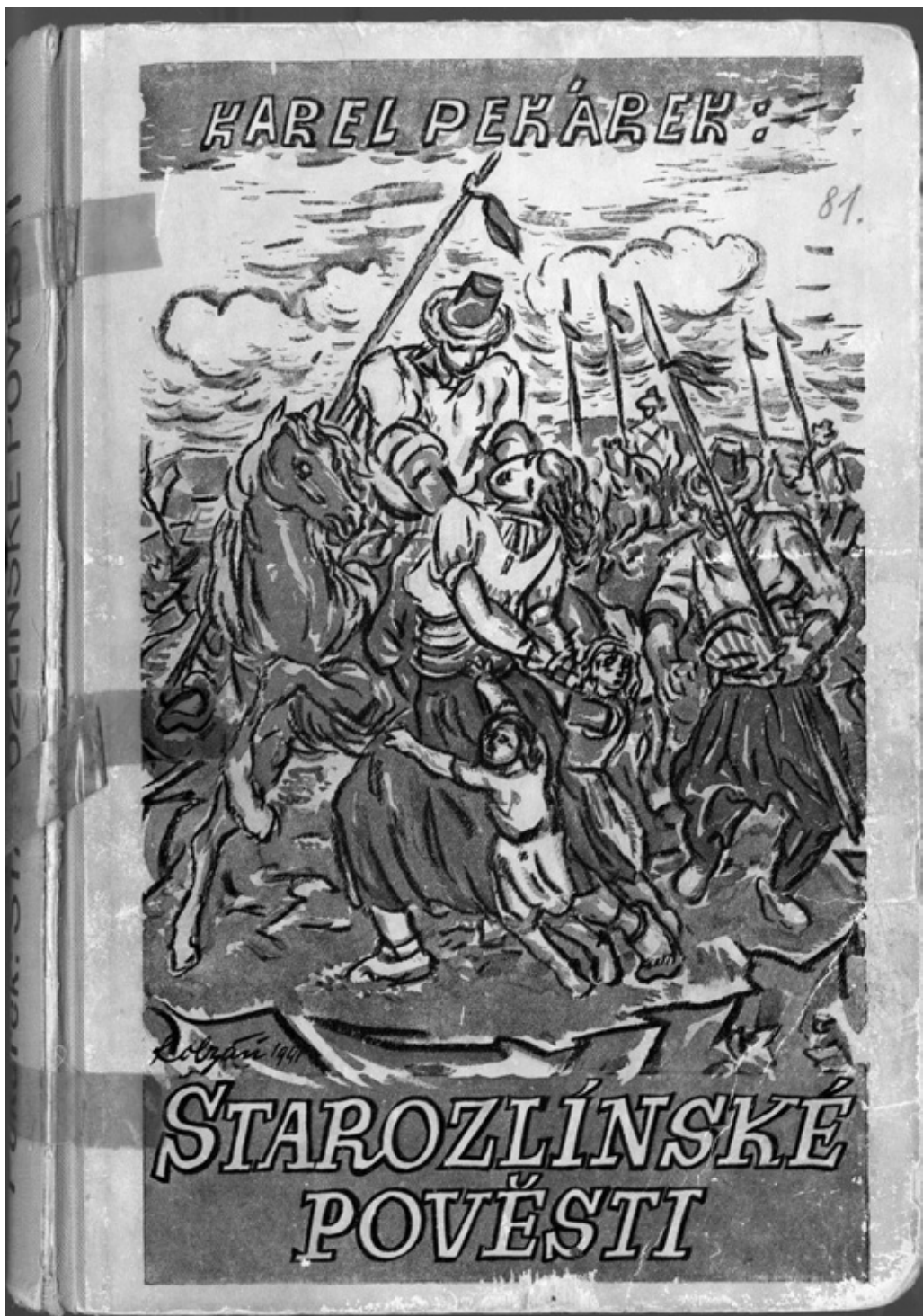
Obr. 2: Reklama na podnik Eduarda Pekárka na zadní straně Kytice vzpomínek na okraj druhé padesátky Československé strany národně socialistické 1897–1947, 1947.

Obr. 3: Dům rodiny Pekárkových ve Fryštáku (náměstí Míru čp. 12), foto autor, 2019.

Obr. 4: III. třída v Držkové v roce 1930–1931 s třídním uč. Karlem Pekárkem, SOkA Zlín, NŠk Držková, inv. č. 147 – Školní kronika, foto autor, 2019.

Obr. 5a: Obálka prvního vydání Starozlínských pověstí s ilustrací Jana Kobzáně. |

KAREL PEKÁREK

STAROZLÍNSKÉ POVĚSTI

a lidové povídky

Ilustroval akad. malíř

JAN KOBZÁN

*Karel Pekárek
Jlín v prosinci 1944.*

*K oslavě 550. výročí povýšení Zlína na město
věnuje - pro největší ovčák starého Zlína*

NAKLADATEL BOHUMIL SIEGEL ZLÍN

Jlín 28. října 1947

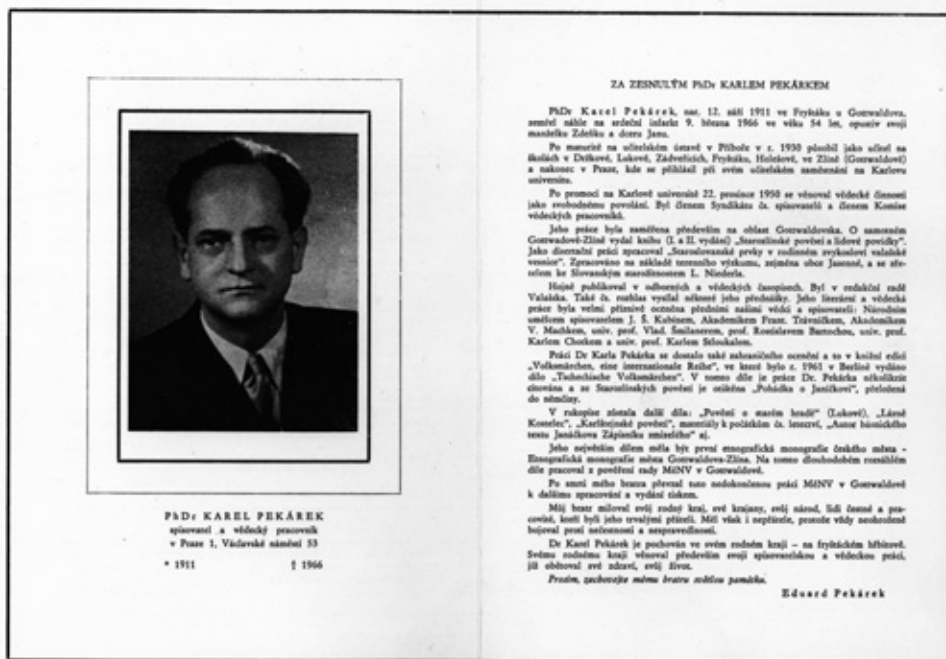
Boh. Siegel

Obr. 5b: Úvodní strana prvního vydání Starozlínských pověstí s věnováním nakladatele a podpisem autora.

ný recitátor, zpěvák, velmi sdílný, měl rád společnost. Opravdový typ elegantního univerzitního profesora.“ Č. Zapletal vzpomíná také na Pekárkův pracovní a denní režim. „Dopoledne pracoval, z okna do náměstí, které měl otevřené, bylo slyšet klapot psacího stroje (doslova řečeno „krápal do psacího stroje“).“ Tento detail si dr. Zapletal vybavuje velmi dobře, protože si před jeho domem v dětství často hráli. „Po obědě obvykle chodil na procházku – buď jenom po městě, nebo i dále do okolí (na Skalku, na Ondřejovsko nebo U Lindače). Večer zašel na besedy, ať již do Hrubé hospody nebo k Žákům.“ Dr. Zapletal se také domnívá, že výrazně inspiroval některé tehdejší fryštácké učitele, například Jaroslava Kubáta. Stejně tak podle něj ovlivnil i divadelní ochotníky z Fryštáku, kterým zprostředkoval kontakty na pražské divadelní scény. O přátelství s K. Pekárkem, se kterým jej spojoval zájem ve sběru pověstí, vypráví lukovský učitel Rudolf Matouš v předmluvě svých Lukovských pověstí (kapitola Jak jsem sbíral pověsti).

Nadměrné pracovní nasazení přinášelo K. Pekárkovi častá zdravotní omezení a oslabovalo jeho celkové zdraví. Osudovým úderem, kterému podlehl, byl srdeční infarkt, který jej postihl 9. března 1966 ve Fryštáku při večerní cestě domů. Pohřeb se konal 13. března (obr. 6). Místo jeho posledního odpočinku dnes najdeme na fryštáckém hřbitově, kam bylo tělo uloženo do rodinného hrobu (obr. 7) (Matrika Fryšták, Kniha úmrtí Fryšták, sv. 1, roč. 1966, 165 č. 6).

V roce 2011 jmenovalo město Fryšták Dr. Karla Pekárka u příležitosti stého výročí narození čestným občanem. Slavnostního vzpomínkového setkání, které proběhlo 9. září téhož roku na místní radnici, se zúčastnila také jeho dcera Mgr. Jana Formanová.⁷(obr. 8.)

Obr. 6: Parte. |

Obr. 7: Hrob rodiny Pekárkovy na fryštáckém hřbitově, foto autor, 2019. |

Zastupitelstvo města Fryštáku

jmenuje svého rodáka
spisovatele, etnografa a pedagoga
PhDr. KARLA PEKÁRKA (1911 – 1966)
ČESTNÝM OBČANEM MĚSTA

Ve Fryštáku
9. září 2011

Mgr. Lubomír Doležel
starosta města

Obr. 8: Diplom o jmenování Karla Pekárka čestným občanem města Fryštáku, 2011. |

Charakteristika osobního fondu Karla Pekárka a způsob jeho uspořádání

Osobní fond⁸ se z velké části skládá z různých pramenných materiálů tak, jak vznikaly během badatelské, vědecké a publikační činnosti Karla Pekárka především na široce koncipované historicko-etnografické monografii Gottwaldov-Zlín. Z toho důvodu fond zahrnuje různé pracovní poznámky (psané na větší či menší papírky formátu A5 až A7): excerpta studovaného materiálu archivní povahy, literatury a novin, náčrty pouze některých kapitol a statí, obsahové struktury, sylabu díla a makety uvedené monografie. Studijně je možné nejlépe využít tu část materiálu, která byla přepsána na stroji. Jedná se o nejrůznější zápisy z besed s pamětníky, zprávy od informátorů a koncepty nepublikovaných prací. Některá zamýšlená témata se ani do fáze strojopisu nedostaly a zůstaly v podobě excerpt.

Až na pár výjimek fond neobsahuje osobní, soukromé a rodinné záležitosti.

Při zpracování fondu působilo největší potíže autorovo značení materiálů. Strojopisy obsahují složitý a nepřehledný číselný systém signatur. Čitelnost autorových rukopisných poznámek je také poměrně špatná. Metoda práce Karla Pekárka spočívala nejprve v pořízení záznamu rukou, následném rozstříhání těchto poznámek a jejich postupném sestavování kancelářskými sponkami na papír do definitivního tvaru, ve kterém jej autor chtěl mít. Poté následovalo (ne vždy) přepsání na stroji, které realizoval v několika kopiích. Práce s poznámkami připnutými na podkladový papír jenom kancelářskými sponkami vyžaduje značnou opatrnost a jemnou manipulaci. Roztřídění tohoto pomocného, studijního a přípravného materiálu bylo jak z časového, tak i odborného hlediska nejnáročnější. V průběhu práce bylo nutné vyskartovat především multiplicitní paré, obalový materiál a materiál bez jakékoliv dokumentární hodnoty.

Je důležité upozornit, že fond obsahuje také práce, u kterých je sporné, zda měly být publikovány samostatně, nebo jsou jednou z částí monografie. Jejich názvy mnohdy vypovídají spíše o autorově záměru, který nejprve vyjádřil obširným nadpisem, i když následující text obsahuje pouze dílčí skutečnosti.⁹

Při stanovení skladby osobního fondu je nutné vždy vycházet z respektování vzájemných vazeb mezi archiváliemi vzniklými z činnosti jeho původce. Pro současné zpracování fondu bylo výhodou, že již dostal v minulosti základní tvar – byl seřazen podle jednotlivých výzkumných témat. Pro zachování co největší návaznosti a logických celků dokumentů stačilo toto řazení respektovat, případně ho místy korigovat tak, aby více odpovídal obecným archivním schémátům pro uspořádání osobních fondů.¹⁰

Základní uspořádání fondu Karla Pekárka

I. Životopisný materiál

II. Vědecká, odborná a literární činnost původce fondu

Publikované

1. Novinové články

Nepublikované

2. Historicko-etnografická monografie Gottwaldov-Zlín

3. Další práce

a. Fryšták

b. Jiná města

c. Vojáci z 1. sv. války

III. Písemné záznamy rozhovorů s informátory. Výsledky ankety mezi žáky

1. Informátoři Zlín

2. Informátoři Fryšták

3. Anketa národopisná mezi žáky

IV. Písemnosti cizí provenience

1. Práce cizí

a. Paměti malého člověka Aloise Huska

2. Archiválie jiných původců

V. Tiskový materiál

VI. Ilustrační materiál (mapy, fotografie)

VII. Magnetofonové pásy se záznamy besed s pamětníky

Práce na etnograficko-historické monografii Gottwaldov-Zlín

Podstatnou část písemných podkladů, ze kterých je osobní pozůstalost složena, se týká práce na etnograficko-historické monografii o dějinách Zlína, jejímž cílem bylo popsat proměnu venkovského městečka v sídlo moderních průmyslových podniků. V čtyřstránkovém elaborátu, který Karel Pekárek napsal v roce 1948, poprvé spařujeme důvody, proč se autor o pár let později pustil do práce na tak ambiciózním díle. Motivací mu byla především nezpracovanost materiálů z historie předbavovského Zlína, torzovitost materiálů a odchody posledních pamětníků. Autor píše: „Leč není ještě ztraceno všechno. Ve Zlíně dosud žije celá řada starých osob, které pamatují mnoho, co by bylo možno touž metodou zachrániti. Jen trochu dobré vůle a porozumění kdybychom pro tyto věci v dnešním Zlíně našli!“.¹¹ Pochopení našel ve vedení Jednotného národního výboru ve Zlíně (dále JNV Gottwaldov 1949–1954) a v roce 1951 byl skutečně pověřen zpracováním monografie.

Podle osnovy připravované etnografické práce si můžeme udělat představu o rozvrhu díla, které mělo mít čtyři základní kapitoly: **všeobecný úvod, hmotná kultura obyvatelstva, sociální kultura obyvatelstva a duchovní kultura obyvatelstva.**

I. Všeobecný úvod

1. Kraj a jeho přírodní ráz

2. Osídlení

3. Obyvatelstvo

4. Vzdělanost

5. Nářečí

6. Nástin dějin z hlediska etnografie

II. Hmotná kultura

1. Osada

2. Město

3. Městské čtvrti

4. Náměstí

5. Ulice

6. Sady

7. Přilehlé – Paseky

8. Veřejné a významné budovy
9. Dům a hospodářské příslušenství
10. Oblékání a odívání
11. Strava obyvatelstva
12. Zaměstnání obyvatel
 - a. Zemědělství
 - b. Výroba podomácká
 - c. Zaměstnání sezónní
 - d. Řemesla
 - e. Obchod
 - f. Průmysl
 - g. Jiná zaměstnání obyvatel

III. Sociální kultura obyvatel

1. Život v rodině
 - a. Sociální postavení společenských tříd
2. Život společenský
 - a. Obecní zřízení
 - b. Právní poměry
 - c. Poměr obyvatel k okolí
3. Lidové obyčeje
 - a. Obyčeje rodinné
 - b. Obyčeje společenské
 - c. Obyčeje právní
 - d. Obyčeje hospodářské
 - e. Obyčeje různých řemesel a povolání
 - f. Obyčeje příležitostných prací
 - g. Obyčeje a slavnosti výročí

IV. Duchovní kultura

1. Lidové vědění
2. Lidová víra
3. Lidové proctví
4. Lidové předpovědi
5. Lidová meteorologie
6. Lidové lékařství
7. Lidové povídky
8. Lidové divadlo
9. Lidová přísloví a pořekadla
10. Lidová zažehnávání a zařikávání
11. Lidové hádanky
12. Lidové hry dětí
13. Lidové hry mládeže
14. Lidové hry dospělých
15. Lidové písně
16. Lidová hudba
17. Lidové tance

Po smrti K. Pekárka uvedla Dagmar Klímová, že práce na monografii narazila „na organizační potíže a nemohla být za dané situace realizována“ (KLÍMOVÁ 1966, 357). Při třídění fondu se z dochovaných materiálů, zvláště z korespondence mezi JNV Gottwaldov 1949–1954 (později MěNV Gottwaldov 1955–1960) a autorem částečně podařilo nahlédnout, jak práce na knize probíhala.¹² Rada JNV Gottwaldov na své 42. schůzi 21. února 1951 přijala návrh na vyplácení měsíčního honoráře za zpracování etnografické monografie Gottwaldov-Zlín. Následně byla mezi autorem a JNV Gottwaldov podepsána smlouva, ve které byly práce rozvrženy na 7 let. K. Pekárek předložil dobrozdání prof. Karla Chotka a Dr. Karla Stloukala o svém renomé a schopnostech. Dalšími žádostmi o subvence (například na Ministerstvo kultury v roce 1954) byl zájem města ještě prohlouben. V roce 1954 předložil plán práce a témata výzkumu na léta 1954–1965. Na začátku roku 1959 byly k smlouvě připojeny dodatky, které vypořádávaly vzájemné vztahy. Dokončení díla bylo plánováno nejpozději do konce roku 1961, stanoveno bylo finanční vyrovnání a harmonogram kontroly provedené práce, která měla probíhat 2 x ročně. Pokud by dílo nebylo vydáno, mělo se stát majetkem MěNV Gottwaldov.¹³ Nový smluvní rámec dal funkcionářům odboru školství a kultury rady MěNV Gottwaldov možnost kontrolovat průběh práce a vyžadovat plnění smlouvy. Vztahy, které do té doby byly korektní, začaly kalit neustálé odklady termínů. Celá záležitost se táhla přes roky 1960–1961, až se v roce 1962 a 1963 dostala až k soudnímu řízení, které patrně skončilo smírem. Snahy úřadu získat torzo monografie byly bezvýsledné.

Tyto skutečnosti uvádím ne proto, abych zpochybnil práci Karla Pekárka, ale abych ukázal, jak ambiciózní a složitý úkol si před sebe autor postavil, který ani při své sebevětší péči nebyl schopen dokončit. Hlavní příčina neúspěchu tkvěla v širokém rozkročení monografie, kterou autor v průběhu práce dále tematicky košatil. Úkol takového rozsahu by byl i dnes nad síly mnohého renomovaného autorského kolektivu. Skutečnost, že jeho práci přervala náhlá smrt, označil v nekrologu Karel Pavlišťík „za osobní tragédii tohoto vědce“ (PAVLISŤÍK 1967, 48–49).

Vybrané části fondu

Do první krabice fondu jsou soustředěny impulzy pro vznik monografie od roku 1946, smlouvy, korespondence s MěNV, zprávy o práci od roku 1951 až do roku 1965. Nachází se zde důležitá maketa monografie (onen soupis témat), která byla klíčem k pochopení struktury knihy. Je na místě opět připomenout, že se jedná o jakýsi ideální obsah, který autor nikdy úplně nenaplnil. V této studii proto upozorňuji pouze na ty části fondu, které mohou mít určitý potenciál pro další odbornou práci.

Pokud si do ideální obsahové struktury, tak jak si ji Pekárek načrtnul, promítneme skutečný obsah fondu, vidíme, že některé kapitoly stihl autor rozpracovat více, jiné naopak vůbec. V duchu hlavní myšlenky, která stála u vzniku monografie, se Karel Pekárek nejprve zaměřil na dokumentaci počátků průmyslu a obchodu na Podřevnicku. Hluběji jsou rozpracovány také některé části sociální kultury.

Dobře ucelený je materiál k tématu *Starozlínské a Gottwaldovské obuvnictví. Starozlínský a gottwaldovský průmysl*, který je nyní soustředěn ve dvou archivních krabicích. Jádrem jsou přepisy rozhovorů se starozlínskými obuvníky, např. Eduardem Pelčákem, Vincencem a Ignácem Červinkovými, Františkem Šenkmajerem.

Pro poznání hospodářských dějin města Zlína jsou užitečné *Paměti rodu Červinků*, které sepsal Eduard Malota v roce 1946 na základě vyprávění Antonína Červinky, podnikatele a zakladatele zlínské firmy Meta. Strojopis není zcela neznámý a byl již částečně využit v publikovaných studiích.¹⁴

Písemný materiál ke zpracování perleti na Zlínsku, především v Kostelci u Zlína zabírá jednu archivní krabici. Najdeme zde poznámky ke studiu lidového perleťářství na Valašsku, ale i záznamy pamětníků. Nejhodnotnější součástí souboru je rozhovor s Antonínem Krajčou (* říjen 1871) ze Štípy, který Pekárek pořídil v říjnu 1955. Na jeho základě potom vypracoval text nazvaný *Po stopách začátku průmyslové výroby na starém Zlínsku – Perleťářství. Ze vzpomínek posledního žijícího perleťáře kosteleckého* (Praha 1956). Doplnil jej vlastními dodatky týkajícími se perleťářské práce (postup, ceny, úkolové sazby, výrobní kapacita) a obrazovými přílohami.

Jinou práci nazvanou *Po stopách zaniklých řemesel* věnoval K. Pekárek lýku a jeho zpracování na lýkové provazy „lyčáky“, které se dříve dělávaly v Dolní Vsi, konkrétně v části zvané Vylanta v rodině Drábků a u sester Barboříkových. Pekárek se opřel o vzpomínky Františka Šitky, rodáka z Dolní Vsi a v roce 1954 připravil 24stránkové pojednání o *krúcení lykových provazů*.

Neméně důležité jsou multiobsažné rozhovory s pamětníky, ze kterých si autor pořizoval písemné záznamy.¹⁵ Pokud mu byly zapůjčeny rodinné památky (např. kronika), provedl přepis na psacím stroji, aby si mohl materiál uložit do svého fondu a vrátit jej rodině. Mnohdy tím cenný pramen ochránil před ztrátou. Materiály od informátorů se ve fondu nachází jednak v písemné podobě jako rukopisné zápisy nebo strojopisné přepisy rozhovorů, ale některé jako nahrávky na magnetofonových páscích. Po potřeby této studie vyzvednu pouze ucelenější práce.

Rodinný život a vztahy příbuzensky propojených rodin Sousedíkovy a Minaříkovy ze Zlína popisují jedenáctistránkové vzpomínky Terezie Bartochové (rozené Minaříkové) nazvané *List z kroniky rodu Minaříkova ve Zlíně ze srpna 1944*.¹⁶

Rozsahem i kvalitou obsahu vynikají *Paměti malého člověka*, jak je nazváno 17 sešitků s vlastnoručními zápisky Aloise Huska (* 1872), rodáka ze Starého Města u Uherského Hradiště, který na konci svého života žil ve Zlíně. Vzpomínky zachycují rodinné kořeny tohoto slováckého řemeslníka a obchodníka, jeho mládí, pestré pracovní aktivity a vojenskou službu (především léta 1872–1918). Karel Pekárek Huskovy paměti téměř celé přepsal a hodlal je publikovat, což dokládá dochovaná korespondence mezi ním a A. Huskem.¹⁷

Mezi nejstarší obyvatele Zlína, s nimiž Pekárek pořídil rozhovor, patřil Josef Fimbinger (* 15. srpna 1850). Přepis z besedy, která proběhla asi v roce 1946, tedy v jeho 96 letech, obsahuje kromě líčení profesního života (výkon ševcovského řemesla, práce ve Vídni) vzpomínky na rok 1866 a setkání s Josefem Drásalem (Velikým) z Holešova.

Poměrně ucelené vyprávění zaznamenal a přepsal i od Jana Řeháka ze Zlína (* 27. června 1879). Vzpomínky tohoto krejčího se věnují převážně rozvoji sociálně-demokratického hnutí ve Zlíně a průběhu voleb v roce 1907. V druhé části vzpomínek nazvané *Jak jsme bojovali* se věnuje práci zlínské komunistické strany po roce 1921, jejímž byl J. Řehák zakládajícím členem.¹⁸

Materiály pamětníků z Fryštáku a nejbližších obcí uchovával odděleně. Z této části fondu je možné vyzdvihnout zejména Pekárkův přepis *Kroniky rodiny Lamošovy*

z *Fryštáku-Dolní Vsi*¹⁹ nebo vypravování Josefa Škrábala z Fryštáku-Dolní Vsi (* 1894), z nějž K. Pekárek sestavil rozsáhlé *Vzpomínky z první světové války*.²⁰

Vojenské tématické se věnoval i v písňové sbírce, kterou nazval *Vzpomínky českých vojáků a pamětníků I. světové války*. Jádrem souboru tvoří Pekárkův sběr minimálně 67 písní, které zaznamenal od pamětníků, většinou přímých účastníků I. světové války nebo jejich příbuzných. Bohužel je zaznamenán pouze text písní bez notového záznamu.²¹

Početný je soubor záznamů, které Karel Pekárek získal díky svému učitelskému působení od žáků školy ve Fryštáku a v Želechovicích (2 archivní krabice). První anketu realizoval ve školním roce 1936–1937 u žáků obecné a měšťanské školy ve Fryštáku, kteří pocházeli z Fryštáku a přiškolených obcí (Lukov, Vítová, Horní, Dolní Ves, Štípa atd.). Ve výsledku se jedná o soubor cca 100 školních početníků formátu 21 x 16 cm.

Obsahují rukopisné záznamy pověstí, pověrečných povídek, pořekadel, přísloví, zvyků a her tak, jak je žáci zaznamenali ve svém nejbližším okolí. Zajímavostí je také přítomnost sešitu dramatika Františka Pavlíčka, rodáka z Lukova, který v tuto dobu na škole studoval. Druhou anketu provedl Pekárek v letech 1940–1941 na měšťanské škole v Želechovicích, především u žáků z Želechovic a přiškolených obcí Lužkovice, Lípa, Hvozdná, Klečůvka a Jaroslavice. Opět shromáždil asi 100 školních početníků stejného formátu a podobného obsahu.

Na závěr tohoto výčtu je potřeba upozornit, že v literatuře v medailonech a heslech o životě K. Pekárka se opakovaně uvádí existence dalších děl, které měly být zachovány v rukopisech. Mezi písemnostmi z tohoto osobního fondu se však zmiňované *Pověsti o starém hradě* (myslí se zřícenina hradu Lukova) nebo studie *Lázně Kostelec nenachází*.²² Podobně je neznámý rukopis studie *Autor básnického textu Janáčkova Zápisníku zmizelého*. Drobné upřesnění si zaslouží i jeho působení v časopise Valaško, které patrně nebylo dlouhé. Mezi spolupracovníky časopisu jej najdeme pouze v ročníku 1952.

Písemnosti cizí provenience a tisky

Další cennou částí fondu jsou nejrůznější originální písemnosti, které K. Pekárek shromáždil během terénního výzkumu od různých původců. Z této skupiny vyčnívá zejména rukopisně psaná Jednatelská kniha jednoty Orla ve Zlíně z let 1922–1932. Další dokumenty se týkají majetkových poměrů jednotlivců (žádosti o odloučení pozemků, přepisy pozemků, žádost o práva vlastnictví domu) nebo osobní dokumenty jednotlivců (rodný a křestní list, propouštěcí listina, listiny o vyproštění z poddanství, výuční list, pracovní knížka), původem většinou z Fryštáku, nejstarší ze začátku 19. století. Připojen byl soubor úmrtních oznámení z Fryštáku (15 ks).

Pro úplnost je třeba uvést přítomnosti jedné krabice s tiskovým materiálem převážně regionálního charakteru (brožury, výstřižky z denního tisku o Zlíně a Fryštáku). Tuto skupinu doplňují náboženské a hospodářské tisky rodiny Sitkovy z Kostelce u Zlína. Jedna krabice byla vyhrazena strojopisům cizích prací, např. Josefa Polišínského, Antonína Slovenčíka a dalších.

Sbírka fotografií

Je pochopitelné, že Karel Pekárek chtěl své životní dílo opatřit i četným fotografickým a obrazovým materiálem, proto věnoval značnou pozornost jejímu shroma-

žďování, třídění a popisu. Soubor fotografií zabírá tři archivní krabice. Základem fotografií ze Zlína se staly fotografie z bibliofilie *Starý Zlín ve fotografii*.²³ Další fotografie a pohlednice starého Zlína jsou rozříděny do těchto kategorií:

Kroj – oděv (skupina oblek mužský, skupina oblek ženský, skupina ovocnářství)

Výtvarná kultura

Sídlo (skupina dům chalupnický, skupina dům pasekářský, skupina dům měšťanský, skupina dům s hospodářstvím)

Zlín

Veřejné budovy (skupina zámek, skupina sýpka kontribučenská, skupina sýpka panská, skupina radnice, kostel, panský dvůr)

Náměstí

Ulice

Čtvrti

Objekty Bařovy továrny

Zaměstnání

Obchod a trh

Jiná zaměstnání obyvatelstva – těžba šterku a písku

Školství

Církev²⁴

Šlechta²⁵

Kalendářní obyčeje (Boží tělo, hrkání)

Obřady spjaté s životním cyklem člověka (pohřeb)

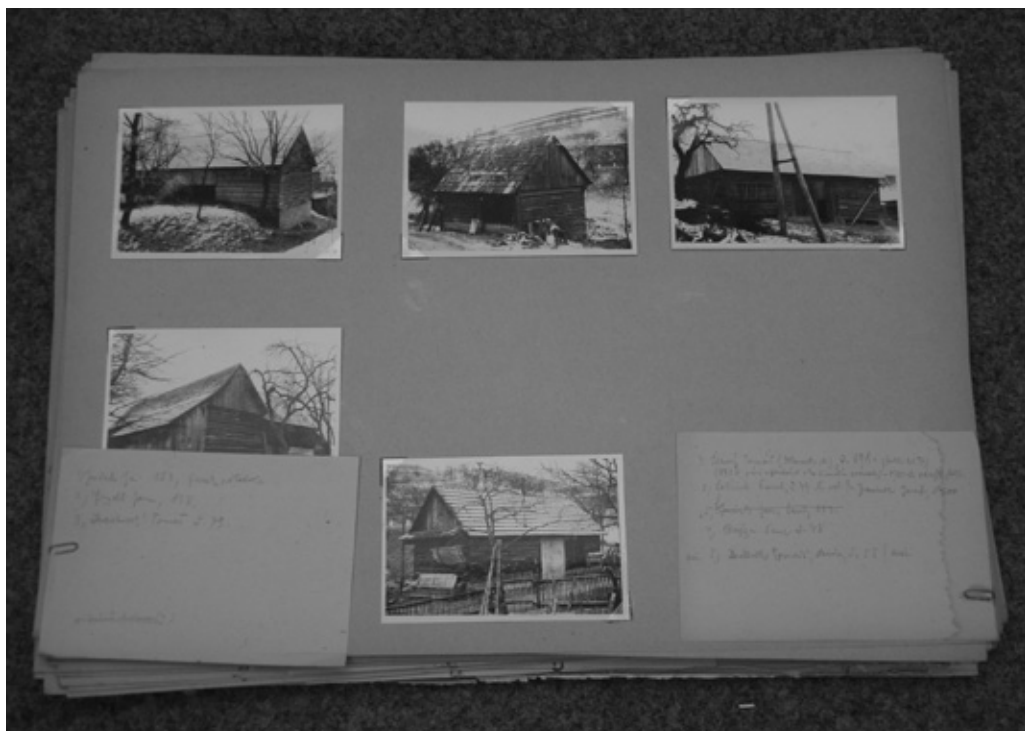
Pohlednice ze Zlína, Luhačovic, Štípy, Lešné a dalších lokalit

Následuje soubor 32 velkoformátových historických fotografií, které v roce 2008 uspořádal Karel Pavliščík. Lokality se většinou již nedaly blíže určit, pokud ano, jedná se o Zlín. Tematicky se jedná především o školní, rodinné a svatební fotky. Tento celek je časově ohraničen léty 1890 až 1935, ale nejvíce fotografií je kolem roku 1900.

Nejvýznamnější část Pekárkovy etnografické fotodokumentace ve fondu tvoří soubor 320 kvalitních fotografií Jana Lukáše (1920–1984) a Staňka z Jasenné.²⁶ (obr. 9) Časově se týkají 20. až 50. let 20. století a jsou rozděleny do následujících částí (v závorce je uveden jejich počet):

1. Krajina – plužina (5)
2. a) Usedlosti, chalupy (48)
b) Dvory hospodářské a účelové objekty (kolně, komory, chlěvy, králíkárny, včelíny, stodoly) (59)
3. a) Stavební detaily: štíty, dveře (8)
b) Interiéry staveb (9)
c) Mobiliiář (4)
4. Veřejné objekty
a) Sakrální stavby a objekty (12)
b) Fojtství (11)
c) Hospody (2)
d) Různé – škola, pomníky (1)
5. Zemědělské práce (40)

6. Výroby – řemesla, zaměstnání (48)
7. Kroj – oděv (14)
8. Zvyky – obřady – slavnosti (23)
9. Pietní oslava 100. výročí narození Františka Bartoše na Mladcové 16. 3. 1937.
Foto asi Miroslav Bařík (23)
10. Povodeň 21. 6. 1939 v Jasenné (13)

Obr. 9: Ukázka uspořádání části fotografické dokumentace, foto K. Pavlišťík, 2007. |

Závěr

Studie měla za cíl seznámit čtenáře s osobností PhDr. Karla Pekárka a představit jeho osobní fond uložený v MJVM ve Zlíně. U příležitosti katalogizace a zpracování inventáře, který umožní fond zpřístupnit badatelům, naznačit a zhodnotit jeho další odborné využití. Vzhledem k povaze fondu, bude další práce spočívat především v maximálním vytěžení materiálů, které zbyly z nedokončené historicko-etnografické monografie Gottwaldov-Zlín a které jsou nejlépe rozpracované. Jedná se především o strojopisy dílčích kapitol. Vybrané příklady jsou v této studii zmíněny. Naopak přípravné materiály, jako jsou excerpta, drobné lístečky s poznámkami, výstřižky a rukopisné koncepty, pouze ilustrují složitou pracovní metodu K. Pekárka. Pro jejich minimální informační hodnotu bylo nutností pečlivé třídění a selekce. Velký potenciál mají shromážděné pamětnické záznamy ze Zlína a z Fryštáku a anketa realizovaná se žáky z Fryštáku a Želechovic. V případě ucelenějších textů si lze v budoucnosti představit vydání kritické edice nebo výboru z díla K. Pekárka.

Poznámky:

- ¹ Viz Zpráva o zpracování Osobního fondu (pozůstalosti) etnografa Karla Pekárka v roce 2008–2009, kterou zpracoval Karel Pavliščík.
- ² Pocházela z domu čp. 76. Matrika Fryšták, Kniha narození Dolní Ves, sv. V., roč. 1911, s. 9, č. 31.
- ³ Vydáno ve Zlíně Bohumilem Siegelem 1942. 280 s.; 2. vydání 1997. Ilustroval Jan Kobzář.
- ⁴ Heslo Karel Pekárek. In: DOUPALOVÁ, E. 1987: Slovník sběratelů, vydavatelů a zpracovatelů moravských lidových pověstí. Olomouc, s. 155–156.
- ⁵ V bibliografii okresu Gottwaldov jsou u autora 4 záznamy, z toho 1 nekrolog po jeho úmrtí. Viz VLACH, J. 1987. Bibliografie národopisu registruje 3 záznamy – 2 práce a 1 vzpomínka na autora. Viz KUBÍČEK, J. – KUBÍČEK, T. 1996. K sestavení kompletní bibliografie autora by mohl pomoci právě osobní fond, kde jsou Pekárkovy výstřižky a strojopisy drobných článků určených pro denní tisk, především za léta 1939–1940.
- ⁶ Rozhovor s PhDr. Česlavem Zapletalem ze dne 31. 1. 2019, Městská knihovna Fryšták, archiv autora.
- ⁷ Jmenování Dr. Pekárka čestným občanem města. [cit. 2019-01-29]. Dostupné z: <<https://frystak.cz/?ukaz=10&grafika=0&lan=cz>>
- ⁸ Podle platných archivních metod užívám zavedený termín osobní fond pro rozlišení zpracovaných a pro nezpracované soubory termín písemná pozůstalost. Více k problematice například zde: PLOSOVÁ, J. 2006, s. 3.
- ⁹ Názvy některých „kniha“. Například Jak se u nás stavívalo kdysi a jak se u nás staví dnes, paměti stavebních pracovníků, O starých zlínských hospodách, gottwaldovských restauracích a jídelnách, kavárnách, vinárnách a hotelích, Robota na Zlínsku a její ohlas v lidové tradici nebo Kniha a její význam ve starém Zlíně.
- ¹⁰ Viz Metodický návod týkající se pořádání osobních fondů (2000), Ministerstvo vnitra České republiky, Praha 2000, 8 s.
- ¹¹ Pekárek v tomto spise uvádí, že svůj nápad mezi prvními předložil předsedovi Okresního národního výboru ve Zlíně Dr. Lubomíru Nondkovi, který se k němu měl postavit kladně a přislíbil i finanční podporu. Více v: MJVM Zlín, fond PhDr. Karla Pekárka, inv. č. E 31008 – Strojopis Zlín ve vzpomínkách pamětníků, ze dne 29. VIII. 1948.
- ¹² Materiály jsou uspořádány chronologicky a zahrnují období 1951–1965.
- ¹³ MJVM Zlín, fond PhDr. Karla Pekárka, inv. č. E 31036 – Dodatek ke smlouvě uzavřené mezi vědeckým pracovníkem Dr. Karlem Pekárkem a bývalým JNV – referátem školství a osvěty v Gottwaldově, 7. ledna 1959, strojopis, 3 strany originálu A4, orig. podpisy Dr. Karla Pekárka a Václava Ondrouška, člena rady vedoucího odboru školství a kultury rady MěNV.
- ¹⁴ Podle ústního sdělení měl tento dokument k dispozici již V. Křeček při tvorbě článku o E. Malotovi a A. Červinkovi. Viz KŘEČEK, V. – ŠTROBLÍK V. 1991, s. 95–102. nebo KŘEČEK, V. – ŠTROBLÍK, V. 1992, s. 173–184.
- ¹⁵ Písemná část je soustředěna do dvou archivních krabic seřazených abecedně Materiály od informátorů A – J a materiály od informátorů K – V.
- ¹⁶ Pojednání věnovala autorka „paní Slávince Sieglové, rozené Sousedíkové vzpomínkou na její prababičku a pradědečka Sousedíkovy“. V textu zaměřuje pozornost na popis rituálů okolo vzájemného slavení jmenin a přípravě dárků nebo podávání kávy pro společnost zlínských dam, které rodiny hostily. Josef Sousedík byl kromě rozsáhlého hospodářství majitelem zájezdního hostince U anděla, zvaného Hrubá hospoda, který pronajímal.
- ¹⁷ Celý název práce měl být: Paměti malého člověka. Vzpomínky moravského Slováka Aloise Huska z 19. a 20. století. Do tisku jej Dr. Karel Pekárek připravil v roce 1957. Dílo měl ilustrovat malíř

- František Bezděk. Fond obsahuje 17 originálních sešitů Aloise Huska a strojepis publikace v četných kopiích. Alois Husek, rodák ze Starého města u Uherského Hradiště, syn Jana Huska, ševce a varhaníka ze Starého města a Františky, rozené Chrastkové.
- ¹⁸ Opis pořídil K. Pekárek ze zapůjčeného originálu. Výběr z textu Jana Řeháka byl otištěn pod názvem *Náš boj proti persekuci* ve sborníku *Komunisté vyprávějí*. Brno, 1961, s. 142–144.
- ¹⁹ Strojepis má 38 stran a K. Pekárek jej přepsal v roce 1947. „Pro paměť sobě i potomkům svým i budoucím založil“ Bohumil Lamoš (1878–1947). Rodinnou historii začíná psát od roku 1844, kdy Petr Lamoš z Kurovic číslo 5 zakoupil v Dolní Vsi čtvrtlán číslo 27, na němž potom hospodařil jeho syn Josef Lamoš. Kronika končí smrtí autora v roce 1947. Existence originálu je neznámá.
- ²⁰ Na 47 stranách je zachyceno pamětníkovo tažení do Srbska, boje na italské frontě, průlom italské fronty 1917, vojenskou vzpouru, návrat domů a tažení na pomoc Slovensku.
- ²¹ Záznamy jsou proloženy přepisy rozhovorů s třemi pamětníky, kteří doplňují okolnosti, za jakých píseň zpívali nebo slyšeli zpívat. Rozhovor byl veden s paní Anastazií Kubišovou, s F. Neffem a s B. Dvořákem.
- ²² V osobním fondu jsou pouze sběry dokumentů o lázních Kostelec u Štípy a pouhý koncept článku Lukov v pověstech. Nejedná se ale v žádném případě o hotový rukopis.
- ²³ Jedná se o dvacet dokumentárních snímků z let 1900–1912, které nasbíral a vydal Jožka Bača. Úvodní slovo napsal Miroslav Batík, vyšlo ve Zlíně 1941.
- ²⁴ Tato kategorie obsahuje 15 ks různých portrétů především duchovních, různé ateliéry. Údaje o získání si K. Pekárek poznačil na kousek papírku: „fotografické materiály, které mi darovala paní Hyblerová ve Zlíně spolu s paní x (její hospodyní), která část fotografií dostala z pozůstalosti po P. Úlehlovi, bývalém faráři ve Zlíně, asi po roce 1955“.
- ²⁵ Tato skupina fotografií se týká zlínské šlechtické rodiny Hauptů, konkrétně Anna Haupt, Leopold Haupt, Stefan a Hedwiga Haupt Buchenrode, Marianna Haupt (13 inv. čísel – 6 fotek, 4 pohlednice, 1 navštívenka, 2 vzpomínky).
- ²⁶ Jan Lukáš se vyučil ve zlínské firmě Evják, kvalifikaci jako grafik získal v Praze. Později se věnoval činnosti kulturního referenta rekreačního zařízení a fotografování rodné krajiny. Občas vystavoval. Viz ZÁHORÁK, M. 2005, s. 180.

Zkratky:

JNV Gottwaldov 1949–1954 – Jednotný národní výbor

MěNV Gottwaldov 1955–1960 – Městský národní výbor

Literatura:

- ANDRLÍK, A. 1984: *Co dalo Holešovsko a Bystřicko kultuře*. 2. vydání. Holešov-Bystřice pod Hostýnem, s. 7.
- DOUPALOVÁ, E. 1987: *Slovník sběratelů, vydavatelů a zpracovatelů moravských lidových pověstí*. Olomouc.
- JADRNÍČEK, L. 1947: *Městečko Fryšták*. 2. přepracované a rozšířené vydání. Fryšták.
- KLÍMOVÁ, D. 1966: *In memoriam K. Pekárka*. *Český lid* 53, s. 357.
- KOLEKTIV, 1961: *Komunisté vyprávějí... : sborník vzpomínek na 40 let práce Komunistické strany Československa na Gottwaldovsku*. Brno.
- KŘEČEK, V. – ŠTROBLÍK, V. 1991: *Továrna obuvi IRIS. Zlínsko od minulosti k současnosti* 10, s. 95–102.
- KŘEČEK, V. – ŠTROBLÍK, V. 1992: *Malotova obuvnická továrna. Zlínsko od minulosti k současnosti* 11, s. 173–184.

- KUBÍČEK, J. – KUBÍČEK, T. 1996: *Národopis na Moravě a ve Slezsku: výběrová bibliografie*. Brno.
- MATOUŠ, R. 1998: *Lukovské pověsti*. Lukov: Obec Lukov, 2008, s. 143.
- PAVLIŠTÍK, K. (-pvk-) 1967: *Vzpomínáme PhDr. Karla Pekárka (1911–1966)*. *Podřevnicko* 1, s. 48–49.
- PAVLIŠTÍK, K. 2007: *Heslo Pekárek Karel*. In: *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezka*. 1. svazek, Biografická část. Praha–Brno, s. 169.
- PEKÁREK, K. 1942: *Starozlínské pověsti a lidové povídky*. 1. vydání. Zlín.
- PEKÁREK, K. 1941: *Hrob Hynka Babičky ve Zlíně*. *Naše Valašsko*, roč. 7, s. 46–48.
- PEKÁREK, K. 1951: *Několik poznámek k „úvodovým“ hostinám na Valašsku*. *Dolina Urgatina*, roč. 5, s. 68–70.
- SLAVÍK, B. 1947: *Písemnictví na moravském Valašsku*. Olomouc, s. 56–58.
- TRÁVNÍČEK, F. 1943: *Karel Pekárek: Starozlínské pověsti*. *Literatura a umění*. *Naše Valašsko* 3, s. 141.
- VLACH, J. 1987: *Bibliografie okresu Gottwaldov*. Brno.
- ZÁHOŘÁK, M. 2005: *Vízovice: v písni, tanci, muzice a vyprávění*. *Vízovice*.
- ZAPLETAL, Č. 1996: *PhDr. Karel Pekárek*. In: *Město Fryšták. 1945–1995. Sborník příspěvků o životě Fryštácka v posledním půlstoletí*. Fryšták, s. 344–345.
- ZAPLETAL, Č. 2011: *Znalec a čtenel rodného kraje (Ke stým nedožitým narozeninám PhDr. Karla Pekárka)*. *Fryštácké listy*, roč. XXI, č. 3, březen 2011. Fryšták, s. 16–17.

Prameny:

- MZA Brno-SOKA Zlín, Nšk Držková, inv. č. 147 – Školní kronika, s. 119
- MZA Brno-SOKA Kroměříž, Sčítací operáty – Dolní Ves, 1910
- MZA Brno-SOKA Kroměříž, Sčítací operáty – Fryšták, 1921
- Matrika Fryšták, Kniha narození Dolní Ves, 1911
- Matrika Fryšták, Kniha úmrtí Fryšták, 1966
- Rozhovor s PhDr. Česlavem Zapletalem ze dne 31. 1. 2019, archiv autora

Internetové zdroje:

- Jmenování Dr. Pekárka čestným občanem města. [cit. 2019-09-10]. Dostupné z: <<https://www.frystak.cz/ostatni/fotogalerie/fotogalerie-archiv/jmenovani-dr-pekarka-cestnym-obcanem-mesta-150cs.html>>
- Heslo Karel Pekárek na portálu Zlínská literární tržnice. [cit. 2019-09-10]. Dostupné z: <<http://zlinska-literarni-trznice.cz/autori/pekarek-karel.html>>
- Metodický návod týkající se pořádání osobních fondů (2000), Ministerstvo vnitra České republiky, Praha 2000, 8 s. [cit. 2019-09-10]. Dostupné z: <<https://www.mvcr.cz/clanek/metodiky.aspx?q=Y-2hudW09NA%3D%3D>>
- PLOSOVÁ, J. 2006: *Problematika písemných pozůstalostí v archivnictví*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Brno [online]. [cit. 2019-09-24]. Dostupné z: <<https://is.muni.cz/th/tdkf7/>>

Modrotiskové formy z dílen rožnovských barvířů v muzejních sbírkách

*Blue Print Dies from the Workshops of Rožnov Dyers
in Museum Collections*

Helena Cviklová

Abstract:

The contribution presents the results of a two-year research mapping the existence of dies for manual printing from the workshops of Rožnov dyers of blue print textiles in the collections of investigated museums in Moravia and Bohemia. The research was carried out in Wallachian Open Air Museum in Rožnov pod Radhoštěm in the years 2017 – 2018 and is a thematic continuation of cataloguing the Rožnov collection of blue print dies in the previous period. Archive sources record existence of blue print dying in Wallachia as early as 18th century. At the time of the biggest heyday of the trade, which took place in the 19th century, there were several dyers working in Rožnov. Relatively intensive expansion of this industry was influenced by the price availability of cotton fabric, imported dye and other consumables needed for production of blue print. Blue print fabrics became very popular in rural clothing and were in high demand. General business expansion in the second half of the 19th century and modernisation of production even in the textile industry resulted in increased production of cheaper factory produced items. Printing machinery started to be used even in small dye-works, which consequently reduced the proportion of manual production. Accumulation of these factors resulted, at the end of the 19th and the beginning of 20th centuries, in gradual decline and closing of the dye-works. After discontinuation of their existence, some parts of the trade equipment and blue print products became a part of museum collections and today they represent precious material documents of manual trade production in textile industry. The research set as its objective to find information on these material documents supporting the existence of Rožnov dye-works deposited in collections of the other museums. Research of the collections discovered items pertaining to blue print dye-works in Rožnov pod Radhoštěm in four out of the twenty four researched museums. Namely, one comprehensive collection and two individual pieces of dies for manual printing, die wheel and a notebook with recipes of dye reserve material. The origin of these is supported by evidence records in the concerned museums. Collected data enrich the existing documentation in the Wallachian Open Air Museum and contribute towards an integral view of the production, concerning mainly Černoch dye-works. The results of the research published on the web pages of Wallachian Open Air Museum can be used by persons interested in blue print production, both specialists and laics.

Keywords:

Wallachian Open Air Museum, Rožnov pod Radhoštěm, Wallachia, dye trade, manual textile print, printing dies

Úvod

V letech 2017–2018 byl ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm (dnes Národní muzeum v přírodě, příspěvková organizace, Valašské muzeum v přírodě, dále jako VMP) realizován výzkum zaměřený na zmapování výskytu forem na ruční tisk z dílen rožnovských barvířů modrotisku ve sbírkách jiných muzeí na Moravě a v Čechách. Tematicky navazuje na odborné zpracování rožnovské sbírky barvířských forem, jehož výsledkem byla kompletní katalogizace a prezentace prostřednictvím online katalogu přístupného veřejnosti od konce roku 2016 na webových stránkách VMP. Výzkum si kladl za cíl zjištění co nejvíce možných informací o existen-

ci především hmotných, popř. i jiných dokladů o provozování barvířství modrotisku v Rožnově pod Radhoštěm, deponovaných v jiných muzeích, které by doplnily a rozšířily stávající dokumentaci sbírky VMP a přispěly k ucelenějšímu pohledu na tvorbu rožnovských barvířských dílen v období 19. a počátku 20. století.

Modrotisk je specifický způsob zdobení látek – negativní tisk, při němž se vzor vykřívá na látce rezervní hmotou nazývanou *pop* nebo *pap* (z něm. *der papp* – lepidlo), která zabraňuje prostoupení barvy tkaninou a vzor pak zůstává v původní barvě látky. Základem rezerváční hmoty je směs hlínky s vodou, do níž se jako pojidlo přidávala arabská guma (pryskyřice získávaná z některých druhů akácií, která mohla být nahrazena vaječným bílkem) a další chemikálie. Přesné složení se u jednotlivých modrotiskařů lišilo, měli své receptury, které drželi v tajnosti, aby se nedostaly ke konkurenci.

K barvení látek na modro se používalo přírodní barvivo indigo. Technika modrotisku začala pronikat do západní Evropy z jihovýchodní Asie koncem 17. století prostřednictvím tzv. indických tisků, dovážených obchodníky zejména z Holandska, Francie, Anglie a Německa. Barvené látky se složitými vzory byly významným obchodním artiklem, luxusním a módním zbožím pro vyšší společenské vrstvy. Evropští barvíři se snažili indické tisky napodobovat a dosáhnout jejich dokonalosti. Do lidového prostředí pronikal modrotisk koncem 18. století (STRÁNSKÁ 1950, 249–271). Největšího rozmachu však dosahovalo ruční potiskování látek technikou modrotisku na Valašsku v 19. století. Modrotisk se rozšířil do lidového prostředí a pro svou krásu i praktičnost se stal součástí zejména ženského oděvu. Šíření barvířství i v menších městech ovlivnila dostupnost a cena bavlněných látek, dováženého barviva a dalších surovin potřebných na přípravu barvicí lázně a rezervní hmoty nezbytné při technice negativního tisku. Všeobecný hospodářský rozvoj během 19. století a modernizace výroby v různých odvětvích včetně textilního ovlivnil tovární produkci látek s tištěnými vzory, která se mnohonásobně zvýšila, a výrobky se staly cenově dostupnějšími. To snížilo odbyt ručně vyráběných modrotisků. Dalším faktorem ohrožujícím prosperitu menších barvířů bylo zavádění tiskařského stroje – *perotiny*, což mělo za následek omezení ručního tisku. V důsledku těchto vlivů docházelo na přelomu 19. a 20. století k rušení barvířů a postupnému úpadku ruční výroby modrotisku.

V archivních materiálech (např. ve sčítacích operátech, v matrikách narození, oddacích i úmrtních, v dokladech o činnosti řemeslných společenstev aj.), v nichž jsou vedle osobních údajů uváděny profese, nalezneme záznamy o barvířích (v případě barvířů modrotisku označení *schwarzfärber*) v Rožnově pod Radhoštěm už v 18. století. V 19. století, v období největší prosperity barvířství modrotisku, provozovalo v Rožnově pod Radhoštěm řemeslo osm barvířů evidovaných v soupise obchodníků a řemeslníků města Rožnova. Mezi nimi je zapsáno pět barvířů modrotisku s příjmením Bayer, jeden Janík a dva Paškové.¹ Řemeslo se obvykle dědilo z otce na syna a barvířské rody jej provozovaly po desetiletí, a tak i někteří z těchto barvířů navazovali na práci svých otců a dědů. Mezi nejvýznamnější barvíře tohoto období patřili Martin Janík (1806–1864) a Josef Bayer (1818–1885), oba vážení občané, kteří se angažovali také ve veřejném životě města. V Janíkově barvířně se tiskly látky od 20. let 19. století, v období od 50. let 19. století dominoval na zdejším trhu s modrotiskem Josef Bayer. Ten měl svého pokračovatele v osobě zetě Aloise Černocho a posléze jeho syna Josefa. Modrotisk vyráběli až do roku 1934, kdy Alois zemřel.

Obr. 1: Forma modrotisková, inv. č. 1304, Národní muzeum v přírodě, sbírka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, foto J. Kolář, fotoarchiv VMP.

Obr. 2: Forma modrotisková, inv. č. 1338, Národní muzeum v přírodě, sbírka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, foto J. Kolář, fotoarchiv VMP.

Josef Černoch, poslední barvíř v Rožnově, se po smrti otce přestal řemeslu věnovat a tím skončila i Černochova barvírna modrotisku v Rožnově pod Radhoštěm (KUBEŠA 1964, 43–45).

Z modrotiskových látek se šily součásti všedního i svátečního ženského oděvu, především *fěrtochy* – ženské zástěry do pasu, sukně, *jupky* – halenky do pasu a šátky, ale také povlaky na peřiny a polštáře a mužské pracovní zástěry. Obliba modrotisku v lidovém prostředí spočívala také v možnosti nechat si potisknout vlastní doma utkané lněné plátno. Kolem poloviny 19. století začínají barvíři modrotisku tisknout také na plátno bavlněné – *mušelín*, utkané domácími tkalci (SALICHOVÁ 1975, 4). *Fěrtochy* pro sváteční příležitosti se šily z potištěného *grádlu* – plátna s vetkávaným vzorem. S rozvojem tovární výroby si barvíři začali kupovat bavlněné plátno a barvili modrotiskové metráže pro prodej na trhu a na sklad. Při tisku na zakázku si zákaznice vybírala vzory z předložených vzorníků, vzory látek pro trh a na sklad kombinoval sám barvíř. Plátno zákazníků se označovalo dvojdílnými dřevěnými cejchy, od druhé poloviny 19. století dvojicí kovových značek. Jeden díl se připevnil na plátno, druhý dostal zákazník a při vyzvednutí obarveného plátna jej musel předložit.

Barvířský mistr musel mít velmi dobré organizační schopnosti, znalosti a značné zkušenosti, které byly nutné při řízení náročného provozu dílny, přípravě barev a rezervní hmoty. Práce vyžadovala rovněž řemeslnou zručnost a určitou dávku uměleckého citění. Barvení a potiskování látek byl proces fyzicky namáhavý a zdoluhavý. Nezbytné bylo odpovídající řemeslné vybavení (barvící kádě – kypy, kotle, kruhy – ráfy na zavěšení látky, formy na tisk vzorů aj.), prostory na barvení, potiskování, sušení, mandlování látek a především dostatek vody. Proto byly barvírny zřizovány v blízkosti vodního zdroje. Někteří modrotiskaři, k nimž patřil např. i Josef Bayer, byli velmi zruční a formy si vyřezávali sami.² Měli v dílně zásobu forem, která čítala až několik set kusů. Nejoblíbenější a nejžádanější vzory byly natištěné a očíslované na látkových vzornících pověšených na zdi nebo ve vzorových knihách na černých listech papíru. Čísla vzorů byla napsána i na boční straně forem, přehledně seřazených v regálech.

Modrotiskové formy převážně vyráběli specializovaní výrobci, řezáči forem – *formaři*, *formštechři*, kteří pracovali na zakázku pro různé barvíře. Na Moravě se formy řezaly např. v Moravské Třebové, v Novém Jičíně, v Zábřehu a ve Zlíně. Někteří řemeslníci kočovali po kraji, zhotovili žádaný výrobek a putovali dále. To může objasňovat podobnosti vzorů forem v různých regionech (PECHOVÁ 1998, 85–102).³ Dřevěné formy modrotiskařů na Valašsku měly obvykle čtvercový nebo obdélníkový tvar a v rozích vsazené hřebíčky, nutné pro orientaci při tisku vzoru na látku. Skládaly se z více vrstev dřeva (dvě až tři), přičemž na horní vrstvu se vzorem bylo použito tvrdší dřevě (nejčastěji dřevě dubové, javorové, lipové, hruškové nebo švestkové), na další vrstvy pak dřevě měkké, např. smrkové. V poslední vrstvě byly vydlabány úchytky – *grify*. Velikost nebyla přesně určená, ale závisela na daném vzoru. U čtvercových forem byl obvyklý rozměr přibližně 20 x 20 cm. Nejstarší dochované formy z období do první poloviny 19. století jsou celodřevěné se vzorem vyřezávaným do horní vrstvy dřeva, mladší mají vzory kombinované (dřevě – kov) nebo jsou celokovové, sestavené z mosazných hrotů a plíšků (nazývané *hřebíčkové*). Plochu *fěrtochu* obvykle lemoval okrajový vzor zvaný *okolnice* nebo *bordura*, který se tiskl z užších obdélníkových forem se stejnými motivy řazenými pravidelně za sebou. Vzory vyřezávané do

Obr. 3: Fěrtoch modrotiskový, inv. č. 9402, Národní muzeum v přírodě, sbírka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, foto J. Kolář, fotoarchiv VMP.

Obr. 4: Fěrtoch modrotiskový, inv. č. 6691, Národní muzeum v přírodě, sbírka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, foto J. Kolář, fotoarchiv VMP.

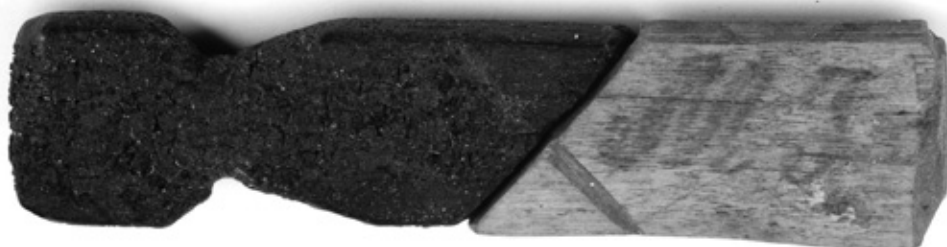
dřeva sestávají z jednoduchých motivů, využití kovových prvků umožňovalo přesněji vykreslit detaily a vytvářet složitější kompozice. Na formách převažovaly rostlinné motivy – různé druhy květů (růže, karafiáty, pomněnky, zvonky aj.), listů (dubové, lipové, javorové, listy vinné révy aj.), plodů (réva, maliny aj.), obilné klasy, rostlinné úponky apod., stylizované i realisticky ztvárněné. V ploše formy byly jednotlivé motivy buď rozmístěny v pravidelných rozstupech jednotlivě, seřazeny do pásů, nebo se vzájemně prolínaly. Motivy geometrické se vyskytovaly méně často, můžeme je najít především na okrajových vzorech – *okolnicích*. Jednodušší geometrické motivy sestávaly z teček a čárek uspořádaných v liniích, klikatkách, vlnovkách, složitější sestavy znázorňovaly pásy kosočtverců, kruhů, a jiných geometrických tvarů, různé se protínajících. Figurální nebo zoomorfní motivy se na modrotiskových textilích na Valašsku nevyskytovaly. Některé vzory byly pojmenovány vžitými názvy, např. *páskový, halúzkový, dubový, kláskový, vínový, věncový, na růžu, na rozmarýn, na dětělunku, na malinu* apod. Vzory se tiskly převážně na ženské zástěry – *fěrtochy*, kterých mívaly ženy několik a nosily je při různých příležitostech – ve všední den, o nedělích a svátcích, do kostela, k muzice. Vzory, jejichž oblibu ovlivňovaly rodinné tradice, věk i místní zvyklosti, si ženy vybíraly z předložených vzorníků.

Látky se barvily většinou na modro s bílým vzorkem, ale škála používaných barev byla širší. Dvojbarevný vzor v kombinaci bílé a světlemodré na tmavě modré půdě získávali barvíři modrotisku postupným barvením. Při vícebarevném tisku využívali různých chemických sloučenin, byl to však mnohem složitější proces vyžadující velké zkušenosti a hlubší znalosti z oboru chemie. Modrotiskaři tiskli vzory v kombinacích: bílá – světlemodrá (např. Janík, Bayer a Černoch v Rožnově pod Radhoštěm) bílá – oranžová, žlutá – zelená, světlemodrá – žlutá, světlemodrá – žlutá – zelená (Pehanec ve Valašských Kloboukách), červená – bílá, červená v modré půdě. Na lidových krojích se můžeme nejčastěji setkat s tmavě modrými modrotisky se vzorem bílým, světlemodrým, žlutým nebo s dvojbarevnými kombinacemi bílá – světlemodrá a žlutá – zelená. Oblíbenost a barevnost vzorů se v různých regionech lišila. Na Rožnovsku byly nejžádanější modrotisky se vzorem bílým a světlemodrým (KUBEŠA 1964, 43–45). Vzor sytě modrý na tmavě modrém podkladu, nazývaný *zachoděný* (tiskl Pehanec ve Valašských Kloboukách), byl oblíbený na jižním Valašsku v okolí Valašských Klobouk. Slovenské ženy nosily *fěrtochy* se vzorem žlutým a zeleným. Pro polský trh se vyráběly tmavě modré tzv. *polské šátky* se vzorem oranžovým (PEŘINKOVÁ-COUFALOVÁ 1966, 50–51).⁴ Vzory se tiskly na plátno široké 70–80 cm. Jeden *fěrtoch* se obvykle sešíval ze čtyř dílů, tzv. *půlek* potřebné délky, ještě před tiskem a barvením. Výjimečně se vyskytovaly i *fěrtochy pětipůlkové* a *šestipůlkové*. Potištěná a obarvená látka se všila do pasového límce s tkanicemi, které se zavazovaly dozadu (SALICHOVÁ 1975, 3).

Po skončení provozování barvení se některé součásti řemeslného vybavení a produkty jejich výroby začlenily do muzejních sbírek a dnes jsou cennými hmotnými doklady ruční řemeslné výroby v textilním odvětví. Ve VMP je deponován rozsáhlý soubor řemeslných předmětů souvisejících s výrobou modrotisku a modrotiskových výrobků, dokládajících barvířství na Valašsku v období 19. století až do 30. let 20. století. Součástí souboru jsou barvířské matrice na ruční i strojní textilní tisk (více než 1600 kusů), několik barvířských kruhů, kotle, vzorníky, *fěrtochy* (okolo 200 kusů)⁵

a jiné modrotiskové textilie. Z Janíkovy barvírny se dochovaly kromě několika forem dnes již velmi vzácné dřevěné cejchy a kovové značky s iniciálami MJ, kterými se označovalo plátno zákazníků.

Při studiu pramenů a regionální literatury související s barvířstvím byly zjištěny informace o tom, že vybavení některých barvířských dílen z Valašska i z jiných oblastí, které ukončily provozování v první polovině 20. století, se stalo součástí muzejních sbírek (např. URBACHOVÁ 2002; PECHOVÁ 1998, 85–102; PEŘINKOVÁ-COUFALOVÁ 1966, 47–64; ORSZÁG VRANECKÝ 1950, 65–67; STADLER 1941, 193–219). V souvislosti s Rožnovem pod Radhoštěm se o tom zmiňuje také Arnošt Kubeša v článku o posledním rožnovském barvíři Josefu Černochovi (KUBEŠA 1964, 43–45). Toto zjištění vedlo k myšlence pokusit se vypátrat, jestli opravdu jsou rožnovské formy, popř. jiné předměty ze zařízení barvíren, deponovány v některých jiných muzeích. Myšlenka vyústila v konkrétní zadání výzkumu – zmapování výskytu forem rožnovských barvířů v jiných muzeích. Tato zpráva popisuje postup práce, zvolené metody a předkládá výsledky bádání. Během výzkumu bylo využito informačních zdrojů dostupných ve vlastní organizaci – pramenů a literatury v odborné knihovně VMP, na Dokumentačním oddělení a Oddělení výzkumu a sbírkových fondů (sbírka rukopisů, sbírka písemností a tisků, sbírka starých fotografií, odborná literatura, regionální časopisy, diplomové práce, přírůstkové knihy, druhostupňová dokumentace, apod.)

Obr. 5: Barvířský cejch, inv. č. 10877, Národní muzeum v přírodě, sbírka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, foto J. Kolář, fotoarchiv VMP.

Obr. 6: Barvířský cejch, inv. č. 10873, Národní muzeum v přírodě, sbírka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, foto J. Kolář, fotoarchiv VMP.

Obr. 7: Barvířská značka, inv. č. 10855, Národní muzeum v přírodě, sbírka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, foto J. Kolář, fotoarchiv VMP.

Obr. 8: Barvířská značka, inv. č. 10870, Národní muzeum v přírodě, sbírka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, foto J. Kolář, fotoarchiv VMP.

a hmotných dokladů deponovaných ve sbírkovém fondu muzea (barvířské formy, modrotiskové textilie, aj.). Další informace byly zjištěny z archivních materiálů uložených ve Státním okresním archivu ve Vsetíně. Zásadním zdrojem byly sbírky matric na modrotisk, včetně evidence a dokumentace k nim, ve sbírkách níže uvedených muzeí, jejichž sbírkové fondy byly zkoumány. V souvislosti s výzkumem bylo kontaktováno čtyřicet muzeí s dotazem na výskyt forem, popř. jiných dokladů souvisejících s činností rožnovských barvířů, v jejich sbírkách. Ve dvanácti z nich pak proběhl průzkum sbírkových fondů. Během bádání byly zjištěny informace o existenci dalších materiálů souvisejících s rožnovskými barvíři, uložených v Archivu Národního muzea v Praze, které byly následně prostudovány.

Průzkumem sbírkových fondů byl zjištěn výskyt hmotných dokladů souvisejících s provozováním barvířských dílen rožnovských barvířů ve čtyřech institucích. Jedná se o jeden obsáhlý soubor a dva ojedinělé kusy forem na ruční tisk, barvířský kruh a notes s recepty na barvířské rezerváže. Původ předmětů dokládají evidenční záznamy a identifikace vzorů forem ve srovnání s otisky na modrotiskových textiliích ze sbírky VMP s určeným původem. Výsledky výzkumu byly na konci roku 2018 implementovány do online katalogu modrotiskových forem na webových stránkách VMP jako jeho sedmá kapitola nazvaná „Modrotiskové formy rožnovských barvířů ve sbírkách jiných muzeí“.⁶

Postup výzkumu a metody práce

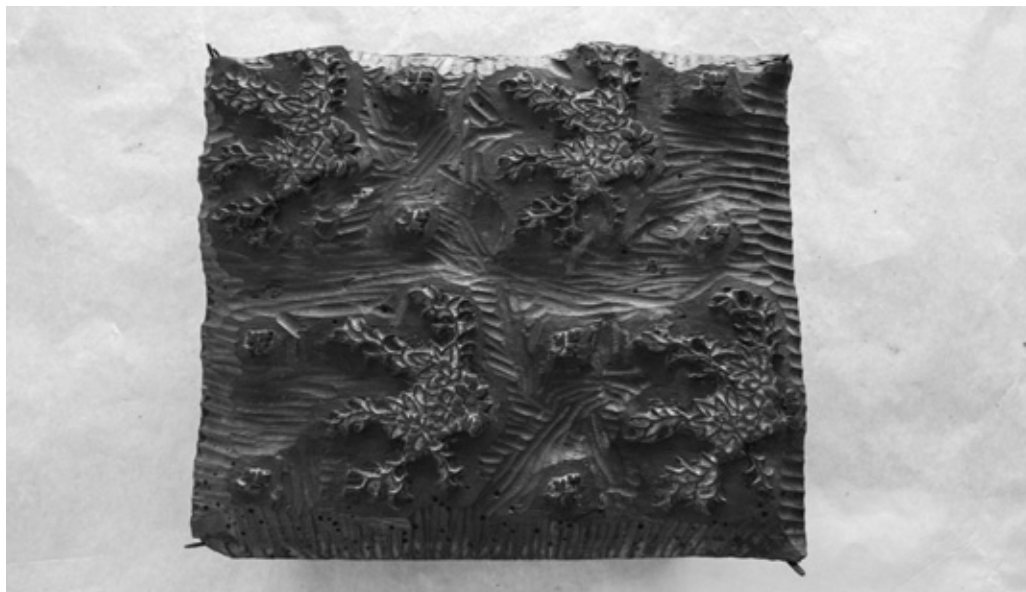
Výzkum byl realizován v několika krocích: prostudování pramenů a literatury související s barvířstvím obecně a na Valašsku, prvotní orientační zjišťování výskytu modrotiskových forem v muzeích prostřednictvím webových stránek, vytipování konkrétních muzeí pro výzkum, kontaktování muzeí s dotazem na potvrzení či vyloučení přítomnosti rožnovských forem ve sbírce, oslovení kurátorů a sjednání termínů badatelských návštěv, bádání ve sbírkových fondech, shromažďování, zpracování a vyhodnocování dat a prezentace výsledků. Vedle praktického výzkumu v muzejních fondech byla na webových stránkách VMP, na veřejných výlepových místech v Rožnově pod Radhoštěm a okolním regionu a v Muzejním spolku při VMP zveřejněna výzva „Hledáme informace o rožnovských barvířích“, která směřovala k veřejnosti a soukromým sběratelům. Během výzkumu byly využity kvalitativní i kvantitativní metody práce spočívající ve sbírání dat, jejich třídění, ověřování, srovnávání, identifikaci a soupisech vzorů, vyhodnocování a prezentaci výsledků.

Jedním z prvních kroků bylo vytipování muzeí, v jejichž sbírkách lze předpokládat výskyt forem rožnovských barvířů. Teoreticky se mohou nacházet kdekoliv, neboť jejich současný výskyt může být ovlivněn mnoha faktory – darováním nebo prodejem do muzeí, sběratelstvím, ponecháním si předmětů jako rodinné památky, přestěhováním rodinných příslušníků z barvířských rodů do jiného kraje atd., nelze tedy pojmut vše. K soukromým sběratelům směřovala výše uvedená výzva. Při vytipování muzeí se přihlíželo k pravděpodobnosti výskytu, nejdříve byla oslovena muzea v okolí a přilehlém regionu, pak krajská muzea na Moravě, poté některá muzea pražská a další v oblastech, kde se v minulosti provozovalo barvířské řemeslo. Jedním z podnětů, který vedl k oslovení muzeí v Praze, byla informace v článku Arnošta Kubeši „Poslední barvíř v Rožnově pod Radhoštěm“ vydaném ve Sborníku Musejní společ-

nosti ve Valašském Meziříčí, kde se uvádí: „Přes 300 barvířských forem prodal barvíř Černoch Uměleckoprůmyslovému muzeu v Praze. Všechny dělal staříček Černochů Josef Bayer, barvíř v Rožnově č. 113.“ (KUBEŠA 1964, 43–45).

Obr. 9: Barvířská forma, Sběrka Národního muzea, H4-64037. |

Obr. 10: Barvířská forma, Sběrka Národního muzea, H4-64239. |

Kontatována a oslovena s dotazem na přítomnost rožnovských forem v jejich sbírce byla tato muzea:

1. Muzeum Novojičína – Nový Jičín
2. Muzeum Novojičína – pobočka Bílovec
3. Muzeum Novojičína – pobočka Příbor
4. Muzeum Novojičína – pobočka Frenštát pod Radhoštěm
5. Muzeum regionu Valašsko – Vsetín
6. Muzeum regionu Valašsko – pobočka Valašské Meziříčí
7. Muzeum Beskyd – Frýdek-Místek
8. Muzeum Těšínska – Český Těšín
9. Karlovské muzeum, Velké Karlovice
10. Muzeum Valašské Klobouky
11. Slovácké muzeum Uherské Hradiště
12. Muzeum Jana Ámose Komenského Uherský Brod
13. Muzeum jihovýchodní Moravy Zlín
14. Muzeum Luhačovického Zálesí – pobočka Zlína
15. Městské muzeum Bystřice pod Hostýnem
16. Masarykovo muzeum v Hodoníně (vč. poboček Kyjov, Veselí, Mikulčice)
17. Ostravské muzeum
18. Slezské zemské muzeum v Opavě
19. Moravské zemské muzeum v Brně
20. Národní muzeum Praha, Etnografické oddělení Historického muzea
21. Uměleckoprůmyslové muzeum Praha
22. Vlastivědné muzeum v Olomouci
23. Muzeum textilu – Muzeum Boženy Němcové v České Skalici
24. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem

Odpovědi z některých muzeí byly negativní, jednoznačně vylučovaly výskyt rožnovských barviřských forem. K nim patřilo např. Muzeum Novojičína v Novém Jičíně včetně poboček v Příboře a Bílovcích, Muzeum Těšínska, Muzeum Jana Ámose Komenského Uherský Brod, Muzeum jihovýchodní Moravy Zlín, Městské muzeum Bystřice pod Hostýnem, Masarykovo muzeum v Hodoníně, Městské muzeum Valašské Klobouky. Další odpovědi sice nepotvrzovaly výskyt rožnovských forem, ale informovaly o přítomnosti forem s neidentifikovaným původem, což byl podnět k prostudování fondů a jejich přítomnost případně potvrdit či vyloučit.

Následovaly badatelské návštěvy v níže uvedených institucích, při nichž byly probádány sbírkové soubory modrotiskových forem na ruční tisk a další s tím související materiály:

1. Muzeum Novojičína – pobočka Frenštát pod Radhoštěm
2. Muzeum regionu Valašsko – Vsetín
3. Muzeum regionu Valašsko – pobočka Valašské Meziříčí
4. Muzeum Beskyd – Frýdek-Místek
5. Karlovské muzeum, Velké Karlovice – stálá expozice
6. Ostravské muzeum
7. Moravské zemské muzeum v Brně
8. Národní muzeum Praha, Etnografické oddělení Historického muzea

9. Archiv Národního muzea
10. Vlastivědné muzeum v Olomouci
11. Muzeum Boženy Němcové v České Skalici, Muzeum textilu – pobočka UPM Praha
12. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem (Český Manchester – Josef Sochor)

Průzkum sbírkových fondů v uvedených muzeích byl realizován po souhlasu příslušného kompetentního pracovníka a po dohodě s kurátorem sbírky. Početnější sbírkové celky v některých muzeích vyžadovaly vícečetné badatelské návštěvy. Během nich byla prostudována zpřístupněná evidence, dokumentace a předměty v deponitářích, případně v expozicích. Současně byly pořízeny náhledové snímky vzorů forem, které typologicky odpovídaly rožnovským. Ty se následně využily při zpracovávání zjištěných dat, zejména při porovnávání a identifikaci vzorů. Vzory z forem byly porovnávány s otisky na modrotiskových textiliích ze sbírky VMP pocházejících z rožnovských barvířských dílen.

Komparativní metoda identifikace vzorů je časově velmi náročná. V případě, je-li *fěrtoch* tištěný oboustranně a na každé straně je plošný vzor i *okolnice*, může na něm být až osm otisků.

Obr. 11: *Fěrtoch modrotiskový*, inv. č. 44449, Národní muzeum v přírodě, sbírka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, foto J. Kolář, fotoarchiv VMP.

Jednotlivé vzory jsou obvykle tvořené soutiskem dvou forem, pak se tyto vzájemně překrývají a identifikace každého z nich není vždy snadná. Problematické byly i vzory nedokonale otištěné na látce. Jestliže část otisku chyběla, pak nebylo možné vzor jednoznačně identifikovat z důvodu nepřesnosti otisku. Na mnohých předmětech tak bylo možné jednoznačně určit jen některé z otištěných vzorů. U složitějších a podobných vzorů byly důležitou pomůckou elektronické snímky, které při dostatečném zvětšení umožňují porovnávání detailů s větší přesností.

Zjištěná data ve zkoumaných muzejních fondech

Muzeum Novojičínska – pobočka Frenštát pod Radhoštěm

Ve sbírce Muzea Novojičínska v pobočce ve Frenštátě pod Radhoštěm je deponován soubor cca dvou set šedesáti forem pocházejících zejména z dílen frenštátských barvířů – Erharda Polacha, Františka Bartoše a Albína Vašici. Fond byl prozkoumán na základě hmotných dokladů a zpřístupněné dokumentace. Výskyt modrotiskových forem pocházejících z dílen rožnovských barvířů zde nebyl zjištěn.⁷

Muzeum regionu Valašsko – Vsetín

Sbírka vsetínského muzea obsahuje na čtyři desítky forem z dílny posledního vsetínského barvíře Josefa Michny, rožnovské zde zastoupeny nejsou.⁸

Muzeum regionu Valašsko – pobočka Valašské Meziříčí

Ve sbírce muzea ve Valašském Meziříčí je evidováno téměř sto kusů barvířských forem. Dle dokumentace většina z nich pochází ze starých sběrů a pouze u některých jsou známé nálezkové okolnosti a původ. K nim patří sedmnáct forem od barvíře Majera z Valašského Meziříčí, tři kusy pořízené jako dar ze spolku Snaha Vsetín a deset forem získaných darem od Joži Vraneckého z roku 1898, pravděpodobně z dílny z Hrozenkova. Dvě formy byly získány darem v roce 1932 bez bližších informací (inventární čísla N 838 a N 839). V evidenci je u těchto položek uvedeno s otazníkem, že by mohly pocházet od Bayera z Rožnova. Obě formy s ornamentálním a stylizovaným rostlinným vzorem jsou *okolnice* určené pro tisk okrajových vzorů. Vzor je sestaven z mosazných hrotů a plíšků. Na spodních stranách obou forem jsou černou barvou natištěny iniciály I. B. R., z čehož je možné teoreticky odvodit, že by mohly pocházet z barvířské dílny Josefa Bayera z Rožnova. Ovšem ve výše zmíněné evidenci řemeslníků v Rožnově z let 1817–1871 jsou zapsáni dva barvíři se jménem Josef Bayer, ale s jinými domovními čísly. Zůstává tedy otázka, ze které dílny formy skutečně pocházejí. Identifikovat jednoznačně původní barvířskou dílnu na základě těchto nedostačujících informací nelze. Porovnáním vzoru formy inventární číslo N 768 (motiv dubových listů) s otiskem na fěrtochu VMP s inventárním číslem 26645 byla identifikována shoda. O výrobcí této textilie však nejsou v dokumentaci žádné záznamy.⁹

Muzeum Beskyd

Ve sbírce Muzea Beskyd ve Frýdku-Místku je deponováno 209 inventárních čísel barvířských forem. K bádání byla poskytnuta k nahlédnutí elektronická evidence příslušné části sbírky a předměty v depoziitáři. Z celkového počtu forem daroval 145 kusů v roce 1960 národní podnik Slezan (určená lokalita Frýdek), dvacet inventárních čísel bylo získáno z pozůstalosti Ferdíše Duši (určená lokalita Slovácko) a u zbývajících částí nebyly informace o původu uvedeny. V souboru se nachází několik forem, které se tvaroslovím, motivy a jejich rozmístěním v ploše, velikostí a způsobem řezby podobají formám pocházejícím z dílen rožnovských barvířů. Jedná se o tato inventární čísla forem pro tisk plošných vzorů: FM 15697 S, FM 15702 S, FM 15715 S, FM 15754 S, FM 15765 S, FM 15814 S, FM 15829 S, FM 15830 S, FM 15868 S, FM 17648 S, FM 17654 S, FM 19441 S, FM 19330 S a tato čísla forem pro tisk okrajových vzorů:

FM 15794S, FM 15795 S, FM 15796 S, FM 15788 S, FM 15791 S, FM 15792 S, FM 15797 S, FM 15798 S, FM 15793 S.¹⁰ Vzhledem k absenci signatury nebo jiných identifikačních znaků určujících původ forem, bylo opět přistoupeno k porovnávání vzorů s otisky na identifikovaných textilích. Tímto způsobem se podařilo identifikovat pouze otisk jedné formy z pozůstalosti Ferdíše Duší. Motiv na formě označené inventárním číslem FM 15791 S (zvonkovitý květ) je shodný s motivem okrajového vzoru na *fěrtochu* s inventárním číslem 967 ze sbírky VMP, jehož autorem je dle dokumentačního záznamu barviř Josef Černocho z Rožnova pod Radhoštěm.

Obr. 12: *Fěrtoch modrotiskový*, inv. č. 967, Národní muzeum v přírodě, sbírka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, foto J. Kolář, fotoarchiv VMP.

Vzor formy označené inventárním číslem FM 15796 S (drobné kvítky na olistěné snítce) se částečně shoduje s otiskem na modrotiskovém *fěrtochu* s inventárním číslem 21734 ze sbírky VMP, jehož původ není zatím identifikován. Vzhledem ke špatné kvalitě otisku však nelze shodu jednoznačně potvrdit. Velmi podobná tvaroslovím i motivem s formou FM 15796 S, jen s jinou orientací vyřezaných lístků, je forma s inventárním číslem 4.9-424 ze sbírky Moravského zemského muzea v Brně (dále jako MZM) s neurčenou lokalitou.¹¹ Teoreticky by se mohlo jednat o práci téhož výrobce nebo zdařilou napodobeninu vzoru.

Karlovské muzeum

Muzeum sídlí ve Velkých Karlovicích v prostorách bývalého kupeckého domu z počátku 19. století. Součástí vystavené etnografické sbírky, dokumentující život zdejších obyvatel, je pouze několik forem na modrotisk z Valašska, bez označení konkrétní barviřské dílny.

Ostravské muzeum

Ve sbírce Ostravského muzea (dále jako OM) je deponován soubor cca pěti set barvířských forem. Pro tento výzkum byly zpřístupněny karty druhostupňové dokumentace a formy uložené v depozitáři. Dokumentace i celý soubor forem byl prostudován, přičemž byla pro další zpracování pořízena náhledová fotodokumentace některých forem, typologicky podobných s rožnovskými. Dle dokumentačních záznamů jsou zde deponovány formy z období 19. století, převážně z oblasti Ostravska a část forem bez určení lokality. Při porovnávání vzorů forem s otisky na *řětoších* VMP byla identifikována shoda ve dvou případech, přičemž u obou se jednalo o otisky okrajových vzorů – *okolnic*. Prvním případem je vzor z formy OM s inventárním číslem 18966 (šikmá „esíčka“ proložená květy), který je otištěn na dvou *řětoších* VMP s inventárními čísly 25151 a 23549. *Řětoch* s inventárním číslem 25151 je identifikován jako výrobek dílny Aloise Černocho z období před rokem 1935, původ druhého *řětochu* v dokumentační kartě zaznamenán není. Shoda vzorů na obou *řětoších* však stejný původ dokazuje. Vzor na formě OM s inventárním číslem 18966 je téměř shodný (liší je jen v drobných detailech) se vzorem dvojdílné formy pro soutisk vzorů s inventárním číslem 4.9-441a,b deponované v Moravském zemském muzeu v Brně. Lze se domnívat, že formy mohou pocházet od stejného výrobce nebo jsou zdařilými napodobeninami. Vzhledem k tomu, že nejsou na formách žádné identifikační znaky a v dokumentaci chybí informace, nelze jejich původ doložit. Druhým případem shody je vzor formy OM s inventárním číslem 18961 (motiv dvojice jahod)¹² s otiskem na *řětochu* VMP s inventárním číslem 31422. Původ *řětochu* však není v dokumentačních záznamech uveden, nelze tedy při současných informacích identifikovat ani původ formy.

Obr. 13: *Řětoch* modrotiskový, inv. č. 25151, Národní muzeum v přírodě, sbírka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, foto J. Kolář, fotoarchiv VMP.

Moravské zemské muzeum

Sbírka Moravského zemského muzea v Brně obsahuje více než čtyři sta barviřských forem, především z lokalit jižní Moravy (Veselí na Moravě, Ivanovice na Hané, Loštice aj), část souboru nemá lokalitu blíže určenou. Celý fond forem je podrobně popsán v článku „Formy na modrotisk ve sbírce pracovního nářadí EÚ MZM“ otištěném v časopise MZM Folia ethnografica (PECHOVÁ 1998). Většina předmětů byla získána ve dvacátých letech 20. století. Fond obsahuje formy na tisk plošných i okrajových vzorů a několik kusů forem pro strojní tisk. Pro bádání zpřístupněná druhostupňová dokumentace a sbírka forem byla prostudována se zaměřením na formy z lokality Morava – blíže neurčeno. Porovnáním vzorů forem s otisky na modrotiskových textilích VMP nebyla identifikována žádná shoda vzoru. Ve sbírce MZM se však nachází několik kusů forem, které jsou tvaroslovím, motivy a jejich rozložením v ploše velmi podobné formám rožnovských barvířů. Jedná se o formy na tisk okrajových vzorů s inventárními čísly: 4.9-284, 4.9-288, 4.9-290, 4.9-328, 4.9-329, 4.9-341, 4.9-403, 4.9-417, 4.9-420, 4.9-421, 4.9-423, 4.9-424, 4.9-441 a několik forem na tisk plošných vzorů: 4.9-346, 4.9-390, 4.9-392, 4.9-380. Příkladem podobnosti motivů jsou formy – *okolnice* s inventárními čísly 4.9-288 (MZM) a 1325 (VMP), na nichž je vyřezán motiv olistěných snítek s drobnými kvítky. Dalším příkladem je motiv růží s trojicí poupat na olistěné větvičce na formě 4.9-421 (MZM), který je stylisticky podobný s motivem *okolnice* na *fěrtochu* VMP 20121, pocházejícího dle dokumentace ve VMP z dílny rožnovského barvíře Černocho. Odlíšnosti jsou v kresbě květu růže a umístění trojice poupat. Na základě dosavadních zjištění však nelze původ forem potvrdit. Podobné motivy ztvárňující stejné druhy květů se vyskytovaly v různých regionech.¹³

Vlastivědné muzeum v Olomouci

Badatelská návštěva a prostudování části fondu Vlastivědného muzea v Olomouci, čítající bezmála stovku barviřských matric, výskyt forem rožnovských barvířů nepotvrdila. V dokumentačních záznamech je určena lokalita pouze u některých forem (např. Haná, Přerovsko, Rýmařovsko, Chodsko). Porovnáním vzorů forem s otisky na modrotiskových textilích VMP nebyla nalezena žádná shoda.¹⁴

Národní muzeum, Etnografické oddělení Národního muzea; Archiv Národního muzea

Kontaktování Etnografického oddělení Národního muzea (dále jako NM) se sídlem v Zahradě Kinských v Praze se ukázalo jako správný krok. Je zde deponována rozsáhlá kolekce několika set barviřských matric z různých oblastí Čech, Moravy a Slovenska. Její součástí je unikátní soubor 372 barviřských forem pro ruční tisk a barviřský kruh z vybavení barvírny rožnovského barvíře Josefa Bayera, na jehož práci navázal zeť Alois Černoch a po něm Aloisův syn Josef. Podle evidenčních záznamů je zde deponováno 56 forem barvíře Bayera (inventární čísla 50132–50187), který tiskl v letech 1840–1860¹⁵, dvě formy z dílny Aloise Černocho (inventární čísla 58412 a 58413)¹⁶, soubor 314 barviřských forem (inventární čísla 63934 až 64247) a kruh (inventární číslo 64248) z dílny Josefa Černocho. Evidenční záznam v přírůstkové knize ze dne 15. 11. 1960 uvádí: „314 modrotiskařských forem, 1 kruh na barvení modrotisku. Z dílny barvíře Jos. Černocho, Rožnov p. Radh. Způsob získání: Předalo historicko-archeologické oddělení Nár. musea v Praze ze staré zásoby dne 12. XI. 1960“.¹⁷

Obr. 14: Barvířská forma, Sbíрка Národního muzea, H4-64002. |

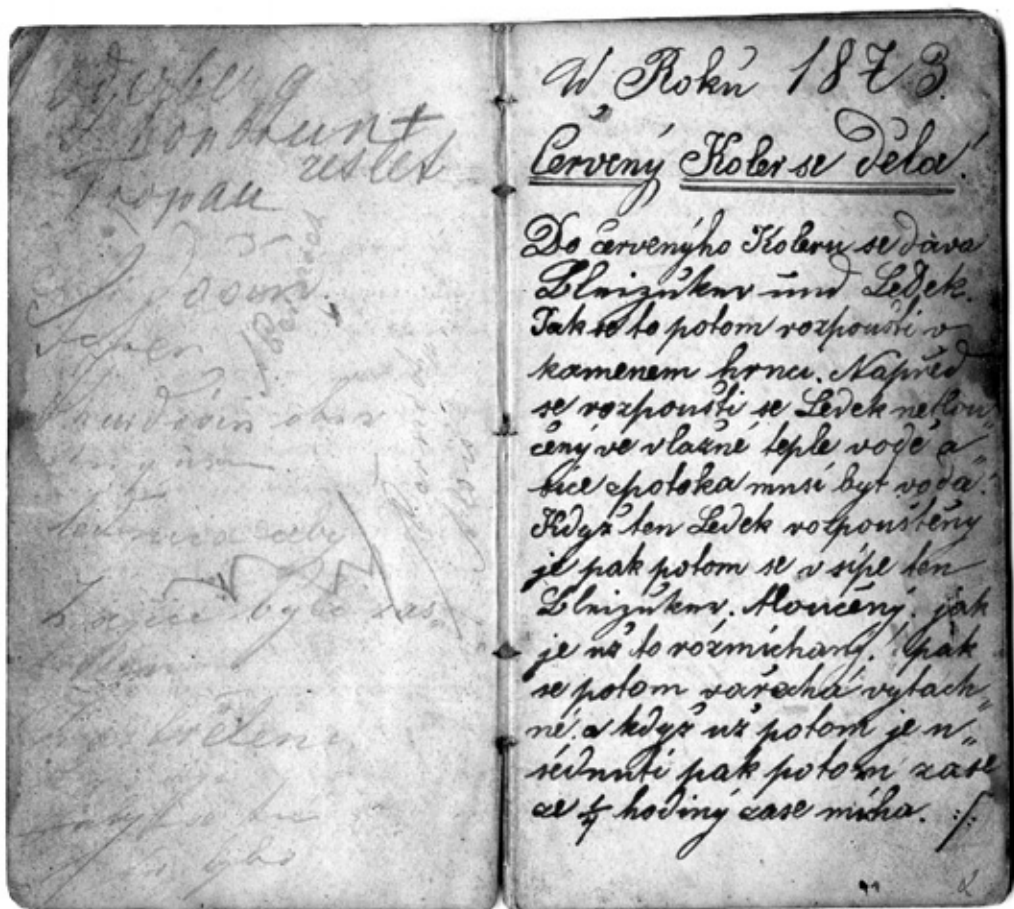

Obr. 15: Barvířská forma, Sbíрка Národního muzea, H4-63980. |

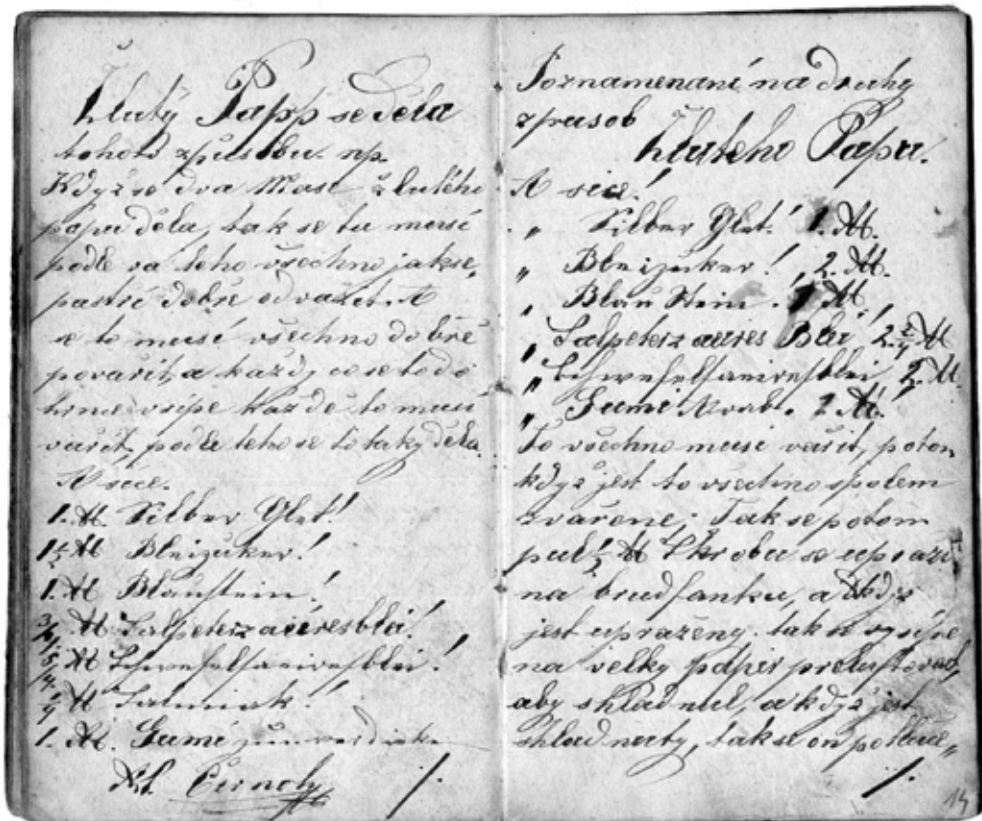

Obr. 16: Barvířská forma, Sbíрка Národního muzea, H4-63978. |

Prostudování tak rozsáhlého souboru sbírkových předmětů a k nim náležejících evidenčních a dokumentačních záznamů vyžadovalo vícečetné badatelské návštěvy. Během nich byla shromažďována data a pořízena náhledová fotodokumentace, která byla důležitá při následném porovnávání a identifikaci vzorů forem s otisky na textilních VMP. Zdrojem informací byly inventáře, přírůstkové knihy, karty druhostupňové dokumentace a předměty v depozitáři.¹⁸ Při prohlížení sbírky bylo identifikováno několik desítek dvojic forem k soutisku.¹⁹ V záznamech v přírůstkové knize byla zjištěna informace o existenci notesu s recepty na barvířské rezerváže z dílny Aloise Černocho.²⁰ Vzácný předmět, v současné době uložený v Archivu NM, byl následně také prostudován.²¹ Notes obsahuje vlastnoruční záznamy barvíře Aloise Černocho, recepty a popisy způsobů přípravy barvy z indiga a rezerváží různých barev (např. bílá, žlutá, zelená, oranžová, červená). U prvního zápisu je uvedena datace 1873.²²

Obr. 17: Archiv NM, fond etnografie, A 4453, notes s recepty na barvířské rezerváže, s. 2. |

Obr. 18: Archiv NM, fond etnografie, A 4453, notes s recepty na barvišské rezerváže, s. 14. |

Muzeum Boženy Němcové v České Skalici, Muzeum textilu – pobočka Umělecko-průmyslového musea v Praze; Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem

Na základě informace z výše zmíněného článku Arnošta Kubeši o prodeji forem barviře Černochoha Umělecko-průmyslovému museu v Praze (dále jako UPM Praha) bylo osloveno i toto muzeum. Sbírkou související s ručním i strojním textilním tiskem byly dlouhodobě prezentovány ve stálé expozici v Muzeu textilu – Muzeu Boženy Němcové v České Skalici. Avšak dle informací z vedení muzea Muzeum textilu jako pobočka UPM Praha v České Skalici skončilo k 31. 3. 2017 a bylo rozhodnuto o zrušení expozice a převezení předmětů zpět do Prahy. Sbírkou byla uložena do depozitáře a bude zpřístupněna až po odborném zpracování. Prohlídka sbírky matric na ruční tisk tedy proběhla přímo v expozici Muzea v České Skalici ještě před jejím zrušením. Po zhlédnutí vystavených exponátů bylo na základě porovnání tvarosloví forem a motivů, které jsou odlišné od rožnovských (nepravidelný tvar a větší rozměry forem, motivy častěji ornamentální, geometrické, složitější kompozice rostlinných motivů s většími květy), konstatováno, že není pravděpodobné, že by mezi nimi byly formy pocházející z oblasti Rožnovska nebo Valašska. Dokumentace matric nebyla k bádání zpřístupněna, neboť sbírka byla ve fázi přípravy na stěhování zpět do UPM Praha. Ve stejném termínu byla uskutečněna badatelská návštěva v nedalekém

Městském muzeu ve Dvoře Králové nad Labem. Ve zdejších sbírkovém fondu je pouze několik kusů barvířských forem na ruční tisk. Většina dochovaných hmotných dokladů o barvířství v královédvorské oblasti je dnes součástí sbírky Muzea textilu. Ve Dvoře Králové nad Labem a okolním regionu byla v minulosti rozvinutá textilní výroba a barvířství zde mělo dlouholetou tradici. Barvířský cech, jehož činnost dokládají archivní materiály z druhé poloviny 18. století, sdružoval barvíře podkrkonošské oblasti od Jilemnice přes Dvůr Králové až po Broumov (STADLER 1941, 1952, 193–219).

Srovnáváním vzorů forem deponovaných v NM a dalších výše uvedených muzeích s otisky na textilních VMP (*fěrtochy*, šátky, vzorníky, vzory modrotisku) byla identifikována shoda u téměř pěti set otisků. Vzory jsou otištěny na *fěrtoších* a vzornících modrotisku. Otisky na *fěrtoších* se opakují v různých kombinacích bordur a plošných vzorů. Soupisy inventárních čísel *fěrtochů* a vzorníků ze sbírky VMP a na nich otištěných vzorů forem jsou uvedeny v online katalogu modrotiskových forem VMP (viz přílohy č. 3–6). Zveřejnění výzvy „Hledáme informace o rožnovských barvířích“ na webových stránkách VMP a ve veřejném prostoru Rožnova pod Radhoštěm a okolí nepřineslo do doby ukončení výzkumu žádný ohlas.

Shrnutí a závěr

Průzkumem sbírkových souborů modrotiskových forem a jiných dokladů souvisejících s barvířskými dílnami rožnovských barvířů ve výše uvedených čtyřadvaceti muzeích byl zjištěn jejich výskyt ve čtyřech institucích: v Muzeu Beskyd ve Frýdku-Místku, v Ostravském muzeu, v Národním muzeu v Praze a v Archivu Národního muzea. Jedná se o jeden obsáhlý soubor a dva ojedinělé kusy forem na ruční tisk, barvířský kruh a notes s recepty na barvířské rezerváže. Původ předmětů dokládají evidenční záznamy v příslušných muzeích a identifikace otisků vzorů forem na textilních VMP s určeným původem (podrobněji uvedeno výše). V některých muzejních depozitářích, v nichž byly realizovány badatelské návštěvy, jsou deponovány formy, které se tvaroslovím, motivy a jejich kompozicí podobají formám z dílen rožnovských barvířů. Jedná se o Moravské zemské muzeum v Brně, Muzeum Beskyd ve Frýdku-Místku, Ostravské muzeum a Muzeum regionu Valašsko – pobočka ve Valašském Meziříčí. Jejich původ však nelze, vzhledem k absenci informací v evidenčních a dokumentačních záznamech a identifikačních znaků na předmětech, jednoznačně doložit. U těchto forem se rovněž nepodařilo identifikovat shodu vzoru s otisky na textilních s určeným původem deponovaných ve sbírce VMP. Při porovnávání vzorů forem deponovaných ve výše uvedených muzejních fondech a především v Národním muzeu s otisky na textilních VMP bylo identifikováno téměř pět set otisků. Většina vzorů je otištěna na *fěrtoších* a menší počet na vzornících modrotisku, přičemž vzory se opakují v různých kombinacích bordur a plošných vzorů. Celkem bylo identifikováno 497 otisků vzorů z forem NM na textilních VMP, z toho 401 vzorů otištěných na 102 *fěrtoších* z podsbírký etnografické, 70 vzorů otištěných na 28 *fěrtoších* z podsbírký dokumentace muzea v přírodě, pět vzorů otištěných na vzorníku modrotisku s inventárním číslem 2034, pět vzorů otištěných na vzorníku s inventárním číslem 21100, třináct vzorů otištěných na vzorníku s inventárním číslem 17395, čtyři vzory otištěné na textilních v podskupině vzor modrotisku.²³

Obr. 19: Fěrtoch modrotiskový, inv. č. 26886, Národní muzeum v přírodě, sbírka Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, foto J. Kolář, fotoarchiv VMP.

Obr. 20: Barvířská forma, Sběrka Národního muzea, H4-64071. |

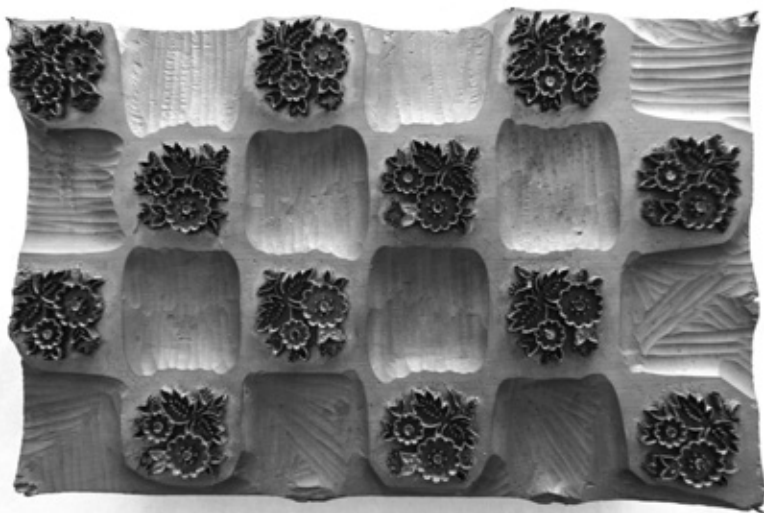
Obr. 21: Barvířská forma, Sběrka Národního muzea, H4-64196. |

Obr. 22: Barvířská forma, Sběrka Národního muzea, H4-63996. |

Obr. 23: Barvířská forma, Sběrka Národního muzea, H4-64199. |

Obr. 24: Barvířská forma, Sběrka Národního muzea, H4-63957. |

Přínosem tohoto výzkumu pro VMP je zjištění, že soubor barviřských matric na ruční tisk z dílny Josefa Bayera a jeho pokračovatelů Aloise a Josefa Černochoa čítající 372 kusů a jeden barviřský kruh je deponován ve sbírce Etnografického oddělení NM v Praze. Další dvě formy s doloženým původem jsou uloženy v Ostravském muzeu a v Muzeu Beskyd ve Frýdku-Místku. Vzácným předmětem je notes s recepty na barviřské rezerváže s vlastnoručními zápisy Aloise Černochoa, uložený ve sbírce Archivu NM. Porovnáním vzorů byl potvrzen původ již určených modrotiskových textilií ve sbírce VMP a identifikován původ dalších, u nichž do té doby v dokumentačních kartách zaznamenán nebyl. Zjištěná data rozšířila stávající dokumentaci části sbírky VMP související s barviřstvím o nové informace a přispěla k ucelenějšímu pohledu na tvorbu barviřských dílen v Rožnově pod Radhoštěm, především Černochovy barvírny modrotisku. Data mohou být prospěšná pro kurátory sbírek v jiných muzeích při identifikaci původu barviřských forem a modrotiskových textilií a pro další zájemce o barviřství modrotisku z řad odborné i laické veřejnosti. Výsledky výzkumu jsou přístupné na webových stránkách VMP v online katalogu modrotiskových forem.

Téma tohoto výzkumu nelze považovat za zcela uzavřené. Množství forem z dílen rožnovských barvířů, zjištěné tímto průzkumem nemusí být konečné. Lze předpokládat, že další barviřské formy, u nichž nejsou známy nálezkové okolnosti, se mohou nacházet nahodile v dalších muzeích, v rodinných sbírkách nebo u soukromých sběratelů, k nimž se zveřejněná výzva informující o výzkumu nedostala, nebo na ni nereagovali. Formy barvířů modrotisku z Valašska se mohly dostat i do zahraničí, především na sousední Slovensko, neboť i tam bylo barviřství v minulosti rozvinutým řemeslem. Je zřejmé, že řemeslo provozující barvíři odkupovali formy, případně další vybavení z dílen, které ukončily činnost a neměly pokračovatele. Některé řemeslné soubory z takových dílen získala do sbírek muzea. Tímto způsobem začlenilo VMP v 70. letech 20. století do své sbírky, kromě matric na ruční tisk, také soubor perotinových forem do tiskařského stroje z dílny barvíře Trnky ze slovenského Púchova. Mezi nimi je několik kusů pocházejících dle dokumentačních záznamů z barvírny Jana Pechance z Valašských Klobouk. Hledání forem rožnovských barvířů může být v budoucnu předmětem dalšího zkoumání.

Poděkování

Autorka, kurátorka sbírky, děkuje všem pracovníkům oslovených institucí za odbornou spolupráci, vstřícností a ochotu při poskytnutí požadovaných informací. Velký dík patří zejména kurátorům sbírek v muzeích, v nichž byly uskutečněny badatelské návštěvy, za zpřístupnění sbírek, evidenčních a dokumentačních záznamů a za poskytnutí cenných rad při bádání ve sbírkových fondech.

Poznámky:

- ¹ *Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Vsetín, AM Rožnov pod Radhoštěm, inv. č. 158, Evidenční kniha řemeslníků a obchodníků, 1871.*
- ² *Ze životopisů rodáků valašských. Josef Bayer, barvíř a starosta v Rožnově. In: Sborník muzejní společnosti ve Valašském Meziříčí, č. 12, 1904–1905, 47–48.*
- ³ *Problematikou barviřství modrotisku se zabývá mj. PhDr. Jarmila Pechová v souvislosti se sbírkou pracovního náradí Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně v článku Formy na modrotisk ve sbírce pracovního náradí EÚ MZM.*

- ⁴ Barvířnu Jana Pechance z Valašských Klobouk, její fungování a sortiment výrobků podrobně popisuje vnučka Eliška Peřínková-Coufalová v článku Pechancova barvířna modrotisku ve Valašských Kloboukách.
- ⁵ Tematický katalog sbírek Valašského muzea v přírodě, Textil. Dostupné z: <http://vademecum.vmp.cz/vademecum_katalog/permalink?xid=E95278DE1B4211E6B4190018F30902A3&modeView=LIST/>. [cit. 2019-08-23]
- ⁶ Tematický katalog sbírek Valašského muzea v přírodě, Modrotiskové formy. Dostupné z: <http://vademecum.vmp.cz/vademecum_katalog/permalink?xid=CF303AF61B3A11E6B4190018F30902A3&modeView=LIST/>. [cit. 2019-08-23]
- ⁷ Sběrka modrotiskových forem, Muzeum Novojičínska, pobočka Frenštát pod Radhoštěm.
- ⁸ Sběrka modrotiskových forem, Muzeum regionu Valašsko, Vsetín.
- ⁹ Sběrka modrotiskových forem, Muzeum regionu Valašsko, Valašské Meziříčí.
- ¹⁰ Sběrka modrotiskových forem, Muzeum Beskyd, Frýdek-Místek.
- ¹¹ Sběrka modrotiskových forem, Moravské zemské muzeum, Brno.
- ¹² Sběrka modrotiskových forem, Ostravské muzeum, Ostrava.
- ¹³ Sběrka modrotiskových forem, Moravské zemské muzeum, Brno.
- ¹⁴ Sběrka modrotiskových forem, Vlastivědné muzeum v Olomouci.
- ¹⁵ Inventář 50001–51000. Národní muzeum, Historické muzeum, Národopisné oddělení, 1953–1956, s. 35–46.
- ¹⁶ Přírůstková kniha 1957–65. Národní muzeum, Historické muzeum, Národopisné oddělení, 1957–65, s. 151.
- ¹⁷ Tamtéž, s. 133.
- ¹⁸ Část souboru barvířských forem, Sběrka Národního muzea, Praha.
- ¹⁹ Příklady dvojic forem k soutisku včetně obrazových příloh jsou uvedeny ve výzkumné zprávě v příloze č. 6 v online tematickém katalogu modrotiskových forem na webových stránkách Národního muzea v přírodě – Valašského muzea v přírodě.
- ²⁰ Přírůstková kniha 1957–65 Národní muzeum, Historické muzeum, Národopisné oddělení, 1957–65, s. 151.
- ²¹ Archiv NM, fond etnografie, A 4453, notes s recepty na barvířské rezerváže.
- ²² Ukázky zápisů z notesu jsou uvedeny v online tematickém katalogu modrotiskových forem na webových stránkách Národního muzea v přírodě - Valašského muzea v přírodě na adrese v příloze č. 2.
- ²³ Soupisy inventárních čísel modrotiskových textilií a forem na nich otištěných jsou uvedeny v online tematickém katalogu modrotiskových forem na webových stránkách Národního muzea v přírodě - Valašského muzea v přírodě, v přílohách č. 3–5.

Prameny:

Archiv NM, fond etnografie, A 4453, notes s recepty na barvířské rezerváže.

Inventář 50001–51000. Národní muzeum, Historické muzeum, Národopisné oddělení, 1953–1956, s. 35–46.

Moravský zemský archiv v Brně - Státní okresní archiv Vsetín, AM Rožnov pod Radhoštěm, inv. č. 158, Evidenční kniha řemeslníků a obchodníků, 1871.

Přírůstková kniha 1957–65. Národní muzeum, Historické muzeum, Národopisné oddělení, 1957–65.

Sběrka barvířských matric, Muzeum textilu, stálá expozice v Muzeu Boženy Němcové v České Skalici, září 2017.

Sběrka modrotiskových forem, Moravské zemské muzeum, Brno.

Sběrka modrotiskových forem, Muzeum Beskyd, Frýdek-Místek.

Sběrka modrotiskových forem, Muzeum Novojičínska, pobočka Frenštát pod Radhoštěm.

Sbírka modrotiskových forem, Muzeum regionu Valašsko, Valašské Meziříčí.

Sbírka modrotiskových forem, Muzeum regionu Valašsko, Vsetín.

Sbírka modrotiskových forem, Ostravské muzeum, Ostrava.

Sbírka modrotiskových forem, Vlastivědné muzeum v Olomouci.

Soubor barviřských forem, Sbírka Národního muzea, Praha.

Literatura:

KUBEŠA, A. 1964: Poslední barviř v Rožnově pod Radhoštěm. In: Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově, s. 43–45.

ORSZÁG VRANECKÝ, J. 1950: Poslední barviř v Novém Hrozenkově, Dolina Urgatina, roč. 4, s. 65–67.

PECHOVÁ, J. 1998: Formy na modrotisk ve sbírce pracovního náradí EÚ MZM. Folia ethnografica 32, Supplementum ad Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales LXXXIII, s. 85–102.

PEŘINKOVÁ-COUFALOVÁ, E. 1966: Pechancova barvírna modrotisku. In: Vlastivědné kapitoly z Valašskokloboucka, 1966/1 sv., s. 47–64.

SALICHOVÁ, M. 1975: Modrotisk na Valašsku. Rožnov pod Radhoštěm, Valašské muzeum v přírodě, 17 s.

STADLER, M. 1941: Textilní sbírky královédvorské. Rozsah sbírek v roce 1941. Praha, Textilní ústav, 39 s.

STADLER, M. 1952: Dějiny textilního tisku. Věci a lidé, roč. 3, 1951-2, s. 193–219.

STRÁNSKÁ, D. 1950: Lidové barvené a tištěné tkaniny. Národopisný věstník československý, roč. XXXI, 1949–1950, vyd. Národopisná společnost československá, Praha, s. 249–271.

URBACHOVÁ, E. 2002: Vsetínští barviři. Valašsko, č. 2, s. 14.

Ze životopisů rodáků valašských. Josef Bayer, barviř a starosta v Rožnově. In: Sborník muzejní společnosti ve Valašském Meziříčí, č. 12, 1904–1905, s. 47–48.

Internetové zdroje:

Tematický katalog sbírek Valašského muzea v přírodě, Modrotiskové formy. Dostupné z: <http://vademecum.vmp.cz/vademecum_katalog/permalink?xid=CF303AF61B3A11E6B4190018F30902A-3&modeView=LIST/>. [cit. 2019-08-23]

Tematický katalog sbírek Valašského muzea v přírodě, Textil. Dostupné z: <http://vademecum.vmp.cz/vademecum_katalog/permalink?xid=E95278DE1B4211E6B4190018F30902A3&modeView=LIST/>. [cit. 2019-08-23]

MUSEALIA

Pruské/Tuchyňa – mladopaleolitické náleziská v Ilavskej kotline

Peter Schreiber

Úvod

Náleziská mikroregiónu sa nachádzajú v katastri obcí Pruské a Tuchyňa, okres Ilava, Trenčiansky samosprávny kraj. V minulosti sa prieskumu oblasti venovali viacerí bádatelia (BÁRTA 1960, 1991; MORAVČÍK 1976; PETROVSKÝ – ŠICHMAN 1967). Rovnako tu treba spomenúť aj zásluhy pánov Ernesta Poliaka z Púchova a Štefana Meliša z Považskej Bystrice, ktorí robili prieskumy aj v rámci predmetných lokalít.

Štiepané kamenné industrie zaraďované do obdobia mladšieho paleolitu boli získané prevažne zbermi, alebo ako náhodné nálezy pri ťažbe hliny v hliníku tehelne na úpätí polohy Lipovka.

Topografia a prírodné pomery

Oblasť sa nachádza v strede Ilavskej kotliny na pravej strane rieky Váh. Samotné polohy sú situované na terasovitom výbežku vychádzajúcom z podhoria Bielych Karpát. V severnej až severovýchodnej časti územia sa nachádza Tovarský potok, ktorý je pravostranným prítokom Váhu. Z hľadiska prírodných pomerov sa predmetné územie nachádza v geomorfologických celkoch Považské Podolie a Biele Karpaty. Morfológicko – morfometrické typy reliéfu tvoria roviny až pahorkatiny (HRNČIAROVÁ 2002). Nadmorská výška lokalít v mikroregióne sa pohybuje od 260 po 310 m n. m.

Katalóg nálezísk

Pruské; poloha: Lipovka (hliník bývalej tehelne); mapa 1; obr. 2: 1

História bádania:

Lokalitu v roku 1958 objavil J. Bárta a označil ju ako gravettiensku stanicu Pruské I – Lipovka. Získal tu nálezy silicítov, ktoré, ako uvádza, boli vypadnuté z profilu hliníka.

Roku 1960 sa podarilo zistiť vrstvu s nálezmi silicítov, ktorá pravdepodobne pochádzala z wümského interštadiálu W2/W3. Vrstva bola na mnohých miestach porušená soliflukciou, čo sťažuje definitívne zaradenie nálezov (systematickejší stratigrafický výskum tu zatiaľ nebol vykonaný). V zhode so stratigrafickým ohodnotením nálezov z interštadiálnej pôdnej vrstvy W2/W3 možno pripustiť, že prevažne čepelovitá industria z Pruského I – Lipovky je gravettienskeho veku (BÁRTA 1960, 273; 1961, 22; 1965, 123).

Z hliníka tehelne pochádzajú tiež tri mamutie kly, bez bližšieho stratigrafického určenia (BÁRTA 1960, 274–275; PETROVSKÝ – ŠICHMAN 1967, 28).

Katalóg nálezov:

1. Vrcholový fragment neretušovanej čepele s vylomeným pravobočným vrubom; materiál: patinovaný pazúrik (BÁRTA 1960, 237, tab. 90, 1).

2. Bazálny fragment neretušovanej čepele; materiál: olivovozelený kremenec (BÁRTA 1960, 237).

3. Široký neretušovaný čepelovitý úštep; materiál: podobná surovina ako hore uvedený kremenec (BÁRTA 1960, 274, tab. 90, 4).

4. Čepelovitý na vrchole čiastočne retušovaný úštep; materiál: hnedý rádiolarit (BÁRTA 1960, 274, tab. 90, 3).

5. Úzka dlhá neretušovaná čepielka; materiál: čiastočne patinovaný pazúrik (BÁRTA 1960, s. 274, tab. 90, 5).

6. Hrubší čepelovitý úštep s plytkými vrubmi na ľavej strane (BÁRTA 1960, s. 274, tab. 90, 6).
7. Úštepy; materiál: patinovaný pazúrik, šedý a žltý rádiolarit (BÁRTA 1960, s. 274).
8. Čepelovitý úštep, šedý pazúrik (obr. 1: 1); čepieľka, biela patina (obr. 1: 2); fragment čepele, zelený rádiolarit (obr. 1: 3); škrabadlo, hnedý rádiolarit (obr. 1: 4) (PETROVSKÝ - ŠICHMAN 1967, 27, VII. 10, 11, 12, 13).
9. Iné nálezy indikujúce dobu kamennú: tri mamutie kly¹, dĺžka klov 2 a 3 m.
Datovanie: mladý paleolit (gravettien).

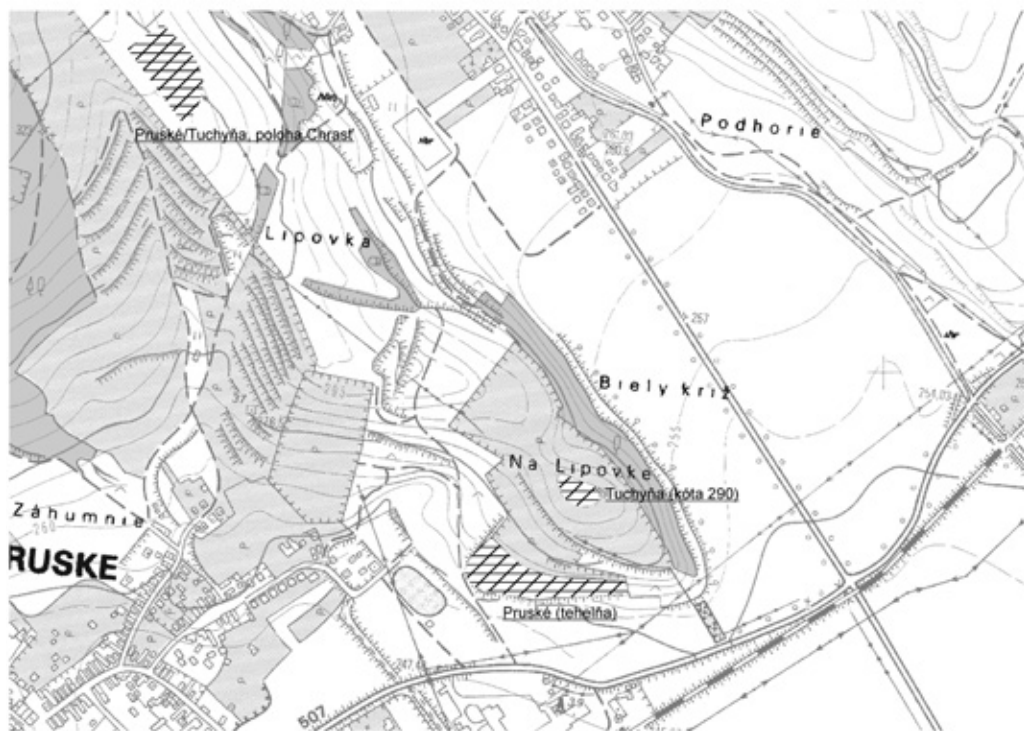
Pruské/Tuchyňa; poloha: Chrasť; mapa 1

História bádania:

Lokalitu objavil A. P. Šichman (PETROVSKÝ – ŠICHMAN 1976, 30). J. Bárta ju v literatúre uvádza ako mladopaleolitickú stanicu Tuchyňa II – Chrasť (BÁRTA 1960, 276).

Katalóg nálezov:

1. Čepelovitý odštepok; materiál: žltohnedý rádiolarit (BÁRTA 1960, 276, tab. 90, 14)
 2. Veľké polkruhové úštepové škrabadlo, pre svoju veľkosť by mohlo mať aj funkciu hoblíka (obr. 1: 5); materiál: žltohnedý rádiolarit (PETROVSKÝ – ŠICHMAN 1967, 30, VII. 14; BÁRTA 1960, 276, tab. 90, 15).
- Datovanie: paleolit?

Mapa 1: upravené, podľa ZM 1:10 000 (25-43-24) vymedzenie lokalit

Obr. 1: Pruské/Tuchyňa. |

Tuchyňa; poloha: Lipovka (kóta 290); mapa 1

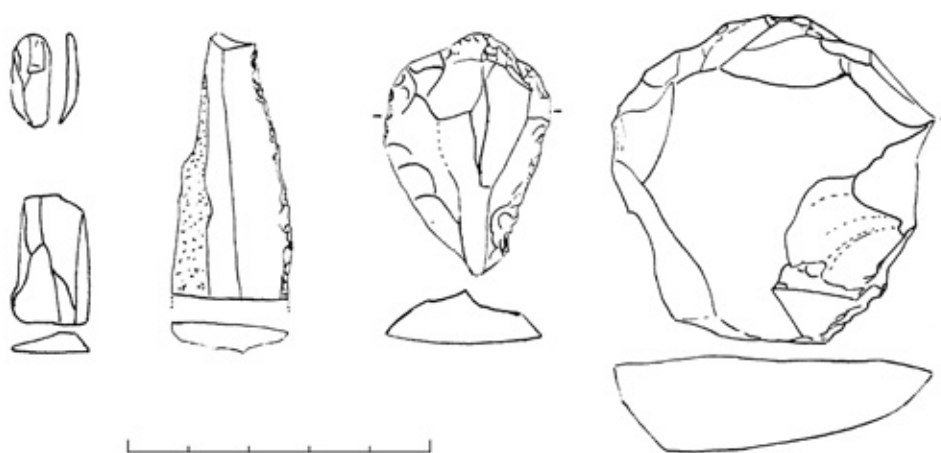
História bádania:

Lokalitu objavil roku 1960 A. P. Šichman. J. Bárta ju označil ako mladopaleolitickú stanicu Tuchyňa I. O nálezoch uvádza, že pochádzajú z hrebeňa Lipovky (kóta 290), k datovaniu lokality píše: „je pravdepodobné, že aj nálezy z tejto časti Lipovky stratigraficky súvisia s blízkymi nálezmi z Pruského I, ktoré sa javia ako gravettienske“ (BÁRTA 1960, 275–276).

Roku 1991 J. Bárta spomína povrchový nález listovitého hrotu ktorý datuje do szeletieniu (BÁRTA 1991, 28). Ďalej sa tu však uvádza, že „nález štiepaného pazúrikového nástroja z profilu sprašovej steny na úpätí Lipovky pri Pruskom (z geologickej polohy, ktorá je mladšia než nálezisko v Nemšovej) poukazuje na to, že v Pruskom jestvuje pravdepodobne dvojnásobné paleolitické osídlenie, a to staršie szeletienske a mladšie gravettienske“ (BÁRTA 1991, 28).

Katalóg nálezov:

1. Hrubší čepelovitý úštep s pravobočnou retušou vo vrcholovej hrotnej časti; materiál: hnedý rádiolarit (BÁRTA 1960, 275, tab. 90, 8).
2. Hranolovité jadrá; materiál: olivovozelený rádiolarit (BÁRTA 1960, 275, tab. 90, 9).
3. Ihlancovité jadrá; materiál: olivovozelený rádiolarit (BÁRTA 1960, 275, tab. 90, 10).
4. Driapadlovite opracovaný úštep; materiál: šedý rádiolarit (BÁRTA 1960, 275, tab. 90, 11).
5. Veľké jadrovité kusy rádiolaritovej suroviny a kremenca, s čiastočne obitými hranami (BÁRTA 1960, 275).
6. Masívne čepelovité úštepy (BÁRTA 1960, 275).
7. Stredový fragment patinovanej čepele s ľavobočným vrubom z pazúrika (BÁRTA 1960, 275).

Obr. 2: 1–4 – Pruské (okr. Ilava), poloha Lipovka, zber; 5 – Tuchyňa (okr. Ilava), poloha Chrasť, zber. 1 – neurčený silicit; 3–5 rádiolarit. Podľa PETROVSKÝ – ŠICHMAN 1967.

8. Viaceré hrubšie čepelovité úštesy s čiastočnou retušou (BÁRTA 1960, 275).
9. Listovitý hrot, ide o nepodarok, alebo polotovár (BÁRTA 1991, 28; ŽAÁR 2012, 75–76, XXVIII: 2).

Datovanie: mladý paleolit.

Zhodnotenie a časové zaradenie lokalít:

Jedinou stratifikovanou lokalitou v sledovanej oblasti je Pruské poloha Lipovka (hliník bývalej tehelne). Bola tu zistená vrstva s nevýraznou prevažne čepelovitou industriou, pravdepodobne patriaca do würmského interštadiálu W2/W3 (BÁRTA 1960, 273; 1961, 22; 1965, 123). Z hliníka tehelne pochádzajú tiež tri mamutie kly, bez bližších nálezových okolností (BÁRTA 1960, 274–275; PETROVSKÝ – ŠICHMAN 1967, 28). Na základe toho bola lokalita datovaná do obdobia mladého paleolitu s priradením ku kultúre gravettienu (BÁRTA 1960). Nepočetné publikované zberové nálezy štiepanej industrie z lokality nie sú však veľmi charakteristické, respektíve kultúrne signifikantné (obr. 1: 1–4).

Druhá lokalita, ktorá topograficky súvisí s hore uvedenou polohou, je Tuchyňa poloha Lipovka². Pochádza z nej nevýrazná štiepaná industria s výnimkou listovitého hrotu (Bárta 1960; 1991, 28). Časové zaradenie lokality môže byť preto len rámcové ako mladý paleolit. Hore uvedený nález listovitého hrotu patrí zatiaľ medzi jeden z najsevernejších dokladov tohto typu artefaku na Považí. Najbližšou lokalitou

Obr. 3: Pruské, Tuchyňa (okr. Ilava), úpätie polohy Lipovka, hliník tehelne, v súčasnej dobe zaniknutý, pohľad cca severným smerom. Podľa BÁRTA 1991, 26.

k náleziskám na Lipovke s datovaním do obdobia paleolitu, respektíve do počiatku mladého paleolitu,³ je poloha udávaná ako Dulov, alebo Dulov/Tuchyňa, vzdialená cca 900 m severovýchodným smerom (BÁRTA 1991, SCHREIBER 2009). Treba tu ešte spomenúť blízku lokalitu Sedmerovec, vzdialenú cca 3 km juhozápadným smerom, nálezy z lokality boli predbežne zaradené do stredného paleolitu, avšak nevyklučuje sa ani včasná fáza mladého paleolitu, resp. viacnásobné osídlenie polohy (ŽAÁR – SCHREIBER – ŠTEC – BLAŠKOVÁ 2009). V širších súvislostiach, v rámci mladopaleolitického osídlenia llavskej kotliny početnejšia kolekcia listovitých hrotov a štiepanej industrie priradovaná kultúre szeletieniu pochádza z Veľkého Kolačina, respektíve aj Trenčianskych Teplíc (BÁRTA – BÁNESZ 1971, 306; BÁRTA 1991, 27, KAMINSKÁ et al. 2008, 222–223). Vzdialenosť lokalít predmetného mikroregiónu v katastri Pruské – Tuchyňa, je cca 12 km severovýchodným smerom od uvedených nálezísk vo Veľkom Kolačíne. Problematiku tzv. kultúr s listovitými hrotmi v susednej oblasti Trenčianskej kotliny⁴ vo svojej dizertačnej práci zhrnul T. Michalík. Minimálne časť nálezov z lokalít v Trenčianskej Turnej I a miestnej časti Hámrov I sa dá zaradiť do obdobia kultúr s listovitými hrotmi (MICHALÍK 2011, 122). Je pravdepodobné, že v oboch prípadoch môže ísť o szeletien, štiepaná kamenná industria z dávnejšie známej lokality, Ivanoviec (Skaly) je naproti tomu natoľko heterogénna, že je nutné len všeobecne konštatovať jej všeobecné zaradenie⁵ (MICHALÍK 2012, 122–123). Naproti tomu Ľ. Kaminská zaraďuje časť nálezov kamenných industrií z Ivanoviec, polohy Skala, do rámca kultúry aurignacienu (KAMINSKÁ et al. 2008, 220).

Posledným náleziskom v predmetnom mikroregióne je Pruské/Tuchyňa poloha Chrasť. Pochádzajú z neho len dva kusy štiepanej kamennej industrie, veľké polkruhové úštepové škrabadlo (obr. 1: 5) a čepelovitý odštepok (BÁRTA 1960, 276; PETROVSKÝ – ŠICHMAN 1967). Pri tejto lokalite je datovanie do paleolitu otázne, respektíve môže ísť aj o mladšie postpaleolitické osídlenie.

Z hľadiska surovín na výrobu štiepanej kamennej industrie sa pri predmetných kolekciách z nálezísk udávajú hlavne rádiolarity, v menšej miere kremence. Tieto horniny sú miestnou surovinou používanou pri výrobe kamennej industrie, treba tu ešte vo všeobecnosti uviesť aj rohovce. Náleziská týchto hornín sa nachádzajú v širšom rámci exploatačnej oblasti silicitových surovín v severnej časti Bielych Karpát. Táto oblasť sa dá rámcovo vymedziť na juhozápade riekou Vlára, na severozápade riekou Biela Voda (bližšie k tomu: CHEBEN – CHEBEN 2010; SCHREIBER 2011).

Za doklady importovaných surovín na lokalitách v Pruskom a Tuchyňi by sa mohli považovať nálezy tzv. pazúrika, ktorý ako sa udáva, je v niektorých prípadoch aj patinovaný. Tieto pazúrikové industrie však môžu byť pri makroskopickom určení čiastočne zameniteľné s niektorými miestnymi odrodami rohovca. Tieto rohovce majú podobné vlastnosti, ako sú farba, čiastočná priehľadnosť na tenkých hranách, ako aj patinácia materiálu. Zámena týchto hornín môže byť spôsobená práve pri fragmentárnom stave silicitovej suroviny, ktorá je vo forme štiepanej kamennej industrie.

Poznámky:

- ¹ Nález bol vykonaný bez stratigrafických súvislostí a bez prítomnosti odborníka, preto jeho súvislosť so stratifikovanými artefaktmi je diskutabilná a nepodložená (Bárta 1960, 274).
- ² Nachádza sa 150 m severo-severovýchodne od polohy Lipovka (hliník bývalej tehelne).
- ³ S výskytom listovitých hrotov.
- ⁴ Ležiacej južne od predmetného mikroregiónu Pruské/Tuchyňa.
- ⁵ V zmysle kultúrno-chronologickom v rámci mladopaleolitických kultúr.

Literatura:

- BÁRTA, J. 1960: Mladý paleolit Západného Slovenska. Nitra. Kandidátska práca, s. 456.
- BÁRTA, J. 1961: K problematike paleolitu Bielych Karpát. Slovenská Archeológia 9, s. 9–32.
- BÁRTA, J. 1991: Praveké a včasnohistorické osídlenie Ilavy a jej okolia. In: Bagin A., Bystrický V. (zost.): Ilava, s. 24–38.
- BÁRTA, J., BÁNESZ, L. 1971: Výskum staršej a strednej doby kamennej na Slovensku. Slovenská Archeológia 14, s. 291–317.
- HRNČIAROVÁ, T. 2002: Atlas krajiny Slovenskej republiky. Bratislava – Banská Bystrica.
- CHEBEN, I. – CHEBEN, M. 2010: Research on Radiolarites of the white Carpathian Klippen Belt. Slovenská Archeológia 58-1, s. 13–52.
- KAMINSKÁ, Ľ – KOZŁOWSKI, J. K. – SOBCZYK, K. – SVOBODA, A. – MICHALÍK, T. 2008: Štruktúra osídlenia mikroregiónu Trenčín v strednom a mladom paleolite. Slovenská Archeológia 56-2, s. 179–238.
- MICHALÍK, T. 2011: Paleolitické osídlenie Trenčianskej kotliny. Bratislava. Dizertačná práca. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, s. 228.
- MORAVČÍK, J. 1976: Nové archeologické nálezy z Púchova a okolia. In: Vlastivedný Zborník Považia 12, s. 13–49.
- PETROVSKÝ, A. – ŠICHMAN 1967: Predhistorické a ranohistorické osídlenie okolia Dubnice. In: Bagin, A., Janota, D. (zost.): Dubnica nad Váhom, s. 21–41.
- SCHREIBER, P. 2009: Štiepaná a hladená industria doby kamennej z oblasti Ilavy až Považskej Bystrice. Bratislava. Diplomová práca. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, s. 232.
- SCHREIBER, P. 2011: Primárne zdroje rádiolaritovej a rohovcovej suroviny a výrobné dielne na štiepanú industriu v mikroregióne Streženice / Lednické Rovne. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. In: Musaica 27, s. 5–20.
- ŽAÁR, O. – SCHREIBER, P. – ŠTEC, P. – BLAŠKOVÁ, Ľ. 2009: Nové povrchové nálezy z Bohuníc a Sedmerovca. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2009. Nitra, s. 264–265.
- ŽAÁR, O. 2012: Modely sídliskových štruktúr v mladom paleolite na západnom Slovensku. Nitra. Dizertačná práca. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 212.

Plán Valašského Meziříčí z počátku 18. století

Petr Zajíc

Ve sbírce Sammlung Nicolai uložené ve Württembergische Landesbibliothek ve Stuttgartu se nachází soubor kreseb plánů moravských měst a zámků z počátku 18. století. Kresby jsou rozptýleny mezi grafikami a kresbami jiných autorů, jež byly majitelem sbírky, württemberským důstojníkem Ferdinandem Friedrichem von Nicolai (1730–1814), abecedně uspořádány a vlepeny do 16 svazků knih označených názvem *Topographie des villes et forteresses*. Ve svazku č. 140 se na fol. 40r nachází plán města označený „Schloss Meseriz im Iglauer Crais im Maehren“, tužkou je doplněno „Gross Meseritz im Iglauer Crais“. Při bližším ohledání lze zjistit, že plán nepředstavuje Velké Meziříčí v Jihlavském kraji, jak je na něm uvedeno, ale Valašské Meziříčí (www.wlb-stuttgart.de).

Třebaže žádný z plánů není signován, byl podle shodného provedení plány německých pevností Falkenburg a Landau rozpoznán jako autor Christoph Ferdinand Moser von Filseck und Weilerberg (LORENZ 1990–1992, 105–115). Christoph Ferdinand Moser se narodil 18. 7. 1687 jako syn Johanna Christoha Mosera von Filseck, württemberského komorního rady (1655–1723) (MOSER 1752, 119–120). V roce 1709 působil jako poručík u pěšího pluku württemberského vévody Karla Alexandra umístěného tehdy v Landau. V roce 1713 byl kapitánem. V roce 1729 jej nacházíme v hodnosti plukovníka ve službách Benátské republiky, kde působil jako vojenský inženýr (MOSER 1729, nečíslované). V závěru života se jako plukovník a generál – kvartýrmistr švábského kraje vrátil do rodného Württemberska, kde v roce 1754 zemřel. Zde se zřejmě také seznámil s generačně mladším württemberským důstojníkem Ferdinandem Friedrichem von Nicolai, jenž od něj zřejmě získal do své sbírky výše uvedený soubor plánů. Je třeba poznamenat, že další část souboru se nachází ve fondu Reichsstadt Nürnberg uloženém ve Staatsarchiv Nürnberg (ÚLOVEC 1996, 267–293).

Soubor plánů vypracoval Moser zřejmě jako podklad pro topografii Markrabství moravského, která však nebyla nikdy vydána. Moserovy plány bývají datovány do prvních dvou desetiletí 18. století. Podle zaznamenané stavební podoby farního kostela v Třebíči lze usuzovat, že plán tohoto města, který je také součástí sbírky, vznikl v rozmezí let 1708–1710. Toto datování lze vztáhnout také na plán Valašského Meziříčí, na němž je vyznačeno provizorní palisádové opevnění zámku související zřejmě s obranou města proti hrozícímu vpádu Kuruců, při němž byl počátkem roku 1708 vyplněn blízký Vsetín.

Moserův plán je nejstarším známým plánem města. Dosud nejstarším známým plánem byl náčrt z roku 1727 zachycující ovšem pouze městské jádro vymezené hradbami bez zámku a předměstí (Archiv města Brna, fond V3). Další plán uložený ve sbírkách Muzea regionu Valašsko pochází přibližně z poloviny 18. století a i když zaznamenává také zámecký areál a předměstí, nedosahuje kartografických kvalit Moserova plánu.

Moserův kolorovaný plán města orientovaný k východu zaznamenává poměrně přesně situaci zámku a vlastního města vymezeného městskými hradbami. Tato část města musela být autorem dosti přesně geometricky zaměřena. Způsob měření je dobře patrný na plánu Třebíče, kde je vyznačena trigonometrická síť, jíž bylo náměstí zaměřeno. Zástavba předměstí a městečka Krásna je ovšem zakreslena pouze „od oka“ a postrádá kartografickou přesnost. Autor navíc vynechal severní polovinu krásenského náměstí včetně kostela sv. Jakuba a případných vrchnostenských objektů za ním.

Zřejmě nejpozoruhodnější na Moserově plánu je zachycení půdorysu meziříčského zámku. Objekt je zachycen ještě před barokními přestavbami, které započaly v roce 1722 a daly zámku jeho současnou podobu (Kronika měšťana Martina Tkalce, 1). Trojkřídlá hmota zámku postrádá oba rizality ukončující dnes severní a jižní křídlo a stejně tak zděné arkády. Namísto nich je vyznačena dřevěná pavlač, která zřejmě nebyla podepřena dřevěnými sloupy, ale byla konzolovitě vynesena. Před nádvořní průčelí severního a jižního křídla jsou předložena dvě dvouramenná schodiště, jež zřejmě ústila do zděné lodžie završené renesanční stříškou s bání a makovicí obdobně, jako to doposud můžeme vidět u bývalé krásenské radnice. Stopy ve vázání zdíva této lodžie byly patrné na severním průčelí v 1. patře jižního křídla před obnovením omítek při jeho nedávné rekonstrukci.

Na východní straně nádvoří uzavírala hradební zeď, jejíž tloušťku lze odhadnout na 3 až 4 m. Pozoruhodný je složitý půdorys zámecké brány, jež je do zdi vložena. K zaklenutému průjezdu na jihu přiléhal zřejmě poněkud užší trakt se zaklenutou chodbou s brankou pro pěší. Tento půdorys odpovídá předpokladu, že se původně jednalo o městskou bránu, již se vstupovalo do města ze strany od Poličné. Když byl však Bernardem ze Žerotína zámecký areál ve 2. polovině 16. století rozšířen, ocitla se brána včetně cesty k ní uvnitř areálu a byla proto nahrazena novou Poličenskou branou postavenou v roce 1570 asi o 140 m jižněji v dnešní Poláškově ulici (DOSTÁL 1962, 137). Brána pak byla zřejmě opatřena novým průčelím obráceným k městu a doplněna přístavbou s brankou pro pěší.

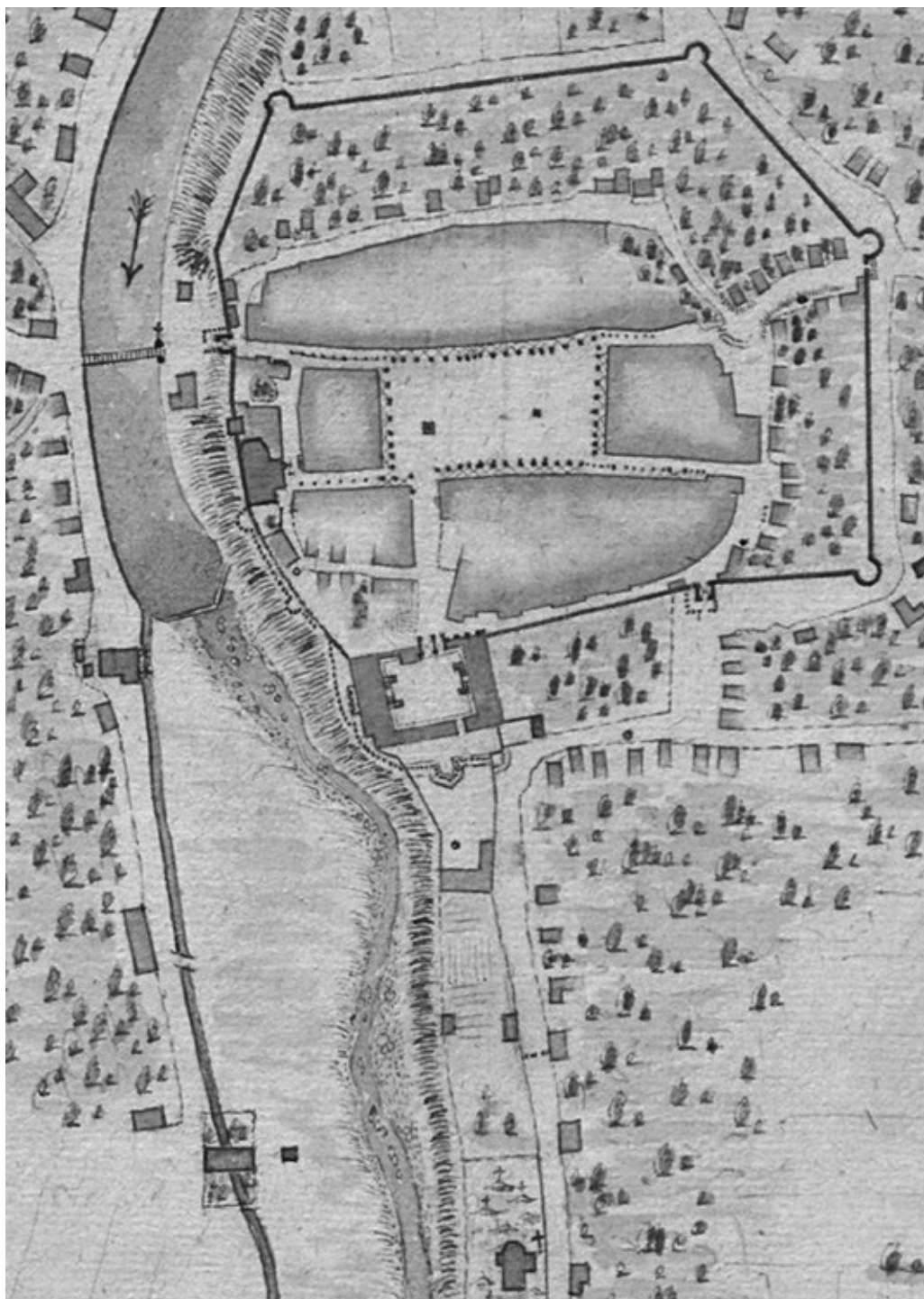
Neméně zajímavá je situace na tzv. druhém nádvoří zámku západně od trojkřídlé zámecké budovy. Nenacházíme zde ani budovu sýpky, ani budovu – předchůdce tzv. věžeňské kaple. O sýpce se přitom doposud předpokládalo, že pochází ze 17. století. Plán však dokládá, že objekt vznikl až někdy v průběhu 1. poloviny 18. století, přičemž dnešní podobu získal nejspíše až kolem roku 1855 v rámci přestavby areálu pro účely ženské trestnice, neboť jeho vnitřní dřevěné konstrukce jsou dendrochronologicky datovány právě k tomuto roku (KYNCL 2018).

Objekt sloužící původně pro ubytování zámecké čeledi přestavěný okolo roku 1855 na kapli pro trestankyně počátkem 18. století nestál. Proto jej nelze ztotožňovat s tumlírnu koní, tj. jízdnou, kterou si na blíže neurčeném místě vystavěl Jetřich ze Žerotína někdy po roce 1611 (SOKA Vsetín, AM Valašské Meziříčí inv. č. 120, fol. 16v.).

Jediný dvoukřídlý objekt stojící asi 80 m západně od zámecké budovy a doložený ještě na plánu města z poloviny 18. století byl zbořen před rokem 1834 a dnes na jeho místě stojí dům čp. 412 v Sokolské ulici. V prostoru druhého nádvoří je vyznačeno bastionové dřevohlinité opevnění. Jeho neorganické začlenění do zámeckého areálu svědčí o provizoriu reagujícím zřejmě na kurucké vpády na Moravu v letech 1702–1709.

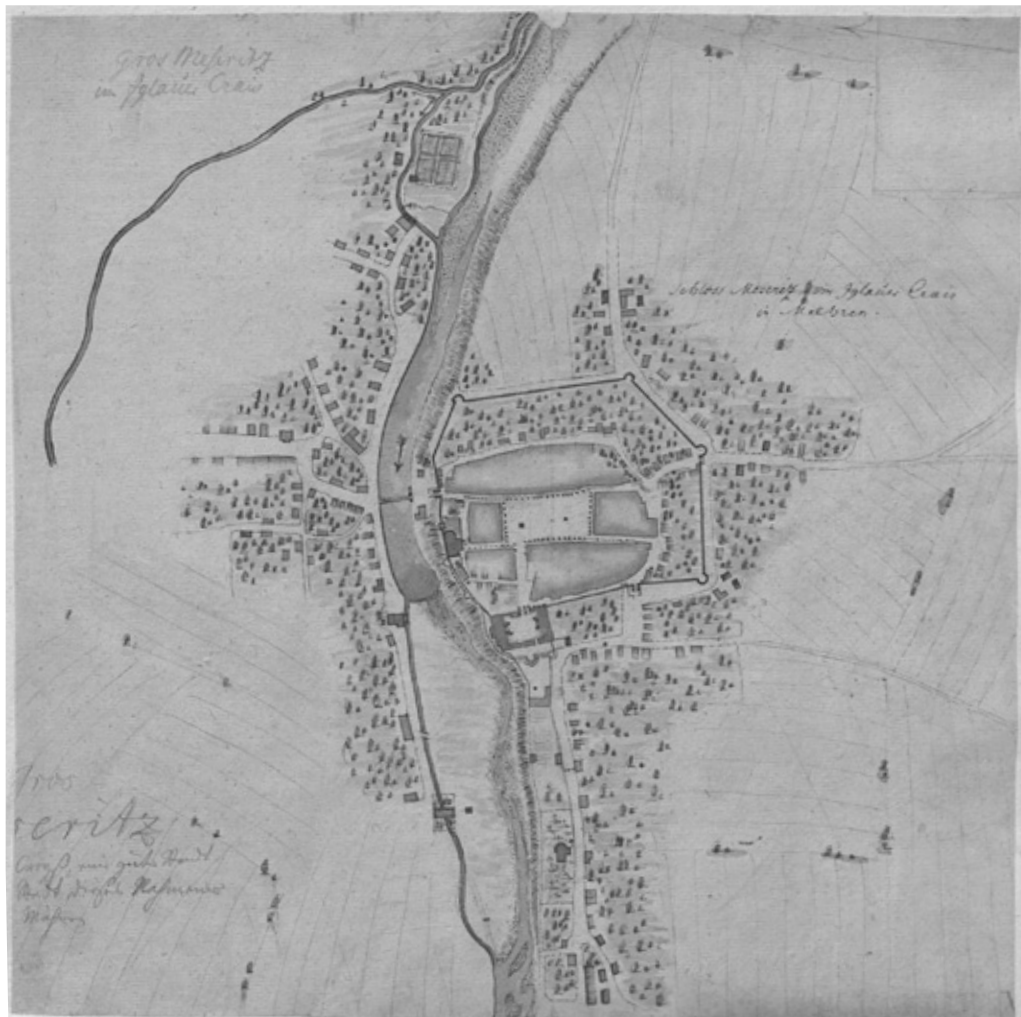
Zámecká zahrada nacházející se jižně od zámku nazývaná později obyvateli města Salatrina podle objektu sala terreny vybudované někdy v rozmezí let 1756–1779 Michalem Josefem hr. ze Žerotína je na plánu vyznačena jako plocha neupravené zeleně. I když nelze vyloučit, že se jedná o grafickou zkratku, je třeba poukázat, že na plánech jiných zámků Moser u zahrad francouzského či holandského typu důsledně vykresloval ztvárnění zahradního parteru.

Městské opevnění zachycené na plánu odpovídá svým rozsahem a jednotlivý-

Obr. 1: Plán Valašského Meziříčí z počátku 18. století, detail.
Zdroj: Sammlung Nicolai, Württembergische Landesbibliothek Stuttgart.

mi objekty tomu, jak jej poznáváme z obou dalších výše zmíněných plánů města z 18. století. Půdorys hradeb je ovšem zaznamenán kartograficky přesněji a proto lze považovat za spolehlivé i znázornění bran a bašt. U Krásenské brány máme možnost porovnat její půdorysný rozměr s mapou stabilního katastru a u obou plánů dospíváme ke stejnému závěru, že brána měla základnu asi 10 x 10 m. Obdobné provedení měla i Poličenská brána. Překvapivé je, že Rožnovská brána je vyznačena jako prostý otvor prolomený v hradební zdi. Palisádová předbrání vyznačená před všemi třemi městskými branami představují nejspíše opět provizorium související s kuruckými vpády. Pozornost si zaslouží také palisádové opevnění s dvěma půlválcovými baštami tvořící parkán před hradební zdí na severní straně města v prostoru mezi zámekem a farním kostelem. Potřeba zabezpečit tímto provizorním opevněním právě tento přírodními podmínkami nejlépe chráněný úsek městského opevnění naznačuje, že

Obr. 2: Plán Valašského Meziříčí z počátku 18. století.
Zdroj: Sammlung Nicolai, Württembergische Landesbibliothek Stuttgart.

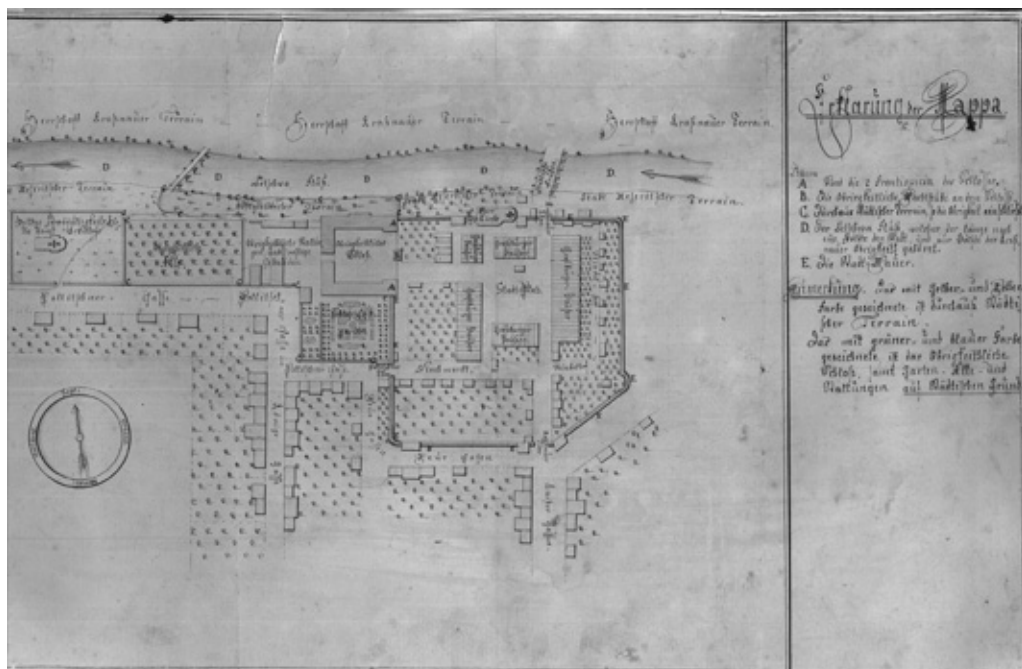
hradební zeď zde chyběla, to možná naznačuje přerušovaná linka, která průběh hradby v plánu vyznačuje.

Zástavba uvnitř města je zakreslena v celých domovních blocích bez rozlišení jednotlivých domů. Podloubí domů obklopujících náměstí jsou vyznačena pilíři a doplněna symboly křížových kleneb. Podle dalších Moserových plánů víme, že vyznačený počet pilířů obvykle odpovídá skutečnému stavu. Mimořádně zajímavé je vyznačení podloubí, které překlenuje vstup do Křížkovské ulice mezi domy čp. 109 a 117. Toto podloubí se světnicí v patře vybudoval v roce 1615 Lorenc Vlach, majitel domu čp. 117. Podloubí na žádném z pozdějších plánů již není zachyceno.

V ulicích ústících na náměstí jsou před průčelími domů vyznačeny dřevěné sloupy nesoucí dřevěnou konstrukci podsíní. Pouze v Pospíšilově ulici jsou u domu čp. 16 vyznačeny dva pilíře a mohutný oblouk zděného podloubí. Ve vedlejších ulicích má dřevěné sloupy s podsíní vyznačena pouze jedna chalupa na jižní straně Poláškovy ulice, zřejmě čp. 23.

U radnice čp. 7 postrádáme schodiště a ložii, které však nejsou zaznamenány ani na dalších dvou plánech z 18. století a jejich existenci dokládá až mapa stabilního katastru z roku 1834. U krásenské radnice již ovšem je zakreslen rizalit, který lze považovat za doklad, že objekt v té době již ložii se schodištěm měl.

Mapa také dokládá existenci několika veřejných zdrojů vody. V jižní části náměstí je zaznamenán objekt čtvercového půdorysu, zajisté kašna z roku 1615 (DOSTÁL 1962, 140). V ulicích pak nacházíme tři studny. V Poláškově ulici nedaleko Poličenské brány, ve Vsefínské ulici nedaleko Rožnovské brány a ve Stříbrné ulici. Studna je také zachycena v západní části zámeckého areálu.

Obr. 3: Plán Valašského Meziříčí z poloviny 18. století. Zdroj: Muzeum regionu Valašsko. |

I když jsou předměstí kreslena bez zaměření, odpovídají zřejmě počty domů a jejich přibližná poloha alespoň částečně skutečnosti. Autor navíc zřejmě rozlišoval zděné objekty, jež jsou stejně jako ve vlastním městě vybarveny růžově, a dřevěné objekty, které jsou vyznačeny šedě. Zde je však třeba brát tyto informace se značnou opatrností, neboť mapa stabilního katastru u mnoha objektů, které má Moser růžově, uvádí, že k roku 1834 byly dřevěné. Moserův omyl snad lze vysvětlit tím, že mnohé dřevěnice byly omítnuty a tak nemohl rozpoznat jejich skutečné provedení. Je jistě pozoruhodné, že na mapě nenacházíme starý městský špitál, který stával před Krásenskou branou, ani špitál čp. 311, který stával na rohu Žerotínovy a Tolstého ulice. Zajímavé je také uzavření Sokolské ulice v prostoru mezi kostelem sv. Trojice a zámekm dřevěnou stěnou s branou a zřejmě i s brankou pro pěší.

Moserův plán Valašského Meziříčí představuje klíčový pramen k poznání stavebního vývoje města, jehož výpovědní hodnota musí být teprve plně zhodnocena. Výše uvedené postřehy ukazují, jak podstatně může plán přispět k pochopení urbanistického vývoje města a stavební historii jednotlivých objektů. Lze jen doufat, že s postupující digitalizací archivních a sbírkových fondů se v budoucnu podaří objevit další dosud neznámé prameny, které pomohou objasnit mnohé dosud nevyjasněné otázky z dějin města.

Prameny:

Archiv města Brna, fond V 3, Knihovna Mitrovského, Hofferiana, Valašské Meziříčí, spisový materiál.

KYNCL, T. 2018: Výzkumná zpráva, zámecká sýpka, Sokolská. Valašské Meziříčí, uložen v NPÚ ÚOP v Kroměříži

Opis z Kroniky měšťana Martina Tkalce, s. 1.

Státní okresní archiv Vsetín, AM Valašské Meziříčí, inv. č. 120, fol. 16v.

Literatura:

DOSTÁL, F. 1962: Valašské meziříčí v pamětech třicetileté války. Ostrava, s. 137.

LORENZ, H. 1990–1992, Plumenau-Austerlitz-Seelowitz. Unbekannte Darstellungen mährischer Schlossbauten aus dem frühen 18. Jahrhundert. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, F 34–36, s. 105–115.

MOSER, J. J. 1729: Erlautertes Württemberg oder Sammlung allerhand alt Alt – und Neuer Schriften, Erster Theil, Tübingen, Vierter Teil.

MOSER, J. J. 1752: Genealogische Nachrichten von seiner eigenen und allen von derselben abstammenden Familien. Stuttgart, s. 119–120.

ÚLOVEC, J. 1996: Plány jihomoravských měst, hradů a zámků z fondu Reichsstadt Nürnberg. JM 35, s. 267–293.

Internetové zdroje:

<http://www.wlb-stuttgart.de/sammlungen/karten-und-graphik/bestand/sammlung-nicolai/> [cit.31.07.2019].

Sbírka orientačního běhu ve fondu Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně

Dušan Hrdý

Úvod

Orientační běh (OB) je sport, jehož podstatou je běh v převážně zalesněném neznámém terénu. Závodník musí v co nejkratším čase absolvovat trať, která je určena startem, kontrolami v předepsaném pořadí a cílem. K tomu mu napomáhá orientace pomocí buzoly a mapy, kterou vytvářejí speciálně školení kartografové z řad orientačních běžců. Mapy jsou zpracovány ve velmi podrobném měřítku. Jsou barevné, každá součást přírodního prostředí je zastoupena specifickou barvou. Sever na mapě musí odpovídat severu podle buzoly a tuto orientaci je třeba dodržovat během celého závodu. Odshora dolů procházejí mapou modré čáry, tzv. magnetické směrníky důležité pro práci s buzolou.

Start je označen trojúhelníkem, jednotlivé kontroly znázorňuje kolečko a cíl dvojitý kroužek. Kontroly jsou spojeny čarou a očíslovány. Tvoří je železné stojany ve tvaru písmene T, na kterých je zavěšen trojboký plátěný (oranžovobílý nebo červenobílý) „lampion“. Dříve si závodníci průchod kontrolním stanovištěm označovali do startovního průkazu tzv. kleštičkami, ale s nástupem elektroniky jim k tomu nyní slouží čip, který nosí připravený na některém z prstů (nejčastěji prsteníčku). Nedodržení pořadí a vynechání kontrol znamená diskvalifikaci.

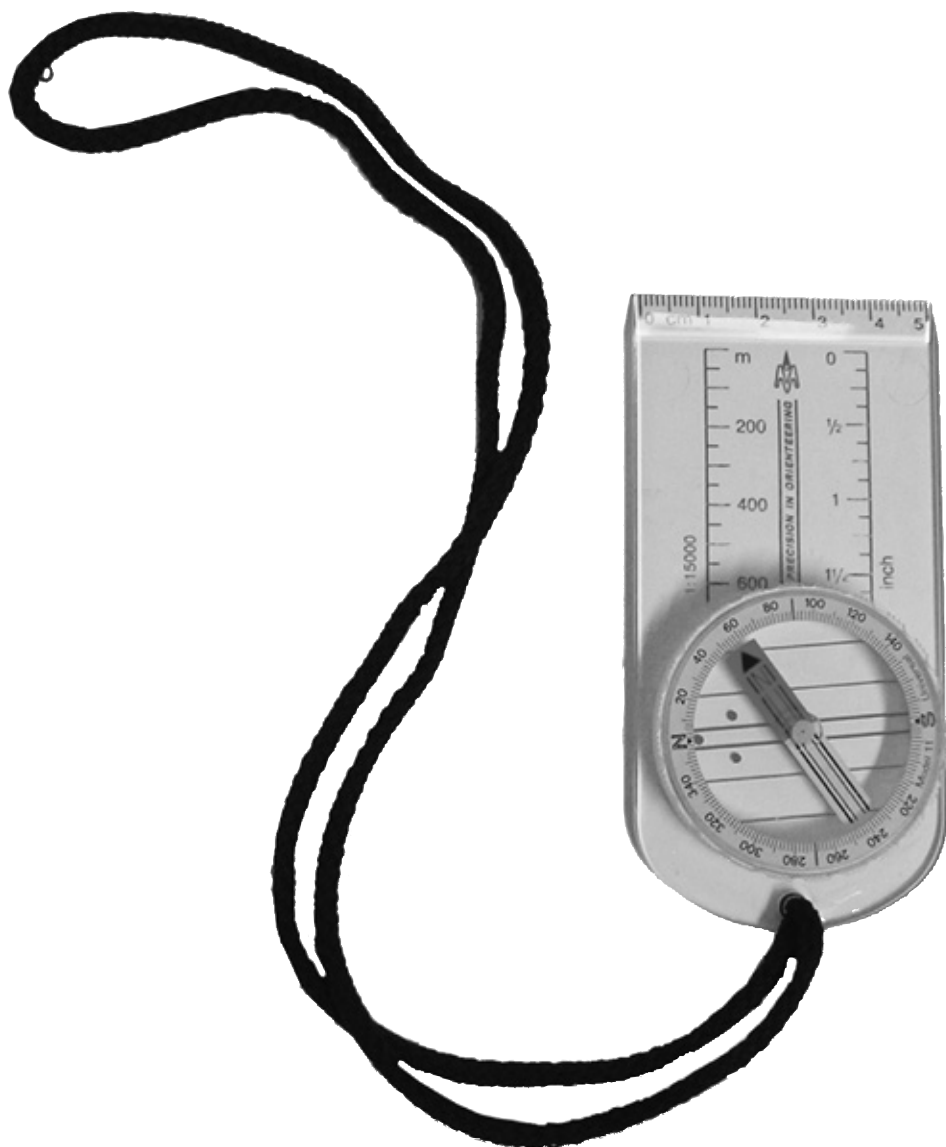
Na území Čech, Moravy a Slezska se každoročně koná několik set závodů OB – od oblastních žebříčků přes elitní soutěže až po Mistrovství ČR. Orientační běžci závodí v několika disciplínách v závislosti na délce trati a jiných specifických vlastnostech. Podle délky tratí můžeme OB rozdělit na sprint, klasickou trať a dlouhou trať. Délky klasických tratí by měly být takové, aby čas vítězů v minutách odpovídal věkovým kategoriím mužů a žen. Při orientačních závodech jsou kategorie označeny podle pohlaví písmeny H (muži) a D (ženy), přičemž nejsou věkově omezeny, startují také veteráni. Dalším typem orientačního závodu je štafeta. Počet běžců v jednom týmu se pohybuje od tří do sedmi. Pro mistrovství světa je zapotřebí čtveřice.

Základy OB vznikly ve Skandinávii, kde jsou rozsáhlé komplexy lesů s řídkým osídlením. V nich je nutná orientace. Atletický klub Tjalve v Kristianii (Oslu) uspořádal první orientační závod 31. 10. 1897 kolem města Grottum. Podle něj se řídily další závody po celém světě. Ve Skandinávii se díky podmínkám a vhodnému zázemí tento druh sportu úspěšně rozvíjel. Ve Švédsku a Finsku vznikaly v první polovině 20. století zvláštní kluby a vytvářela se příslušná pravidla. V roce 1961 se stalo Československo zakládajícím členem IOF (Mezinárodní federace OB) a ve stejném roce se stal dr. Hlaváček, člen ústředí turistiky, členem předsednictva této nově vzniklé světové organizace.

Historie vzniku orientačního běhu v Československu

Bývalé Československo se díky Zlínu stalo kolébkou českého orientačního běhu. Tehdejší turisticko-lyžařský klub Sokola Svit Gottwaldov uspořádal na základě informací ze Švédska a inspirován přednáškou švédského lyžařského trenéra Bergforse první český orientační běh, který se zařadil mezi nejstarší závody světa. Lyžaři ze zlínského kraje v čele se Zdeňkem Němcem (inspirování, jak již bylo naznačeno, závody ve Švédsku) chtěli naučit členy svých oddílů lépe pracovat s mapou v terénu. Připravili první orientační závod v roce 1950 na Bunči v Chřibech.

Soutěžily tehdy tříčlenné hlídky s povinnou zátěží v batohu a na kontrolách musely řešit topografické úlohy. Závod se stal součástí Poháru města Zlína, který je v souvislosti s těmito běhy jedním z nejstarších na světě a jeho tradice se udržuje dosud. Navíc je zmíněný „Pohár“ skutečně nejstarším závodem jednotlivců. Je třeba podotknout, že švédská Tio Mila (v roce 1945) a finský Jukolan (v roce 1949) jsou sice známější a o pár let starší, ale to byly a jsou závody štafet – na rozdíl od Poháru města Zlína, který byl vždy brán a hodnocen jako soutěž jednotlivců, i když zpočátku závodily tříčlenné hlídky.

Obr. 1: Buzola "Moscow Compass" – typ 22 C Tourist 2007. Fotoarchiv COH. |

Obr. 2: Označení kontroly + systém SI – Sportident GER, Arnstad 1996. Fotoarchiv COH. |

Obr. 3: Označovací zařízení – kleště – domácí výroba: V. Novotný, Gottwaldov 1968. Fotoarchiv COH. |

Obr. 4: Čip SI Card 2008. Fotoarchiv MJVM. |

Zdeněk Němec (20. 8. 1920 až 18. 10. 1992) organizoval další závody na místní, krajské, celostátní i mezinárodní úrovni. Stal se prvním československým reprezentantem a prvním trenérem reprezentačních výběrů. Vytvořil pravidla pro první orientační závody v historii OB v ČR. Dobré výkony závodníků, trenérská práce i pořadatelské a funkcionářské zázemí v klubu způsobili, že se orientační běh odloučil od turistiky a 7. 12. 1966 vznikl samostatný oddíl orientačního sportu Tělovýchovné jednoty v Gottwaldově (TJG) jako první v republice. V 60. letech byli jeho svěřenci v kádru reprezentačního družstva. Zlínský oddíl OB v jeho počátcích tvořili: Pavel Mezihorák, Jindra Novotný, Jaroslav Lažnovský, Václav Vozobule, František Navrátil, Zdeněk Němec a další.

V druhé polovině 60. let byly mimo Gottwaldov oddíly OB v Praze, Brně, Novém Boru, Bratislavě, Luhačovicích, Vizovicích, Vsetíně a Kroměříži. Probíhaly další závody jako Velká cena Prahy, Ještědský pohár, Pohár SNP a Pohár Mieru Bratislava.

Postupně vznikaly další druhy orientačních sportů jako Lyžařský orientační běh (LOB), orientační závody na horských kolech (MTBO) a pro větší zpřístupnění a přiblížení veřejnosti také parkový (neboli městský) orientační běh.

Lyžařský orientační běh (LOB, mezinárodně Ski-O)

První závod na světě se uskutečnil v Norsku a uspořádal ho Ski klub Trondheim v roce 1899. Další závody probíhaly ve Švédsku a Finsku počátkem 20. století a jejich tratě byly dlouhé i několik stovek kilometrů. První LOB v Československu uspořádal

v roce 1952 oddíl Sokola Svít Gottwaldov ve Vsetínských vrších. V roce 1963 byla ustavena komise Ski-O při IOF a v letech 1965–1967 působil v této komisi jako člen korespondent Zdeněk Němec.

Úspěchy Hany Hančíkové, členky SKOB Zlín, reprezentantky v LOB a MTBO

V roce 2008 získala dvě zlata a jedno stříbro na juniorském Mistrovství světa v MTBO v Polsku a obhájila titul juniorské mistryně světa v LOB v Bulharsku. Úspěšná byla také ve štafetách, když v letech 2006 až 2009 získala tři stříbrné medaile při juniorských Mistrovstvích světa v LOB. V dospělé kategorii obdržela zlato a stříbro ze závodů evropského poháru v LOB, které se konaly v Rusku a Rakousku.

MTBO (Orientační závody na horských kolech)

Koncem 50. let 20. století začaly cykloorientační závody ve světě. U nás se tento orientační sport začal provozovat koncem 80. let v Brně, Novém Městě na Moravě, Jablonci nad Nisou a v OK (orientační klub) Jiskra Nový Bor. V roce 1995 bylo uspořádáno první mezinárodní Mistrovství ČR. Vznikaly speciálně upravené mapy pro MTBO. První závod MTBO se v ČR uskutečnil v roce 1990 v Novém Městě na Moravě pod názvem „Liga horských kol Vysočiny“. Na závěr roku 1993 byla disciplína MTBO oficiálně přijata do rodiny orientačních sportů. O rok později vznikla nová celostátní soutěž Český pohár MTBO a v roce 1996 bylo ustaveno oficiální reprezentační družstvo ČR.

Úspěchy Jiřího Hradila, člena SKOB Zlín, reprezentanta v MTBO

V roce 2006 získal štafetový bronz na evropském poháru juniorů v Polsku. V roce 2008 vybojoval bronzovou medaili na Mistrovství Evropy a stříbrnou medaili na Mistrovství světa, kterou získal také v roce 2009. V tomtéž roce obdržel v anketě nejlepší sportovec města Zlína cenu za 1. místo. Ziskem dvou stříbrných medailí na Mistrovství světa a zlata na Mistrovství Evropy uzavřel úspěšný rok 2011.

Úspěchy Michala Smoly reprezentanta v OB – člen SKOB Zlín

V roce 2000 vybojoval první zlatou juniorskou medaili pro SKOB Zlín. Na Akademických Mistrovstvích světa získal celkem tři zlaté a jednu stříbrnou medaili. Největšího úspěchu dosáhl v roce 2008, kdy si z Mistrovství světa přivezl stříbrnou medaili.

Parkový (neboli městský) orientační běh

Pro větší zpřístupnění a přiblížení veřejnosti byl ustaven v 90. letech 20. století parkový (neboli městský) orientační běh. Podobné závody přibližující OB veřejnosti byly již dříve. Od roku 1973 probíhala akce „Bud' fit“ a v roce 1983 byl uspořádán první ročník „Kufrování s Dominem“.

Vznikla samostatná organizace PWT – Park World Tour. Jsou to parkové závody po celém světě za účelem propagace OB. V roce 1995 se uskutečnila světová premiéra v této disciplíně v Praze na Petříně.

Trail-o (orientační závody vozíčkářů)

Trail-o je orientační disciplína zaměřená na čtení a správnou interpretaci mapy.

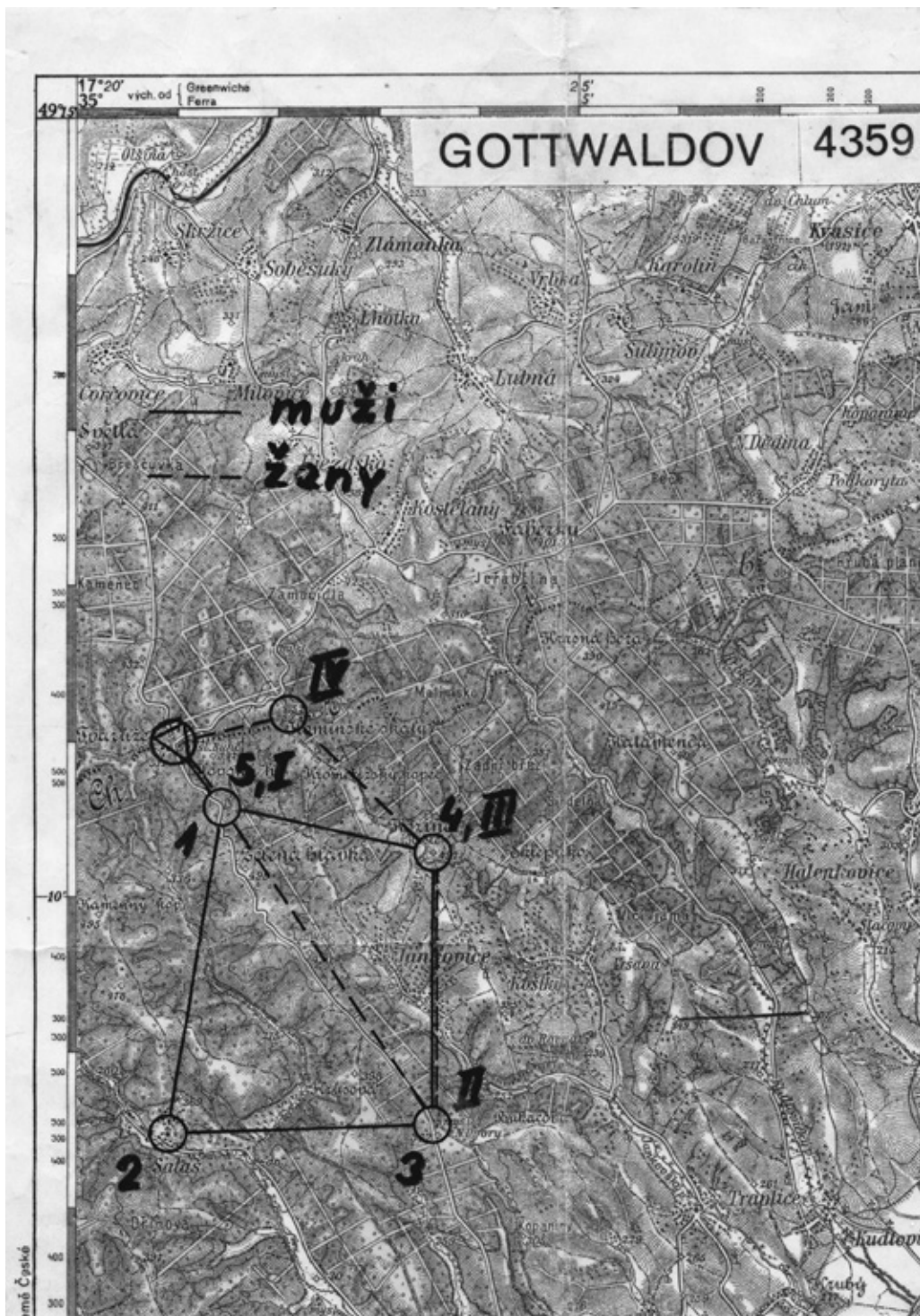
Závodník dostává mapu s vyznačenou závodní tratí. Každé kontrole odpovídá v terénu shluk až šesti lampionů a závodník musí z mapy rozpoznat, který z lampionů odpovídá popisu kontroly a poloze středu kolečka. Pro řešení přitom používá stejné orientační metody jako orientační běžci. Nesmí vstupovat do terénu a zůstává pouze na cestě – odtud pochází mezinárodní název „trail-o“, ale ve Skandinávii, kde má tato disciplína dlouholetou tradici, se používá název „pre-o“, tedy „přesná“ orientace. Orientačních závodů se mohou účastnit i lidé s omezenou hybností. Při závodech je povolen mechanický i elektrický vozík, berle i možnost asistence. Rychlost není součástí soutěže. Většina soutěží je přístupná handicapovaným i lidem bez handicapu. Podrobnější informace o tomto druhu orientačního sportu můžete nalézt na internetových stránkách <http://www.trailo.cz/>. Mistrovství Evropy se organizuje každý sudý rok od r. 1994 a první Mistrovství světa v Trail-o se konalo r. 1999. V České republice se první pokusy o trail-o konaly v září 2005 (v Praze a ve Vrchlabí), vlastní závody začaly v roce 2006, od roku 2009 se konají pravidelné dlouhodobé soutěže Pohár a Ranking. V roce 1992 se uskutečnilo ve Zlíně první republikové Mistrovství ČR Trail-o.

Nejrozšířenějším z orientačních sportů je orientační běh, kde je v roce 2017 registrováno v ČR přes 10 500 závodníků a kolem 218 klubů. Kromě Švédska, Norska, Finska a Dánska patří do širší světové špičky i reprezentace Švýcarska, Francie a České republiky. Tak jak se fotbalisté nebo hokejisté sdružují do svazů, tak i orientační běžci, přesněji závodníci orientačních sportů, mají svůj svaz. V roce 1968 vznikl samostatný svaz pro orientační sport (posléze nazvaný orientační běh). O rok později byl založen Český svaz OB (ČSOB) a ještě ve stejném roce Československá federace OB. V Československu bylo registrováno 3 692 orientačních běžců ve 123 oddílech.

V roce 1970 byla federace přejmenovaná na Československý svaz OB. V současnosti sdružuje závodníky České republiky Český svaz orientačních sportů (ČSOS), konkrétně Sekce orientačního běhu. Současný svaz byl vytvořen v roce 2010.

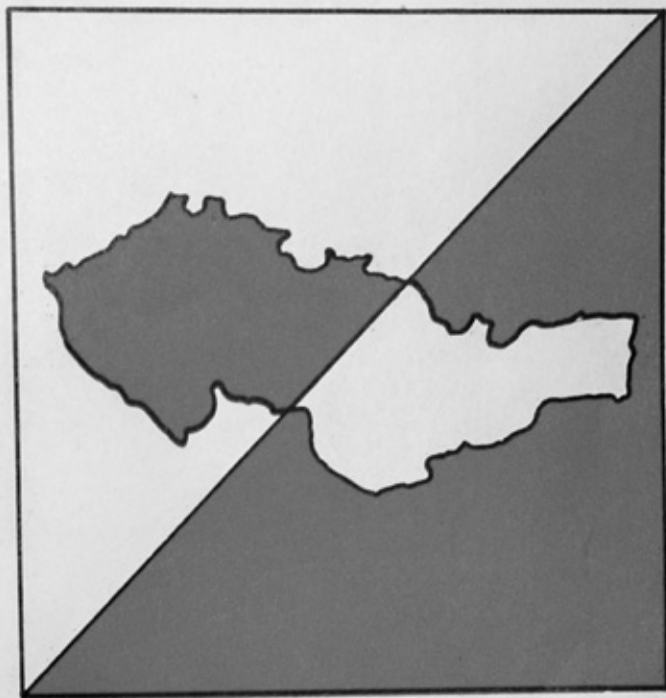
Se Zlínem a jeho blízkým okolím, kde v rámci Československa vznikl a rozšířil se orientační sport, je spojeno několik prvenství. V roce 1953 TJ Gottwaldov zorganizovala první noční orientační závod na Tesáku v Hostýnských vrších. Ve stejném roce se uskutečnil první orientační běh jednotlivců. V roce 1961 bylo ustaveno první zlínské reprezentační družstvo. Trenérem byl Zdeněk Němec a mezi závodníky byli Alois Láznicka a Jindra Novotný. V roce 1963 uspořádal oddíl TJ Gottwaldov první orientační maratón. Ještě se konalo dalších 6 ročníků, potom tento závod nahradila dlouhá trať. V roce 1966 byly pro orientační běžce vyráběny ve Svitlu Gottwaldov první gumotextilní „orientky“. Při závodech Poháru města Zlína (tehdejšího Gottwaldova) v roce 1971 byl pro výpočet výsledků poprvé v Československu použit počítač. První výstava OB v Československu byla uspořádána ve škole v Mysločovicích v roce 1983. První mapou pro OB v Československu zpracovanou počítačovou technologií byla v roce 1992 mapa Zlínské paseky.

Československo a Česká republika uspořádaly řadu významných závodů v orientačním běhu a evropské či světové poháry v různých druzích orientačních sportů. Mezi ty nejvýznamnější určitě patří Mistrovství světa v OB v roce 1972 ve Starých Splavech, v roce 1991 v Mariánských Lázních a v roce 2008 v Olomouci. V Praze se v roce 1982 konalo Akademické Mistrovství světa.

Obr. 5: Mapa orientačního závodu na Bunčičce v Chřibech v roce 1950. Fotoarchiv COH. |

30 LET OB

1950 - 1980

Obr. 6: Ročenka 30 let OB v Československu. Fotoarchiv COH. |

O orientačních sportech se můžeme dočíst v různých publikacích a časopisech, které jsou součástí sbírky Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. První oficiální zmínka o orientačních závodech byla v roce 1952 v časopise „Turistika a horolezectví“. Důležitou je i první odborná příručka „Trénink orientačních hlídek“ z roku 1955, významné jsou též publikace připomínající 30 a 50 let orientačního běhu v naší republice. Známý byl v letech 1977–2016 pravidelně vydávaný časopis Orientační běh. Před ním existovalo několik různě kvalitních Zpravodajů vydávaných na úrovni oddílu. Jedním z prvních byl „Větrník“. Byl to zpravodaj OB TJ Gottwaldov a vycházel jako občasník v letech 1966–1968 v celkovém množství 22 čísel. V letech 1977–1989 začal vycházet časopis Orientační běh, jehož redaktorem byl Břetislav Koč a vydavatelem byl ČÚV ČSTV. Každý rok vyšla 4 čísla a celkem to bylo 52 čísel. V „mezidobí“, kdy se nenašel redaktor, byl časopis nahrazen Zpravodajem OB. Redaktorem byl Ota Gavenda. Zpravodaj vycházel v období let 1987–1992 v množství cca 40 čísel. Tiskl se v tiskárně Třineckých železáren. Dalšími redaktory časopisu v 90. letech 20. století byli Petr Hranička (1993–1997) a Kamil Arnošt (1998–2000). V novém tisíciletí byl obsah časopisu kvalitnější a objevovaly se v něm i nové rubriky. V letech 2012–2016 se na jeho výrobě podílela tiskárna Žaket Praha. Od roku 2017 nahradil časopis elektronický Newsletter a opět ho připravují ČSOS a Žaket Praha.

Vznik sbírky

Zlínští orientační běžci začali již v 70. letech minulého století „mapovat“ vývoj českého OB. Vznikl tak archiv tohoto sportu, jehož základ tvoří dokumentace nejstaršího OB Poháru města Zlína. Zdeněk Němec shromažďoval dokumenty i k dalším závodům konaným na území Československa a dále po celém světě. K těmto písemnostem se připojily i trojrozměrné materiály v podobě pohárů, medailí, obuvi a textilií. V roce 1984 byla podepsaná dohoda mezi Českým svazem OB a zlínským Muzeem jihovýchodní Moravy o spolupráci. Vzniklo Centrum historie OB jako první instituce na světě, zabývající se téměř profesionálně historií OB. Tato sbírka vytvořila základ Centra historie orientačního běhu (dále jen COH), které vzniklo v roce 1984 jako součást Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně (tenkrát Gottwaldově). O jeho vývoj se zasloužil tehdejší ředitel muzea Ing. Petr Starosta a především předseda COH Ing. Jan Žemlík. K jeho vzniku dále pomohli Břetislav Koč a Zdeněk Němec. Mezi hlavní důvody proč toto centrum vzniklo ve Zlíně, lze jistě zařadit: 1) oddíl turistů uspořádal v roce 1950 první český OB „Pohár města Zlína“, 2) ve Zlíně je nejstarší klub OB v ČR – SKOB Zlín, který byl založen v roce 1966 jako oddíl OB TJ Gottwaldov – pokračovatel původního turisticko-lyžařského oddílu.

V roce 1999 se „Centrum“ proměnilo v občanské sdružení, které spolupracovalo s Muzeem jihovýchodní Moravy ve Zlíně a Sportovním klubem orientačního běhu Zlín na rozšiřování sbírky. K upevnění tohoto svazku a rozšíření sbírky přispěly smlouvy mezi muzeem, Svazem orientačního běhu (Svazem orientačních sportů České republiky) a COH ve Zlíně v letech 1984, 1997 a 2011. Občanské sdružení COH v současnosti neexistuje, je vymazáno z Obchodního rejstříku. Značka COH ale nadále existuje a její činnost naplňuje Ing. Jan Žemlík, který je nyní zařazen do struktur ČSOS přímo pod sekretáře svazu Ing. Jiřího Šubrta. Spolupracuje se svazem na průběžném doplňování sbírky na základě smlouvy z roku 2016.

Fond se rozrostl v současné době na více než 11 000 položek. Žádná jiná sbírka mapující v takovém rozsahu historii tohoto zajímavého sportu na světě není. Dokumentuje vývoj orientačního běhu od jeho počátků na území České republiky a důležité události a mezníky jeho vývoje ve světě. Zahrnuje sbírkové předměty od počátku 50. let 20. století do současnosti.

Sbírkový fond je tvořen 14 soubory, které pokrývají širokou oblast orientační problematiky.

1) **Mistrovství a Přebory**

ČSR, ČSSR, ČSFR, ČR; hlídky, jednotlivci, štafety, klasická trať, krátká trať, sprint, dlouhá trať, družstva; disciplíny: OB, lyžařský LOB, noční NOB. Platí i pro republiky ČSR a SSR.

Celostátní Olympiády dětí a mládeže – letní, zimní – včetně OB.

2) **Světové OB**

EOC (Mistrovství Evropy) – 1962 – první EOC – Norsko, Loten, WOC (Mistrovství světa) – 1966 – první WOC – Finsko, Fiskars, JWOC (Juniorské Mistrovství světa), UWOC (Akademické Mistrovství světa), EYOC (Mistrovství Evropy dorostu), WMOC (Veteránské Mistrovství světa), WC (Světový pohár), obdobně pro Ski-O neboli LOB (lyžařský orientační běh), CISM (Mistrovství světa vojáků světové i regionální), PWT (parkový neboli městský OB) a ostatní světové OB.

3) **Vícedenní OB**

Vícedenní OB – 3 dny, 5 dnů, 10 dnů OB, 2 dny LOB, ostatní vícedenní – především ČR.

4) **Kartografie**

Vývoj map, sborníky map, mapové zajímavosti, mapové klíče, archiv map ČSOS.

5) **IOF**

Kongresy, předsednictvo, akce IOF (mimo závody), časopisy IOF, ostatní IOF.

6) **Historie**

OB prvotiny (první závody jednotlivých OB), historické OB, spartakiádní OB, IOL-PM (Pohár veletržních měst), Družba (Mistrovství socialistických zemí) apod.

7) **Literatura**

O-literatura, oddílové ročenky, metodika, pravidla OB, časopisy.

8) **Suvenýry**

O-filatelie (známky, poštovní obálky, pohlednice), vlajky, odznaky, ceny (medaile, poháry) plakáty, ostatní (suvenýry, skleničky, upomínkové předměty) atd.

9) **Výzbroj + Výstroj**

Oblečení, obutí, buzoly, mapníky, technické pomůcky (ražení, lyže apod.), startovní čísla.

10) **Pohár města Zlína**

Kompletní dokumentace jednoho z nejstaršího OB na světě – ke každému ročníku je vytvořena samostatná složka.

11) **OB pro všechny**

Kufrování s Dominem, Liga mládeže, V máji s mapou (Zlín), OB Nové svobody (Ostrava), Olympiády škol – místní, krajské, republikové + náborové soutěže.

12) **Dokumenty**

ČSOB, ČSOS, reprezentace, anketa „O-běžec roku“, funkcionáři, svazové materiály, vítězové dlouhodobých soutěží + realizované výstavy – scénáře.

13) Trail-o

OB pro vozičkáře.

Trail-o na národní i mezinárodní úrovni, historie v ČR a další.

14) MTBO

Orientační závody na horských kolech – soutěže MTBO v ČR i ve světě, CZE historie MTBO a další.

Mezi zajímavosti ve sbírce lze jistě zařadit startovní číslo z prvního ME v roce 1962 v norském Løten, všechny doposud vydané poštovní známky s orientační tematikou a původní dres Zdeňka Lenharta, ve kterém si doběhl pro první českou medaili z MS 1970 v NDR, mapa prvního OB na světě – Norsko (kopie), první pokusy norských mapařů z poválečných let, kdy se v Norsku začaly tvořit první mapy pro OB, jubilejní „30-ti ročenka“ o orientačním běhu – první ucelené zpracování historie tohoto sportu.

Dnes je v depozitáři zlínského muzea uloženo více než 11 000 položek. Jejich doplněním je pomocný fond ke sbírce, který tvoří CD a DVD, na nichž jsou záběry ze závodů MS a ME, republikových mistrovství, Světových her a dalších závodů orientačních sportů. Na více než 1 200 fotokartách jsou snímky ze závodů (Mistrovství světa a Evropy, Pohár města Zlína a dalších), z výstav, kongresů IOF, snímky reprezentantů a dalších závodníků. Tyto sbírky jsou průběžně doplňovány a aktualizovány.

Přiblížit orientační běh dětem a mládeži mají takzvané olympiády škol. Ve Zlíně (dříve v Gottwaldově) už od roku 1965 proběhlo několik stovek akcí pro orientační žactvo a veřejnost. Zlínští bývalí i současní závodníci a světoví medailisté z orientačních závodů začínali v těchto soutěžích. Jako příklad lze uvést Evu Pekárkovou, Josefa a Dagmar Podmolíkovy, Michala Smolu – medailistu světových soutěží OB, Jiřího Hradila – medailistu MTBO. V roce 1963 člen orientačního klubu Pavel Mezihorák zavedl systematický trénink a rozběhla se práce s mládeží. Alois Láznička pracuje s mládeží od roku 1969.

V roce 1965 proběhl první ročník Poháru gottwaldovských škol. Byl to jednorázový závod, jehož pořadatelem bylo gottwaldovské gymnázium ve spolupráci se Stanicí mladých turistů ODPM Gottwaldov a s oddílem OB Gottwaldov. O rok později vznikla Okresní liga mládeže v OB, která byla pravidelnou vícekolovou soutěží. Pořadatelé byli ODPM Gottwaldov, Svaz OB OV ČSTV, TJ Gottwaldov, Luhačovice a Slušovice. Poslední ročník této pravidelné soutěže pro mládež proběhl v roce 1990. Olympiáda zlínských škol (dále jen OZŠ) v orientačním běhu navazuje na dřívější aktivity zlínských orientačních běžců. Dnešní SKOB Zlín organizuje OZŠ dlouhodobě ve spolupráci s odborem kultury a tělovýchovy zlínského Magistrátu. První ročník se uskutečnil ve školním roce 2003–2004. Dvě kola jsou podzimní (září, říjen) a další dvě kola probíhají na jaře (duben, květen). Na to navazují krajská kola a celostátní finále. Základní soutěže jsou orientačně nenáročné, vhodné pro školní mládež v okolí zlínských škol a přilehlém lesnatém terénu. Krajská a celostátní kola jsou náročnější, to už je dnešní běžný orientační běh. Blíže informace o závodech a přihláška jsou vždy včas k dispozici na stránkách SKOB Zlín (www.skob-zlin.cz), tam můžete nalézt i výsledky.

Aktivními spolupořadateli jsou základní školy. Výběr prostorů pro jednotlivá kola je dán především vhodným terénem, který tvoří běžná zástavba či zalesněné přilehlé terény.

V minulých letech také probíhaly akce pro širokou orientační veřejnost, například známá gottwaldovská orientační akce „V máji s mapou“ (20 ročníků), „Kufrování s Dominem“ (celostátně organizovaná akce, 10 ročníků) a další. Kufrování je slangový výraz pro bloudění a Domino je rozhlasový klub dětí. Spojením těchto dvou výrazů a spoluprací Svazu OB s Československým rozhlasem vznikla v roce 1982 orientační soutěž pro všechny. Každoročně, v době vánočních prázdnin, pořádaly jednotlivé kluby OB na mnoha místech jednoduché soutěže, kterých se zúčastnilo několik desítek tisíc mladých i starších závodníků. Nejvyšší účast byla v roce 1988, kdy na 236 místech prošlo startem 63 560 účastníků. Město s největším počtem startujících bylo každoročně vyhodnocováno. Tato akce přispěla k propagaci orientačního běhu.

Další možnosti, jak zpřístupnit orientační běh veřejnosti, jsou tzv. „Pevné kontroly pro orientační běh“. Jedná se o praktickou pomůcku pro základní výcvik a znalosti orientace v terénu, o pochopení principů práce s mapou (bez buzoly). Tato metodika je obecně známá, běžně využívaná v zahraničí (např. ve Skandinávii). Kdysi byly tréninkové tratě s pevnými kontrolami využívány i v Gottwaldově (dnešním Zlíně), neujaly se však. V současnosti je tato metodika v rámci rozvoje tohoto moderního sportu podporována i ze strany Českého svazu orientačních sportů. Existuje Komise rozvoje orientačního běhu. Její podpora kromě přípravy metodických materiálů spočívá i v bezplatném zpracování a vytištění potřebných map. Pak je nutná spolupráce s místním oddílem, např. se Sportovním klubem orientačního běhu (SKOB) ve Zlíně.

Prezentace sbírky

Využití sbírek je široké. Od dokumentační činnosti přes studium materiálů pro publikační účely až po pořádání výstav při významných závodech. Ve sbírce se objevují seminární, diplomové a bakalářské práce studentů z historie orientačního běhu (např. „Vývoj průchodnosti kontrolními stanovišti“, „Antropometrický průzkum nohou orientačních běžců, výroba orientační obuvi“, „OB pro zdravotně postižené“).

Prezentace sbírky orientačního běhu byla realizována i formou příležitostných výstav a expozic.

Výstavy (příklad výstav)

1975 – u příležitosti třídenního „Spartakiádního srazu OB – Gottwaldov 1975“

1983 – „3 dny OB Gottwaldov 83“ – přizemí školy v Mysločovicích, spolupráce s pracovníky MJVM

WOC 1991 – TCH, Mariánské Lázně

Historie WOC
1962–1989 – 20 panelů

Finále WC 1994 – CZE, Jičín

Historie WC – výstava zaměřena na jednotlivé ročníky WC.

WOC 1995 – GER, Detmold

Orientierung in Deutschland
30 panelů COH + 30 panelů GER

WC Ski 1997 – TCH, Nové Město na Moravě Historie Ski O – 10 panelů

BOTAS Cup 2002 – CZE, Svratka

Finále WC 2002 – CZE, Brno

M ČR DT 2003 – Zlín, Bzenec

Pro EYOC 2005 – CZE, Šumperk byla připravena výstava z historie dorosteneckých evropských mistrovství a něco málo o historii OB na Šumpersku.

Výstava „Orientky“ ze Zlína 1962–2012, 50 let zlínské orientační obuvi, byla umístěná v obuvnickém muzeu, které bylo jednou z částí Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, a to v termínu 4. 5. – 31. 8. 2012 ve dvou nástěnných vitrínách. Byla věnována padesátiletému výročí výroby orientační obuvi ve zlínském regionu. Představovala jednotlivé typy orientační obuvi, které se vyráběly od roku 1962 až do roku 2010. Nejdřív se začala vyrábět (technologíí „zavalovaná“) gumotextilní bota se špuntíky do terénu. Další byla „Orientka lisovaná“, která se později obje-

Obr. 7: Výstava „Orientky“ ze Zlína 1962–2012. Fotoarchiv MJVM. |

vila na trhu pod názvem „Tempo“. Dalšími byly v roce 1978 „Orientka Azimut“ a „Orientka Dynar“, která byla později vyráběna jako „Vavrys – Orienteering“. Firma Vavrys Luhačovice, jejímž majitelem je Petr Vavrys, začala v roce 1998 po dohodě s Ing. Lázníčkovou realizovat moderní orientační boty pod značkou „Laser“. Pak přišla velká inovace – obuv „Sharp“ z roku 2004. Posledním modelem je kotníčková obuv „Crusier“ vyráběná od roku 2010. Její součástí je zpevněný kotník a podešev s hřeby. „Cruiser“ již odpovídá moderním požadavkům na OB. Úspěšná orientační obuv se prodává nejen u nás, ale i v Maďarsku, Polsku, Švýcarsku a dalších zemích. Výstava byla doplněna dalšími předměty ze sbírky orientačního běhu (medaile, poháry, buzoly a textil).

Historii orientačního běhu v České republice, která trvá už 65 let, přiblížila též výstava Orientační běh – moderní sport 21. století.

Místem jejího konání byla od února do konce května 2015 galerie RIM v Otrokovicích. Vernisáž proběhla za přítomnosti asistentky generálního sekretáře IOF Anne Jacobson. Byly zde exponáty představující a mapující historii orientačního běhu na území České republiky s přihlédnutím k současnosti: medaile, poháry, obuv, dresy, panely a bannery. Šlo o výstavu Ing. Jana Žemlíka, předsedy Centra historie orientačního běhu ve Zlíně.

Výstava Adrenalin s mapou a buzolou se uskutečnila od 3. března 2016 do 15. května 2016 v prvním podlaží Bařova institutu ve výstavních sálech Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Byla uspořádána k 50. výročí založení samostatného zlínského klubu orientačního běhu a připomínala jeho vývoj, významné představitele

Obr. 8: Výstava Orientační běh – moderní sport 21. století. Fotoarchiv MJVM. |

a jejich úspěchy. Ve vitrínách si návštěvníci mohli prohlédnout řadu trojrozměrných exponátů (medaile a poháry, obuv, textil nebo také buzoly a mapy, které sportovci při orientačním běhu používali či doposud používají). Na osmi panelech časové osy a také dalších panelech byl zachycen vývoj orientačního běhu v tehdejší Československu i v současné České republice od 50. let 20. století až po současnost. Byly představeny úspěchy reprezentantů zlínského orientačního klubu a napsány informace o jednom z nejstarších závodů orientačního běhu – o Poháru městu Zlína, který se koná už od roku 1950, a dalších orientačních závodech: Mistrovství republiky, Mistrovství Evropy a Mistrovství světa. Součástí expozice byla i projekce s vyprávěním Zdeňka Němce – zakladatele orientačního běhu v Československu. Zajímavostí bylo představení jednoho z druhů orientačních sportů – lyžařského orientačního běhu. V této sekci si návštěvník mohl prohlédnout lyže s hůlkami a další předměty, které k tomuto sportu patří. Zaznamenány zde byly i úspěchy sportovců. Ve výstavě nechyběly ani interaktivní prvky. Návštěvníky čekala orientační cesta s pěti úkoly, na každém úkolu si mohli lidé procvaknout kartičku. Pro malé děti byla připravena orientační hra nebo orientační pexeso. Speciálním prvkem byla fotoorientační hra – procházka Svitovským areálem s vyhledáváním míst, která jsou vyznačená na mapě, a doplnění písmen, která k těmto místům patří, do křížovky. Mapu s fototabulkou rozdávaly případným zájemcům na výstavě průvodkyně. Výstava měla i další doprovodné expozice, které měly za cíl nalákat návštěvníky. V Krajské knihovně Františka Bartoše ve Zlíně byly po celý duben prezentovány ve vitríně publikace a časopisy ze sbírky orientačního běhu. V dubnu a květnu 2016 byly v Obchodním centru v Malenovicích vystaveny ve dvou vitrínách některé předměty ze sbírky orientačního běhu a prezentovány informace o sbírce vč. plakátů ze závodů OB na panelových plochách.

Expozice

Expozice „OB – sport pro všechny generace“ byla od roku 1991 do roku 2009 umístěna ve zlínském Muzeu jihovýchodní Moravy, a to na hradě v Malenovicích a na Ploštině. Jejím vylepšením se staly moderní grafické bannery pod názvem „Orientační běh v České republice“, které byly vytvořeny na požadavek Organizačního výboru pro WOC 2008 uspořádaného v Olomouci. Inovovaná expozice byla věnovaná historii tohoto sportu v Československu a České republice od roku 1950 do roku 2008. Veřejnost si ji mohla prohlédnout od července do listopadu 2008 na různých místech naší republiky (např. v Olomouci, Prostějově, Zlíně a Praze).

Na podzim 2009 byl soubor banerů COH věnovaný historii českého OB prezentován ve Vrbně pod Pradědem jako součást fotovýstavy Lubomíra Tomečka (3 týdny). V prosinci 2009 byl obdobný soubor vystaven na zlínské radnici po dobu jednoho měsíce. Pro tuto akci byl připraven další tématický banner – klub SKOB Zlín. V roce 2010 byly bannery prezentovány při M ČR 2010 sprint ve Zlíně v bývalém areálu Svit a při následném dvojjávodě Českého poháru nedaleko Zlína v Držkové. V roce 2011 byly připraveny další dva bannery COH, které byly prezentovány při EYOC 2011 v Jindřichově Hradci a banner pro další český klub OB – Magnus Orienteering. Celkový počet je tedy 14 bannerů, které dokumentují celou historii českého OB.

Významné přírůstky do sbírky

V roce 2004 připravilo COH pro 55. ročník Poháru města Zlína kompletní CD, kde jsou prezentováni všichni startující (úplné výsledky všech ročníků), sumární tabulky vítězů Poháru města Zlína, výběr z dochovaných fotografií, používaných starších map a dalších zajímavostí. Zde lze dokumentovat vývoj tohoto sportu v ČR od roku 1950.

V rámci M ČR 2000 – Zlín, Rusava proběhly oslavy 50. výročí OB v České republice. COH tehdy představilo publikaci „50 let OB v ČR 1950–2000“. Byla to čtvrtá publikace z její produkce o historii českého OB.

Předseda COH Jan Žemlík absolvoval v červenci 2011 cestu do Norska. Podnikl zde návštěvu s prohlídkou a pořídil fotodokumentaci míst významných z hlediska historie a vývoje OB v Norsku. Zachytil vzpomínky a komentáře žijících pamětníků. Získané předměty se staly součástí sbírky a poznatků z cesty využil Jan Žemlík k publikaci v domácích i zahraničních časopisech zaměřených na orientační sport. Navíc obohatily také jeho přednáškovou činnost pro potřebu MJVM ve Zlíně. Prošel si původní tratě prvního závodu orientačního běhu v roce 1897 v prostoru Grottum a Løten – místo prvního ME. Navštívil firmu EMIT Oslo, výrobce označovacího zařízení pro závodníky v terénu, získal do sbírky jejich technické a propagační materiály. Do fondu přibylo také několik starších norských a švédských publikací.

Při rozhovorech s pamětníky zjistil, že mají lokálně svou orientační historii v uvedených oblastech docela dobře dokumentovanou, uloženou doma nebo vy-

Obr. 9: Výstava Adrenalin s mapou a buzolou. Fotoarchiv MJVM. |

stavenou ve svých klubových střediscích. To vše jsou ale jen místní aktivity jednotlivců. Sběrka v takovém rozsahu, jako je ve zlínském muzeu, nikde v Norsku není, a ani netuší, jestli vůbec jinde ve světě existuje.

Jednou z posledních zajímavostí bylo v květnu 2013 předání 2. řady archivu orientačních map ČSOS ve spolupráci se správcem archivu map Mgr. Lenhartem. Součástí jsou české O-mapy, kde je v současnosti evidováno přes 7000 titulů. Je to komplexní archiv české orientační kartografie.

Zajímavosti o orientačním běhu a o ostatních orientačních sportech naleznou zájemci na internetových stránkách: www.orientacnibeh.cz a www.lpu.cz/beda/. V březnu 2017 byly spuštěny webové stránky zacitorientak.cz, jejichž smyslem je soustředění veškerých informací pro začátečníky v orientačním běhu. Každý má možnost využít na těchto stránkách některou z výukových map, seznámit se s areálem pevných kontrol, nebo si může vybrat oficiální závod v okolí.

Tímto bych chtěl poděkovat za cenné rady a připomínky při tvorbě tohoto článku Ing. Petru Starostovi.

Zkratky:

MJVM – Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně

COH – Centrum historie orientačního běhu ve Zlíně

OB – orientační běh

LOB – lyžařský orientační běh

MTBO – orientační závody na horských kolech

Trail-o – orientační závody pro tělesně postižené

NOB – noční orientační běh

WOC – Mistrovství světa v orientačním běhu

WC – Světový pohár

WC Ski – Světový pohár v lyžařském orientačním běhu

EOC – Mistrovství Evropy v orientačním běhu

ČSOS – Český svaz orientačních sportů

ČSOB – Český svaz orientačního běhu

ME – Mistrovství Evropy

MS – Mistrovství světa

M ČR – Mistrovství České republiky

NDR – Německá demokratická republika

GER – Německá spolková republika

SKOB – Sportovní klub orientačního běhu

IOF – Mezinárodní federace orientačního běhu

CZE – Česká republika

ČR – Česká republika

ČSSR – Československá socialistická republika

ČSR – Česká socialistická republika

SSR – Slovenská socialistická republika

ČSFR – Československá federativní republika

TCH – Československo
ODPM – Okresní dům pionýrů a mládeže
TJG – Tělovýchovné jednota v Gottwaldově

Literatura:

ČINČOVÁ, Y. 2011: *Sláva zlínského sportu*. Zlín.

ŽEMLÍK, J. 2000: *50 let orientačního běhu v ČR 1950–2000*. Zlín.

HNÍZDIL, J. – KIRCHNER, J. 2005: *Orientační sporty*. Praha.

KREJČÍ, L. 2010: *Historie SKOB Zlín. Ústí nad Labem. Seminární práce, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta*.

BESEDOVÁ, P. 2001: *Historie orientačního běhu*. Praha. Diplomová práce, Karlova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu.

TERČÍK P. – ŽEMLÍK, J. 1996: *Ročenka – 30 let OB Zlín*. Zlín.

Internetové zdroje:

<http://www.trailo.cz/>

www.orientacnisporty.cz

Konferencia „Fortifikácie na slovensko-moravskom pohraničí“

Zuzana Staneková

Považské múzeum v Žiline pod záštitou Žilinského samosprávneho kraja zorganizovalo jednodňovú konferenciu, s názvom „Fortifikácie na slovensko-moravskom pohraničí“. Jej realizácia súvisela s pripravovanou novou archeologickou expozíciou „Pred hradbami, za hradbami...“, ktorá, ako naznačuje jej názov, je venovaná opevneniam a ich vývoju od praveku až po neskorý stredovek.¹ Zaujímavosťou je, že spočiatku malo ísť o odborný seminár s dvomi, prípadne tromi prednáškami, ktoré by témou nadviazali na scenár expozície a načrtli vývoj opevnení na území Slovenska a susednej Moravy. Avšak záujem odborníkov, predovšetkým z radov archeológov, o aktívnu účasť na tomto pripravovanom seminári bol taký vysoký, že organizátori sa rozhodli vyhovieť tejto situácii a podujatie tak získalo rozmer vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Treba však povedať, že napriek vysoko odbornému charakteru konferencie táto zostala prístupná aj širokej verejnosti, a potešujúci je aj fakt, že účasť laikov nebola zanedbateľná.

Konferencia sa uskutočnila 5. júna 2019 v priestoroch prednáškovej a spoločenskej sály vo východnom paláci Budatínskeho hradu v Žiline. Odznelo počas nej dovedna deväť príspevkov od 19 odborníkov zo Slovenska a Moravy. Konferencia bola bezpochyby zaujímavá a veľmi podnetná a autori uvítali tiež možnosť publikovať svoje príspevky vo Vlastivednom zborníku Považia XXIX, ktorý vydalo Považské múzeum v Žiline koncom roku 2019.

Úvodnými slovami sa účastníkom prihovril najprv riaditeľ Považského múzea v Žiline, Michal Jurecký a neskôr aj riaditeľ Odboru kultúry Žilinského samosprávneho

Obr. 1: Privítanie účastníkov konferencie. |

Obr. 2: Pohľad do sálu na účastníkov konferencie. |

Obr. 3: Pohľad do sálu na účastníkov konferencie. |

kraja, Martin Hromada, pričom obaja vyjadřili potešenie nad takýmto počinom a poukázali na potrebu šířit vedomosti nie len v radoch odborníkov, ale pôsobiť výchovne aj na verejnosť a najmä u mladých ľudí zvyšovať kultúrne povedomie.

Konferencia pozostávala z dvoch blokov prednášok. Do dopoludňajšieho bloku bolo zaradených päť referátov zameraných najmä na vývoj opevnení v praveku až včasnom stredoveku.

Prvý príspevok s názvom „Fortifikácie eneolitu a doby bronzovej na moravsko-slovenskom pomedzí“ predniesli Jaroslav Peška (Archeologické centrum Olomouc), Jana Mellnerová Šuteková (Univerzita Komenského v Bratislave) a Samuel Španihel (Muzeum regionu Valašsko). Predstavili aktuálny stav poznatkov o opevnených sídliskách na vyčlenenom území z pohľadu ich diferenciacie v teréne a hovorili aj o možnostiach datovania a dynamike sídelných stratégií v staršom praveku. V ďalšom referáte spoluautori Ivan Čižmář (Ústav archeologické památkové péče Brno), Adam Fojtík (Ústav archeologické památkové péče Brno), Martin Golec (Univerzita Palackého v Olomouci), Jana Langová (Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně), Marek Novák (Muzeum Blanenska) a Miroslav Popelka (Ústav archeologické památkové péče Brno) predstavili „Výsledky systematické prospekce opevněné lokality Čertův kámen (Provodov – Rýsov)“. Je to lokalita známá odbornej i laickej verejnosti už dosť dlho, avšak väčšina nálezov z nej pochádza z prospekcií amatérov a detektoristov. Okrem niektorých významných nálezov z tejto lokality (napr. hrotov šípov skýtskeho pôvodu) tak autori poukázali aj na problém vykrádania kultúrneho dedičstva. V ďalšej prednáške Gabriel Fusek (Archeologický ústav SAV Nitra) predstavil „Pevnostný systém veľkomoravského hradiska v Divinke“ a prezentoval výsledky najnovšieho výskumu na vedecké a dokumentačné účely, ktorý tu prebiehal systematicky v rokoch 2013–2019. V Divinke, na kopci severne od Veľkého vrchu bol v roku 2018 zahájený aj iný, dvojročný projekt zameraný na archeologický výskum opevnenia známeho v tejto polohe už niekoľko desaťročí. Výsledky tohto výskumu prezentoval Michal Holeščák (Archeologický ústav SAV Nitra) v spoluautorskom príspevku s Andreou Slanou (Považské múzeum v Žiline) pod názvom „Archeologický výskum stredovekého hrádka v Divinke, poloha Hradisko“. Prvý blok prednášok ukončil referát „Drevozemné opevnenia v Kysuckej vrchovine“. Autor príspevku, Peter Bednár (Archeologický ústav SAV Nitra), v ňom predstavil doterajšie poznatky o drevozemných opevneniach v Kysuckej vrchovine, predovšetkým v katastroch Kotřčinej Lúčky a Gbelian. Načrtol problém datovania týchto opevnení vychádzajúci zo súčasného stavu výskumu a poukázal aj na možnosti postavenia a významu týchto hrádok v štruktúre osídlenia.

Po skončení prvého bloku prednášok sa aktívni i pasívni účastníci konferencie odobrali na obed do novozrekonštruovaných priestorov druhého nadzemného podlažia Budatínskoho hradu. Tu si pri poobedňajšom čaji či kávičke mali možnosť pozrieť miestnosti určené pre pripravovanú archeologickú expozíciu. Táto bola zároveň prezentovaná formou desiatich roll-up banerov, kde sa mohli účastníci dozvedieť viac o scenári expozície a o jej zameraní. Druhú časť roll-upovej výstavy tvorilo rovnako desať banerov grantového partnera, Muzea Beskyd vo Frýdku-Místku, pričom tieto predstavili hrad Hukvaldy a jeho okolitú flóru a faunu.

Druhý blok prednášok bol zameraný na vývoj kamenných hradov a novoveké pevnostné systémy. Ako prvý zaznel príspevok „Hrad Hukvaldy – počátky, rozkvět a soumrak středověké fortifikace“, ktorý predniesol Petr Juřák (Muzeum Beskyd Frýdek-Místek). Poukázal na historické pozadie, ale aj smutné osudy, ktoré tento hrad postihli po tom, ako prestal byť využívaný. Autorské duo Adam Fojtík (Ústav archeologické památkové péče Brno) a Radim Vřla (Národní památkový ústav) v príspevku na tému „Hrad Brumov – rekonstrukce předhradí“, predstavili novú rekonštrukciu tohto hradu a taktiež sa z pohľadu „pamiatkárov“ zamysleli nad problematikou nadmerného dorekonštruovania stredovekých hradov. Jozef Mihálik (Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici) a Mária Takáčová (Považské múzeum v Žiline) predstavili stavebný vývoj hradu Hričov a aktívnu starostlivosť Združenia priateľov Hričovského hradu, ktorého sú zakladateľmi a členmi. Ostatný referát tejto konferencie bol zameraný na „Relikty novovekého fortifikačného systému v Čiernom na Kysuciach“. Jeho autor, Marek Vojteček (Archeologický ústav SAV Nitra) v ňom predstavil tento dôležitý prvok pevnostného systému Jablnkovského priesmyku, ktorého počiatky siahajú do polovice 17. storočia. Archeologický výskum, prebiehajúci v nedávnej minulosti v súvislosti so stavbou diaľnice v tomto úseku, priniesol spresňujúce informácie o priebehu opevnenia, ale aj o konštrukčných prvkoch tohto, dve storočia aktívne fungujúceho fortifikačného systému.

Po skončení druhého bloku prednášok sa časť aktívnych účastníkov, ktorí doteraz nenavštívili Budatínsky hrad, nadchlo možnosťou pozrieť si jeho priestory, ostatní zotrvali v nezáväzných debatách v blízkosti občerstvenia. Aktívni účastníci vyslovili potešenie, že konferencia bola príjemná a prínosná. Mnohí sa tak po rokoch opäť stretli so svojimi kolegami a kamarátmi, niektorí zase mali možnosť nadviazať nové pracovné i priateľské vzťahy, a tak, ako to už pri akciách tohto typu býva, mala táto konferencia aj veľmi príjemný, ľudský rozmer.

Poznámky:

¹ Konferencia a archeologická expozícia boli finančne podporené projektom „Každá história si zaslúži svoj priestor“, p. č. 304021C852 z programu cezhraničnej spolupráce Interreg V – A Slovenská republika – Česká republika 2014–2020 so spolufinancovaním z Európskeho fondu regionálneho rozvoja a štátneho rozpočtu SR.

**Fotografická zastavení
Lešetínský fašank ve Zlíně
slaví 20 let svého trvání**

Jana Koštuříková

V tradičním rytmu života byl masopust časem veselí a čilého společenského dění – svateb, tanečních zábav, draček, přástek, zabíjaček aj. Zvlášť slavné až rozverné byly oslavy konce masopustního období odehrávající se poslední tři dny před Popelčíní středou, zde zvané ostatky (BARTOŠ 1891, 120) či končiny (BARTOCHOVÁ 1935, 60). Patřily k nim specifické obřady se závazným sledem událostí a občůzkou masek, jež ve Zlíně doznaly svého osobitého vývoje. Od tradiční podoby tohoto výročního obyčeje zaznamenané ve druhé polovině 19. století Františkem Bartošem, kdy na území tehdejšího panství zlínského chodila v ostatky mužská chasa s muzikou a medvědem přes období přerušené masopustní tradice až po vznik nově koncipované podoby způsobu oslav konce masopustu v rámci novodobé akce zvané Lešetínský fašank, vázané na období po roce 1989 a místně na stejnojmennou ulici v blízkosti centra města Zlína.

Myšlenka uskutečnit lidovou veselici se zabíjačkou a občůzkou maskovaných osob se zrodila spontánně na půdě lešetínské Hospůdky U kovárný. Akce původně vznikla jako sousedská recese a kratochvíle, jejíž první ročník se uskutečnil v roce 2000 na popud skupinky přátel soustředěných kolem zlínského herce a malíře Lubomíra Tokoše a výtvarníka Jiřího Vápa. V čele realizačního týmu již dvacet let stojí majitelé zmíněného hostinského zařízení spolu s úzkým okruhem jeho stálých hostů a starousedlíků zlínského Lešetína I.

Oslavy konce masopustu, loučení s časem veselí bylo vždy a je i nyní příležitostí k vzájemnému setkávání se, pobavení a uvolnění. Tato potřeba společnosti je stále natolik aktuální, že vzbuzuje živý zájem nejen u jejich aktérů, ale i recipientů tohoto druhu zábavy. I přes změnu jeho účastníků i jejich podoby odrážející současný stav společnosti si zdejší občůzka ponechává některé tradiční prvky, jež však mnohdy plní nové, odlišné funkce převážně společensko-integrovaného a společensko-zábavného charakteru, bez návaznosti na jejich původní význam. Tím občůzka dostává jiný rozměr, podobný spíše karnevalovému veselí, byť se dodržuje její starší forma, při níž maskary navštěvují jednotlivé domy, komunikují s domácími, přijímají občerstvení a tančí s ženským osazenstvem domu. Postrádá ale tradiční kolední charakter, neboť jejím smyslem není výběr naturálních ani peněžitých darů.

Organizace občůzky se (před dvaceti lety) ujala hrstka nadšenců – mladíků sdružených kolem bratrů Vápových a Marka Uhroviče. Každoročně připravují průvod vtipných a bizarních maškar i objektů ve stylu regionální tradice i aktuálních, dobových motivů pestrého karnevalového koloritu, nesoucích se minimálně posledních třináct let pokaždé v jiném tematickém rázu. Za dobu své existence proslul originální skladbou masek pyšníci se osobitým rukopisem svých zhotovitelů, od individuálně podomácky zhotovených kreací z nejrůznějších materiálů, zbytků ošacení a běžných předmětů denní potřeby k hotovým kupovaným maskám, často nápaditě dotvořeným ve stylu daného tématu občůzky. Vedle pořadatelů občůzky se jí účastní také jejich nejbližší rodinní příslušníci (ženy a děti), přátelé a v poslední době i maskované osoby z řad veřejnosti. Takto vypravený průvod, kolikrát čítající i na několik desítek maškar, vychází společně s muzikou ze dvora domu s č. p. 3582 na ulici Lešetín I a obchází další obytné domy zmíněné ulice. Bezprostředně po skončení občůzky se průvod stává živou kulisou pro novodobé pojetí tradičního obřadu veřejné

obžaloby a pochování basy, jenž se odehrává na jevišti pivního stanu postaveného v blízkosti Hospůdky U kovářny. Hlavní protagonisté scénického výstupu jsou každoročně opakovaně najímání pořadateli fašanku.

Původně komorní akce s ryze sousedskou atmosférou se léty rozrostla na zábavu s bohatým programem, který si nenechají ujít tisíce Zlíňanů. I přes přesahující pomyslný rámec příslušné ulice si nadále zachovává své jedinečné postavení mezi městskými fašanky. Svým původem se řadí mezi nejstarší akce svého druhu s ojedinělou atmosférou, která láká návštěvníky také z jiných měst.

Svědectví o dvacetiletém vývoji a průběhu celé akce přináší výběr fotografií z fotoarchivu Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Předkládané snímky vznikly v rozmezí let 2000 až 2018 a jejich autory jsou vedle organizátorů fašanku a jejich přátel především pracovníci etnografického oddělení zlínského muzea, kteří se již deset let soustavně věnují dokumentaci transformace tradiční podoby této zvykoslovné aktivity v prostředí krajského města. Příspěvek si dovoluji ukončit slovy jednoho z nich, etnografa Karla Pavlišťíka, které trefně vystihují charakter zdejšího fašanku „... Tento fašank kašle na to, co bývalo jinde, a jde si svojí cestou.“ (HOLCMAN 2019, 16).

Lešetínský fašank – hlavní témata občůzek (2010 – 2019)

2010 – hlavní téma „První kosmická výprava na Mars“

2011 – hlavní téma „Vynález zkázy“

2012 – hlavní téma „Piráti a námořníci“

2013 – hlavní téma „Velká Morava“

2014 – hlavní téma „Mexiko“

2015 – hlavní téma „Masky domorodých kmenů“

2016 – bez hlavního tématu (inspirace tradičními maskami)

2017 – hlavní téma „Punk“

2018 – hlavní téma „Zvířata, zvířátka a zvěrstvo“

2019 – hlavní téma „Žlutomodrý Zlín“

Obr. 1: První ročník Lešetínského fašanku. Účastníci průvodu masek, Zlín – Lešetín I 2000. Fotoarchiv MJVM ve Zlíně.

Obr. 2: Členové Slovákckého souboru Vonica při masopustní obchůzce, Zlín – Lešetín I 2001. Foto J. Košťuříková, fotoarchiv MJVM ve Zlíně.

Obr. 3: Novodobé pojetí masky pohřebenáře, Zlín – Lešetín I 2001.
Foto Z. Baťa, fotoarchiv MJVM ve Zlíně.

Obr. 4: „Basa“ a symbolické vyjádření její poslední cesty na tomto světě, Zlín – Lešetín I 2001. |
Foto Z. Bafa, fotoarchiv MJVM ve Zlíně. |

Obr. 5: Fašankový průvod masek, Zlín – Lešetín I 2001. Foto Z. Bafa, fotoarchiv MJVM ve Zlíně. |

Obr. 6: Masky z občůžky s hlavním tématem „ Monarchistické loďstvo Císaře pána“, Zlín – Lešetín I 2007. Foto L. Stavjaník, fotoarchiv MJVM ve Zlíně. |

Obr. 7: Průvod masek v čele s medvědem, Zlín – Lešetín I 2010.
Foto Z. Baťa, fotoarchiv MJVM ve Zlíně.

Obr. 8: Masky z občůzky s tematickým rázem „První kosmická výprava na Mars“, Zlín – Lešetín I 2010. Foto J. Košťuřiková, fotoarchiv MJVM ve Zlíně.

Obr. 9: Masky z občůzky s hlavním tématem „První kosmická výprava na Mars“, Zlín – Lešetín I 2010. Foto J. Košťuřiková, fotoarchiv MJVM ve Zlíně.

Obr. 10: Maska „Pivní smrt“, Zlín – Lešetín I 2011.
Foto J. Košťušříková, fotoarchiv MJVM ve Zlíně.

Obr. 11: Přípitek s panem domácím, Zlín – Lešetín I 2012.
Foto J. Košťuříková, fotoarchiv MJVM ve Zlíně.

Obr. 12: Rej maškar u domu, tanec s ženským osazenstvem domu, Zlín – Lešetín I 2012. |
Foto J. Košťuříková, fotoarchiv MJVM ve Zlíně. |

Obr. 13: Masky z občůžky s tematickým rázem „ Velká Morava“, Zlín – Lešeřín I 2013. Foto K. Czinegová, fotoarchiv MJVM ve Zlíně.

Obr. 14: Masky XVII. ročníku Lešeřínského řařanku, Zlín – Lešeřín I 2016. Foto V. Kříž, fotoarchiv MJVM ve Zlíně.

Obr. 15: Skupinka maškar se smrtkou a medvědem, Zlín – Lešetín I 2016.
Foto V. Kříž, fotoarchiv MJVM ve Zlíně.

Obr. 16: Masky z občůzky s tematickým řázem „Punk“, Zlín – Lešetín I 2017.
Foto R. Ševčík, fotoarchiv MJVM ve Zlíně.

Obr. 17: Masky z občůzky s tematickým řázem „Zvřřata, zvřřátka a zvřřstvo“, Zlín – Lešetín I 2018.
Foto R. Ševčík, fotoarchiv MJVM ve Zlíně.

Poznámky:

- ¹ Období od Tří králů do počátku předvelikonočního půstu končící půlnocí z masopustního úterka na Popeleční středu.
- ² V současnosti se slaví převážně v sobotu nebo v neděli před Popeleční středou. Konkrétně ve Zlíně se tento obecně tradovaný termín v posledních letech porušuje. Např. v roce 2017 a 2019 se Lešetínský fašank konal téměř měsíc před tímto pevně stanoveným datem.
- ³ Podrobnější popis obchůzky a územního obvodu bývalého panství zlínského je uveden: Bartoš, F. 1891: Ze života lidu moravského na bývalém panství Zlínském. In: Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární, svazek I. Velké Meziříčí, s. 9–10, 120.
- ⁴ V roce 2010 pořadatelé založili kvůli narůstající náročnosti organizace akce občanské sdružení Spolek LešetínZlín, pod jehož záštitou se od tohoto roku fašank koná.
- ⁵ Součástí Lešetínského fašanku jsou kromě obchůzky masek s pochováváním basy také vystoupení hudebních a folklorních souborů, průvod dětských masek, zabijačka, ukázka kovářského umění, prodejní stánky s různým sortimentem a atrakce pro děti.
- ⁶ Díky stále narůstajícímu doprovodnému programu fašanku i počtu jeho návštěvníků se v roce 2013 místo konání rozrostlo o sousední ulici Lešetín II a o dva roky později také o ulici Kvítkovou.

Prameny:

Bartochová, T. 1935: Z dob starého Zlína. Listy z kroniky rodu Minaříkova. Olomouc, s. 60.

Literatura:

BARTOŠ, F. 1891: Ze života lidu moravského na bývalém panství Zlínském. In: Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární, svazek I. Velké Meziříčí, s. 120.

HOLCMAN, J. 2019: Karel chodí po zemi. Klub H+Z Zlín, s. 16.

PERSONALIA A MISCELANEA

Dát obyčejným věcem neobyčejný rozměr

Vzpomínky na mého tatínka Ludvíka Kadlečka, výtvarníka a režiséra
animovaných filmů pro děti

Ivana Petrová

V roce 2018 by oslavil už devadesát let. Nedožil se, bohužel. Myslím si, že lidé skromní, pracovití, tvořiví, za kterými zůstává dílo rozdávací radost, by měli mít možnost žít a tvořit v plné síle aspoň až do stovky. Taky proto, abychom je stihli víc vnímat, pozorovat a nasát více ten jejich přístup a třeba si vzít i inspiraci. Protože když jsme malé děti, nevnímáme skoro nic z toho, je pro nás prostě tatínek. Když jsme v pubertě, chceme se odlišovat. A pak máme už svoje rodiny, starosti a práce. A zastavit se není čas. A pak litujeme, ale to už bývá pozdě.

Samozřejmě se mi z dětství hodně vybavuje. To když se podívám na předměty, které mě doma obklopovaly a dodnes většinu z nich mám. Třeba moje hlava – busta – z bílé sádry. Posadil mě tenkrát na kuchyňskou linku a modeloval. Byly mi tak tři nebo čtyři roky. Jak to, že to tak umí? Až později jsem se dozvěděla, že studoval sochařinu u prof. Bartoše v Hradci Králové a pak i na VŠ UMPRUM v Praze u prof. Wágnera.

Taky se mi doma vždycky líbil dřevěný jezdecký portrét Jana Žižky a krásná koza rohatá. Kdo to vyřezal? Oba objekty stály vysoko na polici. No taky tatínek. Za války se učil se dřevem v Králikách a pak ho vzal do učení pan řezbář Kubíček z Jablonného nad Orlicí. Práce se dřevem byla vyústěním a pokračováním rodinné tradice. Doma v Hylvátech to totiž hodně vonělo dřevem. Jeho tatínek i dědeček byli venkovskými koláři. Ještě dnes vidím dílnu plnou dřeva a cítím vůni čerstvých pilin, které zaplňovaly celý jeden dílenský kout. A v tom pobíhal pes Balík, který nás vždy vítal vtřením svého chundelatého ocásku a piliny roznášel po celém domě i zahradě.

Jako malá holčička jsem samozřejmě vnímala, že tatínek chodí do práce a pracuje. A že pracuje s paní Týrtovou, kterou jsem skoro každý den potkávala. Všechno, jak má být. Ale že se už v této době dostavil první velký úspěch z přehlídky v Karlových Varech za film Proč pláče žirafa, to jsem nezaznamenala. A proč úspěch? Jako první filmář totiž rozehrál do příběhu obyčejná plochá dřívka, takovou dětskou skládačku. Už tehdy jsem měla být pyšná. Jenže já to netušila, tatínek se nikdy nechlubil. A pracoval dál.

Jednou jsem dostala k svátku kuličku. Takovou velkou, skleněnou a moc krásnou. Mohlo mi být tak šest nebo sedm let. Kde ji koupil? Ne, vyrobil ji sklář a ona se stala hlavní hrdinkou ve filmu Kulička. Ten film už jsem začala vnímat. A začala jsem poznávat, že filmy pro děti se mohou vyrábět i z materiálů, které máme kolem sebe. Anebo takové, se kterými si rády hrají děti, např. dřívka, textil, sklo, vlna, plastelína. A proto je výtvarník výtvarníkem, tvůrčím pracovníkem a umělcem, protože dokáže dát těmto obyčejným věcem neobyčejný rozměr, dokáže jim vdechnout život a ve filmu nás dokáže vtáhnout do děje příběhu, rozesmát nás a bez zbytečných slov všechno zařídí jen obrazem a využít k tomu právě možnosti onoho materiálu. Celý film nás pak pobaví tak, že odcházíme z kina spokojeni, že vše, i přes nezbytné napětí, dobře dopadlo. Prostě nám zařídí takové „pohlazení na duši“.

Takto jsem začala uvažovat až mnohem později, až v dospělém věku, kdy už jsem měla „nadíváno“ a až jsem se taky začala o tento náš animovaný film z ateliérů zajímat a až bylo víc příležitostí filmy vidět. První příležitostí, na kterou si vzpomínám, byly dny před Vánoce-mi. To pro nás, děti zaměstnanců, uspořádali na ateliérech promítání pohádek. Šli jsme do studia! To byla událost! A tam jsme všichni viděli, jaké pohádky pro nás tatínkové natočili. A ještě jsme dostali čokoládovou kolekci. Krásné období.

Další příležitostí byl samozřejmě Festival filmů pro děti ve Zlíně. Vzpomínám si, že v této době jsem snad poprvé byla na práci svého tatínka pyšná. To když jsme se se třídou účastnili promítání a zrovna dávali některý z filmů, na kterém spolupracoval. A když ten film pak byl oceněn a on byl vyvolán na jeviště, byla jsem moc pyšná.

V této době hodně pracoval s vlnou. Doma se taky objevovala různobarevná klubíčka

a já pozorovala, jak jemná práce to s nimi je, aby se mohli vykouzlit veselí sněhulácci nebo vánoční stromeček. A pak i Hvězda betlémská. Krása. A k práci doma si vždycky pouštěl Vivaldiho. Nebo Mozarta či Bacha. Pohoda. Klid.

Když jsem jednou přišla ze školy domů, byl u nás na návštěvě takový velký pán s veselýma očima. Byl mi představen jako Zdenek Seydl. A doma se objevily knížky s jeho ilustracemi. A na stěně velký obraz nakreslený křídou na velkou desku černou jako školní tabule. Kočička spolkla rybičku. Ludvíkovi Seydl. Visel v dětském pokoji a já jsem se na něho dívala z postele. Dodnes visí v pokoji mého syna. A začalo období moduritu – formely. Úžasné možnosti a úžasný prostor pro výtvarníkovu fantazii. A to se dětem líbí.

Stále nevím, jak dokázal všechno stihnout. Přemýšlet o svých filmech, vychovávat doma nás dva puberťáky, shánět materiál na stavbu domu a ještě chodit na moje třídní schůzky, když jsem byla na gymnáziu. A nevzpomínám si, že by řekl – nemám čas. Je pravda, že prořídly rodinné nedělní a prázdninové výlety po vlastech českých a slovenských. Na jeden výlet, kdy mi bylo tak šestnáct let, vzpomínám dodnes. Přijeli jsme tenkrát na takovou chalupu. Uvítala nás příjemná a usměvavá paní v šátku a vysoký statný muž v holínkách.

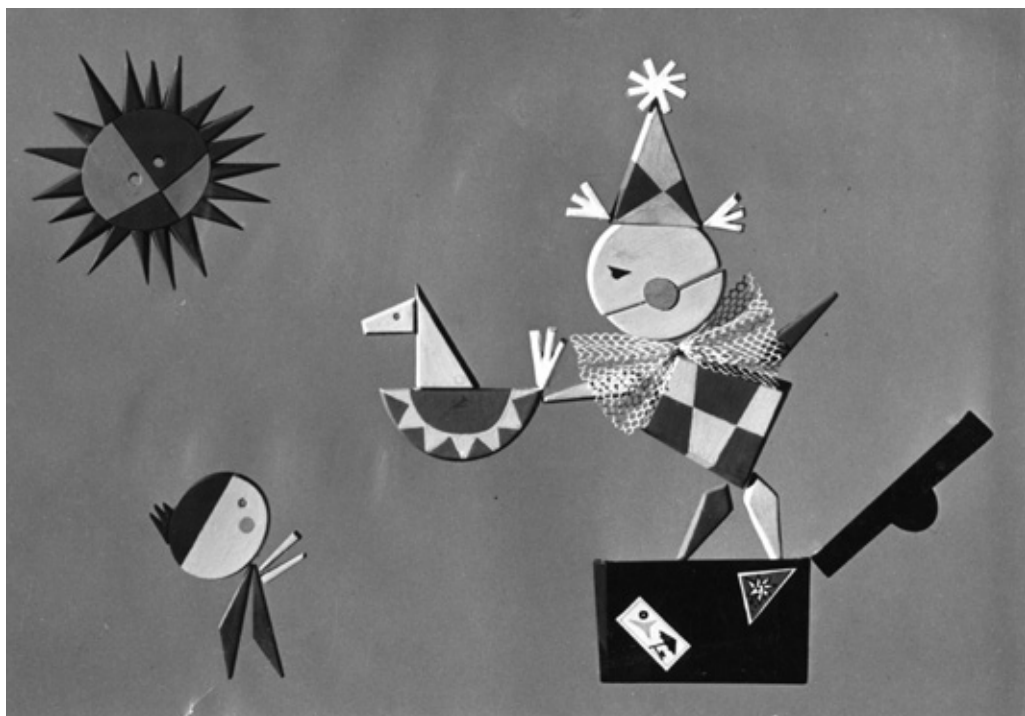

Obr. 1: Ludvík Kadleček a Hermína Týrlová při tvorbě výtvarných návrhů k filmu *Dvě klubíčka*, 1962, režie Hermína Týrlová, výtvarník Ludvík Kadleček.

Tatínkův spolužák ze zlínské UMPRUM Zdeněk Němeček a jeho paní Kornelie. Nejen že se vzpomínalo, ale byla započata spolupráce pro další tvůrčí období a nový materiál – vystřihovánky paní Kornelie. Vznikl film *Toman a lesní panna*, ale taky znělka tehdejšího pořadu *Zpívání/Spievanky* a další.

A tak bych mohla ve vzpomínkách pokračovat. Obdivuju, že pro výtvarné náměty svých filmů oslovoval renomované výtvarníky a nechal se jimi inspirovat. Spolupracoval třeba s Květou Pacovskou (*Nezbedníci*), s Janem Kudláčkem (*Železné boty*), s Pravoslavem Radou (*Myší kočičiny*) a s Vladimírem Grošem (*Autíčková romance*). Celoživotně pak spolupracoval se scénáristou panem Milanem Pavlíkem ze Staré Boleslavi. Vše jsem vnímala již mnohem víc. Byla jsem dospělá, a i když jsem bydlela se svojí rodinou jinde, práci tatínka i úspěchy a ocenění, která za svoji tvorbu dostával, jsem sledovala. Taky jsem si trochu přála umět něco jako on. Ale svoje výtvarné pokusy jsem schovávala do šuplíku nebo jsem je rovnou vyhodila. Slabá vůle nebo málo odhodlání jít za věcí? Nevím. Tatínkovi ta vůle, síla, trpělivost a odhodlání nechyběly. Pochopila jsem to na premiéře filmu *Autíčková romance*, na kterou nás pozval. Do filmu totiž vložil svoji celoživotní lásku k autům. Určitě to téma nosil dlouho v sobě. Přidal mistrovskou práci výtvarníka a režiséra, ohromnou dávku fantazie a cit pro dětského diváka. Filmem však potěšil i diváky dospělé. Zase to „pohlazení na duši“. Prolíná celým filmem a vlastně i celou jeho tvorbou.

Stejně trpělivě spolupracoval mnoho let s bratislavskou televizí. Vyrobil pro ni řadu večerníčkových seriálů. Hrají se v televizi dodnes. Na podzim roku 2008 byl do Bratislavy pozván paní Katarínou Minichovou, aby na IX. Bienále animácie Bratislava převzal Čestnou medaili Albína Brunovského za výrazný přínos v oblasti animovaného filmu pro děti. A kromě této

Obr. 2: Scéna z filmu *Dobrý den, klaune*, 1964, režie Ludvík Kadleček, výtvarník Václav Dobrovolný, Ludvík Kadleček.

významné ceny přivezl i tričko, na kterém je zmíněná medaile natiskovaná. Dodnes ho s hrdostí nosím. Nejen jako vzpomínku a poděkování. Ale taky proto, že to byla poslední cesta tatínka spojená s prací. Pár dní poté onemocněl a pak už jsme jezdili jen za doktory. Jeho vůle po uzdravení byla veliká. Vždyť když se takový výtvarník učí znovu držet tužku, nakreslit rovně pár čárek nebo poznatelný obrázek... „Aspoň abych se uměl podepsat“. Pracovali jsme na tom každý den.

A tak i když neumím kreslit jako on, nikdy nevytvořím dílo jako on, i když mi nikdy nic nenutil, stihl mi toho hodně předat. Nenápadně jsem tak celoživotně dostávala lekce výtvarného umění, bezpečně jsem uměla rozlišovat práce našich výtvarníků a získala jsem i celoživotní vztah k hudbě. A ještě mnohem víc. Navenek to možná není vidět. Ale je to všechno uvnitř. Moc za všechno děkuji.

Obr. 3: Ludvík Kadleček (vlevo) se Zdenkem Seydlem, 1970–1971. |

Obr. 4: Scéna z filmu *Jak ulovit mamuta*, 1982, režie Ludvík Kadleček, výtvarník Pravoslav Rada. |

Obr. 5: Scéna z filmu *Slova, slova, slova*, 1988, režie a výtvarník Ludvík Kadleček. |

RECENZE

**Fišer, Zdeněk (red.):
Holešov. Město ve spirálách času.**

Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Holešov 2018,
591 stran + samostatné přílohy (reprodukce historických map + CD)
ISBN 978-80-7275-106-8

David Pindur

V tzv. osmičkovém roce, kdy naše společnost všeobecně intenzivněji vnímala připomínané významné mezníky především novodobé historie, spatřila světlo světa a byla slavnostně uvedena v život svými parametry, odborným zpracováním i širí záběru respekt budící moderní monografie města Holešova. Obyvatelé, rodáci, patrioti a další milovníci této malebné lokality tak dostali nádhernou možnost se začíst a doslova hluboko ponořit do bohaté minulosti svého města, jeho okolí a v nejednom případě i celé Moravy...

Záměr vydat reprezentativní publikaci mapující komplexně historii Holešova začal nabývat konkrétních obrysů v roce 2016, kdy s ním vedení města oslovilo Muzejní a vlastivědnou společnost v Brně. Pod redakčním vedením Zdeňka Fišera pracoval po dva roky kolektiv sestávající z úctyhodného počtu 26 autorů připravujících jednotlivé kapitoly a pasáže knihy. Ačkoliv mnozí z nich se nejrůznějšími tématy z holešovské minulosti odborně podrobně zabývali a jejich participace na přípravě kolektivní monografie pak byla jakýmsi přirozeným završením jejich dřívějších výzkumných a publikačních aktivit, nebyla to jistě práce jednoduchá a je třeba při pročítání výsledku jejich společného úsilí s pokorou vysmeknout poklonu. Také samotná finalizace díla, zajišťování a selekce vhodného doprovodného ikonografického materiálu, grafická úprava a sazba svědčí o zodpovědném přístupu redakce a všech, kdo se podíleli na přípravě knihy. Ostatně jak známo, v Holešově je možno se opřít o nezištnou pomoc členů aktivního Vlastivědného kroužku, jenž zde ku prospěchu města a celého regionu působí již od roku 1959. Připomeňme, že jeho činností a péčí od roku 1998 vychází vlastivědně orientované práce v edici s názvem *Knihovnička „Holešovska“*. Nalezli bychom v ní již úctyhodný počet 36 různě obsáhlých publikací z per odborníků i nadšených laických badatelů rozšiřujících naše vědění o městě a této části Moravy.¹ Jeden z novějších svazků představuje široké veřejnosti v nejednom případě zcela zásadní příspěvky z nedávné odborné konference věnované největšímu baroknímu architektonickému skvostu města i celého regionu – zámku.²

Vraťme se však k anotované knize a předpokladům jejího vzniku. Dosud nejucelenější vydanou, dnes již klasickou prací k dějinám Holešova a širšího regionu byl až do loňského roku svazek *Vlastivědy Moravské* věnovaný holešovskému okresu z pera zdejšího katechety Pavla Kvasničky (1867–1936) z roku 1929. Další dílo sepsané tímto knězem, *Kronika města Holešova* mapující období let 1848 až 1932, zůstalo bohužel pouze v rukopise. V roce 1972, kdy město slavilo 700 let od své údajné první písemné zmínky (jak v současnosti prokázal Dalibor Janiš, nejednalo se o správné datum), se nepodařilo vydat tiskem další připravený rukopis knihy. Jeho redakcí byl tehdy pověřen historik a archivář Josef Svátek (1921–1997) zastávající pozici ředitele Městského muzea. Rukopisné dílo čítající 248 stran, na jehož přípravě se podíleli vedle odborníků i místní vlastivědní pracovníci, tedy putovalo jako celek „do šuplíku“. Čas od času se ho podařilo „otevřít“ jen některým z někdejších spoluautorů, kteří mohli své stati časopisecky publikovat. Kvalitní odborné mikrosondy do holešovských dějin již zmíněného Svátka, stejně jako publikace ediční řady *Knihovničky „Holešovska“* tak z dlouhodobého hlediska připravily vhodnou půdu ke vzniku námi sledované ucelené monografie.

Pojďme nyní zalistovat jejím obsahem. Úvodem je nutno zmínit, že kolektiv autorů, stejně jako redakce, stáli před tradičně nelehkou volbou, zda zachytit zdejší minulost

chronologicky (a v rámci jednotlivých dějinných úseků věnovat pozornost všem základním tématům), či zda knihu strukturovat tematicky a dát tak vyniknout podrobnějšímu a ucelenějšímu představení různých aspektů. V tomto případě byl zvolen, zjevně i s ohledem na odbornou specializaci mnohých z autorů, kompromis a kombinace obou, v monografiích měst a obcí běžně užívaných metod. Po obligátním úvodním slovu starosty jsme odborně uvedeni do času a prostoru prostřednictvím první části knihy s názvem *Prolegomena Holešoviensis*. Zdeněk Fišer zde připravil stručný nástin dějin Holešova jako jakýsi sumář témat, jež budou dále podrobněji rozpracována. Velmi cenným je pak jeho exkurz do holešovské historiografie a jejich reprezentantů. Po Fišerově textu představuje přední český heraldik a ředitel Zemského archivu v Opavě Karel Müller s akribií sobě vlastní vývoj městské symboliky, pečeti, znaku a vlajky. Můžeme společně s ním konstatovat, že Holešov patří k těm šťastnějším lokalitám, jejichž symbolika se od pozdního středověku nijak výrazně nezměnila. V poslední stati první části knihy Zdeněk Fišer představuje správní vývoj nejen města, ale i okresu Holešov. My, jimž bylo při studiu zdůrazňováno, že „správa je pro historika základ“, si při pročítání tohoto textu jistě přijdeme na své. Vždyť politický okres Holešov sestával v letech 1850–1868 ze soudních okresů Bystřice pod Hostýnem, Holešov a Napajedla a po jeho reorganizaci ze soudních okresů Bystřice pod Hostýnem, Holešov a Vizovice, tedy území pokrývající významnou část východní Moravy! Ani původní holešovské panství ovšem nebylo teritoriálně nijak marginální, na konci 18. století k němu náleželo na 20 vesnic. Jak známo, s reorganizací státní správy

Obr. 1: Fotografie ze slavnostního představení knihy *Holešov – město ve spirálách času*, které proběhlo v Sala terreně holešovského zámku 2. října 2018. Foto Hana Helsnerová.

v Československu v roce 1960 končí i více než stoletá historie holešovského okresu a město s nejbližším okolím se stalo součástí okresu Kroměříž, od 1. ledna 2003 je pak Holešov obcí s rozšířenou působností. Sledována byla také integrace obcí a vznik „Velkého Holešova“. Před sto lety, tedy v roce 1919, došlo ke sloučení dosavadní samostatné politické židovské obce Holešov s městem, po druhé světové válce pak k připojení řady okolních obcí. Již v roce 1949, resp. 1950 se to týkalo Všetul, k 15. srpnu 1976 pak Bořenovic, Dobrotic, Količina, Přílep, Tučap a Žop. Integrace byla ukončena k 1. lednu 1986 připojením Rymic a Třebětic. Ačkoliv v 90. letech obnovila řada z těchto lokalit svou obecní autonomii, dodnes zůstaly součástí Holešova coby místní části Dobrotice, Količín, Tučapy, Všetuly a Žopy.

Druhá obsáhlá část knihy nese název *Město ve spirálách času* a obsahově nejvíce odpovídá zvolenému podtitulu knihy. S výjimkou první stati z pera zoologa Dušana Trávníčka věnované přírodním poměrům města a okolí jde totiž o mapování dějin města v rámci chronologicky vymezených dějinných období. Zajímavým přehledem včetně využití výsledků nejnovějších odborných archeologických výzkumů, stejně jako s (ne vždy samozřejmým) přihlédnutím k práci amatérských archeologů a nalezených předmětů hmotné kultury je kapitola Adama Fojtíka a Miroslava Popelky s názvem *V dobách, kdy města ještě nebylo*. Svým obsahem však zvolený název překračuje a věnuje pozornost kromě informací k pravěkému a raně středověkému osídlení i poznatkům z výzkumů v intravilánu Holešova se vztahem k vrcholnému středověku. Řada archeologické materie a poznatků je zde nejširší veřejnosti představena vůbec poprvé, sympatickou skutečností je, že srozumitelným a přitom sofistikovaným způsobem. Historik Dalibor Janiš se zabýval počátky středověkého města, dominia, jejich držitelů a životem ve městě až na práh 17. století. Díky zdařilé heuristice archivních pramenů a kritické analýze starší literatury se přitom vyrovnal s celou řadou dosud tradovaných historických nepřesností či omylů. Chronologicky na Janišovu kapitolu navazuje autorské trio ve složení Jan Dvořák, Tomáš Knoz a Miroslava Kundrátová. Jako vstupní periodický mezník své kapitoly zvolili rok 1604, kdy holešovské panství zakoupil od Viktorína ze Žerofína Ladislav mladší z Lobkovic. Díky skutečnosti, že tento potomek vysokochlumecké větve starobylého českého rodu (v roce 1459 povýšeného do panského stavu) tradičně řazený mezi příslušníky tzv. španělské strany na Moravě zastával od roku 1615 úřad zemského hejtmána Markrabství moravského, se Holešov záhy dostal do centra celomoravského dění (kauza zdejšího faráře Jana Sarkandra). Po Ladislavově úmrtí v roce 1621 získal jeho statky Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic, od roku 1624 nejvyšší kancléř Českého království, rytíř Zlatého rouna a císařský dvorní rada honosící se navíc nově i knížecím titulem uděleným Ferdinandem II. V polovině 17. století došlo k odprodeji holešovského panství a přivtělených statků Bystřice pod Hostýnem, Dřevohostice a Prusinovice. Od Zdeňkova syna, zaháňského knížete Václava Eusebia z Lobkovic, je tehdy zakoupil další významný hráč na poli moravských dějin, hrabě Jan z Rottalu. Stalo se tak již po ukončení třicetileté války, připomeňme, že především ve 40. letech se evropský konflikt opět dotkl i samotného města opakovanými průchody císařského vojska i Švédů. Utrpení způsobená vojenskými taženími, stejně jako souvisejícím valašským povstáním, předkládá tzv. *Kronika holešovská* editovaná před osmi desítkami let Vlastou Fialovou.³ Vraťme se však k Rottalovi a době po uzavření Vestfálského

Obr. 2: Fotografie ze slavnostního představení knihy *Holešov – město ve spirálách času*, které proběhlo v Sala terreně holešovského zámku 2. října 2018. Foto Hana Helsnerová.

míru. Tento nejvyšší hejtman Markrabství moravského si za své sídlo vybral v roce 1650 právě Holešov a pustil se do barokní přestavby již značně poškozeného renesančního zámku. Na Jana z Rottalu upomíná i nedávno v místním muzeu znovuobjevený manýristický ceremoniální meč, který symbolizoval jím zastávaný hejtmanský úřad i jeho osobní moc a prestiž. Dodejme, že kapitola neopomíjí pro podrobné životopisy tehdejších nikoliv bezvýznamných představitelů holešovské vrchnosti také město, jeho obyvatele a každodennost. Finálním mezníkem je rok 1674, kdy Jan z Rottalu zemřel bez mužských potomků a jeho holešovské dominium přešlo na Jana Kryštofa Rottala z neidauské větve rodu. Město se v té době však vedle dědičné části stále ještě dělilo i na část manskou, náležející do roku 1855 olomouckým arcibiskupům. Období vymezené lety 1674–1833 zpracoval Dalibor Hodeček. Ten sledoval zdejší vrchnost přes Rottaly, Nádasdyovy až po Karla Mikuláše Erdödyho, který zemřel v říjnu roku 1833, což je také finální mezník jeho kapitoly. Hodeček však vedle držebnostních záležitostí věnoval více pozornosti také holešovským obyvatelům, demografii, otázkám spjatým s výkonem městské správy, vzhledu a stavebnímu vývoji města, městskému majetku, významným rodákům, hospodářským poměrům, soudnictví a v neposlední řadě i náboženským záležitostem. Pojednání Zdeňka Pokludy věnované posledním šlechtickým držitelům Holešova, Vrbnům, se vymyká dosavadnímu konceptu a je zpracováno samostatně. Sleduje čtyři generace držitelů z tohoto rodu, který zde byl v počátcích své držby tohoto dominia konfrontován se zánikem patrimoniální správy a tím i ztrátou „starých dobrých pořádků“ a musel se s tím vyrovnat. O sto let později pak v osobě vdovy Barbory Wrbnové (1892–1962) marně čelil trpkému konci svého zbývajícího vlastnictví jeho zabráním a následným zestátněním v průběhu roku 1948. Osudy města v letech 1848–1918 na pozadí vzniku moderní společnosti představil Zdeněk Fišer. Není třeba příliš zdůrazňovat fakt, že Holešov náležel k předním ohniskům národního i politického uvědomění na Moravě, z města sledované epochy vzešla nebo v něm působila řada osobností angažovaných v celozemském či celostátním hnutí. Rámec města přesáhl také ambiciózní projekt Hanácko-valašské výstavy v Holešově v červenci 1914, která musela být pro sarajevský atentát předčasně ukončena. Meziválečnou éru v Holešově, která se hned do počátků dějin mladého Československa zapsala neblahým protizidovským pogromem 3. a 4. prosince 1918, zpracovala historička Hana Kružílková. Ke zdejšímu nejslavnějším událostem první republiky patřila naopak návštěva prezidenta Masaryka v Holešově v červnu 1928 či konání okresní živnostensko-průmyslové výstavy v červenci o tři roky později. Autorka ve svém líčení věnovala pozornost také architektonickému vývoji a moderním stavbám, jež dodnes dotvářejí urbanistický charakter města (např. funkcionalistické stavby jako je spořitelna či obchodní dům u náměstí aj.). Petr Kopečný sumarizoval nelehké období nacistické okupace, které násilně smetlo z holešovské dějinné scény téměř celou židovskou komunitu a zanechalo četné oběti položené na oltář vlasti z řad místního obyvatelstva. Blízké Hostýnské vrchy byly operačním prostorem řady odbojových i partyzánských skupin aj. Jen ve stručnosti dodejme, že autory dalších kapitol jsou Zdeněk Fišer (1945–1948), Jan Machala (1948–1970) a Jana Janišová (1970–1989).

Dostáváme se k třetí části knihy. Nese název Město a jeho památky. Sestává pouze z jedné kapitoly, a to z pera Jana Štětiny, jenž zaníceně sleduje urbanistický vývoj

města a jeho architektonické dědictví od pozdního středověku až do druhé poloviny 40. let 20. století. Nabízí tak nový úhel pohledu na zažitou představu Holešova coby města barokních památek, aniž by však ohrozil její oprávněnou pozici. Podrobnější stavebně-historická pojednání pak věnuje nejvýznamnějším památkám – zámku, zámecké zahradě, farnímu chrámu Nanebevzeří Panny Marie včetně skvostné Černé kaple (nekropole Rottalů a další holešovské vrchnosti), někdejšímu areálu Jednoty bratrské (s poukazem na nedávnou politováníhodnou demolici někdejšího bratrského domu naproti anenského kostela), kostelu sv. Anny a někdejší rezidenci řádu trinitářů, bývalému špitálu s kaplí sv. Martina, unikátní kapli sv. Kříže, městskému opevnění a jeho relikvím, panskému pivovaru, řadě měšťanských domů, drobným sakrálním objektům, Staré, tzv. Šachově synagoze, židovskému hřbitovu a dalším. Štětinův text svědčí o tom, že Holešov má svým památkovým fondem a architektonickým dědictvím zvidavému návštěvníku rozhodně co nabídnout. Nejednou jistě při jeho čtení zůstanou překvapeni i místní obyvatelé.

Čtvrtá část knihy nese název Obrazy z dějin města. Jedná se o tematické kapitoly, v nichž autoři uplatnili a více než dobře zúročili své odborné znalosti a dlouhodobé předměty svých výzkumů. Pavel Kocman sledoval dějiny holešovské židovské obce, fenoménu po staletí bytostně spjatému s městem i celou Moravou, a to od jejich počátků až na práh druhé světové války a jejího zániku. Etnografka Alena Prudká pojednala o postavení Holešova v rámci Hané, hanáckých vlivech na místní lidové stavitelství, oděv, zaměstnání, zvykosloví a o dalších souvisejících aspektech a jejich rezonanci v současnosti. Zanícený muzikolog a znalec raně novověkých moravských církevních dějin Vladimír Maňas předložil pozoruhodné pojednání o náboženském vývoji Holešova a zdejší farnosti od předbělohorské doby do poloviny 19. století. Až do počátku 20. let 17. století byl Holešov nejen sídlem sboru Jednoty bratrské, ale také luterskou farností, v níž mj. působil jako učitel a ředitel kůru pozdější luterský kněz, významný spisovatel a básník Jiří Třanovský. Tento Slezan z Těšína byl krajanem holešovského katolického faráře Jana Sarkandra, rodem ze Skočova, jenž je neodmyslitelně spjat s počátky zdejší rekatolizace a v roce 1995 byl kanonizován papežem Janem Pavlem II. Vladimír Maňas nás zavede provází dalšími dvěma staletími dějin holešovské farnosti, svůj text koncipoval podle etap působení jejich duchovních správců a povětšinou i děkanů a jejich aktivit a zásluh. Můžeme jen litovat, že obdobná pozornost nebyla v knize věnována náboženským poměrům druhé poloviny 19. století a 20. století, i když autor konstatuje, že podrobnému zpracování mladších dějin holešovské farnosti paradoxně brání velké množství pramenů dochovaných od konce 18. století (s. 401, pozn. 197). Maňasovo pojednání do jisté míry doplňuje text předního muzikologa Jiřího Sehnala o hudbě v Holešově v 17. a 18. století. Autor však vedle produkce v kostele věnuje pozornost také hudbě v zámku, který díky mecenátu Rottalů proslul jako významné centrum barokní opery v českých zemích 18. věku (v této souvislosti připomeňme také slavného skladatele holešovského původu Františka Xavera Richtra). Hudební minulost a tradice 19. a 20. století pak zpracoval Petr Hlaváček. David Sobek sledoval tematiku bytostně spjatou s životem městské komunity v minulosti – řemesla, živnosti a cechovní zřízení v Holešově, který coby vrchnostenské město již od středověku zastával významnou pozici v rámci místního i regionálního trhu. Problematika je Sobkem časo-

vě dovedena do období první republiky. Dějiny dalšího významného holešovského tématu, školství, předložili Petr Hlaváček (školství od počátku 17. století do roku 1870) a Jitka Zezulová (od roku 1870 do současnosti). Tuto část knihy pak uzavírá Zdeněk Fišer nástinem dějin zdejšího sportu do roku 1989.

Kapitoly poslední, páté části knihy s názvem Naše město mají pak částečně encyklopedický charakter. Zdeněk Fišer zde předkládá užitečnou a čtenáři jistě již nyní hojně využívanou pomůcku – dějiny města v datech. Týž je autorem historicko-místopisných medailonů již zmíněných současných místních částí města, původně samostatných obcí Dobrotic, Količina, Tučap, Všetul a Žop. Pojednání o těchto lokalitách se drží jednotného schématu a pro mnohé z nich jsou vůbec prvním publikovaným souhrnem základních informací o jejich historickém vývoji, památkách či významných rodácích a osobnostech s odkazy na další rozvíjející prameny a literaturu. Fišer připravil rovněž výběrový biografický slovník osobností, ať již z řad významných rodáků či lidí, kteří sice nepocházeli přímo z Holešova, ale našli zde svůj druhý domov a neúnavně pracovali pro prospěch města a jeho obyvatel. Přidanou hodnotou jsou i portrétní fotografie řady z nich. Holešovský rodák a zapálený historik a muzejník Ondřej Machálek věnoval svou pozornost zmapování minulosti center holešovské paměti – knihoven, městského a okresního archivu a muzea. Téma je autorsky taktó komplexně uchopeno a publikováno vůbec poprvé. Naskýtá se přirozeně otázka, v jaké podobě je knihou podchyceno dosud nezminěné období posledních tří desetiletí, tedy vývoj Holešova po roce 1989. S ohledem na malý časový odstup od událostí a jejich hodnocení byl text pojat formou kalendária za období let 1990–2017 především s využitím obsahu podkladů dodaných městským úřadem, dále pak bylo čerpáno z různých místních tiskovin či elektronických zdrojů. Bylo tak pamatováno i na budoucí zpracovatele zdejších novodobých dějin, kterým byl připraven vhodný odrazový můstek. Tím je i výběrová bibliografie k Holešovu sestavená Anežkou Fialovou a Oldřichem Fialou uzavírající textovou část knihy.

Navzdory různorodosti představených témat, širí záběru, množství autorů, jejich kvalifikaci a přístupu si tato kolektivní monografie zachovává veškeré atributy vědecké publikace. Ve většině případů jde o původní práce postavené na heuristice primárních zdrojů, především archivních pramenů ale i relevantní literatury či trojrozměrných předmětů a artefaktů. Texty knihy jsou opatřeny poznámkovým aparátem, který není umístěn pod čarou, ale v okraji po stranách hlavního textu. Každá kapitola disponuje závěrečným soupisem pramenů a literatury ke sledované výseči dějin či tématu, což je praktickou pomůckou pro dalšího vážnějšího zájemce – badatele dané problematiky. Nechybí také resumé v anglickém jazyce či pomůcky v podobě seznamu použitých zkratk a místního, jmenného a věcného rejstříku. Cenným je využití obrovského množství doprovodné ikonografie. Celá kniha je doslova prošpikována nejrůznějšími historickými i současnými fotografiemi Holešova a okolí, reprodukcemi starých pohlednic, archivních dokumentů či vyobrazeními nejrůznějších sbírkových předmětů a artefaktů, vhodně doplňujících a v nejednom případě také obrazem rozšiřujících sdělení hlavního textu. Celková stránková obsáhlost díla někdy neumožnila žádoucí zvětšení obrázků, je to však pochopitelné. Samostatnou tištěnou přílohou knihy je několik reprodukcí historických kartografických děl a také CD s elektronickou verzí publikace ve formátu PDF.

Závěrem je nutno ocenit osvícený postup holešovské radnice, která neponechala nic náhodě a oslovila za účelem přípravy monografie renomované a zkušené odborníky prostřednictvím brněnské Muzejní a vlastivědné společnosti. Výsledkem je důstojný a zásadní publikační počín, s nímž budou muset nadále pracovat nejen všichni zájemci o minulost (i současnost) tohoto staroslavného města a jeho nejbližšího okolí, ale jenž se neztratí ani v rámci historiografie celé Moravy.

Poznámky:

- ¹ Jen v letech 2018 a 2019 obohatily tuto řadu tituly Pospíšil, A. 2018: *Vodní mlýny při toku řeky Rusavy*. Holešov; Kolbinger, D. 2018: *Východní Kroměřížsko v době římské a stěhování národů*. Holešov; Kol. 2018: *Malé i velké holešovské osmičky. Historická výročí města Holešova v letech 1848–1968*. Holešov; Jurášková, K. – Spáčilová, J. 2019: *Italská opera na holešovském zámku v době Františka Antonína Rottala*. Holešov; Kol. 2019: *Holešovské devítky*. Holešov. Kompletní přehled všech vydaných titulů viz <https://www.holesov.cz/publikace-knihovnicky-holesovska>.
- ² Kol. 2016: *Castellum resurrectionis. Zámek opět vzkříšený. Sborník příspěvků z odborné konference*. Holešov.
- ³ Fialová, V. (ed) 1940: *Kronika holešovska*. Holešov.

Seznam autorů:

Mgr. Jaroslav Bartík, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, p. o.
jaroslav.bartik@slovackemuzeum.cz

Dušan Cendelín, soukromý badatel
cendoch@gmail.com

Mgr. Helena Cviklová, Národní muzeum v přírodě, příspěvková organizace, Valašské muzeum v přírodě
helena.cviklova@nmvp.cz

Mgr. Adam Fojtík, Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i., oddělení archeologických výzkumů Kroměříž
adam.fojtik@uapp.cz

Mgr. Dušan Hrdý, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, p. o.
Dusan.Hrdy@muzeum-zlin.cz

Mgr. Vít Jakubiček, Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, p. o., Univerzita Tomáše Bati Ve Zlíně
vit.jakubicek@galeriezlin.cz; jakubicek@utb.cz

Mgr. Dalibor Janiš, Ph.D., Ostravská univerzita, Filozofická fakulta
dalibor.janis@osu.cz

Mgr. Jana Koštuříková, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, p. o.
Jana.Kosturikova@muzeum-zlin.cz

PhDr., RNDr. Jana Langová, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, p. o.
Jana.Langova@muzeum-zlin.cz

Mgr. Ondřej Machálek, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, p. o.
Ondrej.Machalek@muzeum-zlin.cz

Mgr. Olga Méhešová, Muzeum regionu Valašsko, p. o.
mehesova@muzeumvalassko.cz

PhDr. Aleš Naňák, Odbor kultury a památkové péče Zlínského kraje
ales.nanak@kr-zlinsky.cz

Mgr. Ivana Petrová, soukromá badatelka
mgrivanapetrova@seznam.cz

PhDr. David Pindur, Ph.D., Muzeum Těšínska, p. o.
david.pindur@muzeumct.cz

Mgr. Miroslav Popelka, Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i., oddělení archeologických výzkumů Kroměříž
popelka@uapp.cz

Mgr. Peter Schreiber, Trenčianské muzeum v Trenčíně
peter.schreiber@muzeumtn.sk

Mgr. Zuzana Staneková, Považské múzeum v Žiline
zuz.stanekova@gmail.com

Ing. arch. Soňa Ščepánová, Fakulta architektúry STU v Bratislave
sonascepan@gmail.com

Mgr. Petr Zajíc, Městský úřad Valašské Meziříčí, Odbor školství, kultury a sportu
petr.zajic@muvalmez.cz

**Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně a Muzea regionu Valašsko, Vsetín
2019/1-2**

Recenzovaný časopis

Acta musealia jsou zapsána do evidence periodického tisku pod evidenčním číslem: MK ČR E11708. Časopis je evidován v mezinárodních bibliografických databázích EBSCO a ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities).

vydalo

Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, příspěvková organizace

Vavrečkova 7040, 760 01 Zlín

IČ: 089982

a

Muzeum regionu Valašsko, příspěvková organizace

Horní náměstí 2, 755 01 Vsetín

IČ: 00098574

Odpovědní redaktoři: Pavel Hrubec, Tomáš Vitásek

Výkonný redaktor: Veronika Balajková

Hlavní redaktor: Ondřej Machálek

Redakční rada: Veronika Balajková, Mario Bielich, Lukáš Čoupek, Gabriela Končítíková, Marta Kondrová, Ondřej Machálek, Markéta Mercová, Ivana Ostřanská, Alena Prudká, Petra Šobáňová, Samuel Španihel

Anglický překlad: Helena Tríbe

Grafické řešení a předtisková příprava: Vlastimil Kříž

Tisk: H.R.G. spol. s r.o.

Svitavská 1203, 570 01 Litomyšl

IČO: 47471611

Zlín 2020

Náklad: 300 ks

ISSN 0862-8548

Acta musealia

Společný časopis Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, p.o.
a Muzea regionu Valašsko, p.o.

Kontaktní adresa: Mgr. Veronika Balajková, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, p.o.,
tel.: +420 723 371 260, e-mail: veronika.balajkova@muzeum-zlin.cz,
příspěvky většího rozsahu posílejte přes www.uschovna.cz

Pokyny pro autory

Časopis Acta musealia uveřejňuje původní česky a slovensky psané práce: teoretické, materiálové i metodické články, studie a zprávy ze společenskovedního výzkumu, muzejní práce, péče o sbírky především z regionu Západních Karpat, zejména pak z území Zlínského kraje a okolí. Dále obsahuje personálie a aktuality, recenze a krátká sdělení společenského dění a příbuzných témat. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu: <http://www.muzeum-zlin.cz/cs/publikace/acta-muzealia/>

 MUZEUM
JIHOVÝCHODNÍ MORAVY
VE ZLÍNĚ

 MUZEUM
REGIONU
VALAŠSKO

 Zlínský kraj